

TÁRSADALOMTUDOMÁNY

TANKÖNYVE

ÍRTA

Dr. WAHLNER BÉLA

THEOLÓGIAI TANÁR

A rozsnyóegyházmegyei hatóság 1950/1908. sz. a. keltezett engedélyével

ROZSNYÓ
A SZERZŐ KIADÁSA
1908.

ELŐSZÓ.

Megyés püspököm, méltóságos sipeki Bálás Lajos, áthatva ama valóban Krisztus főpapjához méltó eszmétől, hogy beteg társadalmunk gyógykezelésénél jelentékeny szerep várakozik egyházunkra, nem szűnik meg papjait szóval, tettel és Írásban társadalmi tevékenységre buzdítani. Sőt bölcs intézkedésével a joghatósága alatt álló hittani intézetnél a társadalomtudomány részére külön tanszéket is létesített, hogy ifjú papsága, melyet kiküld az Úr szőlőjébe munkálkodni, megszerezhesse ama ismereteket, melyek nélkül sikeres társadalmi munkát alig lehet végezni.

Rám háramlott a feladat, hogy e tanszéket ellássam. Örömmel vállalkoztam rá, mert mindig szilárdan meg voltam győződve arról, hogy a mai társadalmi kérdés megoldásánál egyházunkra nagy feladat vár. A mint az ókorban a társadalom csakis a krisztusi eszmék segélyével téphette szét rabbilincseit és vívhatta ki szabadságát, úgy a mostani háborgó hullámokból is csak az egyház vezető keze mellett evezhet ki biztos vizekre.

Örömmel tartottam előadásaimat tanítványaimnak, a kiknek azonban egy nagy nehézséggel kellett megküzdeniök. Nem volt alkalmas tankönyvük, mely az ismeretek gyűjtését megkönnyítette volna. Azért elhatároztam, hogy tanítványaim részére megírom a társadalomtudomány tankönyvét. így született meg jelen művem.

Könyvemnek az a célja, hogy rendszerbe foglalja ama elveket, melyeknek a Teremtő akarata szerint az emberi társaséletet irányítaniok kell. Munkám nem volt nehéz, mert már teljesen járt utón haladhattam. Sz. Tamás, Suarez, Bellarmin s a scholának többi fényes csillagai már behatóan foglalkoztak a társadalom eredetével, tagolásával s egész berendezkedésével.

Sőt a társadalomtudománynak újabb ágában is, t. i. a nemzetgazdasági kérdések terén, a katolikus írók, mint Costa-Rosetti, Weiss, Biederlack, Pesch, Perin, Cathrein és többen maradandó becsű munkákat alkottak. Ezeknek nyomdokain haladtam. És minthogy művemet tankönyvül szántam, hogy tehát abban — már emberileg szólva — a tévedésnek minden lehetősége ki legyen zárva, a fontosabb kérdésekben e nagy írók véleményéhez majdnem ridegen ragaszkodtam. Könyvem tehát nem tartalmaz új dolgokat, még kevésbé új elveket, ezért nyugodtan nézhetek a katolikus tudós világ bírálata elé.

Rozsnyón, 1908. Virágvasárnapján.

A szerző.

1. §. Bevezetés.

Senki se tagadhatja többé, a mai társadalom beteg, mely és fájó sebektől vérzik. Nagy lehangoltság, lázas idegesség észlelhető mindenfelé. És csodálatos, a betegség tünetei leginkább az ugynevezett művelt, gazdag, iparos államokban észlelhetők, melyekben az általános elkeseredés sokszor egész nyíltan kitör és vérrózsákkal pirosra festi a büszke városok díszes tereit, a milliókat termelő gyártelepek műhelyeit s a kincseket ontó bányák mélyeit. És ez nem múló jelenség és nem egyes helyekre szorítkozik, hanem általános, több mint hat évtizede tart és rohamosan terjed. Az egész társadalom két részre oszlik, mely farkasszemmel néz egymásra. Az egyik részen vannak a gazdagok, a másikon a szegények, a kik, mint egykor a régi Rómában, proletároknak nevezik magokat, mert gyermekeiken kívül nincs semmijök.

Mi az oka e társadalmi bajnak, betegségnek? E kérdésre megfelelhetünk egész általánosságban, de részletesen is megjelölhetjük az okokat. A mai társadalmi kérdésnek az az általános oka, hogy a társadalom letért a helyes útról, elhagyta azon alapokat, melyekre örök Alkotója helyezte, ezért inog s összeomlással fenyeget. Az első helytelen lépést még a reformáció idejében tette, a midőn az emberi szabadságot helytelenül kezdték értelmezni, a másikat jóval később, a nagy francia forradalom idejében, a mikor az embert el szakították végcéljától, örök rendeltetésétől. Azóta folyton sülyed a talaj alatta, nem tud biztos támpontokra szert tenni.

A mi a részletes okokat illeti, hármat jelölünk meg. Az egyik politikai, a másik gazdasági, a harmadik történeti vagy legalább is történeti háttérrel bír.

A politikai abban áll, hogy az államok a múlt században

a Rousseau által hirdetett szabadelvű rendszer elvei szerint rendezkedtek be, a mely szerint az állam nem a Teremtő által létesített intézmény, hanem az emberek szabad megegyezéséből származik. Az államnak nincs egyéb feladata, mint *polgárainak jogvédelmet nyújtani* e mellett minden embernek *alapjogául a teljes szabadságot* állították föl, melyet az államhatalom első-sorban tartozik megvédeni. *Az egyént elválasztották az erkölcsi-rendtől, az államot elszakították az egyháztól.* Ennek következtében minden társadalmi kötelék meglazult, meglazult a viszony a szülő és gyermek, férj és feleség, szolga és gazda, alattvaló és előljáró között. A családi tűzhely nem isteni intézmény, a házasság nem szentség, nem felbonthatatlan frigy többé. A tudós nem azért kutat, hogy az örök igazságokat megerősítse, hanem inkább, hogy azokat megdöntse. A sajtó nem a jogot védi, hanem a legjogosultabb intézményt, az egyházat nap-nap mellett sárral dobálja. Az emberek verejtékes munkájok közben nem pillantanak többé az égre, a honnan minden áldás jön, hanem kizárólag a földre, mely nekik táplálékot terem. Az embereket nem fűzi össze többé a szeretet, hanem elválasztja az önérdék.

A második ok gazdasági. A szavadelvű rendszer megteremtette a gazdasági szabadságot, a teljesen szabad versenyt a vagyonszerzés terén, melynek még az erkölcsi törvény sem szab korlátokat. Nincs többé cél felé törekvés az emberek között, hanem rideg, undorító létért való harcz, a melyben egyik ember a másiknak hátán vagy hulláján igyekszik előre. E szabad versenynek az lett az eredménye, hogy egyesek kezében óriási vagyon halmozódott össze, míg a nagy tömeg mindenkől ki lett fosztva. Ehhez járult még a gépek, a különféle termelési eszközök feltalálása, a minek következtében a tőke szemében az ember még csekélyebb értékű lett, mert a mit előbb emberi kéz készített, a munkát, a mit előbb ember végzett, elvégzik most jobban, gyorsabban s olcsóbban a gépek. És hogy az emberi munka értékét, a szegények, a proletárok egyedüli jövedelmi forrását, még jobban lenyomják, a gépek mellé nőket, sőt gyermekeket is kezdtek alkalmazni. Növeli még a bajt sokszor azon körülmény, hogy a mai nagy ipar mellett a termelés sokszor nem tart lépést a fogyasztással, a mi gazdasági válságot szül s így

sokszor a munkások ezrei és ezrei teljesen kereset nélkül maradnak.

A társadalmi kérdés harmadik oka, a mint fennebb jeleztük, történeti vagy legalább is történeti háttérrel bír. A nagy forradalomkor a polgári osztály, hogy a rendi uralmat megdöntse, szövetkezett a proletárokkal, Ígérve azoknak szabadságot a jogokban, a jólét eszközeiben egyenlő részesedést. A rendi alkotmány megdöntése sikerült, de midőn a győzelemben való részesedésre került a sor, a polgárság megadta ugyan a szabadságot a munkásoknak is, de a jogokat s a földi jólét eszközeit magának tartotta meg. A hatalomhoz jutott harmadik rend rövid idő alatt nagy vagyonra tett szert, a munkásoknak pedig a szabadság legfeljebb arra volt jó, hogy szabadon éhen haljanak. De a munkásosztály a csalfa osztozkodásba nem akar megnyugodni s előáll mint negyedik rend és egyre hangosabban követi, sürgeti a jogokban s az anyagi javakban való részesedést is. És követelései, melyeket lelketlen izgatók még jobban felcsigáznai igyekeznek, olyan arányokat kezdenek ölteni, hogy már-már felforgatással fenyegetik a fennálló társadalmi rendet.

Megjelöltük az okokat, melyek a társadalmi kérdést létrehozták. A mondottakból kitűnik, hogy a társadalmi kérdés nem csupán gazdasági kérdés, melyet a munkásügy rendezésével meg lehetne oldani, hanem kiterjed a társadalom majdnem összes szerveire: a családi tűzhelyre, az iskolára, a sajtóra, a tudományokra, a politikai intézményekre, az egyház és állam közötti viszonyra. Ezeket mind orvosolni kell. Igaz ugyan, hogy a betegség a gazdasági téren a legérezhetőbb, mert itt a legvilágosabb, legkézzelfoghatóbb a szabadelvű rendszer csődje, de azért a betegség tünetei majdnem az összes szerveknél jelentkeznek. És a gyógyszer? Nézetünk szerint csak egy módja van a mai társadalmi kérdés gyökeres megoldásának és ez semmi egyéb: vissza kell helyezni a társadalmat azon alapokra, melyekre Alkotója helyezte. Minden más orvosság csak palliatív szer, minden más gyógyítás csak kuruzslás.

2. §. A társadalomtudomány fogalma, forrásai, felosztása.

X Társadalomtudomány, ha a szó eredetét tekintjük, nem egyéb, mint a társaságról szóló tan, tárgyalás, előadás, tudomány.

Mi a tudomány? A tudomány nem egyéb, mint valamely tárgyra vonatkozó bebizonyított igazságoknak rendszeres előadása. E szerint a társadalomtudományt így határozhatjuk meg: *az emberi társaséletre vonatkozó bebizonyított igazságok rendszeres előadása.* A társadalomtudomány feltünteti a társadalom eredetét, hivatását, szól a társadalmi élet lényeges föltételeiről, különféle alakjairól föltárja előttünk a társadalmi intézmények, szervek működését. A társadalomtudomány a szó szoros értelmében vett tudomány, mert ama igazságokat, melyeknek a társadalmi életet irányítaniuk kell, nem csak föllállítja, hanem bebizonyítja s azokból okszerű következtetéseket von le.

A társadalomtudomány *forrása* 1. *a józan ész alapelvei.* Igaz ugyan, hogy az emberi ész nem rendelkezik veleszületett elvekkel, de vannak olyan igazságok, alapelvek, melyeket minden ember, magából az érzéki megfigyelésből kiindulva, alkot magának, melyeknek ismeretére mindenki eljut, melyek tehát önmaguktól világosak. Ezen alapelveket azután az emberi értelem bizonyos tárgyakra alkalmazza s azok segítségével következtetéseket von le: fejleszti, bővíti ismereteit. így jár el az értelem az emberi társasélettel is, azt vonatkozásba hozza azon igazságokkal, melyeknek ismeretére önként jutott, következtetéseket von le s így az emberi társadalomra vonatkozó igazságok ismeretéhez jut.

2. A társadalomtudománynak bő anyagot nyújt a *történelem.* Valamely tárgy története nem egyéb, mint ama változások összege, melyeken az keresztül ment. Az emberi nem nevezetesebb eseményeinek összefüggő és rendszeres előadása nem egyéb, mint a társadalom története. Azon változásokból, melyeken a nemzetek keresztül estek, ama helyzetekből, melyekbe a népek bizonyos okoknál fogva kerültek, az észelvek segítségével az emberi társasélet berendezésére nézve általános érvényű alapelveket vonhatunk le. A történelem azt is igazolja, hogy egy nemzet sem hagyhatta el büntelenül ama alapokat, melyekre a Teremtő a

társadalmat helyezte. Így a társadalmi életre vonatkozó elvont igazságok a történelem által életet nyernek.

3. A ki a társadalom törvényeit kutatja és rendszerbe akarja foglalni, annak okvetlenül figyelembe kell venni a *természetfölötti kinyilatkoztatást*. Isten végtelen jósága az embert a természetfölötti rendbe helyezte, tehát a társaséletnek, melyet az emberek itt a földön folytatnak, a kinyilatkoztatott örök igazságokhoz alkalmazkodnia kell. E szerint *a társadalomtudománynak, különösen a keresztény társadalomtudománynak, sohasem szabad ellentétbe jönnie a kinyilatkoztatott igazságokkal*. És ez nagy előny a kutatóra nézve. A mint a hegymászónak, a ki tátongó mélységek és csuszamló sziklatömbök között halad föl a tetőre, nagy hasznára vannak a jelzőtáblák, melyek a biztos út irányát jelzik: úgy a kinyilatkoztatás által az égből leözönlő fénysugarak nagy előnyére szolgálnak minden tudományos kutatónak. És valamint az okos hegymászó sohasem fog letérni azon útról, melyet a jelzőtáblák mutatnak: úgy az igaz ismeretek után törekvőnek sem szabad elhagynia a kinyilatkoztatás ösvényét. *És az legkevésbé sem megalázó a tudományos kutatóra nézve ha a kinyilatkoztatott igazságokhoz ragaszkodik, mint azt a mai gőgös tudomány hirdeti. Mert az önmagára hagyott emberi ész nagyon könnyen tévedhet, igazolják ezt a legnagyobb emberi lángelmék: az isteni Plató, Aristoteles, Seneca súlyos tévedései. Sőt a kutatás szabadságát sem sérti a kinyilatkoztatás, mert minden tudományos kutatás előtt csak egy cél lebeghet: az igazság megismerése, e cél elérését csak megkönnyíti a kinyilatkoztatás, a mint a hegymászónak nem befolyásolják a szabadságát az útjelzők, csak a hegytetőre való följutást megkönnyítik.*

A társadalomtudomány hasznosságát és szükségességét nem igen kell külön hangsúlyoznunk, hisz a társadalom, e büszke épület, összeomlással fenyeget, sülyed alatta a talaj. Minden tekintély ingadozik, az emberi gőg nem akarja e szót: alázatos engedelmesség ismerni. Az emberek fékvesztett dühhel rohannak előre, hogy minden erkölcsi és társadalmi korlátot leromboljanak. Mint a kiégett erdőből a nemes vadak, úgy vesznek ki a köztudatból a lelket nemesítő, a társadalmat éltető erények. Hazaszeretet, önfeláldozás ismeretlen fogalmak a mai kor gyermekei

előtt, a ki előttük önzetlenségről beszél, egyszerűen kinevetik. Mohó vágygyal, láztól égő ajkakkal futnak az élvezetek után és hajszolják a pénzt a melylyel azokat megvehetik. És azok, kiknek a pénzből nem jut bőven — mondhatjuk az emberek 80 százaléka ilyen — ezek ökölbe szorított kezekkel, vérben forgó szemekkel pillantanak azokra a boldogokra, kik fürödhetnek a földi örömök mocsarában. Beteg a társadalom. Az orvosnak, a ki helyesen akar gyógyítani, ismernie kell az emberi szervezetet, még pedig alaposan, a test legapróbb részecskéjéig, mert máskép az előírt orvossággal a bajt még súlyosbíthatja. így a ki a társadalmi bajok orvoslásánál közre akar működni, annak is ismernie kell a társadalom szervezetét, betegségének okait. A papnak pedig főadata a társadalmi kérdés megoldásánál közreműködni, tehát a papra nézve fölötte szükséges és hasznos a társadalomtudományok művelése. Igen megszívlelendő szavakat mond a rozsnyói megyés püspök, sipeki Bálás Lajos 1906-ik évi 3011. sz. körlevelében e tárgyra nézve. A társadalmi kérdés «orvoslásával foglalkozott és foglalkozik az állam, a tudomány, a társadalom; azonban sok fáradozás, nagy munka s még több óriási tervek, füstbe ment remények jelzik az orvoslás sikertelenségét. E kérdés isteni Üdvözítőnk nagy alkotása, az anyaszentegyház elé lép; az állam és társadalom, tudomány és erkölcs segítséget kérnek anyaszentegyházunktól: alakítsa át az embereket, a társadalmat erkölcsi törvényeinek, a XX-ik század viszonyainak megfelelőleg. Fejtegetéseinket három csoportra fogjuk osztani: 1. fölfogjuk tüntetni az alapelveket, melyek irányítják a társaséletet s e részt nevezhetjük *társadalmi erkölcstannak*; 2. szólani fogunk a társadalom berendezéséről, s ez képezi a szoros értelemben vett *társaságtant*; 3. elő fogjuk adni a gazdasági élet föltételeit s viszonyait, e harmadik rész neve: *társadalmi vagy nemzetgazdaságtan*.

I. RÉSZ: A TÁRSADALMI ERKÖLCSTAN.

3. §. A keresztény világnézet.

A látható világ lényei szünet nélkül változnak, folytonos mozgásban vannak. A nap fölkel, lenyugszik, a csillagok tiszta fénynyel ragyognak, majd ismét letűnnek. A tenger tükre egy pillanatig sem mutatja ugyanazon képet. Az elvetett magból növény, terebélyes fa lesz, mely évekig él, virágozik, gyümölcsöt hoz, majd elszárad. Az állatok ezrei jönnek létre és elpusztulnak. Az ember születik, él és meghal. *E mozgást, e változást föltétlenül valami mozgató erőnek kell létrehoznia, mert minden okozatnak megvan a maga oka. És mivel az ok, a mozgató erő keresésében a végtelenig nem haladhatunk, meg kell állapodnunk egy oly oknál, a mely létét önmagában bírja, el kell jutnunk egy oly mozgató erőhöz, a mely maga mozdulatlan és örökké változatlan.* E végső okot, ez örökké mozdulatlan s változatlan mozgatót *Istennek* nevezzük.

A mozgásban lévő lények a tökéletesség különféle fokán állanak. A bolygó csillagok élettelen tömeget képeznek, a növények már élnek táplálkoznak, az állatok érző tehetségekkel is bírnak, az ember pedig nemcsak él, táplálkozik és érez, hanem oly tehetségekkel is meg van áldva, a melyek működésükben függetlenek az anyagtól. Ilyen az emberi akarat, melyet semmiféle anyagi kényszer bilincsekbe nem verhet, ilyen az ember értelme, melynek működése nincsen helyhez időhöz kötve, földézi emlékébe a múltat, áthatol a távol jövőbe, leszáll a földmélyébe, majd a csillagok járását kutatja, vagyis az ember nem «sak érzéki, de egyszersmind szellemi lény is. *Ha a mozgásban lévő dolgok a tökéletesség ily különféle lépcsőin állanak, a végső*

oknak, az örök mozgatonak a legtökéletesebb lénynek kell lennie, a melyben semmi tökéletlenség nincs, a mely minden tökélyt egyesít önmagában.

Sőt a földi dolgok mozgásában és változásában a legszebb rendet és czélszerűséget látjuk. A csillagok százezreinek a legpontosabban ki van mérve a pályája, a melytől egy hajszállnyira sem térhetnek el s még a legapróbb füvecskének és bogárkának is meg van a maga rendeltetése. *E szerint az örök mozgatonak, a mely a millió, meg millió lényt magába fogadó világegyetem sorsát intézi, mindenható és végtelen értelmű lénynek kell lennie, a melynek tudtán és akaratán kívül semmi sem történik, mert csak így tarthatja föl a rendet. Ez a keresztény világnézet alapja, hogy t. i. van Isten, azaz: egy önmagától való legtökéletesebb szellemi lény, a ki az egész világegyetemnek teremtője mindenható oka és kormányzója.*

Isteneen kívül a látható világ összes lényei folytonos változásoknak vannak alávetve, épen ezért nem önmaguktól való lények, hanem csak teremtmények. Mert minden a mi változik, nem szükségkép létezik, a mi nem szükségkép létezik, nem mindig létezett, hanem időben létre lett hozva vagyis teremtmény.

Isten a világot tökéletesen szabadon teremtette. Istent a teremtésre semmiféle, sem külső, sem belső kényszer nem vihette. Nem külső, mert a teremtett világ alatt értjük az Isteneen kívül létező lények összességét, tehát a teremtés előtt Isteneen kívül semmiféle lény sem létezett és így nem is kényszeríthette semmi a teremtésre. Nem belső, mert Isten, mint a legtökéletesebb lény, önmagának elegendő, önmagában boldog.

E keresztény világnézettel szemben áll két más világnézet, ú. m.: a *mindenistenítés* (pantheizmus) és az *anyagelvűség* (materializmus). Az első szerint minden, a mit látunk, csak külső elváltozása egy és ugyanazon állagnak, mely az emberben gondolkodik, az állatban érez, a növényekben a táplálkozást eszközli. Az utóbbi szerint minden, a mi minket környékez, a ragyogó ég, a csillagok százezreivel, a föld szingazdag növényzetével, állatainak sokaságával nem egyéb, mint a parányok esetleges, véletlen csoportosulásának eredménye, a melyről nem tudjuk, hogy keletkezett és mikép fog megszűnni.

4. §. A teremtmények célja.

Isten a világot, a mint láttuk, szabadon teremtette, a világ csak Isten jószágának köszöni létét.

Minden értelmes művész, a ki valamit alkot, bizonyos terv szerint teszi azt, bizonyos célú tűz ki alkotása elé, a melyre az törekedni tartozik. Isten is tehát, mint a legbölcsebb alkotó, bizonyos célú tűzött ki a teremtmények elé, melyre azok törekedni tartoznak. Nézzük, melyik ezen cél.

A cél általában véve nem egyéb, mint az, *a miért valami történik*, vagy *a mit* valaki *működése által el akar érni*. E szerint a cél csak valami jó lehet, mert az akaratnak tárgya a jó.

A cél lehet *tárgyi* (finis operis) és *személyi* cél (finis operantis). Az előbbi az, a mire a mű természeténél fogva irányul, ily módon az ecsetnek célja a festés. Az utóbbi pedig az, a mit a művész alkotása által elérni akar, mely az előbbivel egybe eshetik vagy attól különbözhetik.

Megkülönböztetünk ezen felül *közelebbi*, *távolabbi* és *végző* célú, a mint annak elérésére az akarat közvetlenül, közvetve vagy végelemzésben irányul. A végző cél tehát, nincs más céljának alárendelve, ez törekvéseink határa.

Isten a legtökéletesebb lény, akarata minden kívülről álló dologtól teljesen független. Istent tehát a teremtésre semmi más cél nem indíthatta, minthogy *dicsőségét külsőleg nyilvánvalóvá tegye*. E szerint a teremtményeknek, melyeket Isten semmiből létrehozott, nem lehet más céljuk, mint *Isten dicsőítése*. Továbbá Isten, a ki a teremtményeket semmiből létrehozta, azoknak korlátlan ura, tehát a teremtmények végző rendeltetése Isten dicsőítése, mert csak annak vagyok föltétlen ura, a mi teljesen szolgálatomra van rendelve. Ha tehát léteznék valami, a minek nem Isten lenne végző célja, Isten annak nem lenne legfőbb ura. *Isten tehát mindennek kezdete és vége* egyszersmind.

Arra a kérdésre, mint dicsőítik Istent a teremtmények, következőleg felelünk. Valamely lénynek *dicsőítése szorosán véve nem egyéb, mint tökélyeinek elismerése az azt megillető hódolat kifejezése által*. Ily módon csak az *eszes lények* képesek Istent dicsőíteni, mert csak ezek képesek őt megismerni és neki hódolni.

Tágabb és tárgyi értelemben a dicsőítés nem egyéb, mint valamely lény tökéelyeinek hirdetése, ily értelemben az összes, még az észnélküli lények is dicsőítik Istent, a mennyiben jószágukkal, szépségükkel tökéelyeikkel hirdetik Teremtőjük hatalmát, bölcsességét s végtelen tökéelyességét «coeli enarrant glóriám Dei et opera manuum eius, annuntiat firmamentam.»

A teremtmények nemcsak egyenkint hirdetik Isten dicsőségét, hanem együttesen is. Elég csak egy pillantást vetnünk a teremtett világra, hogy szemünkbe tűnjék az abban uralkodó bámulatos rend és czélszerűség, a csodás összhang, a mely ékesen hirdeti örök Alkotójának és Kormányzójának véghetetlen bölcsességét.

Tehát az eszes teremtményeknek az a rendeltetése itt a földön, hogy Istent dicsőítsék elismerés szeretet és hódolat által. Az észnélküli lények saját szépségükkel hirdetik Alkotójuk végtelen tökéelyességét. Igaz ugyan, hogy közvetlenül nem ismerik el Istent uruknak, nem szeretik őt, nem hódolnak neki, mert erre képtelenek, de az eszes lényeket, különösen az embert, Isten ismeretére, szeretetére és hódolatára vezérlik. Tehát *az ember ajkaival az egész mindenség dicséri Istent, szívének melegével szereti Őt, értelmével pedig az ész nélküli teremtmények hódolatát is az Isten számolya elé viszi.*

Azonban Isten a saját dicsőítését nem akarta a nélkül, hogy egyúttal a teremtményekkel is jót ne tegyen, mert a mennyiben a teremtmények *szépségükkel Alkotójukat dicsőítik, részesednek annak tökéelyeiben.*

Habár Isten a teremtésben minden teremtmény javát akarta, mégis különös módon akarta az értelemmel megáldott ember javát, a ki a teremtés feje és koronája. Isten az összes észnélküli teremtményeket az ember szolgálatára rendelte, nemcsak annyiban, hogy az embert Isten ismeretére és szeretetére vezetik, hanem hogy a legkülönfélebb módon szolgáljanak neki. A nap az embereknek süt és világít, a virágok neki illatoznak, őt élteti a levegő stb. *Es Isten akarta e szolgálatot, mert úgy teremtette az embert, hogy számtalan testi és lelki, egyedi és társadalmi szükségleteinek kielégítésére nézve a teremtményekre, mint eszközökre van utalva.* Tehát az észnélküli teremtmények ő érette vannak, ő mint úr rendelkezik azokkal.

5. §. Az ember rövid természetrajza.

A fejlődési elmélet hívei az embert jobban kifejlődött gerinces állatnak tartják, a kinek nincs egyéb föladata, mint élni, szaporodni s elpusztulni. Ezek ellenében azt állítjuk, igaz ugyan, hogy az ember táplálkozik, mint a növény, érez mint az állat, de ezenfelül szellemi tehetségekkel is meg van áldva, melyek anyagtalán szellemi lelkéből sarjadzanak.

Hogy az embert a Teremtő messze az állatok fölé helyezte, kimutatta már az által is, hogy szép egyenes testtartással látta el. Míg a többi állatok az anyag fölé hajolva járnak, a melyből állanak, addig az ember tekintetét az anyag fölé emeli, mintegy jelezve, hogy az anyagon kívül szellemi képességei is vannak.

Jobban feltünteteti már az ember szellemi tehetségeit a tagolt beszéd, a mely a fejlődés bármily alacsony fokán álljon is, hosszú szellemi munkáról tesz tanúságot.

Hogy az ember az anyag fölött áll, hogy az érzékieknél magasabb tehetségekkel is meg van áldva, kitűnik a szemérem-érzetből is, a mely minden népnél megvan, ellenben az állatoknál hiányzik. Az ember ama érzékiségi cselekedeteire, melyek őt az állatokhoz lealacsonyítják, mintegy fátyolt akar borítani, jelezve az által, hogy magasabb képességekkel is el van látva.

Megczáfolhatatlanul bizonyítja az ember szellemiségét lelki tehetségeinek működési módja. Legkiválóbb lelki tehetségünk az értelem. E lelki tehetségünk működésében független az anyagtól. Elgondolja a múltat, megjeleníti a jövőt, maga elé idézi a távollévt, a kitől száz és száz mérföldnyi távolság választja el. Majd fölemelkedik a magasba s a csillagok járását kutatja, majd ismét leszáll a föld mélyébe s annak rejtett kincseit vizsgálja. Elválaszt, összeköt, következtetéseket von le. Az egyes esetekből, tünetényekből általános törvényeket állít föl, a melyek alapján fejleszti a tudományokat s megalkotja a technika bámulatos eszközeit s csodás találmányait. Már pedig minden tárgyra nézve áll az, a minő a működése, olyan a lényege, a működés minősége a lényeg minőségét felül nem múlhatja, mert a működés, mint okozat folyik a lényegből, mint okból. Ha tehát az emberi lélek egyik kiváló tehetsége az értelem működésében

független az anyagtól, lényegében is függetlennek kell lennie attól. A mi pedig lényegében független az anyagtól, azt szellemnek mondjuk.

Hasonlóképp független működésében az anyagtól az ember másik lelki tehetsége az akarat. A testet bilincsekbe lehet verni, de az akaratot semmiféle anyagi eszközzel nem lehet lenyűgözni.

Ezenfelül az ember szellemi vágyakozásokkal van tele. Vágyódunk az igazság, a becsület, a dicsőség, a boldogság, sőt a halhatatlanság után is. Érzünk az érzékiek fölött álló örömet és fájdalmat. Szülőink halálának híre, még ha ez minket anyagi javakhoz juttat is, fájdalmat okoz nekünk, míg az ellenség fölött vívott győzelmet jól eső örömmel vesszük tudomásul, daczára annak, hogy az több rokonunk, jó barátunk életébe került. Mindezt nem lehet megértenünk másképp, hacsak az akaratot szellemi tehetségnek nem tekintjük, mert szellemi működést csak szellemi tehetség hozhat létre.

Világosan mutatja továbbá, hogy az ember szellemi képességekkel van fölruházva öntudatunk. Daczára a bennem végbenemő sok változásnak, tudom, hogy én vagyok, a ki gondolkodom, a ki akarok, vágyódom stb. vagyis oly tehetségnek vagyunk birtokában, a mely mindennemű működésünkre visszatér, visszahat, azt tudomásul veszi, sőt kijelenti, ezt én cselekszem, ezért én vagyok felelős. Ilyenre csakis az érzéki szervektől független szellemi tehetség képes. Az érzéki szervi tehetség csakis az érzéki szervnek megfelelő működéseket végzi, a szem lát, a fül hall, a nyelv ízlel, de többre nem képes; különösen nem képes saját működésére visszatérni.

Tehát *az ember két részből áll: testből, a mely a földhöz, az anyaghoz tapad é^, a lélekből, a melyből az anyagtól független szellemi tehetségei fakadnak.* Ez a keresztény világnézetnek másik alapigazsága.

A lélek, a mint működésében független az anyagtól, épen úgy létében is független attól, mert minden dolognak a minő a működése, olyan a léte is, hisz a lét alapja minden működésnek – *operatio sequitur esse.* Tehát az emberi testnek elporladása, megsemmisülése *a lélek* létét nem érintheti, mert az független az anyagtól, vagyis *halhatatlan.*

Az ember e szerint két életre van teremtve. Az egyik testi és rövid ideig tart, a másik szellemi és örökkévaló, az egyik küzdőtér, a megpróbáltatás ideje, a másik biztos révpart és jutalom.

E rövid földi élet célja Isten dicsőítése és mivel az ember eszes lény, tartozik Istent megismerni, szeretni, neki szolgálni s iránta hódolatát kifejezni. De e mellett bizonyos földi jólétet is teremthet magának itt. Az észnélküli teremtmények az embernek, mint eszes lénynek mind alá vannak rendelve, az állatokat, a növényeket eszközökül használhatja saját jóléte előmozdítására. A természet erőit is igájába hajthatja, munkálhatja a földet, hogy az neki hasznos gyümölcsöt hozzon, sőt behatolhat a föld gyomrába is és előhozhatja onnan is mindazt, a mit földi jólétének előmozdítására alkalmasnak tart. A másik életben Isten örök boldogsággal jutalmazza az embert szolgálataért.

6. §. Az örök boldogság.

Az emberi élet végcélja Isten dicsőítése. Az isteni jóság e végcélzt összekötötte az ember boldogságával, úgy hogy azt, a ki e földi élet alatt Istent helyesen megismeri, szereti és iránta hódolatát kifejezi, a jövőben örök boldogsággal jutalmazza. E szerint *az ember másodrendű végcélja az örök, tökéletes boldogság elnyerése.*

A boldogsághoz három dolog tartozik: *a)* minden baj hiánya, *b)* minden jó bírása, mely természetes vágyainknak megfelel, *e)* ez állapot végnélküli folytonossága és annak tudata. Ha e három kellék megvan, a boldogság tökéletes, ellenben ha e föltételek egyike vagy másika hiányzik, a boldogság tökéletlen. E szerint a tökéletes boldogságnak öröknek kell lenni, mert ha minden jónak is birtokában vagyunk és minden baj távol van lölünk, de ha tudjuk, hogy ez állapot valamikor meg fog szünni, boldogok nem lehetünk. Hasonlóképp nem lehetünk boldogok, ha az állapot megszűnéséről nincs tudomásunk, mert akkor egy lényeges föltételre nézve tévedünk, a mi kizárja a boldogság állapotát. Boëtius (de consolatione phil. 1. 3. pr. 2.) így határozza meg a tökéletes boldogságot: *állapot, melyben minden jó sajátunk, status omnium bonorum agregatione perfectus.*

Hogy az ember a tökéletes boldogságra van hivatva, ennek legfőbb bizonyítéka a tökéletes boldogság után való vágyódás, a mely minden emberben megvan.

E vágy: boldognak lenni, bírni minden jót, távol lenni minden bajtól, épen úgy meg van minden emberben, mint az önfentartás ösztöne. E vágy magának az emberi természetnek megnyilatkozása, a mely öntudatlanul törekszik a neki megfelelő jó elérésére.

Isten a legfőbb és a legvégső mozgató ok e világon, de nem az egyedüli, mert akarja, hogy a teremtmények is részt vegyenek örök terveinek végrehajtásában. E végből minden lényt természetének megfelelő mozgató erőkkal: vágyakkal és ösztönökkel ruházott föl. Ilyen természetes vágyak és ösztönök az embernél az önfentartási és nemi ösztön, melynek célja az egyed, illetve a faj fentartása. Ilyen a tökéletes boldogság után való vágy, mely tulajdonkép nem egyéb, mint két legfőbb lelki tehetségünk: az értelem és akarat tökéletesítése.

Az értelem tárgya nem egyéb, mint az igaz, mint ilyen, az akaraté a jó általában véve, nem egyik vagy másik jó, hanem a tökéletes jó. Ennek következtében egész természetes módon az értelem az általános igaz megismerésére, az akarat a valódi jó elérésére törekszik.

Ezen érvünk mintegy már sejteti, miben fog állni tökéletes boldogságunk: a valódi igazság megismerésében s a tökéletes jó bírásában. Isten a legtökéletesebb igazság, Isten a valódi jó. Tehát Isten megismerése és bírása, mint ezt még bővebben ki fogjuk fejteni, fog minket tökéletesen boldogokká tenni.

Hogy mindnyájunkban meg van a tökéletes boldogság után való vágy, meggyőz minket erről az általános tapasztalat. Azért küzdünk, azért fáradunk, az képezi minden törekvésünk célját, hogy a jót megszerezzük magunknak s minden bajt és veszedelmet elhárítsunk magunktól. Miért gyűjti a fősvény a kincseket, miért hajhászsa a kéj en ez az érzéki örömeket, miért hordja össze a tudós napokon s éjeken át a különféle ismereteket? A boldogság természetes vágya sarkalja őt erre. Különféle dolgokban keressük a boldogságot, de mindnyájan meggyeünk abban, hogy boldogok akarunk lenni, még az öngyilkos

is, a ki eldobja magától az életet, azért teszi ezt, hogy a földi bajoktól megszabaduljon, hogy nyugalmat találjon. A mint a hal az úszásra, a madár a repülésre, épen úgy az ember boldogságra van teremtve. Azért nagyon helyesen mondják a scholasztikusok szent Tamással (1. 2. qu. I. a. 6.), hogy bármit is óhajt az akarát, azt annyiban óhajtja, mennyiben ezt jónak, javára szolgálónak véli s így mindig jót akar, vagy mint végcélzt, vagy mint végcélzra vezetőt, mert minden cselekvésnek a kezdete mindig annak befejezésére irányul, a mint kitűnik ez úgy azoknál, a mik természetszerűleg, valamint azoknál, a mik mesterségesen történnek. E szerint minden jónak az óhajtása a legfőbb jó elnyerésére irányul.

De nemcsak a schola tanította ezt, hanem valamennyi bölcséleti iskola egybehangzó véleménye szerint minden emberben megvan a boldogságra való törekvés. Aristotelestől kezdve Spenserig és Schopenhauerig mind azt mondják: «az ember mindenképen küzd a létért, mindenképen kerülni akarja a fájdalmat, vágyódik a legteljesebb jólét és mindazon élvezetek után, melyekre csak képes (Schopenhauer Die beider Grundprobleme der Ethik).

Világos tehát, hogy mindnyájunkban megvan a természetes velünk született vágyódás a boldogság után. De a természetes, velünk született vágyódás céltalan, hiábavaló nem lehet, ellenkeznie ez Isten jóságával és bölcsességével, ki az emberi természetet megalkotta. Tehát szükséges, hogy a tökéletes boldogság az embereknek valóban mindenki által elérhető végcélja legyen, mert máskép az ember nemcsak nem a teremtés koronája, hanem egy önmagának ellentmondó lény, mert keblében hordozza az elérhetetlen után való természetes, szükségképeni vágyat, ösztönt. *Szükségkép léteznie kell tehát az ember által elérhető oly jónak, a minnek bírása őt tökéletes boldoggá teszi,*

Azt kell most vizsgálnunk, mi azon jó, a minek elérése az embert tökéletesen boldoggá képes tenni?

Először is azt feleljük, a földi javak erre nem képesek. A földi javakat négy osztályba szokás a régiek szerint sorozni. A elsőbe tartoznak az anyagi javak, a gazdagság, a pénz, a kincsek. A másodikba a szellemi kincsek sorozhatók: a hír, a

dicsőség, a tudomány, a művészetek. A harmadikba az érzéki örömöket, a negyedikbe az egészségei, a hosszú életet teszik. De ezek együttvéve sem teszik, az embert tökéletesen boldoggá.

A tökéletes boldogsághoz, a mint már megjegyeztük, három föltétel szükséges: 1. minden jónak bírása, 2. minden bajnak kizárása, 3. ezen állapot tartós volta és annak tudata. Már pedig a* földi javak bírásánál egyetlen egy föltétel sincs meg. Nincs meg az első, mert bármennyit is szerezzünk a kincsekből, a tudományból, az érzéki örömökből, azok nem töltik be a szívet, sőt abban még nagyobb űrt támasztanak. Nincs meg a második, mert a bajokat, a szenvedést, a fájdalmat egy halandó sem tarthatja távol magától. A fájdalom hangja az ember első kiáltása, ez egyszersmind utolsó sóhaja. Nincs meg a harmadik, mert az emberi élet minden kincseivel s örömeivel, mint a rét virága, gyorsan elmúlik.

Sokan az erényt tartják a boldogság tárgyának. De ez sem helyes állítás, mert az erényt vagy mint szerzett lelki készséget veszszük, vagy mint tevékenységet. Az előbbi esetben nem lehet a boldogság tárgya, mert ez értelemben véve az erény nem egyéb, mint a lelki tevékenység eszköze. Az utóbbi értelemben sem boldogít minket az erény önmagában, mert annak gyakorlása sok nehézséggel, szenvedéssel s áldozattal van egybekötve. És ha ez áldozatok daczára mégis gyakoroljuk az erényt, teszszük ezt legfőképen azért, mert jutalmat várunk érte a túlvilági életben.

Az ember csak Istenben találhatja föl a tökéletes boldogságot. Következménye ezen igazság a már mondottaknak. Az ember, a mint láttuk, tökéletes boldogságra van teremtve, a teremtmények, a mint kimutattuk, nem képesek őt boldoggá tenni. Tehát Isten az ember boldogságának szükségképeni tárgya.

Megfelel ez állítás, a mint már jeleztük, két legkiválóbb lelki tehetségünk, az értelem és akarat törekvésének. Az értelem megismerni törekszik azt, a mi igaz önmagában véve, az akarat birni igyekszik azt, a mi jó önmagában véve. Már pedig Isten a tiszta jóság, a tiszta igazság. Tehát Isten megismerésében és szeretetében áll az ember tökéletes boldogsága.

Szent Tamás következőkép mutatja ki ezen igazságot. Min-

den teremtménynek természeténél fogva végcélja, hogy Istenhez hasonló legyen. Ez tehát célja az embernek is, a ki különben is Isten képére van teremtve. De Isten maga az ismeret, maga a szeretet. Tehát az ember akkor lesz leginkább hasonlónak Istenhez, ha a tökéletes igazságot megismeri s a legfőbb jót szereti. A tökéletes igazság a legfőbb jó maga Isten, tehát Isten ismerete és szeretete képezi végcélunkat s fog minket boldoggá tenni. (1. 9. 1. 3, c. 25.)

E szerint a világegyetemben bámulatos szép körforgást észlelünk. Az összes teremtmények Istentől indulnak ki, mint hatóoktól s Ő hozzá térnek vissza, mint végokhoz. Még pedig az észnélküli lények nem jutnak el teljesen az Istenhez, mert nem képesek őt megismerni és szeretni, hanem segítik az embert, a ki e körforgást Isten ismerete és szeretete által befejezi.

Tehát az ember kettős végcélja összeesik. Isten megismerése és szeretete Istenhez viszonyítva nem egyéb, mint az Őt megillető dicsőítés, az emberre nézve pedig az örök boldogság elnyerése.

Az első föltétlen, azt semmi sem hiúsíthatja meg, a mint semmi sem képes megzavarni Isten örök terveit, akár megadja az ember Teremtőjének a köteles hódolatot, akár megtagadja azt, mégis csak dicsőíti Istenét, előbbi esetben jósága, az utóbbiban büntető igazságossága következtében. A második föltételes. Isten ugyan mindnyájunk boldogságát akarja, mert mindnyájunk szívébe oltotta a tökéletes boldogság után való vágyat, de csak azon föltétel alatt, ha az ember az eléje kitűzött rendet betartja. A világegyetemben minden rendezett, mindenütt törvényszerűség uralkodik, a legnagyobban épen úgy, mint a legkisebben. Az ember sem veheti ki magát ezen általános rend alól, ő sem zavarhatja meg a világegyetem összhangját.

Bármiképen is nevezzük e rendet erkölcsi rendnek vagy akár másnak, ez olyan, hogy azt minden ember szegény és gazdag, ifjú és öreg, tanult és tudatlan képes megtartani, vagyis minden ember hatalmában áll az örök boldogság elnyerése. De míg az észnélküli lényeket fizikai kényszer kötelezi a természet rendjének betartására, addig az eszes ember csak erkölcsileg van kötelezve az eleje tűzött rendhez alkalmazkodni, azt át is hághatja, de akkor elveszti a tökéletes boldogságot.

Az emberi földi élet földadata tehát beilleszkedni ama erkölcsi rendbe, melyet a Teremtő kiszabott és ahhoz mindenben alkalmazkodva kiérdemelni a tökéletes boldogságot. Ez a keresztény világnézet harmadik sarkigazsága.

Ezek ellenében az anyagelvűek Epikustól Spencerig tagadásba veszik a túlvilági boldogság létezését és azt állítják: a földi élet célja nem egyéb, mint kiélvezni mindama örömöket, melyekre az ember természeténél fogva alkalmas. A társadalmi fejlődés hívei azt hirdetik, hogy a legfőbb jó, a mire minden embernek törekednie kell, a társadalmi jólét előmozdítása. A mit eddig az ember végcéljáról mondtunk, világosan megcáfolja úgy az anyagelvűek, mint a fejlődési elmélet híveinek állítását. Az utóbbira nézve még megjegyezzük, hogy a fejlődési elmélet szerint az emberiség önmagának lenne végcélja, teremtmény azonban nem lehet önmagának végcélja, mert tökéletesen függ Teremtőjétől. Továbbá bármily nagy legyen is a társadalmi jólét, általános sohasem lesz, a nyomor, a fájdalom, a szenvedés forrásai sohasem fognak kiapadni a földön, úgy hogy *ha nem élnénk itt e földön a túlvilági boldogság biztos tudatával, kár lenne születnünk.*

7. §. Az ember társadalmi lény.

A keresztény társadalomtudomány alapelve, hogy az ember természeténél fogva társadalmi lény, mint Aristoteles mondja: «animal sociale», vagyis az emberi természetet úgy alkotta meg Isten, hogy kénytelen másokkal együtt élni, társaságot alkotni, tehát az emberek társas élete eredeti, természetes állapot, nem pedig esetleges.

Ezen alapigazságot tagadja Hobbes, Rousseau, Kant, Puifendorf, Grotius és követőik, a kik azt állítják, hogy az emberek társadalmi együttélése társulási szerződés útján jött létre.. ^7,;.

Hobbes azt tanítja, hogy a természetes állapotban minden egyes embernek joga volt mindenhez, a miből az következett, hogy mindenki harcot indított mindenki ellen. Hogy ezen általános harcban az emberi nem el ne pusztuljon, az emberek társaságba léptek, szerződést kötöttek, mely szerződés oda írá-

nyúlt, hogy mindenki föladta korlátlan jogát és az összességre ruházta azt. Így származott a társaság.

Rousseau «Contract Social»-jában azt hirdeti, hogy az emberek eredetileg, mint az állatok erdőkben laktak minden társadalmi egyesülés nélkül. Szellemi tehetségeik nem voltak kifejlődve, de mindenki rendelkezett korlátlan, természetes szabadsággal. Ez volt a valódi ártatlanság és boldogság állapota. Később a szellemi tehetségek fejlődésével messzeható szükségleteik, vágyaik támadtak, melyeket önerejükre hagyatva, nem voltak képesek kielégíteni, így tehát szerződésre léptek, hogy közös erővel szerezzék meg a szükségeseket, elégítsék ki vágyaikat s így korlátlan szabadságukról lemondottak, átadták azt a társaságnak, de oly módon, hogy mint e társaság tagjai polgári szabadság alakjában azzal ismét rendelkezzenek.

Ugyanezt állítja Kant, Grotius, Puffendorf, de azzal a különbséggel, hogy tényleg ugyan nem létezett e szerződés nélküli állapot, de elvileg ez illeti meg az emberiséget, tehát ezt kell elfogadnunk az emberi társadalom jogalapjául, ez alapon nyugszik tehát az egész emberi társadalom.

Ezen önkényes, minden alapot nélkülöző eleméleteket szemben ki fogjuk mutatni a józan észből, hogy az ember eredeti természetes állapota az, hogy társaságban éljen, tehát az ember természeténél fogva társadalmi lény.

1. Az emberi nem *a)* fennmaradása, elterjedése, tovaszaporodása csakis a férfi és nő társasélete mellett lehetséges, *b)* az ember léte kezdetekor, születésekor olyan tehetetlen, gyámoltalan, hogy mások segítsége nélkül napokig sem élhetne, hosszú ideig szüksége van táplálóra, gondozóra, a mi azt bizonyítja, hogy az emberekre nézve a társas összeköttetés oly szükséges, hogy e nélkül az emberi nem fenntartása lehetetlen. Sőt *c)* felnőtt korában is annyi bajnak, viszontagságnak, veszélynek, beltegségnek van kitéve, hogy csakis mások segítsége mellett képes ezekkel megküzdeni.

2. Az ember természetében rejlik a közlékenység, fájdalomk megenyhül, ha azt másokkal közölhetjük, örömünk teljesebb, ha abban mások is részt vehetnek. A közlékenység pedig társaséletet tételez fel. Ugyanezt tételezi fel a nyelv adománya,

a melylyel az ember el van látva, hogy gondolatait, érzelmeit embertársaival közölhesse.

3. Továbbá úgy az egyes emberek tökéletes szellemi kifejlődése, mint a földi jólét föltételeinek a megalkotása, milyenek pl. a tudományok, művészetek, közlekedési eszközök stb. létrehozása, állandó társadalmi érintkezést tételez fel. Ezt hirdeti a történeti tény is, hisz az emberek minden korban, mindig, mindenütt társas életet éltek.

Tehát az ember születése, fejlődése, testi s lelki élete a társadalomhoz van fűzve. A társasélet tehát egy oly tény, a mely minden képzelhető emberi összeköttetést megelőzött, emberi akarat, emberi szerződés nem hozhatta azt létre, hisz mindnyájunk léte feltételezi azt. Az emberiséget szoros kapocs fűzi össze, melyet nem emberi akarat hozott létre, mely mindenkinél egyenlő életszükséglet.

Bármely szerződés felbontható azok kénye kedve szerint a kik azt megkötötték, tehát így fel lehetne bontani az emberi társadalmat is, ha az pusztán emberi szerződésen alapulna, de a társas élet kapcsai oly erősek, hogy azt senki sem képes eltépni, hisz mindnyájunk léte, egész lénye van ahhoz lánczolva.

Ha tehát az emberi természetben fekszik a társas élet szükségessége, az emberi társadalom végoka nem lehet más, mint Isten. Mert Isten az emberi természet szerzője, következőkép Isten szerzője mindannak, a mi az emberi természetből szükségkép folyik. Isten társas lénynek teremtette az embert, Isten teremtette az emberi társadalmat is.

8. §. A társaság lényege és felosztása.

A társaság az emberek egyesülése a végből, hogy a közös cél elérésére szükséges eszközöket egyesült erővel megszerezzék, vagyis egyesült erővel törekedjenek a kitűzött cél felé.

A mint e meghatározásból kiténik, a társasághoz négy dolog szükséges: 1. emberek; 2. ezek egyesülése; 3. közös cél; 4. a cél elérésére szükséges eszközök. Nézzük e négy részt egyenkint, hogy a társaság meghatározását annál jobban megérthessük.

A társasághoz emberek szükségesek, hisz csakis eszes lények törekednek egyesült erővel valamely közös cél felé. Egy ember magában nem képezhet társaságot, ahhoz két vagy több ember szükséges, de két ember már valódi társaséletet élhet. A mi az egyesülést illeti, ez alatt nem értjük a tagoknak gépies egymás mellé tömörülését, hanem szerves egyesülését, oly módon, hogy minden tagnak meg legyen a maga rendeltetése úgy, hogy azok a kölcsönös egymás fölé és egymás alá rendelés viszonyában álljanak.

Az eszközök változnak, a mint a cél változik.

A cél a társaság leglényegesebb alkotó eleme, hisz a tagok s azoknak egyesülése minden társulatnál előfordul, az eszközöket pedig a cél határozza meg, tehát a cél az, a mi a társaságnak különleges jelleget kölcsönös, ennek kiválósága vagy alárendelt volta határozza meg a társaság kiválóságát vagy alárendeltségét.

A társaság felosztható eredete szerint szükséges és szabad társaságra, a mint az abba való belépésre természetes kényszer hajtja az embert, avagy nem. Terjedelme szerint lehet általános, a mely társadalomnak is mondatik, vagy részleges a szerint, a mint valamely társaság önmagában teljes egészét alkot, vagy pedig más nagyobb társaságnak részét képezi. Célját tekintve, a társaság lehet tökéletes vagy nem tökéletes. Tökéletes általában véve mindaz, a mint Szent Tamás mondja, a mi vagy maga rendelkezik azon eszközökkel, melyek céljának elérésére szükségesek, vagy pedig joga van ezeket mástól megkövetelni. Alkalmazva ezen általános meghatározást a társaságra, tökéletesnek fogjuk mondani ama emberi társaságot, a mely egyrészt más társaságnak nem része, másrészt rendelkezik minden eszközzel, a mely céljának elérésére szükséges vagy legalább is joga van a szükséges eszközöket más társaságtól megkövetelni. És mint-hogy, a mint előbb mondtuk, a cél minőségétől, kiválóságától függ a társaság minősége, kiválósága, a társaság elé tűzött cél önállóságából, függetlenségéből ismerhetjük meg annak tökéletes voltát. Minthogy a tökéletes társaság működésében binden más társaságtól független, a nemtökéletes társaság pedig Működésében más, magasabb társaságnak van alárendelve, a

tökéletes társaságokat mellérendelt, a nemtökéleteseket pedig alárendelt társaságoknak is szokás nevezni. Minthogy minden társaságnak feladata a közös cél felé való törekvés, a társaság fogalmától a tekintély.... fogalma elválaszthatatlan. Kell ugyanis lenni minden társaságban valakinek, a ki a tagokat a cél felé törekvésben irányítja, vezérli, kormányozza. Ezen alany képviseli a tekintélyt, a melyet hatalomnak is szokás nevezni, hisz a tekintély nem egyéb, mint erkölcsi hatalom. A mi a hatalom alanyát illeti, a lehet vagy egyes személy, vagy valamely erkölcsi testület, a mint a különféle társaságok természete szerint egy ember, vagy többen kezelik a hatalmat. Hogy pedig a társaság főnállása biztosítva legyen, alkatrészei között állandó viszonyoknak kell léteznie. Minden egyes tagnak ez állandó viszonyok korlátai között kell maradnia s minden működését e viszonyokhoz alkalmaznia. Ezen állandó viszonyok összessége alkotja a társadalmi rendet. A társadalmi rend az erkölcsi vagy természeti törvényen nyugszik. Hogy tehát azon alap szilárdsága, melyre Isten a társadalmat építette, annál világosabban szemünkbe tűnjék, röviden szólnunk kell a természeti törvényről.

9. §. A természeti vagy erkölcsi törvény.

A természeti vagy erkölcsi törvény szent Ágoston szerint nem egyéb, mint Isten akarata, a mely a természet rendjének fönntartását megparancsolja, megzavarását pedig tiltja. Aquinói szent Tamás szerint a természeti törvény maga az isteni bölcsesség, a mennyiben az összes emberi cselekedeteket igazgatja. Ezekből indul ki a schola, a midőn a természet törvényét így határozza meg: *a józan ész által felismert isteni akarat, a mely mindazt kötelességünkké teszi, a mi a természet rendjének fönntartására szükséges.*

Isten maga az élő törvény. Minden teremtmény egy isteni gondolatnak felel meg, a rend, a mely a természet csudás művében uralkodik, a viszonyok, melyekbe a teremtmények egymással szemközt helyezve vannak, legfőbb szabályukat Isten teremő gondolatában, mindenható akaratában bírják. Semmi sincs e világban, a mi e szabályon kívül helyezhető lenne. Tör-

vények szabályozzák a fizikai világrendet, melyek ellenállhatatlan erővel ragadnak a kitűzött cél felé mindent: az élettelen anyagot, az élő növényt, az érző állatot. Az erkölcsi világ lényei is megvannak a maguk törvényei. A mint a világegyetem minden parányát áthatják a nehézkedés törvényei, épen úgy kényszerítik más magasabb rendű törvények az emberi szabad akaratot is arra, hogy minden cselekedetével az erkölcsi világ nehézkedésének középpontja Isten felé törekedjék. Csakhogy a míg az anyag lényegében örökre elhatározva ellenállhatatlanul esik a középpont felé: addig az emberi szabadakarat a természetes iránytól elhajolhat, a jóval ellentétes rosszhoz is fordulhat; a kényszer tehát, mely az emberi akaratra nehezedik, nem fizikai, hanem erkölcsi, kifolyása az erkölcsi törvénynek.

A természeti erkölcsi törvénynek a létét a következő érvekkel mutathatjuk ki:

1. Isten alkotta meg a természeti erkölcsi rendet, Istenre nézve tehát nem lehet közömbös, vajjon a szabad akarral bíró ember megtartja-e e rendet vagy nem. Istennek akarnia kell e rend megtartását, Istennek köteleznie kell az embert, hogy e rendbe illeszkedjék.

2. Csak az örök Alkotó, a ki mindent létrehozott, nem törhet más, kívüle álló cél felé, ellenkezőleg minden teremtett lény Ő benne bírja végcélját, tehát az emberis. Már pedig az ember nem érheti el célját, hacsak nem irányítja cselekedeteit oly módon, mely saját természetének s a dolgok ama rendjének, a melyet a Teremtő megalkotott, megfelel. Tehát a természeti erkölcsi szabályok betartása az emberre nézve kötelező erővel bír.

3. A természeti vagy erkölcsi törvény létezéséről bizonyosságot tesz öntudatunk is. Az erkölcsileg jócselekedet bennünk örömet, meglegedést támaszt még akkor is, ha azért az emberektől se dicséretet, se jutalmat nem várhatunk, az erkölcsileg rossz cselekedet pedig fájdalmat, bánatot kelt bennünk, habár a miatt semmi külső kártól nem kell félnünk.

4. A természeti vagy erkölcsi törvény kötelező erejét elismerte minden nép, még pedig úgy, hogy ennek kötelező erejét egy magasabb hatalomtól származtatta, a mely az ember fölött áll. «A pogányok, mondja szent Pál, kiknek kinyilatkoztatott

törvényök nincsen, természetszerűleg cselekszik a törvénybe foglaltakat ... megmutatván így, hogy a törvények rendelkezése szivőkbe van írva» (Rom. II. 45. 15.). Bevallja ezt Cicero is, a ki mondja: «van oly törvényünk, melyet nem tanultunk, nem olvastunk, hanem magából a természetből meritettünk». (Pro Milone.) Hasonlólag Seneca: a természet törvényét a természet alkotója oltotta szívünkbe, hogy ahhoz alkalmazkodva, cselekedeteink jók és igazságosak legyenek. (Epist, 65. ad Lucinum.)

A természet törvénye szoros értelemben vett valódi törvény. A törvény ugyanis szent Tamás szerint: az illetékes eljáráság által hozott, kellőképp kihirdetett, észszerű intézkedés, a mi a közjót mozdítja elő. A természeti törvényt az illetékes hatóság hozta, t. i. Isten, a ki a nagy mindenséget teremtette. Azt kellőképpen kihirdette. A kihirdetést kinek-kinek józan esze eszközli. Innen van, hogy a természeti törvényt a józan ész szavának is szokás nevezni. Hogy pedig a természet törvénye a közjót czélozza, kitűnik onnan, hogy a természet törvényének czélja a társadalmi rendet fönttartani, az embereket az örök cél felé vezetni.

A természet törvénye tárgyilag véve maga az isteni örök törvény, a mennyiben azon viszonyok eszméje, melyekbe Isten az általa teremtett embert helyezte, az isteni elmében öröktől fogva előre léteztek. Szépen fejt ki ezt aquinói szent Tamás: «A mint a művészen előre létezik azoknak eszméje, a miket alkotni akar, úgy a kormányzóban is kell, hogy előre létezzék ama rend, a mely szerint igazgatni akarja azokat, kik kormányzása alá vannak rendelve... Isten bölcseségével megalkotta a teremtett dolgokat, melyekhez úgy viszonylik, mint a művész a műtárgyakhoz; egyszermind igazgatója a teremtmények összes mozgásainak és cselekedeteinek. Tehát valamint az isteni bölcsesség, a mely mindent létrehozott eszméje a dolgoknak, úgy az isteni bölcsesség törvénye minden cselekedetnek, mozgásnak, a mennyiben mindent czélja felé irányít. (I. II-ae qu. 93. a. 1.)

Ha alanyilag vesszük a természet törvényét, akkor az nem egyéb, mint az ész gyakorlati ítélete, mely megmondja, mit szabad s mit nem szabad cselekednünk. E gyakorlati ítéleteket erkölcsi elveknek nevezik. Tehát az erkölcsi elvek és az erkölcsi törvény között csak viszonylagos különbség van, a mennyiben

az erkölcsi elvek, tárgyi értelemben véve, alkotják az erkölcsi törvényt.

A természeti vagy erkölcsi törvény, mely az emberi természetre van építve, állandó, mint maga az emberi természet és létezni fog mindaddig, míg lesznek emberek, kiket a végezel felé kell vezetni. Minthogy az ész az elvont ítéletek gyakorlati alkalmazásában tévedésnek van alávetve, Isten végtelen jóságában nem elégedett meg azzal, hogy szentesített törvényt állított elénk, mely cselekedeteinket irányítsa, hanem felállított egy csalhatatlan tekintélyű hivatalt, a mely a törvényt minden kétséget kizárólag magyarázza. Tehát az egyház, mely e csalhatatlan tekintély birtokosa, tünteti föl előttünk e törvényt egész világosságában, teszi azt határozottá, önt abba életet. Sőt Krisztus Urunk még tovább ment, szentségeiben megadja nekünk a természetfölötti erőt, hogy a kinyilatkoztatás által megvilágosított, az egyház által csalhatatlanul értelmezett törvényt hűen be is tölthessük.

Jegyzet I. Az erkölcsi törvény forrása Isten. Az erkölcsi törvény ugyanis azt tartalmazza, mit szabad, mit nem szabad Isten akarata szerint cselekednünk. De az erkölcsi törvény nemcsak forrását, hanem végökát is Istenben bírja, Isten ugyanis azért adta nekünk az erkölcsi törvényt, hogy annak betöltése által eljussunk végső célunkhoz: Istenhez.

Jegyzet II. Az erkölcsi elveknek három osztályát szokás megkülönböztetni. Az első osztályba tartoznak a legáltalánosabb erkölcsi elvek, melyeknek ismeretéhez közvetlenül jut az értelem, pl. tedd a jót, kerüld a rosszat. A második osztály azon erkölcsi elveket foglalja magában, a melyek az előbbieknél egyszerű következményei, épen azért könnyen felismerhetők pl. szeresd szülőidet. A harmadik osztályba végül azok tartoznak, melyeknek ismeretéhez hosszabb kutatás után juthatunk.

10. §. A jog fogalma és eredete.

A természeti vagy erkölcsi törvény, a mint láttuk szabályozza, vezeti cselekedeteinket az örök cél felé, a melyért teremtve vagyunk. Ama cselekedeteink, melyek megfelelnek az erkölcsi örvénynek, erkölcsileg helyeseknek mondatnak megkülönböz-

tetésül a fizikailag helyes cselekedetektől, melyek a fizikai törvény szabályainak felelnek meg. Már most ha az erkölcsi törvény alá eső cselekedeteinket vizsgálat alá vesszük, azok között találunk olyanokat, melyek teljesen az ember belső világában folynak le, melyeket a lélek belső tehetségei hajtanak végre, nincsenek külre irányozva, belül keletkeznek, belül folynak le és a bel világban fejeződnek be. De egyszersmind olyanokra is akadunk, melyek belvilágunkban keletkeznek ugyan, de külre vannak irányítva, kívül folynak le, ott fejeződnek be. Az előbbieket külső, az utóbbiakat belső cselekedeteknek nevezzük. Ha a külső és belső erkölcsi cselekedeteket önmagukban nézzük, akkor azok között a cselekmény lényegét illetőleg semmi különbséget nem találunk. Hisz minden erkölcsi cselekményhez három kellék kívántatik meg: *a)* az ismeret (nihil volitum nisi praecognitum); *b)* az akarat; *e)* a szabadság, mely a leglényegesebb kellék, mely cselekedetünket emberivé minősíti. Már pedig úgy a külső, mint a belső cselekedeteknél föltaláljuk e három elemet, mind a kettőnél meg van az ismeret, mind a kettőnél közreműködik az akarat, mind a kettő egyenlő szabad; sőt mindkettőnél, még belső erkölcsi cselekedeteinknél is közreműködnek bizonyos fokig az érzéki szervek is, hisz mint Aristoteles mondja, az emberi ismeret az érzékeknél veszi kezdetét, a fogalom megalkotásához érzéki észrevevés szükséges, tehát nem gondolhatunk, nem akarhatunk érzéki szerveink működése nélkül.

És mégis, ha külső s belső cselekedeteinket az emberi társas élethez viszonyítjuk, a kettő között nagy a különbség. Belső cselekedeteink nem érdeklik a társas életet, a gyűlölet, a harag, a szeretet, ha külsőleg nem nyilatkoznak, közömbösek az emberi társaságra nézve.

A külső cselekedetek azonban lépten-nyomon érintik vagy legalább is érinthetik a társas életet, embertársaink érdekeit. Ha nincsenek szabályozva, ha nem haladnak egymás mellett, egymás érintése nélkül, minden pillanatban kész az összeütközés. Múlhatatlanul szabályozni kell e cselekedeteket, összhangba kell azokat hozni, hogy az emberi társaság minden egyes tagja zavaratlanul törjön célja felé, egymást a közös cél elérésében ne zavarják, ne hátráltassék, hanem ellenkezőleg segítsék. Annyival

is inkább szükséges e rendezés, mert az emberi természet romlottsága folytán a társaságban élő emberek saját egyéni érdekeket igyekeznek szem előtt tartani, a mi folytonos rendetlenséget, örökös harczot szül, a mi a végezel elérésére is zavarólag hat.

A mondottakból már kitűnik, hogy minden emberi cselekedetet, a belsőt úgy mint a külsőt, szabályoz a természeti törvény, hisz ez nem egyéb, mint az emberi természet igazságainak az emberi cselekvésre való alkalmazása.

Az emberi természet minden emberben egy és ugyanaz, de az emberi természet mellett vannak még egyéni, nemi, faji sajátságok, a melyek a nevelés, vérmérséklet, éghajlat, földrajzi fekvések szerint változnak. Ezeket s az ezeknek megfelelő cselekvést a természet törvénye nem szabályozza, hanem az emberi törvényhozónak ad fölhatalmazást, hogy megállapítsa e cselekedetekre illő legbölcsebb szabályokat. A természet törvénye tehát csak a fővázát adja meg az emberi társasélet rendjének, a részletekre az emberi törvényhozónak kell kiterjeszkednie. Amint a természet törvényének legfőbb Megalkotója rendelkezéseinél mindig szem előtt tartotta a dolgok lényegét, úgy az emberi törvényhozó is, a kinek a természet törvénye adja meg a fölhatalmazottságot, szabályai megalkotásánál a dolgot rend-el nem térhet.

Hogy tehát az emberi társadalom fönmaradjon, léte, zavartalan működése biztosítva legyen, a társadalom tagjainak *külső cselekedeteire nézve bizonyos szabályokat kell megállapítania úgy a Teremtőnek, mint az emberi törvényhozónak; e szabályok összege alkotja meg a jogrendet.*

A jog tehát tárgyi értelemben nem egyéb, mint *a társadalmi rend fönállását biztosító isteni és emberi törvények összege.* Alanyi értelemben pedig a jog az isteni és emberi törvényeken alapuló ama *felhatalmazottság, hogy a végezetünk elérésére szükséges eszközöket szabadon alkalmazásba vehetjük egybekötve kötelezettséggel, hogy embertársaink hasonnemű igényeit tiszteletben tartjuk.*

Most már világosan látjuk, mi különbség van a jog és az erkölcsi törvény között: *a) az erkölcsi törvények az embernek összes, tehát Istenhez, önmagához és embertársaihoz való viszo-*

nyát szabályozzák: ellenben a jog az embereknek csak egymáshoz való viszonyát rendezi; *b*) az erkölcsi törvény mind külső, mind belső cselekedeteinket szabályozza: de a jogi törvények csak külső cselekedeteinkre vonatkoznak.

Kitűnik továbbá az előadottakból, hogy a jogot a természeti törvénytől nem lehet elválasztanunk, szorosan összefügg a kettő. A jog ugyanis része és fejleménye a természeti törvénynek, része, a mennyiben külső cselekedeteinket főbb vonásokban már maga a természet törvénye szabályozza, fejleménye, a mennyiben minden emberi jog a természet törvényéből ered.

Épen ezért tévednek és a jog eredetének elégséges magyarázatát sohasem képesek adni azok, kik a jogot a természeti törvénytől elválasztják, mint Hobbes, Rousseau, Kant. Hobbes a jog eredetét onnan magyarázza, hogy eredetileg minden embernek joga van mindenhez, de ez nem egyéb mint az ököljog nyílt hirdetése, mely a társadalom végpusztulását eredményezné. Ha ugyanis mindenkinek joga van mindenhez, akkor a létért való küzdelemben oly harc fejlődik, a mely könnyen az emberi nem megsemmisüléséhez vezethet. Belátta ennek tarthatatlanságát Hobbeá is és épen azért az állította, hogy az emberek, hogy e végromlást elkerüljék, szerződésre léptek a társadalmi rend biztosítására. Hasonlókép emberi szerződésből magyarázza a jog eredetét Rousseau is. De először e szerződésre való lépés egész önkényes állítás, másodsor semmikép sem lehet megmagyarázni, hogy e szerződés honnan veszi kötelező erejét azokra nézve, a kik azt elfogadni nem akarják. Kant a jog forrásának az emberi értelmet tartja, szerinte jogos az, a mi az ész szavával megegyezik, de itt is azt kérdezhetjük, hogy miért jogos az, a mi az ész szavával megegyezik? Az ész szavának csak azért van kötelező ereje, mert az emberi természetben alapuló örök törvényt, tehát az embert létrehozó Teremtőnek akaratát tárja föl előttünk.

11. §. A szabadságról.

Az emberi természet legszebb sajátsága a szabadság. Ez által különbözik az ember az oktalan lényektől, ez emeli föl őt az angyalokhoz, ez által lesz ura tetteinek. Hogy szabadok vagyunk,

a legvilágosabb igazság, hisz bizonyosságot tesz arról kinek-kinek öntudata s az egész emberi társadalom berendezése. Minden társulási tény és intézkedés az emberi szabadságot tételezi föl. És csodálatos, mégis alig van igazság, melyet az újabb bölcsélet oly vad dühhel ostromolna, mint az emberi akarat szabadsága. Azok, a kik az akarat szabadságát tagadják, deterministáknak neveztetnek. Igen sok bölcselő tartozik ezek táborába; élőkön Schopenhauer, Hartman, Wund állanak.

A szabadságnak ellentéte a kényszer. A ki a kényszer behatása alatt cselekszik, annak nem áll hatalmában nem, vagy az ellenkezőt cselekedni. A szabadság e szerint nem egyéb, mint minden kényszertől való mentesség. A kényszer kétféle lehet: külső és belső. A külső kényszertől való mentesség nem azon szabadság, mely az emberi akarat sajátja és dísze, mert az állatok is minden külső kényszertől menten cselekednek. A madár oda repül, az erdő vadja ott tanyaszik, a hol kedve tartja. Az emberi akarat szabadsága alatt minden belső kényszertől való mentességet értünk. Ez azonban a szabadságnak csak egyik, t. i. a nemleges oldala. A szabadság működő tehetség, mely által úrrá leszünk, rendelkezünk tetteink fölött. E szerint az emberi szabadakarat nem egyéb, mint *a lélek ama képessége melynél fogva a cselekvéshez szükséges föltételek mellett, szabadságában áll cselekedni vagy nem cselekedni, így vagy úgy cselekedni*. Szent Tamás szerint az emberi szabadság: a lélek azon uralma tettei fölött, mely szerint külső és belső kényszertől menten hatalmában áll cselekedni vagy nem cselekedni.

A szabadság három nemét különböztetjük meg. Néha nem választhatunk az akarás különféle tárgyai között, hanem a cselekvés és nem cselekvés között, ez a működés vagy *cselekvés* szabadsága. Máskor akarásunk tárgyát, módját s körülményeit is meghatározhatjuk, ez a működés nemének, vagy a *cselekvés módjának* a szabadsága. A mennyiben az erkölcsi jó és rossz között is szabadon választhatunk, ez képezi az *ellentét* szabadságát.

Mindnyájunk tapasztalata bizonyítja, hogy van az emberben egy bizonyos tehetség, mely képessé teszi, hogy cselekedjék vagy ne cselekedjék, melynek segélyével az eléje kerülő dolgok-

ból tetszése szerint azokat választhatja ki, melyeket belátása szerint választani akar. Tetszésünk szerint sétálhatunk vagy ott-hon maradhatunk, erre, vagy arra az útra térhetünk, jobbra vagy balra fordulhatunk, megvalósíthatjuk terveinket vagy elhagyhatjuk azokat. Szóval rendelkezünk cselekedeteink fölött. Akaratunk szabadsága tehát oly tény, melyet mindnyájunk belső tapasztalata tár elénk.

Épen ily tény, hogy boldogok akarunk lenni, az ellenkezőt akarni nem áll hatalmunkban. Azt mondja értelmünk, hogy a mulandó, változó javak fölött van egy állandó, örök jó, ezen legfőbb jóban keressük ama boldogságot, mely után való törekvés természetünkbe van oltva. Az egyes földi javak, melyek után szivünk vágyódik, a legfőbb jóhoz viszonyítva csak eszközök lehetnek, melyek segítenek minket végcélunk eléréséhez. Ezen javaknak a legfőbb jóhoz való viszonyát illetőleg igen könnyen tévedhetünk. Ennek oka abban rejlik, hogy értelmünket a szenvedélyek elhomályosítják, akaratunkat a rosszra való hajlam gyöngévé teszi. Vágyó tehetségünkben, vagyis akaratunkban két működést kell megkülönböztetnünk. Az egyik az, a mely a legfőbb jóhoz vonz minket, a másik pedig, mely akarja az eszközöket, melyek a legfőbb jó elérésére alkalmasak. Az előbbinél nem tévedhetünk, de az utóbbiban igen. Vagyis mi jónak tarthatunk valamit, azaz oly eszköznek, mely által legfőbb célunkat elérhetjük, a mi a valóságban rossz, a mi a valóságban legfőbb célunktól eltávolít. Tehetségünkben áll tehát jót vagy rosszat cselekedni. Ez szintén oly tény, a melyet kinek-kinek saját belső tapasztalata megerősít. De vájjon a szabadság lényegéhez tartozik-e az, hogy rosszat is cselekedhetünk. E kérdésre tagadólag kell felelnünk. Oly lény, mely a legfőbb céltól eltérítő dolgokat előbbre képes helyezni, azoknál, melyek ahhoz vezetnek, épen ezen oknál fogva tökéletlen. Tehát rosszat cselekedhetni nemcsak hogy nem tartozik a szabadság lényegéhez, hanem azt még tökéletlenné is teszi. Valóban és tökéletesen szabad csak az lehet, mondja Aristoteles, a ki sohasem fordul el a legfőbb, legvégső, bevégzett jótól, a mely önmagáért méltó arra, hogy azt elérni törekedjünk. Tehát az emberi szabadság annál tökéletesebb, minél helyesebben, minél biztosabban választja meg a legfőbb

célhoz vezető eszközöket. Igaz ugyan, hogy a rosszra való szabadsággal tényleg rendelkezünk, jogot azonban e szabadság sohasem igényelhet, hisz a jog nem egyéb, mit erkölcsi hatalom mindannak megtevésére, a mi végcélunk elérésére szükséges. A végcélunk felé vezető utat a természet törvénye jelöli ki. Szabadságunkat jogosan tehát csak a természet törvénye szerint használhatjuk. Ebből következik, hogy bármely társaság akkor van helyesen berendezve, ha abban semmit sem lehet büntetlenül elkövetni, a mi az erkölcsi törvénnyel ellenkezik. «A valódi szabadság az, mondja Montesquieu, ha azt tesszük, a mit akarni kell s ha sohase vagyunk kényszerítve azt cselekedni, a mit akarni nem szabad.» így fogta föl a szabadságot az ókor bölcselete is. «A szabadság nem egyéb, mondja az ókor legnagyobb erkölcsbölcselője Socrates, mint a jónak rendjében működni és ténykedni.» Ezt tanítja a katolikus theologia is. «A választás szabadsága, mondja szent Tamás, abban áll, hogy a cél rendjének fönntartásával két különböző dolog között választhatunk, ez képezi a tökéletes szabadságot; de hogy eltérve ezen rendtől választhassunk, az sohasem tökéletes szabadság.» (S.Th.I. qu. XII. a. 8. ad 3.)

Az akarat szabadságát, mely pedig a társadalmi s erkölcsi rend alapját képezi, hevesen támadják a deterministák, érveik azonban legkevésbé sem állják ki a szigorú bírálatot.

Először is azt hozzák föl a deterministák az akarat szabadsága ellen, hogy az az okság elvével meg nem állhat, mert ha egyszer elfogadjuk az akarat szabad elhatározását, már eleve kizárjuk, hogy az elhatározás okait kutathassuk s így a szabad önelhatározás nem egyéb, mint a teremtésnek egy neme.

Ezen ellenvetésre azt feleljük, hogy az akarat szabadsága nagyon szépen megfér az okság elvével. Mit mond az okság elve? Semmi sem történik elegendő ok nélkül. Ez elv az akarat szabad elhatározásánál is érvényesül, hisz épen abban áll a szabad akarat titka, hogy a cselekvéshez szükséges minden föltétel mellett hatalmunkban áll cselekedni vagy nem cselekedni. Kezemben tartom a méregpoharat, ajkaimhoz emelem, de akkor is tudatában vagyok annak, hogy hatalmamban áll azt kiinni vagy ki nem inni. Ha az okság elve azt mondaná, hogy semmi

sem történik kényszerítő ok nélkül, akkor az valóban nem férhetne össze az akarat szabadságával, de ezt az okság elve nem tartalmazza.

Majd az erkölcsrendészeti kimutatásokból érvelnek az akarat szabadsága ellen. E kimutatások szerint némely gonosz-tettek, mint pl. a gyilkosság, öngyilkosság, esküszegés, csalás stb. bizonyos szabályszerűséggel ismétlődnek. Már pedig a szabadság semmiféle törvényszerűséggel nem fér össze. Tehát mondj ák,, nem fogadhatjuk el azt.

Téves azon állítás, mintha az akarat szabadsága semmiféle törvényszerűséggel nem fér össze. Az akarat elé az értelem terjeszti a tárgyat, mint jót és kívánatosat, ezen elv szerint «semmit sem akarhatunk, a mit előbb meg nem ismertünk.» És mivel meg van mindenkiben a jó után való törekvés, átlag mindig a nagyobb jót választjuk. Pl. erkölcsi bizonyossággal lehet állítanunk, ha valakinek 10 és 100 arany között kell választani, hogy a 100 aranyat választja, jóllehet maga az illető is meg van győződve arról, hogy a 10 aranyat is választhatta volna, így van ez a bűntényeknél is. Az erkölcsi javak, mivel érzékfelettiek, kisebb benyomást gyakorolnak ránk, mint az érzékiek, anyagiak. A kötelesség teljesítése gyakran nagy áldozattal jár, innen van, hogy bizonyos körülmények között némelyek inkább nem teljesítik kötelességüket, inkább választják az anyagi jót, noha bár tudják, hogy azzal erkölcsi bukás van egybekötve, mert fáradságosnak tartják az erény útján való megmaradást, noha bár érzik, hogy hatalmukban áll a gonosz tett elkerülése s az erény útján való megmaradás.

12. §. Az emberi jogokról.

Az ember természeténél fogva szabad. A szabadság használatának módját megjelöli az emberre nézve a természet törvénye, a mely föltárja az emberi kötelességeket, tehát az emberi természetes szabadság tulajdonkép nem egyéb, mint a kötelességek teljesítése. A kötelesség azon ösvény, mely czélunk felé vezet. És mivel más szabadságra jogot nem tarthatunk, mint hogy czélunk felé törekedjünk, tehát jogosan más szabadságra

sem tarthatunk igényt, mint kötelmeink teljesítésére. A hol megvan adva a mód a kötelmek teljesítésére, ott az emberi jogok tiszteletben vannak tartva. A francia forradalom után sokat beszélnek az emberi jogokról, melyek együttvéve alkotják az emberi szabadságot. Minthogy egyes íróknál az elméletben, egyes társadalmakban a gyakorlati alkalmazásban sok téves elv került forgalomba e téren, röviden főlemlítjük ama jogokat, melyek az embert természeténél fogva megilletik.

Legelőször is azt kell megjegyeznünk, hogy az emberi jogok elméletben (in abstracto) egyenlők, a valóságban (in concreto) azonban nem. Ennek pedig az okát a következőkben lehet adnunk. A velünk született emberi jogok természetükből folynak. Az emberi természet, ha azt elméletben az egyéni sajátságoktól elvontan tekintjük, mindenkiben egy és ugyanaz, ellenben különbözővé válik az emberi természet, ha azt az egyéni sajátságokkal egyetemben, a mint ez a valóságban van, teszszük vizsgálódásunk tárgyává. Tehát az elvont értelemben vett emberi természetből egyenlő jogok folynak, míg ellenben a második esetben a jogok és köteleességek nem lehetnek egyenlők. A jelen esetben az emberi jogokat elméletileg vizsgáljuk, a mennyiben a tudomány tárgyát az egyéni sajátságoktól elvont emberi természet képezi.

Minden embert megilleti a jog, *a)* hogy testi-lelki tehetéseit szabadon használhassa, hisz testi és lelki tehetségeink segítenek minket célunk felé, a melynek elérésében senkit sem szabad gátolni, sőt a felmerülő akadályokat kinek-kinek útjából lehetőleg el kell távolítani.

Minden embert megillet továbbá a jog, *b)* családot alapítani s azt a természet törvényének megfelelőleg kormányozni. Mindenkinek jogában áll, hogy családja javára mindent megtehessen, a mit hasznosnak és szükségesnek tart; hogy ura legyen saját házának s a nyilvános hatalom közegei addig felelősségre ne vonhassák, a míg a magán vagy nyilvános élet rendjét meg nem zavarja.

Mindenkit megillet a jog, *c)* hogy másokkal kisebb vagy nagyobb társaságra lépjen. Isten az embert társadalmi vagyis olyan lénynek teremtette, a mely csak másokkal egyesülve jut

hat el a külső és belső, az értelmi és erkölcsi tökéletesség magaslatára, melyre őt a természet képesítette. Mivel továbbá a természet törvénye mindenkinek kötelességévé tette, hogy testi s lelki tehetségeit másnak és magának a javára, mint megannyi tőkét gyümölcsöztesse, ezzel följosította őt arra, hogy minden eszközt alkalmazásba vegyen, melylyel maga, vagy embertársai javát vagy tökéletesedését előmozdíthatja. A tökéletesedés leghathatósabb eszköze a társulás, mert ez által az erők, melyek önmagokban gyengék valamely cél elérésére, képesekké válnak azt elérni. Tehát az embernek joga van másokkal egyesülve hasznos és szükséges társulatokat létesíteni. Ilyenek azon társulatok, melyek az ipar és kereskedelem előmozdítását, a tudomány és művészetek ápolását, a vallási és erkölcsi élet emelését tűzik ki célul. Ilyen társulatokat alkotni ki-ki a természet Alkotójától, Istentől kap jogot.

Megillet mindenkit a jog, *d)* hogy gondolatait, érzelmeit szabadon közölhesse másokkal és viszont a mások közlését is tudomásul vehesse. Mindnyájunk természetében fekszik a közlékenység, a beszélőtehetség pedig azért van adva, hogy e természeti hajlamnak eleget tegyünk. Világos, hogy e joggal ama kötelezettség is egybe van kapcsolva, hogy úgy hozzuk nyilvánosságra gondolatainkat és érzelmeinket, hogy azzal az igazság és a szeretet törvénye ellen ne vétsünk. Míg az eszmeterjesztés és véleménynyilvánítás a kellő 'korlátok között mozog, nagy hasznára van úgy a magán, mint a társadalmi életnek, az előbbiben terjeszti a lelkesedést, az utóbbiban a figyelmet a közjó felé irányítja.

Mindnyájunk joga, *e)* hogy hála-adónkat Istennek lerójuk. Az ember, mint teremtmény, teljesen teste- és lelkére nézve függ Istentől, eme függését tehát nemcsak belsőleg, de külsőleg is kötelessége, a miből a jog fakad, leróni. E jog, a mely lelkiismereti szabadságnak is neveztetik, világos, hogy csak az igaz vallás gyakorlatára vonatkozhatik, mert a tévely, a bűn soha semmi jogot sem szerezhet.

Az embernek joga van, *f)* hogy tanítsák és hogy tanítson. A társadalom és az egyén az igazságból élnek, azok tehát, kik az igazságot nélkülözik megkövetelhetik, hogy velők is közöl-

tessék, azok pedig, a kik azt bírják, kötelesek azt másokkal is közölni. Az egész emberi magán és társadalmi élet fölött az igazságnak kell uralkodnia és sokszor, hogy az igazság uralmát lerontsuk, nem szükséges azt tagadnunk vagy elhomályosítanunk, elégséges azt csupán agyonhallgatni.

Minden embernek joga van *g*) vagyont szerezni, vagyonával rendelkezni. A földi javak azért vannak teremtvé, hogy az embert célja elérésében segítsék, mindenkit megillet tehát a jog e segítő eszközöket igénybe venni. (Erről bővebben a tulajdonjogról szóló fejezetben szólunk.) A felsoroltak képezik ama főbb jogokat, a melyek minden embert természeténél fogva megilletnek, a melyek mintegy velünk születnek, mert ezek nélkül az ember nem volna ember, ki volna vetköztetve az eszes lény természetéből. E jogok alkotját a személy-, lelkiismeret- és vagyonszabadságot.

13. §. A tulajdonjog.

Az ember ős, veleszületett természetes jogai között kiváló helyet foglal el a tulajdonjog. E jog annyira összefügg a természetes szabadsággal, mely az embert eredeténél fogva megilleti, hogy a tulajdon tagadása maga után vonja a szabadság korlátozását vagy lerontását. Nézzük mi a tulajdonjog.

A tulajdonjog nem egyéb, mint velünk született fölhatalmazottság szabadon bírni és rendelkezni a földi javakkal, úgymint sajátunkkal. A földi javak alatt értünk mindennemű anyagi dolgot, ingót és ingatlant, melyet megjelölni, elkülöníteni lehetséges. Tehát pl. a légrétegek, a melyek el nem különíthetők, vagy a sarkvidék jéghegyei, melyeket még nem vagyunk képesek részekre osztani, nem képezhetik a tulajdonjog tárgyát.

A tulajdonjogot velünk született fölhatalmazottságnak mondjuk, mert maga a természet törvénye hatalmaz föl minket a vagyonszerzésre. E fölhatalmazottságnál fogva rendelkezhetünk a földi javakkal, vagyis használhatjuk, megsemmisíthetjük vagy másoknak átadhatjuk tetszésünk szerint azokat. A tulajdonjog következtében a dolgok sajátunkká lesznek, vagyis rendelkezési joggal azokra nézve kívülünk senki más nem bír.

A tulajdonjogot tagadják a kommunisták, kiknek fejei Proudhon, Bakunin, az állítják, hogy mindennemű magántulajdon rablás. A szocialisták, legalább azoknak kiváló képviselői, mint Marx, Engels, azt állítják, hogy az egyes emberek szerezhetnek ugyan az ingó, használati tárgyakra tulajdonjogot, de nem az ingatlanokra a tőkére. (Bővebben a gazdaságtanban.) A pozitivisták, mint Hobbes, Kant, Puffendorf elismerik a tulajdonjogot, de azt nem a természet törvényéből, hanem tételes szerződésből származtatják.

Mi ezek ellenében azt állítjuk: Isten teremtette a földi javakat, Ő tartja föl s átadta az embernek, hogy célja elérésére használja azokat. Igaz ugyan, hogy Isten nem osztotta föl a földi javakat az egyes emberek és családok között, se nem jelölte ki, hogy ki-ki mennyit bírjon, tehát nemlegesen a földi javak közösek, de másrésről minden egyesnek jogot adott ingó és ingatlan vagyont szerezni. Ez állításunkat a következő érvekkel bizonyíthatjuk be.

1. A természet törvénye szerint jogunk van mindahhoz, a mi éltünk föntartására szükséges. Már pedig éltünk fentartására földi javakra van szükségünk, tehát maga a természet ad jogot azok megszerzéséhez.

Ez érvünknel a főtétel egész világos, az altétel pedig kitűnik a mindennapi életből. Éltünk fentartására szükségünk van táplálékra, ruházatra. És ezen szükségletünk nemcsak pillanatnyi, hanem állandó, addig tart, a míg élünk. Tehát tulajdonjogunknak nemcsak ingó, hanem állandó ingatlan tárgyakra is ki kell terjednie, annyival is inkább, mert éltünk alatt sokszor ér minket testi baj, betegség, a mikor kezünk munkájával mit sem szerezhetünk. Sőt beáll egy időszak, az aggkor, a mikor nemcsak munkaképtelenné leszünk, hanem még mások ápolására is szorulunk. Sokszor ismét tűzveszedelem, terméketlen esztendő, elemi csapások, jégverés, aszály stb. fosztanak meg esetleg több éven át munkánk gyümölcsétől. Ha tehát nem szerezhetnénk ingatlan birtokot, folytonos aggódásnak volnánk kitéve, létünk fentartását nem lennénk képesek kellőleg biztosítani, a mihez pedig kinek-kinek veleszületett joga van.

Növeli ez érvünk erejét az is, hogy a legtöbb emberre ama

természeti kötelesség is hárul, hogy gyermekeiről is gondoskodják. Az apa, a szülő köteles gyermekeit fölnevelni, őket testileg-lelkileg oly állapotba helyezni, hogy maguk legyenek képesek a szükségeseket megszerezni. Sőt mivel a gyermekekben a szülők élete folytatódik, a természetjognak megfelelő, hogy a tulajdon is tovább fönállhasson és az apáról azokra szállhasson át, kik nevét viselik és személyét folytatják.

Hogy a nemzedékre kiterjedő tulajdonjogot is a természet törvénye rendeli, még jobban kiviláglik abból, hogy igen gyakran előfordul azon eset, hogy a szülők halála előbb következik be, hogysen gyermekeiket kellőleg fölnevelhették volna. Ha tehát a szülők állandó tulajdonnal nem rendelkezhetnének s ez gyermekeikre nem szállhatna át, a szülők nem lehetnének abban a helyzetben, hogy gyermekeik létét kellőleg biztosíthatnák.

2. A földi javak alkalmasak arra, hogy a földi jólétet előmozdítsák, hisz azért vannak teremtve, hogy a földi jólét eszközei legyenek. Tehát az embernek joga van a földi javakat birtokába venni, mert azt nem tiltja semmiféle se tételes, se természeti isteni intézkedés. Ez érvünk ereje azonnal szemünkbe ötlük, ha a földi javakat kissé behatóbban megfigyeljük. A földi javak egy része olyan, hogy azokat csak hosszas fáradságos munka után lehet megszerezni, például a réz, arany, kőszén, vas csak verejtékes munka után hozhatók fel a föld mélyéből, sőt még ekkor is hosszú átalakításon kell keresztül menniök, hogy azokat használhassuk. A mi pedig a földbirtokot illeti, az sem hoz önmagától gyümölcsöt, meg kell azt munkálni, mívelni, gyakran több évi munkát kell arra fordítanunk, hogy azt használhatóvá, gyümölcsözővé tegyük. A földi javak megszerzése, birtokbavétele, megtartása, gyümölcsözővé tétele munkába kerül, az embernek hosszú fáradságos munka által mintegy személyéhez kell fűznie a földi javakat. Hogy az ember e fáradságos munkát a földi javak megszerzésénél, hasznossá tételénél kifejti, bizonyítja azt, hogy az ember a tulajdon szükségességéről a tudatot ép úgy magában hordozza, mint szabadsága tudatát. 0 természeténél fogva tulajdonos, valamint természeténél fogva szabad társadalmi lény. Ezért igyekszik maga s övéi fönntartására

s földi jólétének biztosítására szükséges anyagi javakat fáradtságos munka által megszerezni.

S valóban megszűnnék az emberiségben a munkakedv, következésképp megszűnnék a társadalom fejlődése, haladása, megszűnnék az ipar, a kereskedelem, a tudományok, művészetek fejlődése, ha az embernek nem állna hatalmában anyagi javak szerzése által létét, földi boldogulását biztosítani, állandóvá tenni, azt lehetőleg emelni, fokozni.

3. Hogy az ember rendelkezik tulajdonjoggal, nemcsak a józan ész hirdeti, hanem a kinyilatkoztatás is megerősíti: «Növekedjete és sokasodjatok és töltsétek be a földet és hajtsátok azt uralmatok alá és uralkodjatok a tenger halain és az égi madarakon és minden állaton, mely mozog a földön». (I. Mózes 1. 28.) Itt Isten átadja a teremtett világot az embereknek, hogy használják azt; a magántulajdon sérthetlenségét pedig megállapítja a Sinai hegyen kihirdetett törvény hetedik és tizedik parancsában. (II. Mózes 20. 17.)

Az ember tulajdonjoga azonban nem teljesen független, függ az Istentől, mert *a)* maga az ember, a tulajdonjog alanya, mint teremtmény teljesen alá van vetve Teremtőjének; *b)* mert a tulajdonjog tárgya, az anyagi javak Isten alkotásai, tehát Isten azok föltétlen uralmáról le nem mondhat, azok használatát csak Tőle függőleg engedheti át az embernek.

A tulajdonjog továbbá nem is korlátlan. Korlátozza azt *a)* a szeretet törvénye, mely elrendeli, hogy a fölösleget osszszuk szét a szegények és szűkölködők között. így a szeretet van hivatva, hogy áthidalja ama nagy aránytalanságot, mely a földi javak felosztásánál észlelhető, hogy az embereket egy nagy egészszé fűzze össze, mely együtt érez, egymást segítve, együtt tör a végezel felé. Korlátozhatja a tulajdonjogot *b)* a polgári törvény. A természet törvénye csak általánosságban állapítja meg a jogrendet, a részleteket kifejti a polgári törvényhozás. Hogy tehát a földi javak túlságos aránytalan fölosztása a társadalom hátrányára ne szolgáljon, az államhatalom, melynek föladata a közjó biztosítása és előmozdítása, megállapíthatja ama határt, melyet az anyagi javak bírásánál senki túl nem léphet. Ilyenek voltak például a gracchusi törvények.

A mi a földi javak megszerzési módját illeti, a tulajdonjog megszerzhető eredetileg és átszármazás útján. Az első alatt értjük azon módot, mely által valaki oly javakat vesz birtokába, melyek eddig senki magántulajdonát nem képezték, míg ellenben átszármazás útján ama javak szereztenek meg jogosan, melyek másnak magántulajdonát képezik. Eredeti szerzési mód a foglalás (occupatio), a mely nem egyéb, mint valamely szabad, azaz senki tulajdonát nem képező tárgynak világos külső jelekkel való birtokbavétele. A külső jeleknek, melyekkel a foglalás történik olyanoknak kell lenniök, hogy a birtokbavételt világosan kifejezzék, tehát a jelek az anyagi javak minősége szerint változnak, például földet birtokba veszek, ha azt bekerítem, mívelem, gyümölcsöt, ha azt leszedem, vadat, ha azt elejtem stb. Átszármazás útján megszerzhető a tulajdonjog szerződés, ajándék, örökösödés stb. által. A szaporodás és a munka pedig növeli a magántulajdont.

Eme módok között, melyek szerint átszármazás útján lehet tulajdont szerezni, a szociálisták a legdühösebben támadják az öröklési jogot, mint a mely a fönnálló birtokviszonyok egyenlőtlenségét és igazságtalanságát elsősorban okozza, mert az által minden munka nélkül nagy vagyonhoz jutnak egyesek. A támadók sorát Bazárt nyitja meg, a ki azt követeli, hogy a vérrokonság öröklési joga helyett az érdem joga lépjen, vagyis az állam az örökséget ne a vérrokonok, hanem a legméltóbb polgárok között osztsza szét. A mai szocializmus az örökjog teljes megszüntetését követeli.

A szociálisták ellenében azt állítjuk, hogy maga a természet törvénye adja meg minden embernek a végrendelkezési jogot. 1. Mert e nélkül a tulajdonjog nem volna teljes. Ha nem határozhatnók meg, kire szálljon halálunk után vagyonunk, ki legyen annak birtokosa, minden irányban nem rendelkezhetünk szabadon tulajdonunkkal, a tulajdonjog pedig nem jelent egyebet, mint fölhatalmazottságot a földi javakkal minden irányban szabadon rendelkezhetni.

2. A végrendelkezési jog adja meg az ösztönt a munkára, a takarékosagra, annak eltörlése tehát megszüntetné a munkakedvet és a takarékoságot. Ez esetben ugyanis mindenki,

mihelyst magának és övéinek élete fõntartására a szükségeseket megszerezte, abba hagyná a munkát és a mit szerzett övéivel fõlemészténé, még mielõtt a halál utólérné.

3. A végrendelkezési jog a családnak állandóságot kölcsönöz. A család alapja a tulajdon, ez azon kapocs, mely a nemzedékeket összefûzi. A tulajdon azonban eme fõadatának csak az öröklés jog mellett képes megfelelni, e nélkül a szülõk halála után a család elszóródik, mint a futóhomok.

4. Végrendelkezési jog lerontásánál, a mint fõntebb már ki-mutattuk, a szülõk nem lennének abban a helyzetben, hogy gyermekeik jólétérõl kellõleg gondoskodjanak.

14. §. Az igazságosság.

Régi, talán olyan mint maga az emberiség, ezen igazság: – *institia est regnorum fundamentum* – az igazságosság a birodalmak vagyis a társadalom alapja. A társadalom, különösen ha a tökéletesség jelentõs fokára eljutott, hasonló egy finom, bonyolult szerkezetû gépezethez. Hogy a gépezet rendesen mûködjék, fõkellék, hogy minden rész akadálytalanul végezze munkáját, egyik se zavarja vagy hátráltassa a másikat munkájában. Ha csak a legapróbb kerekecske forgása elé a másik szerv a legkisebb akadályt is gördíti, az egész gép mûködésében zavar fog beállni. A társadalmi élet zavartalan forgását biztosítja, tehát méltán mondható a társadalom alapjának, az igazságosság.

Az igazságosság a római jog meghatározása szerint: *szilárd és állandó akarat mindenkinek megadni a magáét*. Minden ember – a Teremtõ rendelése szerint – cél felé törekszik, még pedig ez életben a földi jólét, a másikban az örök boldogság elérésére. Hogy célját elérje, kinek-kinek joga van bizonyos eszközöket alkalmazásba venni. Az igazságosság azt kívánja, hogy ez eszközök alkalmazásában senkit se háborgassunk.

Az emberre nézve, hogy kettõs célját elérje, szükséges fõltétel, hogy társaságba lépjen, hogy másokkal vállvetve alkalmazza a célravezetõ eszközöket. Az ember, mint a társadalom tagja, háromféle viszonyba kerülhet embertársával szemben, ú. m. alá-, mellé- és fõlérendeltségi viszonyba. Ugyanis kérdez-

hetjük, mivel tartozik az ember a társadalommal szemben, melynek tagja, ez hozza létre az alárendeltségi viszonyt a társadalommal s annak vezetőivel szemben. Vizsgálhatjuk továbbá, mit köteles szem előtt tartani a társadalom egyik tagja a többi tagokkal szemben, ez alkotja a mellérendeltségi viszonyt. Végül nézhetjük, hogy mivel tartozik maga a társaság, vagyis annak vezetői a tagokkal szemben, így kerül az ember fölrendeltségi viszonyba embertársával szemben.

E három viszonyból az igazságosság három faja fakad. Azon erény, mely a társadalom minden tagját arra bírja, hogy megadja a társadalomnak azt, a mit az tőle jogosan követel, törvényszerű igazságosságnak mondatik. A társadalomnak joga van minden tagjától megkívánni, hogy a közjó elérésére közremunkálkodjék, a közremunkálás módját, föltételeit a társadalom törvények által szabja meg, innen származik az elnevezés.

Minden emberben megvan a fölhatalmazottság, hogy másokat, a társadalom minden tagját, sőt magát a társadalmat is, melynek tagja, némely dolognak az elhagyására vagy másnak a megtevésére bírjon. Azon szilárd és állandó akarat, hogy a társadalom minden tagjának megadjuk a magáét, kiegyenlítő igazságosságnak mondatik. Ezen erény mindenkinek annyit ad, a mennyivel tartozik, tehát, mint helyesen mondja Aristoteles, számtani egyenlőségre törekszik, innen kapta nevét is.

Végül a [társadalomban is, vagyis annak vezetőiben meg kell lenni a hajlandóságnak, hogy mindenkinek egyenlő mértékkel mérjen, hogy mindenkinek rendelkezésére bocsássa ama segítő eszközöket, a melyek megilletik. Azon erény, mely arra bírja a társadalom vezetőit, hogy a közjavakból és terhekből egyenlően oszson mindenkinek, osztó igazságosságnak mondatik.

A kiegyenlítő igazságosság, a mint mondtuk, számtani egyenlőségre törekszik; ha nem adjuk meg emberbarátunknak azt, a mivel neki tartozunk, a számtani egyenlőség nem jön létre s így bennünk megmarad a kötelezettség hibánkat jóvátenni, vagyis visszatérítésre köteleztetünk. Az igazságosság, mely az embernek más eszes lényhez való viszonyát szabályozza, működése mindig másra, a működő alanytól különböző személyre irányul, tehát a legkiválóbb társadalmi erény, sőt alapja a társas életnek.

15. §. A szeretet.

Az igazságosság biztosítja a társadalmi élet zavartalan működését, a szeretet azonban abba erőt, meleget, fényt, világosságot áraszt. A szeretet – mondja szent Pál – a parancs végcélja s mi bátran hozzátehetjük, a társadalmi élet elő- és zárszava. A szeretet szabadon eszközli azt, a mit a törvény kényszer által akar elérni. A szeretet tökéletesíti az igazságosságot, vagyis azt, a mit a törvény előír, mert a szeretet egyesülés az örök Törvényhozóval, Istennel. A szeretet megteremti a tökéletes társadalmi rendet.

A felebaráti szeretet alapja, hogy az összes emberek testvérek s egy nagy isteni család tagjai. Mindenki előtt természetesnek látszik, hogy egy család tagjai, kiknek ereiben ugyanazon vér lüktet, szeressék egymást. Ugyanez áll az emberiség nagy családjáról, a melynek minden egyes tagja a Teremtőnek, az örök Szeretetnek gyermeke. Az emberek mindnyájan itt ugyan-ezen a földön élnek, ugyanazon természettel, Isten képmásával vannak fölruházva, ugyanazon cél felé, az örök boldogság s a földi jólét felé törekednek, ugyanazok a szükségleteik, a hajlamaik, egymás támogatására vannak utalva, azért közös szeretet kösse össze mindnyájukat.

A szeretet parancsa így szól: szeresd felebarátodat, mint önmagadat. És ki a felebarátunk? Megfelel rá az örök igazság – minden ember. Ezen általános főparancsból levezethetjük a szeretet fő kötelességeit. Azt akarjuk, hogy mások nekünk rosszat ne okozzanak s hogy szükségünkben segélyünkre siessenek. Ez legyen magatartásunk zsinórmértéke a társadalmi életben embertársainkkal szemben. Innen a szeretet két főkötelessége: a mit nem akarsz, hogy az emberek neked tegyenek, te se tedd azt másnak... és a mit akarsz, hogy az emberek neked tegyenek, tedd azt másnak is. Az első nemleges, a másik igenleges kötelesség. Az igazságosság azt mondja, hogy csak azt adjuk meg másnak, a mivel neki tartozunk; a szeretet azonban tovább megy és meghagyja, hogy embertársainknak sajátunkból is adjunk. Ha a szeretet e két fő kötelességét mindenki betartja, nem lesz köny, nem lesz szegénység, nyomor e földön, békében, egyetér-

tésben fogják élvezni az emberek a földön a jólétet s várni fogják a pillanatot, hogy egymással az örök jólétben elválaszthatatlanul egyesüljenek.

Oly társadalom, melyben nem él a szeretet, mely pusztán a jogra, a törvényekre támaszkodik, nem életképes. Minden társadalom igazi élete az erkölcsi élet, ennek pedig forrása a szeretet, mely nem ismer ellenséget, vetélytársat, csak testvért.

Pedig a szeretet a mai társadalomban kihalófélben van azért sajog az oly sok vérző sebtől. E szót, szeretet, engesztelhetetlen gyűlölettel s féktelen dühvel ejtik ki a társadalom elégedetlen elemei, nekik csak szabadság s függetlenség kell. Pedig az igazi függetlenség nem egyéb, mint Isten iránt való engedelmesség, mely csak a szeretetből fakadhat. A ki pedig a szeretetet üldözi, a szabadságot üldözi, egyik a másik nélkül el sem képzelhető. Szeretet csak szabadság mellett lehet tevékeny: a szabadság pedig szeretet és igazságosság nélkül nem egyéb, mint a rombolás féktelen hatalma.

Szeretet nélkül minden törvény holt, a hatalom minden intézkedése elégtelen. Míg a szeretet helyét az önérdek foglalja el, legyen az bár oly mérsékelt, hogy minden törvényes intézkedést szem előtt tart, a társadalomban sohasem lesz valódi haladás, jó szellem, soha sem lesz fény, melegség, világosság, legfeljebb borongós, hűvös szürkeség, mely a lelket eltompítja, megdermeszti. Próbálják csak a társadalmi életet szeretet nélkül akár a szabadelvű rendszer, akár a szocializmus elvei szerint berendezni, mindkét esetben a földi élet nem lesz egyéb, mint rideg létért való küzdelem, melyben az ember embertársát csak lelketlen eszköznek tekinti, melyhez addig ragaszkodik, míg azt használhatja. A szeretet, a társadalmi élet elő- és utószava, ebből kell kiindulnunk, ehhez kell visszatérnünk minden intézkedésnél, melylyel a társadalmi kérdést meg akarjuk oldani.

II. RÉSZ: TÁRSASÁGTAN.

16. §. A család.

Előadtuk a társadalom eredetét, szóltunk a társasélet alapjairól, most tárgyalnunk kell a társasélet különféle alakjairól. Arisztotelész (I. r. Polit, c. 1.) mondja, hogy minden összetett lény legjobban úgy ismerhető meg, ha részeire bontjuk, ezen elvet követve, előadásunkat a társasélet legegyszerűbb alakjánál: a családnál kezdjük, a melyből a társasélet magasabb formái keletkeznek.

Család alatt mindama társaságot értjük, melynek működési köre a házi tűzhely, innen a család házi társaságnak is (societas domestica) neveztetik. Három olyan társaságot különböztetünk meg, melynek működési köréül a családi tűzhely szolgál, ú. m. *a)* a házasság, *b)* a szülők és gyermekek társasélete, *e)* a gazda és cseléd között lévő társasviszony. Ezekről külön-külön kell röviden szólnunk.

17. §. A házasság.

A házasság, a mint azt Isten a természet szolgálatára létesítette, nem egyéb, mint egy férfi és nő között lévő állandó társas viszony azon célból, hogy a gyermeknemzést és nevelést teljesíthessék és egymást az élet küzdelmeiben támogassák.

E meghatározásban benfoglaltatik a házasságról szóló összes tan, t. i. hogy az *közvetlenül Isten által létesített valódi társaság, melynek lényeges sajáttsága az egység és felbonthatatlanság.* Először is azt állítjuk, hogy e társaságot a természet szolgálatára maga a Teremtő létesítette. Kitűnik ez a házasság céljaiból. A természet Alkotója úgy intézkedett, hogy az emberek ép úgy,

mint az állatok, nemzés útján szaporodjanak, ezért valamint az állatokba, úgy az emberekbe is beoltotta a nemi ösztönt. De míg az állatoknál pusztán a nemi ösztön kielégítése eszközli a szaporodást s a szülői szeretet ideiglenes ösztöne segíti elő a nemzett fiak felnevelését: addig a Teremtő akarata szerint mindez sokkal nemesebb és magasztosabb módon megy végbe az embernél. Az emberi nem Alkotója óhajtá, hogy a magzatok ne csupán a testi közösülésnek, hanem egyszersmind a lelki egyesülésnek, a kölcsönös szeretetnek is zálogai legyenek s hogy a szülőket az állandó szeretet kapcsa fűzvéen egybe, a családi élet terheit, a gyermeknevelés kötelmeit örömmel és készségesen teljesítsék. Innen van, hogy az élettárs utáni vágyódás, a ki az élet küzdelmeiben segítségünkre legyen – ez a házassélet harmadik célja – a Teremtő rendelete folytán mindig egy más-nemű személyre irányul, azaz a férfi nőt, a nő férfit óhajt élettársul s a gyermeknemzés csakis az élettársak között van megengedve, ellenben tilos a közösülés és gyermeknemzés oly férfi és nő között, kik nem élettársak. Ha tehát maga a Teremtő tűzte a házassélet elé az említett hármast célta, t. i. a gyermeknemzést, nevelést és kölcsönös segélynyújtást, joggal mondhatjuk, hogy maga a Teremtő létesítette a házassági intézményt. Eme állításunkat megerősíti ama tény is, hogy a házassági intézmény, nem ugyan a maga természetes tisztaságában, minden népnel felalálható.

A házasságnak hármast céljából le lehet vezetnünk két természetes főajtságot is, i. i. az egységet és felbonthatatlanságot. Az egység abban áll, hogy a házassági frigy csupán egy férfi és nő között létesülhet, épen azért a többnejűség (polygamia) és a többférjűség (polyandria) a természet törvényével ellenkezik.

A többférjűség mellett nem valósítható meg a házasság elsőrendű célja: a gyermeknemzés, mert a legtöbb nő ily életmód mellett meddővé lesz s ha mégis születnék ily együttélésből gyermek, nem valósítható meg a másík elsőrangú célta: a gyermeknevelés, mert bizonytalanná lesz, ki a gyermek atyja, következésképp bizonytalanná lesz, kit illet meg az atyai kötelezettség a született gyermeket fölnevelni.

Nem valósítható meg a házasság másodrendű célja sem,

t. i. a kölcsönös gyámolítás, a mennyiben a családi béke a több-férjűség mellett teljesen föl van dülva, innen van, hogy majdnem minden nép törvényei tiltják a polyandriát.

A többnejűséget, a mely a legtöbb keleti pogány népnél szokásban van, szintén tiltja a természet törvénye. Nem ellenkezik az ugyan a házasság elsődrendű céljaival, hisz lehetséges mellette a gyermeknemzés, sőt bizonyos fokig elérhető a gyermeknevelés is, de ellenkezik a házasság másodrendű céljával. A kölcsönös gyámolítás, mely a házasság másodrangú célja, a kölcsönös szereteten alapszik, már pedig a többnejűség mellett a szeretet nem lehet kölcsönös, a férfi szeretete több nő között oszlik meg. Az ily családi élet telve van féltékenységgel, békétlenséggel s viszálylyal, a mi akadályozza a rendszeres gyermeknevelést is. Ezért mondtuk föntebb, hogy a többnejűség mellett a gyermeknevelés bizonyos fokig lehetséges. Hogy mily tökéletlen a gyermeknevelés a többnejűségben élő népeknél, szomorú példát nyújt a mohamedán világ, a hol általános erkölcsi züllés tárul szemeink elé. Az egyéni és társadalmi éretnyek kivesznek, a tudományok, a művészetek művelőkre nem találhatnak, sőt az anyagi jólét is igen alantas fokon áll.

A többnejűség a női méltóságot teljesen lealacsonyítja úgy, hogy a nő a többnejűségben élő népeknél nem élettárs, hanem csak szolgálója a férfinak.

A házasság másik természetes sajátsága a felbonthatatlanság, vagyis a házaseletnek állandónak, az élettársak haláláig tartónak kell lennie.

Ezt kívánja a házasság egyik főcélja: a gyermeknevelés. A gyermeknevelés mind az apának, mind az anyának kötelessége, mert mindakét szülő adott a gyermeknek életet. A gyermeknevelésnek pedig nem egy-két évig kell tartania, hanem mindaddig, míg a gyermekek testileg és lelkileg teljesen ki nem fejlődnek, hogy az élet viharával magok képesek megküzedni, ez pedig hosszú éveket vesz igénybe. Tehát a férfi és nő házastársi viszonyának is állandónak, felbonthatatlannak kell lennie.

Jobban kitűnik ez érv ereje, ha figyelembe vesszük, hogy egy házasságból nem egy, hanem időközönként több gyermek születik, úgy, hogy midőn az előbb született gyermek nevelését

már-már befejezték, az utóbb szülöttékét újból előlről kell kezdeni. A mikor pedig már az összes gyermekek nevelését befejezték, rendszerint előáll az aggkor, a midőn a házastársak teljesen egymás segélyére, gyámolítására szorulnak, hogy az élet nehézségeivel, melyek a testi s lelki erők hanyatlásával mindjobban jelentkeznek, megküzdhessenek.

Ehhez fűzhetjük még azt is, hogy ha a házastársak között meg lenne engedve a válás, a szeretet nem lenne oly odaadó egymás iránt. Válás után pedig a nő sokkal rosszabb helyzetbe kerülne, mint a férfi, mert a férfinak mindig könnyebb új feleséget találni, mint a nőnek új férjet. A természet pedig ellenez minden oly tényt, a mely más megrövidítését, rosszabb állapotba helyezését vonja maga után.

A mondottak után világos, hogy a házasságot maga a természet Alkotója létesítette, még pedig egynek és felbonthatatlannak. Nagyon tévednek tehát a pozitivisták, mint Hobbes, Rousseau, Spencer stb., a kik a nőközösséget mondják természetes állapotnak.

A természetes őállapotban, mondja Rousseau, az emberek, mint az állatok, szétszórva kóboroltak, nem az ész, hanem az ösztön vezette őket. A szaporodást pusztán a nemi ösztön kielégítése eszközölte. Az újszülötteket úgy kell tekintenünk, mint apró állatokat, a kikenél nem nevelésről, hanem csak egyszerűen a testi élet fönntartásáról lehet beszélni, a melyhez nem volt szükséges a férfi és nő társasélete.

Rousseau-nak és a többi pozitivistának eme felfogása teljesen önkényes, a valóságnak teljesen ellentmondó, képzeleti okoskodásokra van építve. Az eszes ember sohasem élhetett állati életet, az eszes ember természeténél fogva, a mint azt láttuk, társaséletre van teremtve.

A házasság valódi társaság, igaz ugyan, hogy a legkisebb, mert csak két tagból áll, de azért a társaságnak minden alkotórésze feltalálható benne. Meg vannak a tagok, meg van azok állandó és a legbensőbb egyesülése, föltalálható a kitűzött cél, még pedig hármasság, melynek elérésére a házastársak kölcsönösen támogatják egymást.

Minden társaságban, a mint láttuk, kell lenni tekintélynek,

mely a tagokat a cél felé törekvésben irányítja, az a kérdés támad tehát, ki képviseli a házaséletben a tekintélyt?

E kérdésre azt feleljük, a házasságban a tekintély a férfit illeti meg a természet rendje szerint. Mert ha a férfi és a nő természetrajzát vizsgáljuk, a férfi kiválósága, felsőbbisége a nő fölött azonnal szemünkbe ötlük. A férfinél a szellemi tehetségek a legtöbb esetben jobban vannak kifejlődve, mint a nőnél. Testi szervezete erősebb, ellentállóbb, úgy van megalkotva, hogy sokkal könnyebben nyújthat a nőnek védelmet, mint megfordítva. Tehát a férfit alkotta a természet arra, hogy a házasságban a vezető szerepet vigye.

A kereszténység a természet eme szép rendjét még a szeretet arányával vonta be, a mi által a nőt nemcsak kiemelte ama mélységből, a melybe a pogányság taszította, hanem egészen a férfi mellé helyezte. Igen szépen fejezi ki ezt szent Pál (Efez. 5.): «Az asszonyok engedelmeskedjenek férjeiknek, mint az Úrnak, mert a férfi feje az asszonynak, a mint Krisztus feje az anyaszentegyháznak ... Férfiak, szeressétek feleségeket, mint Krisztus is szerette anyaszentegyházát és önmagát adta érte, hogy megszentelje». A nőnek eme egyenjogúsításával, a mely a legszebb alapon, a szereteten nyugszik, sokan nincsenek megelégedve s követelik a nőnek a férfival való teljes egyenlőségét.

Ezt némelyek, mint a jelenlegi társadalmi rend felforgatói, abba helyezik, hogy a szabad szerelmet hirdetik, mely, a mint már a mondottakból kitűnik, a természet által megalapított renddel homlokegyenest ellenkezik. Mások a nőnek politikai egyenjogúsítását hirdetik, a melyet abba helyeznek, hogy a nőnek meg kell adni minden politikai jogot. De ha a nő természetrajzát vizsgáljuk, azt látjuk, hogy az nincs úgy megalkotva, hogy a politikai küzdelmekben részt vegyen. Különösen, ha az anyaságot vizsgáljuk, mely a nő rendeltetése, azt látjuk, hogy maga a természet elvonta a nőt a nagy nyilvánosságtól s működési körét legfőképen a családba helyezte.

Vannak ismét olyanok, a kik a nők részére pusztán a társadalmi egyenjogúságot kérik, a mi abban áll, hogy nyíljanak meg a nők részére az összes életpályák, hogy t. i. a nők lehessenek orvosok, tanárok, mérnökök stb. Vannak életpályák, mint

pl. a tanítónői, betegápolónői, a melyek megfelelnek a nők természetének, de a nők előtt az összes élelpályákat megnyitni annyi, mint a nőt elvonni tulajdonképeni hivatásától s rendellenes működési körbe helyezni, a mi egyaránt ártalmára volna a családnak, a társadalomnak és a közerkölcsnek.

A házasságralépés szabadsága, a mint ezt már láttuk, kinek-kinek veleszületett természetes joga, tehát kiki házasságra léphet, vagy nem, a mint életviszonyai kívánják. A fajfenntartás csak a fajt kötelezi, nem az egyedet. A ki tehát olyan pályát választ, a melynek minden tehetségével szolgálni akar, pl. a papi pályát, helyesen teszi, ha nem házasodik meg, mert a házastársi kötelek visszatartanak attól, hogy teljesen Istennek adja át magát. A ki valamely ragályos betegségben szenved, egyenesen kötelessége a házasságtól tartózkodnia, mert a természet törvénye tiltja, hogy a ragályt akár a házastársnál, akár a születendő gyermeknél tovább terjeszsze.

Mínthogy kinek-kinek természetes veleszületett joga a házassággkötés, a házasság csak a felek kölcsönös szabad megegyezése folytán létesülhet. A házasság tehát lényegileg nem egyéb, mint szerződés, mert a felek e kölcsönös megegyezéssel a hármass cél elérésére egymásnak jogokat adnak át és köteleket vállalnak magukra.

Azonban ezen isteni eredetű, természetes szerződés és az emberi eredetű, polgári szerződés között úgy a szerződés alanyát, mint a megkötés módját és tárgyát véve tekintetbe, nagy különbséget észlelünk.

1. A házasságot mindenkor csak két különmemű személy, egy férfi és egy nő kötheti meg; ellenben polgári szerződés a szerződők nemére való tekintet nélkül, kettőnél több személy között is létesülhet. 2. A házassági szerződés tárgyát a házastársak személye képezi; a polgári szerződés tárgyát ellenben mindenkor valamely cselekedet, vagy birtok alkotja. 3. A házassági szerződés célját, föltételeit a természet Alkotója határozza meg; ellenben a polgári szerződésnél a cél és a föltételek meghatározása a szerződő felek szabad akaratától függ. 4. Minden polgári szerződést a felek kölcsönös megegyezéssel fölbonthatnak; az érvényesen megkötött házassági szerződés ellenben fölbonthatatlan.

A mi a házastársak vagyonát illeti, erre nézve három osztályba sorozhatók a vélemények. Némelyek azt állítják, hogy a házastársak vagyona közös tulajdont képez, mert ezt kívánja a házastársak belső egyesülése. Mások azt tartják, hogy a házastársak megtartják vagyonuk fölött a tulajdonjogot, csak a használati jog közös. A harmadik osztályba sorozható azoknak a véleménye, a kik szerint a házaspár a házasság megkötése előtt birt tulajdont megtartják, csak a házasság ideje alatt szerzett vagyon közös. Úgy látszik azonban, hogy e téren a természetjog nem rendelkezett, itt tehát tág tere nyílik a polgári törvény rendelkezésének s a házastársak szabad egyezkedésének.

Krisztus Urunk a házasságot szentségi méltóságra emelte, még pedig oly módon, hogy a szentség lényegét maga a természeti szerződés alkotja, tehát a szerződést a Szentségtől elválasztani nem lehet. E szerint a házasság felett való rendelkezési jog, kivéve annak polgári és vagyonjogi következményeit, teljesen az egyházat illeti meg. Azért mondja nagyon helyesen XIII. Leo «de sacramento (matrimonii) autem statuere et praecipere ita et voluntate Christi sola potest et debet ecclesia, ut absonum sit plane, potestatis eius vel minimam partem ad gubernatores civilis rei velle esse translatam». (Encycl. Arcanum.) Az egyház ilyenmő intézkedéseit az egyházjogtan tárgyalja.

18. §. A szülők és a gyermekek társasélete.

Míthogy a házasságnak egyik főcélja a gyermeknemzés, a házasságból természetes módon egy másik társaság keletkezik, tudniillik a szülők és gyermekek közötti társaság. A szülők a gyermekekkel valódi társaságot alkotnak, mert föltalálható az egyesülésnél a társaság minden kelléke. Megvannak a tagok, t. i. a szülők és gyermekek, föltalálható ezeknek erkölcsi egyesülése a nevelés céljából, melyre közös erővel törekednek. Igaz ugyan, hogy a gyermekek serdületlen korukban inkább csak szenvedőlegesen vesznek részt a célra való törekvésben, de később már cselekvőleg is, a mennyiben szüleik akaratának magukat alávetve használják ama nevelési eszközöket, melyeket szüleik részökre kijelölnek.

Épen ezért helytelenül állítja Rottek, hogy a szülők és gyermekek nem képeznek valódi társaságot, mert a gyermekek és szülők nem egyenlően munkálkodnak közre a cél elérésénél, sőt kezdetben semmi módon. A társaság lényegéhez nem tartozik az, hogy a tagok egyenlőképpen közreműködve törekedjenek a cél elérésére. Elég, ha a tagok között meg van az erkölcsi egyesülés valamely cél elérésére. Ilyen erkölcsi egyesülés a nevelésre nézve feltalálható a szülők és gyermekek között, mert a szülőknek, a kik gyermekeiknek életet adtak, kötelessége gyermekeiket felnevelni, vagyis oly állapotba helyezni, hogy az élet küzdelmeiben résztvehessenek, a gyermekeknek pedig kötelessége szüleik rendelkezésének magokat alávetni.

A szülők és gyermekek között lévő társaság nem szerződésből ered, mert nem is lehet elképzelni bárminemű szerződést az újonnan született gyermek és szülei között, hanem a természet rendeléséből. Kiténik ez nemcsak onnan, hogy e társaság a házasságnak természetes folyománya és kiegészítője, hanem legfőképpen onnan, hogy a gyermekek teljesen tehetetlen állapotban jönnek a világra. Tehát maga a természet Alkotója kényszeríti a szülőket, hogy gyermekeik testi és lelki kiképzetéséről gondoskodjanak, vagyis maga a természet Alkotója hozta létre e társaságot.

A tekintély, az erkölcsi hatalom a szülők kezében van, mert a szülőknek épen ama kötelezettségéből, hogy gyermekeiket fölnevelni tartoznak, ered a joga is gyermekeik fölött rendelkezni, nekik parancsolni, sőt őket meg is büntetni. Az erkölcsi hatalom alanya mint az apa, mint az anya, mivel azonban a férj a nő fölött áll, ebből világosan következik, hogy az anya gyermeknevelési hatalmát csak az apától függőleg gyakorolhatja. A gyermekek szülei iránt engedelmességgel, tisztelettel s szeretettel tartoznak viseltetni az előbbi okoknál fogva. Még pedig a szeretet igen szoros kapcsának kell a szülőket és gyermekeket összekötni. Mert annál nagyobb a szeretet, minél szorosabb természeti összeköttetés van a két személy között. A szülők és a gyermekek között pedig a legszorosabb természetes viszony áll fenn.

Mínthogy a nevelés több évet vesz igénybe, a gyermeki

társaság állandónak mondható. Mivel a szülők gyermekeik nevelését másokra is bízhatják, e társaság nem szűnik meg az együtt nem lakás következtében, azonban megszűnik a nevelés befejeztével.

Hogy mely korban tekintetik a nevelés befejezettnek, erre nézve ezen általános szabályt lehet fölállítani. Midőn a gyermekek elérik ama testi és szellemi fejlettséget, hogy éltek sorsát önmaguk képesek intézni, kiszabadulnak a szülői hatalom alól, vagyis nagykorúaknak tekintetnek. A nagykorúság megállapítására befolyással vannak az égalji és faji viszonyok, általában véve a déli népek hamarabb fejlődnek, mint az északiak. A magyar jog rendelkezése szerint úgy a férfi, mint a nő 24 éves kora betöltésével éri el teljes korát; addig kiskorú. A nő 24 éves kora előtt is teljes korúvá válik, ha férjhezmegy. A kiskorúságnál a következő osztályok vannak: gyermekkor a betöltött 12 évig; fejletlen kor a férfinél a betöltött 18, a nőnél a betöltött 16 évig; fejlett kor a betöltött 24 évig. (1874: XXVI., 1894: XXXI. törvénycikk.) A gyermeknevelés a szülők elidegeníthetlen joga és kötelessége, a mennyiben maga a természet ruházza a szülőkre e jogot és kötelességet; azért minden oly rendszer, mely a szülőktől elveszi e jogot és másokra ruházza, természetellenes.

Tévednek tehát úgy a szocziálisták, a kik általános, kötelező, ingyenes és egyenlő nevelésről beszélnek, mint az állam-mindenhatóság modern védői, a kik minden jogot, még a gyermeknevelési jogot is az államnak Ítélik oda. Igen, megengedjük, az államnak is van beleszólása a gyermeknevelésbe, hisz a gyermekből lesznek a jövő állampolgárok, tehát a közjó is kívánja, hogy a gyermekek bizonyos fokú nevelésben, szellemi kiképzésben részesüljenek és ezen szellemi kiképzés helyes irányban történjék. Tehát az államot megilleti a jog, 1. hogy a szülőket kényszerítse, hogy gyermekeiknek legalább a legalsóbb fokú nevelést megadják és ha a szülők erre képesek nem volnának, maga teljesítse a szülők a kötelességét; 2. hogy a szülőket ellenőrizze, esetleg büntesse, ha gyermekeiket helytelen irányban, pl. hazaellenesen nevelnék. Mert valamint az államnak joga van büntetni a szülőket, ha gyermekeiknek mérges testi táplálékot nyújtanak, épen úgy, sőt még inkább joga van az államnak

megtörőleg lépni föl azon szülőkkel szemben, a kik gyermekeiknek mérges lelki táplálékot nyújtanak.

A mint a gyermekek nagykorúak lesznek, megszűnik a szülők hatalma gyermekeik fölött, még akkor is, ha a gyermekek a szülői házban laknak, de nem szűnik meg a tisztelet, hála és szeretet, melylyel a gyermekek szülők iránt viseltetni tartoznak, mert a tisztelet, hála és gyermeki szeretet nem a nevelési kötelezettségen, hanem azon természetes viszonyon alapul, mely a szülő és szülött között létezik, a mely a nevelés befejezése után is állandóan megmarad.

A mi a gyermekek vagyonszerzési jogát illeti, a következőket jegyezzük meg. Minthogy minden embert megillet a vagyonszerzési jog, tehát a gyermekeket is. Azonban a gyermekek, míg teljes korukat nem érik el, vagyonukkal szabadon nem rendelkezhetnek, mert a szülői hatalom alatt állanak. A rendelkezési jog a szülőket illeti meg. A szülők rendelkeznek gyermekeikkel, tehát ők rendelkeznek mindazzal, a mi gyermekeik sajátját képezi. Ha a szülők végrendelet nélkül halnak meg, természetesen a szülők vagyona a gyermekekre száll, mert a gyermekek mintegy folytatásai a szülők énjének. Sőt épen ezen oknál fogva nagyon megfelel a természet intézkedésének, hogy a szülők gyermekeikre hagyják vagyonukat. A gyermekek folytatják a szülők személyét, tehát a vagyon birtokában is követni kell szüleiket, a mennyiben a vagyon a személylyel összeforr, a személynek mintegy kiegészítő részét képezi. Innen van a szülőkből azon hajlam, hogy nemcsak oly vagyont igyekeznek szerezni, a mi saját létüket biztosítja, hanem arra törekednek, hogy a földi lóliét eme leghathatósabb eszközéből gyermekeik részére is juttassanak, a kikben ők fognak tovább élni. A gyermekek öröklik szüleik nevét is, de e nevet nem pusztán önmagában kell vennünk, hanem hozzá kell fűznünk mindama hagyományokat, melyek a családi névvel össze vannak forrva. A hagyomány azon erő, mely a családnak maradandóságot, erkölcsi értéket kölcsönöz. Erkölcsi kapocs ez, mely a nemzedékeket összefűzi. Az idő forgatagában, változásaiban az ősök emlékének tisztelete, erényeiknek követése képezi a család lelkét, életét és törvényét, hagyomány nélkül a család inkább csak esetleges fölhalmozása

és egymás mellé sorozása az egyedi létezéseknek, mely csak a jelenre tekint, a múltba nem pillant vissza, a jövőre nem gondol, arra nem törekszik, hogy ama erkölcsi kincset, erkölcsi tőkét, melyet a családi névben kapott az elődöktől, sértetlenül, sőt kamatokkal nagyobbítva, ruházza át az utódokra.

19. §. A gazda és a cseléd között levő társas viszony.

A családnak harmadik, nem szükségképeni része a gazda és a cseléd, vagy az úr és a szolga között lévő társaság, mely csak kiegészíti a családot, de annak lényeges részét nem alkotja.

Hogy e társaság mibenlétét helyesen fölfoghassuk, a legegyszerűbb utat választjuk, ha a meghatározásból indulunk ki. Mit tesz szolgálni? Szolgálni annyit tesz, mint kikötött bérért másnak a javára dolgozni. A ki másnak a javára kikötött bérért dolgozik, szolgának vagy cselédnek mondatik; azt pedig, a kinek a javára szolgál a munka, úrnak vagy gazdának nevezzük.

Testi s lelki tehetségeivel, erőivel mindenki szabadon rendelkezik. Tehát mindenkinek szabadságában áll másnak a szolgálatába szegődni. A gazda is a természet rendje szerint jár el, azt semmiben sem sérti, ha másnak a szolgálatát elfogadja azzal a kötelezettséggel, hogy szolgájának a kikötött bért megadja, ellátásáról gondoskodik.

Az úr és a szolga között tehát szerződés jön létre. A cseléd kötelezi magát, hogy gazdája javára fog dolgozni, a gazda pedig ama kötelezettséget vállalja magára, hogy cselédjét a szükséges anyagiakkal el fogja látni. Ily szerződés a végezel elé semmiféle akadályt nem gördít, ily szerződés mellett mint a cseléd, mint a gazda akadálytalanul haladhatnak végcéljuk felé.

A gazda és a cseléd közötti viszony valódi társaság, mert meg van a közös cél: a gazda anyagi java, a melynek elérésére közös erővel törekednek. Tehát meg van az erkölcsi egyesülés is a társaság tagjai között. A gazda munkájával egyesíti munkáját a cseléd, a ki arra a föladatra vállalkozott, hogy a kikötött bérért gazdájának dolgozzék. Azonban nem minden bérvizony alkot társaságot, megkívántatik, hogy a viszony állandó legyen. Épen azért, hogy valamely cseléd állandóan vállalkozik a családnál

a szükséges munka elvégzésére, lesz a családnak kiegészítő részévé. A napszámos, a ki csak rövid időre vállalkozik a szükséges munka elvégzésére, nem alkothat fölfogadóival társaságot.

A tekintély a házigazdái társaságnál a gazda kezében van; a gazda fogadja föl a cselédet, a gazda javára dolgozik a cseléd, tehát a gazda joga cselédje munkáját kijelölni, vezetni, irányítani.

A cselédek kötelessége az elvállalt munkát pontosan, lelkiismeretesen elvégezni, gazdájuk iránt hűséggel, engedelmességgel viseltetni, őt semmiben sem meg nem rövidíteni, hanem tőlük telhetőleg annak anyagi javát előmozdítani.

A gazda kötelessége a kialakult bért cselédjének pontosan kiadni. A keresztény erkölcstan a cselédek bérének igazságtalan visszatartását a legnagyobb vétkek közé sorolja. E bérnek olyan-
nak kell lenni, hogy a mellett a cseléd és esetleges családja szükségét ne szenvedjen. A gazda köteles cselédjének módot és időt nyújtani, hogy lelke üdvéről, önművelődéséről kellőleg gondoskodhassék, sőt tartozik erre cselédjét szavával, jó példájával buzdítani és lelkesíteni. A kereszténység e társaságra is kiárasztja a szeretet melegét, figyelmezteti a gazdát, hogy a cseléd is embertársa, a ki ugyanoly halhatatlan lélekkel bír, mint ő maga s teljesen úgy van hivatva az örök boldogságra, mint gazdája. A szeretet mellett a cseléd részéről nagyobb lesz a hűség, az odaadás, a ragaszkodás, a gazda részéről jobb, emberségesebb lesz a bánásmód a cseléddel szemben, a kit nem gépnek, nem igavonó állatnak fog nézni, hanem úgy fog vele szemben is viselkedni, mint Krisztus drága vérével megváltott embertársával.

A cselédviszonytól különbözik a rabszolgaság. A rabszolgaság alatt azon állapotot értjük, mely mellett a szolga jognélküli dolognak tekintetik, a kivel gazdája tetszése szerint rendelkezhetik, megölni, megcsönkíthatja, avagy másnak eladhatja.

A rabszolgaság sérti Isten jogait, ellenkezik az ember veleszületett jogaival. Isten teremtette, Isten tartja fenn az embert, következésképp az embernek egész lénye függ Istentől, tehát egyedül Isten az, a kivel szemben az embernek nincs joga, csak kötelessége, egyedül Isten rendelkezik föltétlenül velünk, egyedül ő bírja egész lényünket, összes tehetségeinket. Ha más valaki

akar ember fölött ily föltétlen jogokat gyakorolni, sérti Isten jogait.

Továbbá az embernek veleszületett legfőbb joga a személy-, a lelkiismereti szabadság s a vagyonszerzési jog. A rabszolga-állapot megfosztja az embert ez ősjogoktól, világos tehát, hogy a rabszolgaság természetellenes állapot. Az egyház mindig küzdött a rabszolgaság ellen, nemcsak szóval, hanem intézményeiben is. Törvényei szigorú büntetést szabnak a rabszolgakereskedőkre, testületeket, szerzetesrendeket állított föl, melyeknek célja a rabszolgakereskedés megszüntetése, a rabszolgák kiváltása. E kitarító küzdelemnek meg is van az eredménye: a keresztény fölfogásnak sikerült a társadalom testéből e fekélyt kivágni, úgy hogy most egyedül az arabok űzik az emberkereskedést, a kik az összefogdosott, családjaiktól elszakított négereket bocsátják áruba.

20. §. Az állam.

Miként az egyedek fölött a család, úgy a családok fölött mint magasabb társaság, az állam foglal helyet, a második természetes társaság. Az állam a mindennapi beszédben különféle nevek alatt fordul elő, majd polgári társadalomnak, köztársaságnak, népnek, nemzetnek, országnak nevezik, majd ismét császárságnak, birodalomnak, fejedelemségnek vagy királyságnak stb. mondják. Az állam alatt a közönséges életben olyan társaságot értenek, melynek tagjai valamely a maga rendjében független hatalom vezetése alatt a közjólét előmozdítására törekednek. Hogy az államról világos és teljes képet nyerjünk, több kérdés tárgyalására kell kiterjeszkednünk. Meg kell ismernünk *a*) az állam keletkezését (ható-ok), még pedig történeti és bölcséleti alapon; azután ki kell fejtenünk *b*) az állam célját (cél-ok); szólnunk kell továbbá *c*) azon elemekről, melyekből az állam fölépül (anyagi-ok); végül *d*) szólnunk kell azon tényezőről (alaki-ok), mely a különféle elemeket egyesíti s a végezel felé vezet s irányítja. E négy főkérdés tárgyalása mellett több mellékkérdésre is kell terjeszkednünk, melyek az előbbiekkal szorosan összefüggnek s azokat erősebb világításba helyezik.

21. §. Az állam eredete történeti alapon.

Az államok, a fejlődési kort tekintve, három osztályba sorozhatók, úgymint: 1. a régi, 2. a keresztény. 3. a modern államok osztályába. A régi államok kora a VIII századig számítható, a midőn a legtöbb európai állam keresztény alapon kezdett fejlődni. E korban ugyanis azon fölfogás kezdett uralkodóvá lenni, hogy az egész kereszténység, az összes keresztény nemzetek egy nagy családot képeznek, melynek mintegy atyja a római pápa, az egyház feje. A reformáció e fölfogást háttérbe kezdte szorítani és az-teljesen háttérbe szorult a nagy francia forradalom idejében. Ekkor a legtöbb állam kivetkőzött keresztény jellegéből s a francia bölcselek államelmélete szerint az úgynevezett modern állammá alakult át.

Természetes, hogy midőn az állam keletkezését történeti alapon akarjuk fejtegetni, a régi, sőt a legrégebb államok keletkezésére kell figyelmünket fordítanunk első sorban.

A régi államok családi, harci vagy vallási alapon keletkeztek, épen azért ez államokat 1. családias (patriarchális), 2. harcias, 3. vallási államokra szokás fölosztani. E három alapelvnek köszönik az ókori államok legnagyobb részét létüket, nem úgy azonban, hogy e három ok egymást kizárva működött volna közre az államok alakulásánál, sőt legtöbbszörre együttesen fordultak elő, hanem úgy, hogy az egyik vagy másik alapelv a többinél kiválóbb szerepet játszott.

I. A családias jellegű államok úgy keletkeztek, hogy a közös törzstől származó családok nagyon elszaporodtak, a mi a régiek hosszú kora mellett könnyen érthető. így azután az élet küzdelmeiben egymást kölcsönösen támogatva, egy nagy családot vagy államot alkottak, melynek feje volt a törzsfő, patriarcha, a mi annyit jelent: pater rex, uralkodó atya.

Hogy ily szervezetű államok már a vízözön előtt léteztek, a legrégebb írók hagyományaiból kitűnik. Így a Genesis (c. 4,14.) elmondja, hogy Kain várost épített, melyet fiáról Henochnak nevezett. Az ily városokban rendszeres munkabeosztás mellett együtt éltek a családok, a családfő vezetése alatt, a kitől valamennyien nemzés útján származtak.

Hogy a rendszeres munkabeosztás meg volt, kitűnik a már idézett legrégebb történeti emlékből, a hol szó van 1. földművelőkről (c. 4, 3.), így maga Kain is földműveléssel foglalkozott; 2. pásztorokról (c. 4, 20.); 3. kézművesekről (V. 22.); 4. művészekről (V. 21.). A vízözön után pedig Noe fiaival Senar síkján már hatalmas államot alkotott. (Genes. 11, 6.) Hasonló családi jellegű államokra majdnem minden népnél akadunk, így pl. a dórok, ionok, germánoknál egészen a népvándorlás idejéig, de ez időtájt már a családi jelleg a harciassal erősen keverve fordul elő.

II. A harcias színezetű államok úgy keletkeztek, hogy valamely kiváló testi s lelki tulajdonokkal fölrüházott férfiú mellé sokan csatlakoztak, a kinek oltalma alá helyezték magukat, a kinek a vezérlete alatt harcza indultak, a legyőzött népeket uralmuk alá hajtották. így keletkezett a győzők és a legyőzöttek osztálya. Az előbbiek nagy előjogokkal bírtak, az utóbbiak pedig a szolgaság többé-kevésbé terhes jármát viselték. Gyakran megtörtént, hogy egy ilyen államot, a mely győzők és legyőzöttekből állott, más hatalmasabb nép igája alá hajtott. Az így keletkezett államban föltalálható tehát már a legyőzöttek első és második osztálya, a kiket a szolgaság különböző foka sújt. így keletkeztek a kasztok, melyek a keleti népeknél még most is föltalálhatók.

Harcias jellegű államról szó van már a Genesisben (10., 8.). Fegyver létesítette a médek, perzsák, maczedonok, rómaiak s a vándorló népek államait.

III. Vallási jellegű államoknak azok mondatnak, melyek létüket vagy kiválóbb intézményeiket a vallásnak köszönik. Ámbár majdnem minden államalakulásnál kiváló szerepet játszott a vallás, mégis az ókori népeknél a zsidó nép, a mely az igaz Isten egyenes vezetése alatt állott, alkotott első sorban tisztán vallásos jellegű államot, a mely azonban Krisztus eljövetelével megszűnt. Krisztus után a mohamedán államok nyugosznak vallásos alapokon.

A három említett alapelven kívül a régi államok keletkezésére és alakulására nagy befolyással volt a lakhely és a foglalkozás. Ama népek, melyek állandó lakhelylyel nem bírnak,

nomád népeknek neveztetnek. Ily nomád népek lakták Ázsia északi részét, még pedig a talaj terméketlensége miatt legnagyobb-részt halászattal és vadászattal foglalkoztak. Közép-Ázsiát, a holdús legelők területét el, baromtenyésztő nomád nép lakta, míg Ázsia déli részein állandó lakhelyvel bíró művelt népek laktak virágzó városokban. A nomád népek, megunva kietlen hegyeiket, mérhetetlen pusztáikat, rátörnek a termékeny vidéken lakókra, ezeket harczban legyőzik, városaikban letelepednek, szokásaikhoz alkalmazkodnak s lassankint elpuhulnak, elerőtlenednek, úgy hogy a legyőzöttek fegyvert ragadnak ellenük. E harczban a régi államok összeomlanak s újak keletkeznek. Ez Ázsia rövid története, így keletkeztek s így semmisültek meg a kaldok, partusok, médok államai, később a tatárok, mongolok birodalma.

Sok állam gyarmatosítás útján keletkezett, bátor hajósok hosszú tengeri útra indultak új hazát keresni s ha alkalmas helyre akadtak, ott új otthont alapítottak. E kis gyarmatokból idővel virágzó s hatalmas államok váltak. így alapították a feníciaiak Karthágót, Karthágó lakói ismét több államot Hispániában, így létesítették Aegyptom lakói a görög államokat, ezek ismét Itália tengerpartján s az ázsiai szigeteken különféle gyarmatokat.

A kereszténység megdöntötte a régi világrendet, új államok keletkeztek, új alapokon. így keletkezett Németország, Anglia, Franciaország, Spanyolország, Norvégia, Svédhon, Dánia, Lengyel- és Magyarország. Az új alapelvek a keresztény igazságok, különösen a szeretet, szabadság, igazságosság. Azon elv lesz uralkodóvá, hogy nem az egyén van az államért, hanem az állam az egyénekért, mert az emberek azért alkottak államot, hogy egyesült erővel könnyebben érthessék el a földi jólétet.

Ez államok jellegzetes sajátága, hogy a hűbérrendszeren alapultak. Legtöbbnyire monarchikus kormány formával bírtak, melyet a képviselőnek bizonyos neme, mely a legtöbb esetben a papság, nemesség és a polgárság küldötteiből állott, mérsékelt. Ez államok hasonlóak voltak a szépen virulni kezdő fákhhoz, helyek még nem érték el teljes kifejltségüket. Azonban jött a reformáció vihara, mely erősen megtördelte e szépen viruló fák gallyait, míg a francia nagy forradalom törzsüket is szét-

zúzta. Új, az úgynevezett modern államok keletkeztek, melyeknek fejlődési folyamata még nincs teljesen befejezve. Jellemző sajátságai a népképviselői rendszer, a vallási közömbösség, a nagy katonai erő, a tőke uralma, a munkásság szomorú helyzete, a nagy adók, iskolakényszer, központosítás, ezekről annak helyén bővebben szólunk.

22. §. Az állani eredete bölcséleti alapon.

Az állam keletkezésének végokát *a Teremtő akaratára*, a ki az embert létrehozta, vezethetjük vissza, vagyis más szavakkal, az állam természetes társaság, a melybe a belépés nem függ tetszésünktől, hanem természetes ösztön vezet minket arra. Állításunkat következőleg bizonyíthatjuk be.

1. Az ember természeténél fogva társadalmi lény azaz, a mint már láttuk: szükségletei, képességei, hajlamai szükségkép társadalmi életre utalják. Azonban az ember e természetes igényei a családban nem nyernek kielégítést, természetes hajlamai a családon túlterjedő szervezetre vezérlik. Tehát az állam természetes társaság.

Ez érvnél egyedül az altétel szorul bővebb kifejtésre, mielőtt ehhez fognánk, megjegyezzük, hogy az állam alatt közönségesen a család határain túl terjedő, több családból álló intézményt értünk, melynek czélja a közös védelem és jótét előmozdítása. E szervezet lehet fejletlen, tökéletlen, de benne mégis minden bennfoglal tátik, a mi az állam lényegéhez szükséges. A mi az altételt illeti, azt következőleg világosíthatjuk meg.

A társadalmi életre született embert a szeretet és hajlam családalapítására vezeti. Az egyes családok nem képesek önmagukat megóvni ama veszélyek ellen, melyek az elemek, vadállatok, más emberek részéről, fenyegetik, épen ezért a rokon vagy szomszédcsaládok egygyé lesznek, hogy közös erővel könnyebben megküzdhessenek a veszélyekkel. Ehhez járul, hogy a mindennapi élet a családnál sok szükségletet teremt. Mennyi nyersanyagra, kézműre van még a legközönségesebb viszonyok között élő családnak is szüksége. Ezeket csak úgy teremthetik elő, ha több család egyesülve, egymás segítségére siet. Ugyan-

ezen ok még fokozottabb mértékben érvényesül a szellemi téren. Hogy az emberek a műveltségnek csak alacsony fokára is eljussanak, sokaknak fontos együttműködésére van szükség. Mindennemű vívmány a tudományok, a művészetek, a közlekedési eszközök terén sokak együttműködésének gyümölcse. Hogy egy egyszerű családnak mily nagy mindennapi szükséglete van, igen elmésen fejtí ki azt Bastiat «Harmonies Economiques» című művében (9 kiadás, 25 l.) egy falusi asztalos példájában. «Mindenn reggel a fölkelésnél felöltözik. Számos ruhadarabjából semmit sem készített maga. Hogy pedig ezek szolgálatára álljanak, sok munkára, mesterségre, szállításra, elmés és szellemes föl-találásra volt szükség. Az amerikaiknak gyapotot, a hinduknak indigót, a francziáknak gyapjút és lent, Brazília lakóinak bőrt kellett előállítaniuk, mindezen anyagot különböző városokba szét kellett szállítani és ott földolgozni, fonni, szőni, megfesteni stb. Azután megreggelizik. Hogy a kenyér mindennap asztalán álljon, a földet művelhetővé kellett tenni, sövénynyel bekeríteni, megszántani, trágyázni, bevetni, a gabonát le kellett aratni, megőrölni, meggyúrni, megsütni, vasat, aczélt, fát és követ szer-számokká kellett földolgozni; némely embernek az állatok ere-jét, másoknak a vízesés erejét kellett fölhasználniok, mindezek oly dolgok, melyek nagy kiterjedésű, ki nem számítható mun-kásságot követeltek. Bizonyára nem múlt el oly nap, melyen ezen embernek czukorra, olajra ne lett volna szüksége s külön-féle házi eszközöket ne vett volna igénybe. Gyermekeit iskolába küldi, hogy ott oly oktatásban részesüljön, mely, még ha szerény is, mégis minden képzeletet meghaladó kutatást, tanulmányt, ismeretet tételez föl. Elhagyja házát s az utcát kikövezve s kivilágítva találja. Tulajdonát bepörlik. Talál ügyvédeket, kik jogait megvédelmezik, bírákat, kik őt támogatják, törvényszéki hivatalnokokat, kik a bírói Ítéletet végrehajtják. Templomba megy: ez szép műemlék s a könyv, mit magával visz, talán az emberi szellemnek még pompásabb emléke. Ha iparosunk utazni akar, azt találja, hogy már mások utakat és hidakat építettek, kocsikat állítottak elő, a lovakat s a gőzt megfékeztek stb.» (Cathrein, Erkölcshölcselet II. k. 443 l.)

2. Az állam természetes eredetét bizonyítja azon tény, hogy az

emberek mindig s mindenütt valamely államszervezetben éltek. Kezdetben az államszervezetek meglehetősen tökéletlenek voltak, a műveltség fejlődésével azonban tökéletesbültek. Ez az arány az államszervezet tökéletessége és a műveltség fejlettsége között oly pontos, hogy valamely nép politikai szervezetéből egész bátran következtethetünk műveltségi állapotára. Már pedig általános jelenségek általános és maradandó okot követelnek. Az ok tehát, mely az embert állam alapítására kényszeríti, mely azután vele együtt fejlődik, nem lehet más, mint maga az emberi természet.

Az állam természetszerű szükségességét tagadják Hobbes és Rousseau, a kik az embert nem tekintik társadalmi lénynek, a kik szerint tehát az eredeti őállapot társadalom nélküli volt, a melyben, Hobbes szerint, mindenki mindenki ellen harczolt, Rousseau szerint az emberek állatok módjára szerte-szét barangoltak az erdőkben s nem az ész vezérelte őket, hanem az ösztön. Csak midőn szükségleteik folyton növekedtek, elhatározták, hogy közös erővel szerzik meg fönntartásukhoz a szükségességeket, így keletkeztek az első államok. Hogy pedig az emberek így állammá egyesültek azt egy szerződés, az úgynevezett társadalmi szerződés eszközölte, melynél fogva minden ember föladata korlátlan szabadságát a társaság érdekében, hogy azután más alakban, t. i. mint polgári szabadságot, nyerve vissza. E szerint az állam erkölcsi testület, melynek saját éneje, akarata van, melyet az egyesek akaratával szemben úgy kell tekintenünk, mint általános akaratot, melynek célja az általános jólét.

Hasonlóképp vélekednek Kant, Grotius, Puffendorf, csak azt nem engedik meg, hogy a társadalom nélküli állapot idő szerint is megelőzte a szerződéses állapotot.

Darwin és követői az államot nem az önkény művének tartják, mert minden emberi szabadságot tagadnak, hanem a változatlan törvények alatt álló fokozatos fejlődés szükségszerű folyományának.

Ez önkényes állítások bővebb magyarázatával nem foglalkozunk. Kimutattuk, hogy az ember természeténél fogva társadalmi lény, hogy maga a természet Alkotója kényszeríti az embert, hogy nemcsak családot, hanem még e fölött álló magasabb társaságot is alkosson, így tehát e merész föltevések,

melyek a történelmi álláspontnak is ellentmondanak, a mely ős, vad állapotot nem ismer, önmaguktól megdőlnek.

23. §. Az állam célja.

Szólottunk az állam ható okáról, vagyis eredetéről, egy lépéssel tehát tovább kell mennünk, ki kell fejtenünk az állam végokát, vagyis célját. Itt is, mint rendesen, azon eljárást fogjuk követni, hogy először kifejtjük a helyes, szilárd alapokon nyugvó tant, azután megjelöljük és megczáfoljuk az ellenvéleményeket.

Láttuk, hogy maga a Teremtő úgy alkotta az embereket, hogy azok a természettől vannak készítve arra, hogy államot alapsanak, az tehát az állam természetszerű célja, melynek elérése mindig és mindenütt arra vezette az embereket, hogy államot alakítsanak. Nézzük tehát, mi indítja az embereket államok alakítására? Semmi egyéb, mint a családok s magánegyesületek elégtelensége. Az embernek úgy léte fönntartásához, mint szellemi képességeinek tökéletesítéséhez annyi tényezőre van szüksége, hogy azt az önmagukban élő családok előteremteni képtelenek. Ha tehát azon tény, hogy a család elégtelen, hiányos, kiegészítésre szorul, mindig s mindenütt állam alapításra vezette az embereket, az állam természetszerű célja nem lehet egyéb, mint hogy e hiányon segítsen, vagyis előteremtse mindazon javakat, melyek mindenkire nézve szükségesek és hasznosak, melyeket az egyes családok nem képesek elegendőképen előteremteni. Ezen javak nagytömegű jelenléte alkotja a *közjólétet*, mely tehát *az állam célját* képezi.

Fejtsük ki kissé bővebben és több oldalról a földi közjólét fogalmát. A közjólét alatt rendszerint ama állapotot értjük, mely szerint mindenki, az államnak minden egyes polgára megszerezheti magának mindama testi és lelki javakat, melyek a külső földi boldogság eléréséhez szükségesek.

A közjólét tehát 1. *állapot*, vagyis az állandóságot foglalja magában, tehát nem elegendő, hogy a polgároknak ideig-óráig rendelkezésére álljanak ama eszközök, melyek a megelégedett élethez szükségesek.

2. *Mindenkinek*, az állam *minden egyes polgárának* a földi javak rendelkezésére álljanak. Az állam ugyanis nemcsak egyesek, vagy egyes pártért van berendezve, hanem *mindenkinek* a boldogítására alakult társulat. Ez nem azt jelenti, hogy mindenki teljesen egyenlően vegyen részt a közjavakban, mert ez az osztó igazságosság ellen volna, hanem hogy lehetőleg senkit se zárjunk ki, hogy állásának megfelelőleg a földi jólétet élvezze.

3. Hogy *megszerezhesse* ki-ki a földi javakat. Tehát az államnak nem föladata, hogy minden polgárt közvetlenül boldoggá tegyen, hanem, hogy oly állapotot teremtsen, melyben ki-ki saját tevékenysége folytán megszerezhesse a szükségeseiket. Tehát a jól rendezett államhoz nem kívántatik meg, hogy mindenki tényleg boldog legyen, hanem csak az, hogy mindenki részére meg legyen adva a lehetőség, hogy magát boldoggá tegye.

4. Nemcsak *a testi, anyagi*, hanem *a szellemi, lelki* javakat is polgárai rendelkezésére kell bocsájtania az államnak. Mert az igazi jólét megkívánja, hogy ne csak testi szükségleteinkről, hanem szellemi igényeinkről, lelki tehetségeink kiműveléséről is elegendőképen gondoskodva legyen. Magától értetődik, hogy az igények az állam műveltségi fokához viszonyulnak, így pl. egy eszkimónak vagy egy tűzföldinek egészen más testi s lelki javakra van szüksége, mint egy rendezett európai államban élő polgárnak. Eme viszonylagos igényeknek is csak a lehetőség határai között tehet eleget az állam, mert a földön nincs tökéletes intézmény, tehát a társadalmi állapot sem lesz sohasem tökéletes, ha az államhatalom még oly lelkiismeretesen is teljesítené a kötelességét.

5. Az államnak az *igazi külső földi boldogságot* kell előmozdítania, nem a belsőt, a belső élet világába az állam nem avatkozhatik. Igazi pedig akkor a földi boldogság, ha a végcélal nemcsak nincs ellentétben, hanem azzal teljes összhangban áll.

Tehát az államnak két dolgot kell eszközölnie: 1. el kell hárítania az akadályokat, melyek a magántevékenység útjában állanak; 2. támogatnia, segítenie kell a magántevékenységet. Az elsőt eszközli a jogvédelem által, a másodikat az anyagi és szellemi jólét eszközeinek odakinálása által.

Mind a két föladatot az államnak a természet törvénye intézkedései szerint kell eszközölnie, a hol pedig a természet törvénye vagy nem, vagy csak egész általánosságban intézkedik, ott tételes rendelkezések által, melyek az örök törvény szellemének mindenben megfelelnek, kell az államnak célját teljesítenie. Vagyis a jól rendezett államnak úgy kell szervezve lennie, hogy mindenki szabadon megtehesse azt, a mire a természet törvénye följogosítja, senki büntetlenül ne tehessen olyat, mit a természet törvénye tilt. A testi és lelki javaknak pedig oly teljességét kell a polgárok rendelkezésére bocsátania, hogy mindenkinek lehetővé tegye földi jólétének elérését.

Ebből világosan következik, hogy a magántevékenységnek teljesen szabad kezét kell engedni, csak ha a magántevékenység nem elegendő, vagy ha túllépi a megengedett korlátokat, akkor kell beavatkozni az államnak, hogy a magántevékenységet gyámolítsa, avagy az összesség kárát megakadályozza.

24. §. Helytelen vélemények az államcélról.

Láttuk, hogy Isten, a ki akarja, hogy az ember államban éljen, ki is jelölte az állam célját, a mely nem egyéb, mint a közjólét előmozdítása. A kik helytelenül fogják föl az állam célját, két csoportba oszthatók. Az első csoportba tartoznak azok, a kik mértéken felül korlátozzák, a másik csoportba azok sorozhatók, a kik mértéken felül kiterjesztik azt.

A kik korlátozzák az állam célját, azt állítják, hogy az állam kizárólagos célja a jogvédelem, ezt tanítják: Rousseau, Kant, sőt Spencer is, szerintük mindenki teljesen egyenlő személyi jogokkal, egyenlő szabadsággal rendelkezik, ezt meg kell védeni az államnak, a többiben pedig teljes ridegséggel folyjon a létért való küzdelem. Ezen tan a jogvédelem elméletének nevezetik.

1. A jogvédelmi elmélet nem meríti ki az állam célját, mert nem felel meg ama szükségletnek, mely miatt mindenkor s mindenütt államok keletkeztek. Azért tömörültek a családok községgé, a községek állammá, hogy megszerezzék ama anyagi és szellemi kincseket, melyek nélkül a test és lélekből álló ember

természetének megfelelő jólétet nem élvezhet. A személy- és vagyonbiztonság, az egyéni szabadság nagy kincs, de e mellett megtörténhetik, hogy a legnagyobb nyomorban sínylenek a családok, az ipar- és kereskedelem pang, a szellemi művelődés eszközei: iskolák, tudományos intézetek hiányzanak, a szenvedés és fájdalom enyhítésére szolgáló intézmények: kórházak, elaggottak menhelyei föl nem találhatók. Vajjon eszményinek, te intenők-e az ily állapotok? Korántsem, az ily országot mindenki igyekezne elhagyni, mindenki kivándorolna egy jobb hazába, a hol a szabadság mellett a földi jóléthez okvetlenül megkívántató testi s lelki javakat is föltalálná.

2. A jogállam elmélete teljesen elszakítja az államot az erkölcsi rendtől, mert akkor mindennemű gonoszság, pl. fajtalanság, többnejűség, házasságtörés, mihelyt az által senkinek joga, szabadsága csorbát nem szenved, nyilvánosan üzhető volna, pedig ilyet egy államnak sem szabad tétlenül néznie, hisz minden állam talpköve a tiszta erkölcs.

3. A pusztá jogvédelem mellett a legnagyobb ridegséggel folyik a létért való közdelem, az erős legyűri a gyöngét, az emberek embertársaikban pusztá eszközt látnak, melyeket igyekeznek lehetőleg kihasználni s azután mint a kifacsart czitromot, eldobják maguktól. Ezen elmélet teremtette meg gazdasági téren a mai romlott állapotokat, a korlátlan szabadsággal rázudította a gyöngébbre az erősebbet, a minek eredménye a nagytőke rohamos emelkedése, a gyöngébb elem, a kiscgazdák, kereskedők, iparosok ezer meg ezer családjának pusztulása, mérhetetlen nyomora. A pusztá jogvédelem az állam részéről nem elég annak biztosítására, hogy a nagy földi harcban az igazság, a jobb elem győzedelmeskedjék, mert míg az ember ember marad és nem lesz angyal, a mi pedig sohasem fog megtörténni, addig az ily szabad harcban fölszabadulnak az összes önző vágyak és féktelen szenvedélyek s a harc végső kimenetele nem lehet egyéb, mint a gyöngébb elnyomása és nyomora. Hagyjuk az embert – mondották e tan védői – természetes eszére és ő szabadságát jóra fogja használni, világítsuk föl az embereket érdekeik felől, szabadságuk önmagától a jóra fog törekedni; az emberi társadalom olyan lesz, mint egy önműködő nagy

gépezet, melynek minden egyes kerete a legnagyobb összhangban forog. De megfelelnek arról, hogy az emberi szabadság sohasem lesz mennyiségnyi pontossággal működő természeti erő, sőt ellenkezőleg, ha azt önmagára hagyjuk, saját «én»-jét teszi működésének központjává, kész mindenben keresztül gázolni, ha ezt saját «én»-jének java kívánja.

A jogvédelem elméletével teljesen ellentétben áll egy másik elmélet, mely az egyén jogait teljesen háttérbe szorítja, a közt tolja egészen előtérbe olyannyira, hogy az államot mintegy öncéllá teszi.

Eme fölfogás uralkodott majdnem mindenütt az egész ókorban. A személyi jogok- és szabadságról az ókor nem alkotott magának tiszta fogalmat, a «salus reipublicae suprema lex» rideg elve föltétlen merevséggel alkalmaztatott. Még az ókor legkiválóbb lángelméi is, mint Seneca, Plató, sőt Aristoteles is, az egyént teljesen a közösségbe olvasztják be. Csak a kereszténység szabott az állam mindenhatóságának korlátokat, csak a kereszténység emelte az embert az őt megillető méltóságra s adta vissza neki örök rendeltetésével személyes jogait és szabadságát.

Az ókori műveltség megújulásával ismét fölszínre kerültek a régi államelméletek, melyek az egyént elválasztják végcéljától, megfosztják egyéniségétől, jogaitól, szabadságától s egyszerű eszközzé alacsonyítják le, melynek föladata az új istenségnek, az államnak szolgálni, a melyet teljesen kifoszt a modern moloch, a szabadelvű állam. Macchiavelli a XVI. század elején volt az első, a ki ily elveket hangoztatott «A fejedelm» című hírhedt művében.

Utána Hobbes, Fichte, legmesszebb vitte Hegel, a ki szerint az állam valóságos Isten, isteni akarat. Az embernek nincs egyéb teendője, mint azt cselekedni, a mit az állam elébe szab. Az államnak, mint föltétlen öncélnak, legfőbb joga van az egyesek fölött. A nép mint állam korlátlan hatalom a földön, minden egyes ember tartozik ennek engedelmessé válni és érte magát fölláldozni.

Hegel iskolájából kerültek ki a német szociáldemokraták, különösen ezeknek feje Marx, a ki szerint az ingatlan, a tőke A termelési eszközök egyedüli tulajdonosa az állam, az egyén

csak alkalmazottja az államnak, a mely mindenkit ellát egyenlően a szükségességekkel.

A szocziáldemokratákéhoz nagyon hasonló tant hirdetnek Wagnerrel az élükön az állam-szocziálisták, a kik szerint az ingatlannak és a termelési eszközöknek legnagyobb részét az államnak kellene birtokába venni, hogy mindenkit elláthasson munkával s így a mai szocziális kérdést megoldhassa.

Bluntschli és Stahl szerint, a kik a kultúrállam elméletét alkották meg, a nemzetek végcélja a műveltségnek folytonos fejlesztése, a népelet tökéletesítése.

E téves elméletek mind megegyeznek abban, hogy az állam *nem eszköz* polgárainak boldogítására, hanem *ön cél* vagy legalább is önálló, elkülönített célja van, melyet a polgárok első-sorban tartoznak szolgálni.

E föltevés azonban ellenkezik a természet rendjével, a mely szerint minden teremtett dolog az ember szolgálatára van rendelve, hogy azokat használva, végcélját annál könnyebben elérhesse és épen azért képeznek a családokban elő emberek államot, hogy a földi dolgokat annál könnyebben hasznukra fordítsák, hogy a teremtett dolgokból közös erővel könnyebben állítsák elő mindazt, a mi a földi jólét megszerzésére, a tökéletesedésre szükséges.

Az államcél szocialisztikus fölfogása megfosztja az embert eredeti méltóságától, jogaitól, természetes szabadságától s merő eszközzé alacsonyítja le, melyet eldobhat, eltávolíthat mihelyt már hasznavehetetlennek tart. Ezért következetesen állítja Plató, hogy a gyermekeket, a kik valami testi hibával jönnek a világra, el lehet veszteni. A szocialisztikus állam-bálvány minden jogot elnyel, a szolgaság vastörvényét terjeszti ki mindenkire, birtokába veszi az egyesnek úgy testét, mint lelkét.

Azt állítja Bluntschli, hogy nagyon megalázó lenne az államra, ha az az egyes tagok eszközévé válnék. Az állam nem az egyes tagok jólétét előmozdító eszköz, hanem az összes tagok jólétét, a közjólétet előmozdító eszköz, a mi nem megalázó az államra nézve, hanem annak természetes rendeltetése. E cél t. i. a közjólét előmozdítása, csak akkor lesz megalázó az államra, ha azt Hegellel istenítyük, mindenütt jelenlevő istenné teszszük.

25. §. Az állam tökéletes társaság.

Megismerve az állam célját, melyet maga a természet jelölt ki s a mely, mint láttuk, nem egyéb, mint a közjólét előmozdítása, ebből igen könnyen levezethetjük, hogy az állam nemcsak természetes, hanem tökéletes társaság is.

Tökéletes azon társaság (1. 8. §.), a mely egyrészt más társaságnak nem része, másrészt rendelkezik minden eszközzel, mely céljának elérésére szükséges.

Mint e meghatározásból kitűnik, a családot nem lehet tökéletes társaságnak tartanunk, mert 1. része az államnak, 2. nem rendelkezik elegendő eszközökkel a földi jólét elérésére, hiszen ezért egyesülnek a családok állammá, hogy a földi jólét-höz szükséges eszközöket közös erővel megszerezzék. Az állam ellenben nem része más társaságnak, mert az állam fölött magasabb társaság, melytől az állam függne, nem létezik. Másrészt az államnak önálló, befejezett célja van, t. i. odanyújtani polgárainak mindazt, a mi a földi jólét elérésére szükséges. Maga a természet Alkotója tűzte ki az állam elé eme célt, tehát a természet Alkotója meg is adta az államnak mindama eszközt, mely a cél elérésére szükséges. Tehát az állam tökéletes társaság. «Míthogy, mondja szent Tamás, az emberek minden társulása valamely jó elérésére irányul, azon társulat lesz tökéletes, mely arra van rendelve, hogy megszerezze az embernek a földi jóléthez szükségeseket. Ez a társaság az állam» (in I. Polit. 1. 1.). Ugyanezt fejt ki még világosabban (in III. Polit. L). «Mivel az embernek társaságban kell élnie, mert nem képes az élet szükségleteit megszerezni, ha magánosan marad: következik, hogy annál tökéletesebb a társaság, minél inkább elegendő önmagában az élet szükségleteire. Főltalálható ugyanis az életnek bizonyos elegendősége a családban is, ha t. i. a táplálkozást és a gyermeknemzést stb. vesszük figyelembe, a községben is, a mennyiben egyik vagy másik iparágat tekintjük, az államban pedig, a mely tökéletes társaság, főltalálható az élet minden szükségletének teljes kielégítése.»

26. §. Az államhatalomról.

Minden társaságnak bírnia kell, a mint már azt láttuk, tekintélylyel, világosan következik ez a társaság lényegéből, céljából, hisz több egyén rendszeres együttműködése, a meghatározott cél felé való törekvés el sem képzelhető, ha nincs egy oly akarat, melynek jogában áll kinek-kinek működési körét kijelölni, minden egyesnek megszabni a módot, az utat, a melyen a cél elérésére közreműködhetik.

Minél tökéletesebb a társaság, minél több annak a tagja, minél magasabbfokú a cél, a mely felé a tagokat vezetni kell, annál jobban kitűnik a tekintély szükségessége. Tehát az államban is, a mely tökéletes társaság, a mely nagyfontosságú, önálló, független céllal bír, kell lenni ily tekintélynek, mely az egész nagy erkölcsi gépezet működését vezesse és irányítsa. E tekintélyt az államban közönségesen államhatalomnak szokás nevezni.

Mi tehát az államhatalom? *Azon jogok összege, a melyek szükségesek, hogy az állam célját, a földi jólétet elérje.*

Mínthogy az államnak polgárai mindennemű szükségletéről kell gondoskodnia és a polgárok száma is rendszerint nagy: az államhatalom a jogok egész láncolatából áll, a melyek azonban nincsenek egymástól elválasztva, hanem egymással, mint a láncszemek, szorosan összefüggnek. A jogok terjedelmét a cél és a természet törvénye szabályozza. Általában véve mindama jogokkal rendelkezik az állam, a melyek céljának elérésére szükségesek és a mely irányban a természet törvénye még nem intézkedett, ellenben semmi oly jogot nem követelhet magának az állam, a mely céljának elérésére nem szükséges, vagy pl. a mire nézve a természet Alkotója már másképp intézkedett. Tehát a tisztán vallási ügyek elintézésébe az állam jogosan nem avatkozhatik, mert ezek az államcél keretein kívül esnek, vagy hasonlóképp a család belügyeiben az állam nem rendelkezhetik, mert ezeknek elintézését a természet Alkotója a család-főre bízta.

27. §. Az államhatalom eredete.

I. Társadalmi tudomány szempontjából nagyon fontos az államhatalom eredetének helyes magyarázata, mert ezen nyugszik az egész nagy épületnek, a mit államnak nevezünk, helyes berendezkedése. A mi rendszerünknel e kérdés megfejtése, a mily világos, ép oly egyszerű.

Láttuk már, hogy az állam természetes társaság, vagyis Isten úgy alkotta az embereket, hogy kénytelenek államban élni, államot alkotni. Minthogy azonban semmiféle, még a leg-tökéletlenebb társaság sem lehet tekintély nélkül: tehát Istentől közvetlenül, a kitől ered az állam, ered az államhatalom is. Ugyanezen érvet más alakban is előadhatjuk. A ki akarja a célt, annak akarnia kell az ehhez szükséges eszközöket is. Isten, a mint láttuk, maga tűzte ki az állam célját, t. i. a közjó előmozdítását, tehát Isten közvetlenül ruházta föl az államot mindama jogokkal, melyek nélkül a polgárokat sikeresen cél felé vezetni nem lehet.

Eme érvünket megerősíti ama tény is, hogy az államhatalomban foglalt jogok mindenütt ugyanazok, t. i. a fölhatalmazottság rendelkezni a földi jólétet érdeklő ügyekben, épen úgy, mint a szülői jogok, minden családban ugyanazok. Se a szülői, se az államhatalomból a természet rendjének megsértése nélkül senki semmit el nem vehet.

Itt mindenki előtt önkényt fölmerül ama kérdés, hogy mit értünk mi az alatt, hogy az államhatalom közvetlenül Istentől ered? Azt, hogy az államhatalomnak, ha azt *önmagában alanyától elválasztva vesszük, minden emberi beavatkozás nélkül Isten közvetlen szerzője*. Vagy más szavakkal: valahányszor több család a közjó elérése végett állammá egyesül, ezen egyesülésből az államhatalom mint szükséges tulajdonság önként folyik.

Nem állítjuk mi tehát, hogy államhatalom természetfölötti kinyilatkoztatás, vagy hűbér gyanánt származik Istentől, hanem csak azt, hogy a természet rendje szerint, melyben isten akarata nyilvánul, minden államban ott van a hatalom.

Azt sem állítjuk, hogy az államhatalom kezelője fölött, mert a hatalom közvetlenül Istentől származik, Isten különös

gondviselése örökös, mint pl. az egyház feje fölött. A mondottakból ez semmiképp sem következik. A természetes intézményeknek csak természetszerű gondviselés felel meg, a rendkívüli gondviselés különös Ígéretet igényel, az egyház, a pápaság, mint minden időkre létesített intézmény, bírja ez Ígéret, de az állam nem.

Sőt még azt sem állítjuk, hogy maga Isten jelöli ki az államhatalom alanyát. Minden ember természete szerint szabadnak születik, egyenlő jogokkal és köteleességekkel bír, természete szerint egyiknek a másik fölött semmi joghatósága nincs. Tehát semmi ok nincs, miért legyen az államhatalom inkább ebben, mint abban a tagban, tehát természete szerint az összességben van, a mennyiben az egy egészet képez.

Arra a kérdésre, mily módon történik az államhatalom alanyának a kijelölése, mily módon megy a tömegetől egyesek kezébe az államhatalom, azt feleljük: az államhatalom alanya emberi jog erejénél bírja az államhatalmat, a melynek megszerzési módja, a különböző viszonyok, tények szerint különféle lehet. A mint láttuk az ó-, közép- és újkori államok a legkülönbébb módokon keletkeztek, úgy a hatalom alanyának a kijelölése is a legkülönbébb módon történt. Téves tehát Suarez, Bellarmin és sok scholasztikus azon elmélete, hogy a hatalom alanya csak szerződés útján jelölhető ki. Igen, a hatalom alanya szerződés útján is kijelölhető, de ez nem egyedüli módja a hatalom megszerzésének, a mint ezt a történelem világosan tanítja.

Tehát az államhatalmat egyszerűen *emberi jognak* nevezhetjük, ha annak *alanyát* tekintjük, mert a közhatalom alanyát a különböző tények, viszonyok és körülmények sora jelöli ki, melyek az emberek szabadakarától függenek.

E tekintetben nagy különbség van az államhatalom, a férji és az atyai hatalom között. Mert az atyai és férji hatalom nemcsak közvetlenül Istentől ered, hanem Isten jelöli ki a hatalomnak alanyát is, úgy, hogy az atyai hatalom csak az atyában, a férji csak a férjben székelhet, azt elvenni, vagy csak megszorítani nem áll az emberek hatalmában. Az államhatalom ellenben, ha annak alanyát vesszük tekintetbe, ingadozó, egyik alanyból másba helyezhető, kibővíthető vagy megszorítható.

Különbőség van az államhatalom alanya és a pápai hatalom között is. Az államhatalom alanyára Isten semmi tételes intézkedést nem tett, ellenben a pápai hatalom alanyát tételes intézkedésével kijelölte, hogy t. i. az mindig a római püspök legyen. Az illetékes tényezők tehát, kik a római püspököt választják, nem eszközölhetik oly föltétel mellett azt, hogy a hatalomnak egy részét magoknak visszatarthatják, mert a pápai hatalomnak nemcsak köre, de alanya is ki van jelölve, az másban, mint a római püspökben nem székelhet. Ellenben a királyválasztó tényezők, midőn a fejedelem személyét kijelölik, a hatalom egy részét magoknak visszatarthatják, mert az államhatalom köre és terjedelme ki van ugyan jelölve, de az a legkülönfélébb megosztás szerint birtokolható.

Itt igen röviden meg kell emlékeznünk az államhatalom céljáról. Az állam és az államhatalom célja, jóllehet szorosan összefüggnek, de még sem azonosok. Az állam célja a közjó-lét s a jogvédelem biztosítása, az államhatalom feladata pedig a polgárok tevékenységét e cél felé irányítani. Tehát az államhatalomnak feladata jogvédelmet nyújtani úgy a természet törvényének betartása, mint tételes intézkedések által, azután irányítani, vezetni, gyámolítani a polgárok magántevékenységét az anyagi és szellemi javak megszerzésénél.

II. Helytelen és téves elméletek az államhatalom eredetéről.

Előadtuk röviden rendszerünket az államhatalom eredetéről, a mely teljesen a józan észre van építve, egyszersmind megfelel a történeti tényeknek úgy, hogy fejtegetéseink az államhatalom eredetéről teljesen összefüggnek ama magyarázatunkkal, melyben az állam eredetét történeti alapon fejtegettük. Ezek után pár szóval meg kell emlékeznünk, hogy így a kép teljessé váljék, ama különféle elméletekről, melyek helytelenül, téves alapon fejtegetik az államhatalom eredetét.

Mellőzzük az anyagelvűek elméleteit, a melyek röviden abban összpontosulnak, hogy a kinek hatalma van, annak joga is van e hatalom gyakorlásához. Ez azonban nem egyéb, mint az ököljognak hirdetése, vagy minden jognak a tagadása.

Vannak 1. olyanok, a kik magánjogi alapon igyekeznek az államhatalom eredetét megmagyarázni, mint Haller, Ogulini és

mások. Szerintük a köz- és magánjog között semmi különbség nincs. A háztulajdonos, a földbirtokos és a fejedelem között csak az a különbség, hogy az utóbbi hatalma független, a két előbbinek hatalma ellenben másnak van alárendelve, s a legmagasabb hatalmat nem valami megbízás, hanem maga a természet adja az erősebb, ügyesebb személynek épen úgy, mint az eszesebb, ügyesebb több magántulajdont szerez, mint a kevésbé ügyes. Ezen elmélet nem egyéb, mint tagadása az államcézlnak. A földesúr, a háztulajdonos teljes joggal használhatja saját érdekében hatalmát, a fejedelem azonban felsőbb-ségi hatalmát a közjó előmozdítására köteles használni, mert minden felsőbb-ségi hatalom ezért van rendelve.

2. A kik az állam eredetét szerződésből magyarázzák, azok az államhatalom eredetét is szerződés alapján igyekeznek megfejtteni, így Hóbb es, Rousseau, Puffendorf.

Mind Hobbes, mind Rousseau elmélete szerint az állam szerződés útján keletkezik, a mint ezt már láttuk. Hobbes szerint a fejedelem a hatalmat egy új szerződés, az úgynevezett alárendeltségi szerződés által kapja.

Rousseau szerint a főhatalom mindig a nép kezében marad, melynek legkiválóbb ténye a törvényhozás. E törvényhozói hatalom, mely a népet önállóvá, függetlenné (souverain) teszi, a néptől el nem vehető, másra át nem ruházható. Ezzel szemben nincs semmi jog, ez forrása minden jognak. A fejedelem, a ki a végrehajtó hatalmat gyakorolja, nem egyéb, mint a népnek egyszerű hivatalnoka. A végrehajtó hatalom átruházása nem új szerződéskötés, hanem törvényhozásilag történik. A legfőbb hatalommal rendelkező nép törvényben kimondja, hogy a végrehajtó hatalmat ki, mily módon s mily határok között fogja gyakorolni. A legfőbb hatalom, a törvényhozás gyakorlása végett a népnek időnkint össze kell gyűlnie. Midőn a népgyűlés együtt van, megszűnik a kormány hatalma, mert a hol a megbízó maga intézkedik, a megbízottnak nincs hatalma.

Az államfő tehát nem egyéb, mint első szolgája, első hivatalnoka a legfőbb hatalommal rendelkező népnek, a melynek akaratát végrehajtja. A nép korlátozhatja, módosíthatja vagy vissza is veheti a hatalmat, melylyel fölruházta. Sőt előfordulhat

oly eset is, a midőn az államfő a népnek minden törvényhozási intézkedése nélkül – ipso facto – elveszti a végrehajtó hatalmat. Ez akkor fordul elő, ha a fejedelem a törvényhozó hatalmat is megkísérlené magához ragadni. Ekkor a népben az önvédelem joga jut érvényre. Ezt nem lehet forradalomnak nevezni, mert ez jogos cselekmény, de tulajdonképpen forradalom nem is lehet, mert a legfőbb, független, elidegeníthetetlen hatalom a népet illeti meg.

Puffendorf, a kit több német bölcselő követ, két szerződés és egy államhatározat által magyarázza az államhatalom eredetét. A nép, a tömeg megkötí az első szerződést, hogy a közjó elérésére egyesül, vagyis államot alkot. Ezután államhatározatokhoz, melylyel meghatározza a kormányformát. Végre egy új szerződés által kijelöli azokat, a kik a legfőbb hatalmat gyakorolni fogják. Ez kétoldalú szerződés, a kik a fonalimat elfogadják, kötelezik magukat, hogy a közjót elő fogják mozdítani, a többiek pedig ezek iránt engedelmességre kötelezik magukat.

E szerződési elméletek általában véve tévesek, 1. mert az állam eredetét szerződésből magyarázzák, a mi, a mint láttuk, helytelen, 2. mert a hatalom átruházását, mint Hobbes és Pufendorf, kétélű szerződésnek tulajdonítják, a mely a kiegyenlítő igazságosság kötelességét teremti meg, már pedig az alattvaló és előljáró között csak a törvényszerű igazságosság kötelessége áll fön, innen van, ha az alattvaló előljárójának az engedelmességet megtagadja, csak a törvényszerű igazságosság, nem pedig a kiegyenlítő igazságosság ellen vét.

Különösen téves Rousseau elmélete, 1. mert szerinte a társadalmi szerződés megkötése előtt az ember nem erkölcsi lény, mert nem az ész, hanem csak az ösztön vezeti, de hogy köthet egy nem erkölcsi lény szerződést? 2. Rousseau szerint tulajdonkép nincs valódi államhatalom, mivel az, a mit Rousseau államhatalomnak nevez, nem egyéb, mint az egyes polgárok magánjogainak összessége, már pedig akármennyi magánjogot adunk is össze, az sohasem lesz közjog, az mindig csak magánjog marad. 3. Földülja az államrendet, a mennyiben az alattvalókat a felsőbbség bíráivá teszi.

Nagyon téves azon állítás, mintha Suarez, Mariana, Bellar-

min s a többi régi scholastikusok e tárgyra vonatkozó elmélete, teljesen födné Rousseau állításait. A két elmélet csakis abban egyezik meg, hogy az államot szerződésből származtatja, a régi scholastikusok a többiben mind azt tanítják, a mit mi is hirdetünk.

28. §. Az államhatalom hatásköréről.

Az államhatalom a természet Alkotójától ered, a kinek elméjében öröktől fogva létezett ama rend, a melyhez az általa létrehozott lények alkalmazkodni kötelesek természetük szerint. Tehát az államhatalom sem korlátlan, korlátot szab annak Isten akarata, mely a természet törvényében s az állam elé tűzött célban nyilatkozik meg. Következésképp az államhatalom mindazon jogokkal, de csakis azon jogokkal rendelkezik, melyek céljának elérésére szükségesek s intézkedéseiben kötve van a természet törvényeinek rendelkezéseiseihez. Erről már az előbbieken is megemlékeztünk, most ezen alapelvből néhány gyakorlati következtetést fogunk levonni.

1. Az egyes polgárok személyes javaira nézve az állam közvetlenül nem intézkedhetik. A személyes javak lehetnek: *a)* testiek, mint pl. az élet, egészség, *b)* lelkiek, mint a tudományok, ismeretek, tisztelet, jó hírnév, *c)* anyagiak, mint az ingó és ingatlan földi javak. E személyes magánjavak azért vannak adva, hogy a magánjólétet mozdítsák elő. Az államnak pedig célja a közjólétet mozdítani elő. Tehát közvetlenül e javakkal nem rendelkezik. Továbbá e magánjavakkal rendelkezni kinek-kinek veleszületett személyes szabadságához tartozik, melyet a természet törvénye szentesít. Már pedig az államhatalom a természet törvényének intézkedéseit át nem hághatja. Tehát a személyes javak az állam közvetlen jogkörébe nem tartoznak. Közvetve azonban e magánjavakra is befolyást gyakorolhat: *a)* a mennyiben az általános jogrend szabályozza a magánbirtoklást is és védi azt, *b)* a mennyiben a közjó érdekében a magánjavak igénybevételek, adók s közmunkák teljesítése alakjában, *e)* a mennyiben fölkínál segítőeszközöket a magánjólét előmozdításra.

2. Nem avatkozhatik az állam a vallás és erkölcsiség magánügyeibe egyenesen és közvetlenül.

A vallás és erkölcsiség képezi minden egyes polgárnak saját egyéni földi boldogságát. Már pedig az állam célja a közjó, nem a magán boldogság. Tehát ezt érintetlenül kell hagynia az államnak.

Ezenfelül ily beavatkozással sértené az állam polgárainak lelkiismereti szabadságát, a mely pedig a természet törvényének oltalma alatt áll. Közvetlenül tehát nem avatkozhatik az állam a vallás és erkölcsiség ügyeibe, de közvetve igen; 1. mert védenie kell a nyilvános vallásgyakorlat szabadságát; 2. meg kell akadályoznia minden olyan botrányos dolgot, mely a vallást és közerkölcsiséget sérti; 3. segédeszközeivel elő kell mozdítania a vallásos és erkölcsös életet.

Midőn az állam kötelességévé tesszük a vallás védelmét és támogatását, egyedül az igaz vallás védelméről és pártfogásáról beszélünk. Mert a nem igaz vallás tévely, akár elméletileg, akár gyakorlatilag vesszük. A tévely pedig semmi joggal nem bírhat. Tehát a hamis vallás nyilvános gyakorlását, mint közbotrányt, meg kell akadályoznia az államhatalomnak. Azonban előfordulhatnak olyan körülmények, hogy a téves vallás megakadályozásából nagyobb baj háramlanék az államra, ekkor tűrheti azt az állam. Oly vallást azonban, melynek nyilvános gyakorlása természetellenes bűnökkel van egybekötve, semmi körülmények között sem tűrhet az állam, a mely minden körülmények között köteles a természet rendjének érvényt szerezni.

3. A család alakilag nem tartozik az államhatalom jogkörébe. A családot, mint hármas társaságot, Isten létesítette, az elé megfelelő célt tűzött ki, ellátta illetékes hatalommal, melynek feladata a családtagokat működésökben a cél felé irányítani. A családra nézve tehát, melyet legalább is természetesen előbb létezőnek kell tartanunk az államnál, minthogy a családok egyesüléséből lesz az állam, már előzetesen intézkedett a természet Alkotója, a mely intézkedéseket az államhatalomnak tiszteletben kell tartania.

Tehát nem avatkozhatik az állam 1. a házassági szerződés megkötésébe, mert a családalapítás mindenkinek személyes

ioga; 2. a gyermeknevelésbe és mindabba, a mi ezzel szorosan összefügg, a melyről csak úgy lehet gondolkodni kellőképen, ha az a szülőkre bízatik, ezen oknál fogva a természet által a szülőkre is bízott; 3. a gazda és a szolga között levő viszonyba, mert ez a családnak egy kiegészítő része.

Innen van az, hogy mindenki várának tekinti házi tűzhegyét. Valóban kinek-kinek erős vára a háza, melyet a természet törvényének bevehetetlen sánczai védenek mindennemű illetékellen beavatkozástól.

Közvetve azonban a családi ügyekbe is beavatkozhatik az állam, a mennyiben 1. segélyét fölajánlja a családnak célja elérése; 2. a mennyiben védi a jogrendet. Ha tehát a szülők hatalmukkal visszaélnék, gyermekeikkel embertelenül bánnak, erkölcstelenségre tanítják, az államhatalom jogosan avatkozik a családi ügyekbe.

4. Az állam köteles azon jogokat és kiváltságokat tiszteletben tartani, melyeket akár egyesek, akár testületek jogszokás útján szereztek. Az államhatalom feladata a jogokat megvédeni. Törvényes jogszokás alapján pedig valódi jogokat lehet szerezni. Tehát az államhatalom legfőbb alanya eme jogokat a birtokosok akarata ellenére meg nem szüntetheti, a nélkül, hogy nyilvános jogsérelmet ne követne el.

δ. Az államhatalom köteles úgy a jogvédelmet, mint a segélynyújtást tekintve, mindenkinek egyenlő mértékkel mérni. Köteles megtorolni minden jogsérelmet, bárkit érjen is az, bárkitől eredjen is az. Köteles, a hol a magántevékenység nem elég, mindenkinek egyenlően segélyt nyújtani. Mert az igazságosság az állam alapja – iustitia est regnorum fundamentum.

29. §. Az állam alkotó részei.

Kifejtettük már az állam eredetét (ható-ok), szólottunk az állam céljáról (vég-ok), leírtuk az államhatalmat, mely az államnak egységes szervezetet ad (alaki-ok), meg kell még ismerkednünk az állam alkotórészeivel (anyagi-ok).

Hobbes és Rousseau és utánuk a bölcselek legtöbbje azt

állítja, hogy az állam teljesen egyenlő jogokkal és kötelességekkel bíró egyenéből áll, a kik polgároknak neveztetnek.

Hobbes és Rousseau ezen állítása világosan folyik a társadalmi szerződés elméletéből, a melynek az állam eredetét tulajdonítják. Magok az egyedek kötik meg a társadalmi szerződést, tehát az egyenlő jogokkal és kötelességekkel felruházott egyedek közvetlenül alkotják az államot, mely közvetlenül folyik a társadalmi szerződésből.

Mi ellenben, a kik azt tartjuk, hogy legalább természet-szerűleg a család megelőzte az államot és csak, mivel az egyes családok szükségleteik beszerzésére önmagukban nem voltak elegendők, alkották az államot, eme helytelen véleményt elvetve, azt tartjuk, hogy az államnak utolsó alkotó részei nem az egyedek, hanem a családok, melyeket védeni és kiegészítenie kell az államnak.

Tehát midőn az állam keletkezik, a család nem bomlik fel, megmarad a maga teljes egészében, megmarad a családi hatalom, megmarad a családi hatalom alá való alárendeltség is. Következésképp a szó szoros értelmében, nem mindenki állampolgár, csak a családapák és az atyai tekintély alatt nem álló, tehát nagykorú férfiak, a kik így képesítve vannak család-apákká lenni.

Fenttebb mondtuk, hogy az államnak *utolsó* alkotó részei a *családok*, tehát a család nem *közvetlenül* egyesül állammá, hanem először kisebb *közösségeket* alkot, melyeket községeknek nevezünk. Ezek ismét sokszor tartományokká lesznek, míg a tartományokból épül ki egész teljességében az állam.

A családnak feladata az egyednek a mindennapi szükségleteket nyújtani. Azonban az észszel megáldott ember nem elégzik meg a mindennapi szükségletek fedezésével, testi s szellemi tehetségeit képezni, tökéletesíteni igyekszik, ezért új szükségletei támadnak, hogy ezeket könnyebben megszerezhesse, egyesül több család községgé. Tehát a község nem egyéb, mint több család egyesülése azon célból, hogy nem annyira a mindennapi, mint inkább a tökéletesedésre szolgáló eszközöket közös erővel könnyebben megszerezhessek. A község célja tehát csak fokozatilag különbözik az állam céljától. A község e szerint már átme-

neti szervezet az államhoz. A család ellátja az egyént a mindennapiakkal, a község a tökéletesedésre szolgáló eszközökkel, az állam gondoskodik mindarról, a mi az igazi földi jóléthez szükséges.

A községnek, hogy célját elérje, tekintélyre van szüksége, mely a családok biztonságáról gondoskodik, jogait védi, munkájukat igazgatja, a magántevékenységet gyámolítja. Célja elérésére eszközökre van szüksége, melyek között első a vagyon, tehát vagy tulajdonnal kell bírnia, vagy az egyes családokra kirótt adó útján kell a szükséges vagyont megszereznie.

Az államot a községek természetsszerűleg megelőzik, tehát az államnak a kebelén belül létező községek részére önállóságot, függetlenséget kell biztosítania, legalább bizonyos viszonylagos önállóságot, vagyis meg kell engednie, hogy ezek saját belügyeiket, a mennyiben ez az egyetemes jogrend kára nélkül törtenhetik, önállóan intézzék.

A községek szabad mozgását ne akadályozza, bizonyos fokú önkormányzatot biztosítson azok részére s ezt csak annyiban szabályozza s ellenőrizze, a mennyiben ezt az egyetemes jogrend megkívánja, vagy a közérdek legalább is igen hasznossá teszi. A túlhajtott központosítás a társadalmi életet tespedésbe viszi, kiöl minden nemesebb versenyt, megsemmisít minden életrevaló fellendülést. Engedje meg tehát, hogy szabadon válassza tisztviselőit, kezelje vagyonát, gondoza iskoláit, jótékony s közművelődési intézményeit.

A tartományok a községek egyesítéséből keletkeznek, tehát azoknak viszonya az államhoz hasonló a községek fent leírt viszonyához. A tartományok részére is engedélyezzen az állam megfelelő önállóságot, hogy ezek a céljoknak megfelelő munkát sikeresebben teljesíthessék. Szóval minden szervének hagyja meg az állam a rendeltetésének megfelelő szabad munkateret, mert e nélkül eredményes működést egyik sem végezhet s a szükséges életerőt a nagy államtestnek nem szolgáltathatja.

A községek, kerületek és tartományokon kívül az államban még egyéb tagolást is találunk. A jól rendezett, a műveltség magasabb fokán álló államban nagyobbak az igények. Sok különmemű szükségletet kell kielégíteni, hogy a közjólét föltételei

meglegyenek. Azért az államban, a mint tovább halad a jólétben és műveltségben, mindig szélesebb és szélesebb körű munkamegosztás jön létre és ha az állam nagyobb terjedelmű, többnek kell ugyanazon munkát végeznie. Azokat, a kik ugyanazon munkát végzik, bizonyos érdekközösség köti össze, egymás támogatására, segélyére szorulnak. Így egész természetesen a különböző társadalmi munkát végző egyének külön osztályokat, rendet alkotnak.

A társadalmi osztályokat nemcsak a hasonló munka végzése, hanem egyszerre mind a kölcsönös érdekközösség, a segélynyújtás és támogatás szükségérzete hozza létre. Hogy a különféle osztályok és rendek az államban egész természetesen jönnek létre, bizonyítja azon tény, hogy azokat mindenütt, minden időben föltaláljuk valamely alakban. Így már a műveltség alantas fokán álló népeknél föltaláljuk a papok, a harcosok rendjét, más államokban ismét, különösen a melyek hódítás útján jöttek létre, különféle kasztokra akadunk, melyeket a győzők és legyőzöttek alkotnak.

A műveltebb államokban általában véve a rendeket, állásosztályokat két részre oszthatjuk. Az elsőbe tartoznak a közjogi vagy politikai rendek, a melyek az államhatalom kezelésében, pl. a törvényhozásban, az adómegajánlásban részt vesznek. A másodikba sorolhatjuk azokat, melyek a magánvétekenység védelmére, tökéletesítésére keletkeztek, pl. a tanítók egyesülete, az iparosok, kézművesek osztálya stb.

Politikai rend a francia forradalomig majdnem minden államban három volt, ü. m. a papság, nemesség és a polgárság. Szép hivatást töltött be e három rend, munkájával erősítette a társadalom alapjait, magát pedig az államéletet, fejlesztette. A mint az államok teljes kiépülésükhöz közelednek, részben vagy teljesen megszűntek. A modern államok az egyenlő jogok és kötelességek alapjára vannak fektetve és így mindennemű kiváltságos osztály elavultnak tűnik fel abban. Pedig a dolog nem egészen áll így. A régi kiváltságos osztályok elavultak, de ezek helyett újakat, az állam szerkezetének megfelelőket kell létesíteni. A modern állam is szerves maradt, sőt szervezete sokkal finomabb, sokkal bonyolultabb. Az egyes szervek munkája között.

csak magát a munkát is véve, nagy a különbség, hátha még azt vesszük figyelembe, hogy e szerveket finomítani, csiszolni kell, míg oly nehéz, felelőségterhes munkára képesekké válnak. Tehát nem áll az teljesen, hogy egyenlő kötelesség hárul az állam minden egyes tagjára s így a jogok megosztásában és gyakorlásában is lehet, sőt természetesen kell is különbséget tenni.

A mi a magánjogi osztályokat vagy rendeket illeti, a mint mondtuk, azokat a művelt államok széleskörű munkabeosztása, a foglalkozás és állás különfélesége hozza létre. Az ilyen egyenlő foglalkozással, állással bíró egyének akkor képeznek tulajdonképeni rendet, osztályt, ha szabályszerűen szervezkednek. E szervezkedésnek csak az lehet valódi célja, hogy a munka tökéletesedését, melyet ezen egyének hivatva vannak végezni, mozdítsák elő. E mellett a közjólét hátránya nélkül méltányos módon saját anyagi érdekeiket is védhetik.

Ily módon teljesen jogos az egyes osztályok szervezkedése, sőt a közjóra nézve fölötte hasznos is. Jogos, mert mindenkinek, akár testi, akár szellemi munkát végezzen, joga van másokkal társulatot alapítani, mert a társulási szabadság mindenkinek veleszületett joga. De az ily szervezkedés hasznos is az államra, mert egyesülés mellett a magánerők fejlődnek, erősödnek, tökéletesülnek. Ha pedig az egyes szervek erősödnek, tökéletesülnek, az egész államtest erősödni, tökéletesedni fog.

Az államnak feladata ezen állásosztályokkal szemben hasonló a kertészéhez. A kertésznek, ha azt akarja, hogy egész kertje virul, gyümölcsöző legyen, minden egyes fát, minden egyes virágot kapálgatnia, öntözgetnie kell s az esetleges vadhajtásokat, melyet úgy annak a fának, mint a többinek ártalmára vannak, gondos kézzel le kell nyesegetnie. Így az államnak is az összes, akár szellemi, akár testi munkát végző osztályok, társadalmi rendek érdekeit, működését gyámolítani kell, védenie kell jogait, megszüntetni az esetleges túlkapasokat, hogy az egyes osztályok érdeke mindíg összhangzásban legyen a közérdekkel.

30. §. A földterületről.

Miután szólottunk az államot alkotó négy okról, röviden még tárgyalnunk kell a földterületekről, melyen az állam létezik. Első sorban azon kérdést kell eldöntenünk, vajjon a földterület az állam lényegéhez tartozik-e, vagy csak kiegészítő része annak? Eltérők e kérdésre nézve a vélemények. Mi azt tartjuk, hogy a földterület nem lényeges, hanem csak kiegészítő része az államnak. Mert mi az állam? több családnak egyesülése független kormányforma alatt, ilyen egyesülést pedig képesek vagyunk elképzelni földterület nélkül. Tehát létezhetik valódi állam földterület nélkül is. Sőt nemcsak létezhetik, hanem valóban létezett is. Ilyen államot alkottak a zsidók Egyiptomból való kiszabadulásuk után negyvennyolcz éven át, a míg a pusztákon bolyongtak. Valódi államot alkottak Ázsia nomád népei az ókorban. A középkor elején a vándorló népek, mint a gótok, vandálok, longobárdok, mindennel rendelkeztek, a mi az állam lényegéhez megkívántatik, meg volt a független kormányzatuk, szerződéseket kötöttek, sőt hadat is üzentek állandó lakhely nélkül.

Azonban a földterület az állam kiegészítő része. Mert, hogy egy állam helyesen létezzék, fejlődjék, polgárai jólétnek örvendjenek, a tudományok s művészetek virágzásnak induljanak, állandó intézményekre, templomokra, iskolákra, kórházakra, gyárakra, rendezett közlekedési eszközökre van szüksége, a melyek mind állandó földterületeket tételeznek föl.

A másik kérdés, mely itt fölmerül, az, mily jogok illetik meg az államot a polgárai által lakott földterületre nézve? A régi idők zsarnok uralkodói magukat tekintették az alattvalóik által lakott földterület korlátlan urainak. E fölfogás szorosan összefüggött a rabszolgarendszerrel, a mely szerint az alattvalók jog nélküli tárgyak voltak, a melyek semmi joggal, tehát tulajdonnal sem rendelkezhettek.

A kereszténység eme felfogást megdöntötte, csak egyes uralkodók, mint I. Jakab angol király és XIV. Lajos igyekeztek azt a keresztény nyugaton érvényre juttatni.

A középkor legtöbb államában a földterület és az állam

közötti jogviszonyt az úgynevezett hűbérrendszer szabályozta. A hűbérrendszer szerint a földterület tulajdonosa a legfőbb hűbérúr, a fejedelem volt. Ő adományozta az egyes birtokokat használati joggal egyeseknek, személyes szolgálat kötelezettsége alatt s ő reá szállt ismét vissza a birtok. A fejedelmeket utánozták a nagy- és kisbirtokosok, sőt később mindennemű hivattal, állással hűbér módra bántak. Majd végre a hűbérek is örökölhetők lettek. A hűbérrendszer nagy előnye volt, hogy a földterület használati jogában az állam majdnem minden tagja részesült, még pedig tartósan s így meg volt akadályozva a proletárizmus, mely korunkban oly ijesztő alakot vesz föl. Árnyoldala volt, hogy röghöz kötött lakosságot teremtett s a földbirtok nagy lekötöttsége bizonyos tekintetben akadályozta annak kellő megművelését, kihasználását, a mi a mezei gazdaság pangását eredményezte.

A francia forradalom eltörülte a hűbérrendszert, a földet közönséges árutárggyá tette, elszakítva a földbirtokot a közjóhoz való minden vonatkozásától, elszakítva a népet a földtől. Ilyen, a földtől elszakított népre volt szüksége az új iparnak, mely megteremtette a nagytermelést, az óriási gyártelepeket. De létrehozta egyszersmind az újabbkori szocziálisztikus elveket. Ezen elvek szerint az egész néptől lakott összes talaj tulajdona az összességnek, a melynek képviselői intézkednek az összes földtulajdon felett. Magánföldtulajdon egyáltalában nem létezhetik.

Mi azt állítjuk, hogy téves a szocziálisztikus elmélet, a mely minden magántulajdont elvet, viszont téves ama liberális fölfogás, mely a magántulajdont a közjóra való minden vonatkozásától megfosztja.

Mindenkinek veleszületett joga a tulajdonjog, tehát a állam polgárai által lakott területen bárki szerezhethet földbirtokot, melyet használhat, saját javára művelhet s azt szabadon kezelheti, azonban a közjóra való vonatkozás megőrzésével.

Az ember társas életre van teremtve, tehát az ember minden magánjogának a közjóhoz bizonyos viszonyban kell lennie, vagyis minden jogot csak a közjó korlátain belül használhat. Ha ez áll minden jogról, különösen áll a földtulajdonról, a mely föld bizonyos tekintetben az államhoz van növe, melyen maga

az állam él. Tehát hogy az állam és a földterület között lévő jogviszonyt helyesen meghatározzuk, különbséget kell tennünk a tulajdonjog és a joghatóság között. Tulajdonjog nem illeti meg az államot a polgárai által lakott földterületre nézve, hanem megilleti a joghatóság, vagyis ama jogok összefoglalata, melyek a magántulajdon és a közjó között összhangzatot teremtenek.

A joghatósági hatalom azonban nemcsak arra a földterületre terjed ki, melyen az állam létezik, hanem azon területen lévő minden személyre és tárgyra is, úgy, hogy a földterület határai képezik a joghatóság határait is, e határokon belül semmi idegen hatalom illetékesen nem intézkedhetik.

Az egészet összefoglalva az államhatalom területi fensőbb-ségét így határozhatjuk meg: *azon osztatlan jog, melynél fogva egy földterület határain belül úgy a személyekre, mint a dolgokra nézve minden elrendelhető, a mi a közjóra szükséges.*

31. §. Az állam ismertető jelei.

Itt azon kérdést akarjuk röviden eldönteni, hogy miről ismerhető fel, vajjon valamely közösség valódi államnak vagy csak tartománynak mondható-e.

Két főismertető jele van az államiságnak, úgymint: 1. a hatalom egysége és oszthatatlansága; 2. a hatalom független önállósága. Egy és ugyanazon államban csak egy hatalom létezhetik, mert ha egy közösségben több hatalom rendelkezik, megszűnik a célravezető munkában a rend, a mi a társulás fölbomlását szokta maga után vonni.

Azonban az államhatalom egységét nem szabad össze-tesztetni a hatalom alanyának egységével. Az alany ugyanis, mely az államhatalmat birtokolja, nemcsak fizikai, hanem erkölcsi személy is lehet, vagyis személyekből álló sokaság is kezelheti a hatalmat.

Az államiságnak másik ismertető jele a hatalom független önállósága. Ha az államhatalom egyenlőtlenül több személy között van megosztva, akkor természetesen a legfőbb hatalom alanyának kell csak független önállósággal rendelkezni.

E független önállóság kettőt jelent: 1. kifelé kizár minden

más felsőbbiséget; 2. befelé magában foglalja a felelőtlenséget. Tehát minden valódi államban kell lenni egy legfőbb hatalomnak mely kifelé mástól nem függ, befelé pedig az alattvalók által felelőségre nem vonható.

E legfőbb hatalom ismét székelhet vagy egy fizikai személyben, vagy pedig valamely erkölcsi testületben.

A midőn azt mondjuk, hogy a legfőbb hatalomnak felelőtlennek kell lennie, nem azt állítjuk, hogy azt teljesen korlátlanul lehet kezelni, korlátozza azt először a természettörvény, a mely a mint minden emberi jognak forrása, úgy minden emberi jogot szabályoz, de annak kezelése az alattvalók részéről is bizonyos föltételhez köthető, mert ez által a legfőbb hatalom önállósága vagy függetlensége nem szűnik meg.

Itt azt a kérdést szokás fölvetni, vajjon a szövetségi viszony az államiságot megszünteti-e vagy nem? A felelet e kérdésre a mondottakból igen egyszerű. Ha a szövetség olyan, hogy mind a két szerződő közösség minden tisztán belső ügyre nézve független maradt, a szerződő felek valódi államok maradnak. Ha pedig a szerződés következtében valamely közösség megszűnik saját belső ügyeit önállóan intézni s azok kezelésébe a másik befolyást nyer, elveszti államiságát és egyszerű tartományyá lesz.

Ezen alapelvek szerint világos, hogy Ausztria és Magyarország a szövetséges viszony mellett is egyenkint is önálló államot képeznek, mert mind a kettőnek megvan a saját kormánya, törvényhozó testülete, mind a kettő függetlenül intézi saját belügyeit, sőt a legújabb megegyezés szerint mind a kettő önálló gazdasági s kereskedelmi szerződéseket köthet a külfölddel. Igaz ugyan, hogy a legfőbb államhatalom részleges alanya egy mind a két államban, de ez legkevésbé sem szünteti meg az államok önállóságát. Mert a mint lehet a legfőbb hatalom alanya egy több személyből álló testület, úgy több önálló állam legfőbb hatalma is székelhet egy személyben. Sőt két egész különmemű legfőbb hatalmat is bírhat egy személy, így a római pápák 1870-ig birtokolták a pápai állam legfőbb politikai hatalmát, egyszersmint ők bírták a legfőbb egyházi hatalmat, de ezért se az egyház, se a pápai állam nem vesztette el függetlenségét. Ausztria és Magyarország tehát államszövetséget, nem pedig szö-

vetséges államot képeznek. Ellenben a német szövetséges államok (1871 óta sokkal helyesebben tartományok) csak szövetséges államot alkotnak, mert a birodalmi gyűlés hatalma, a mely az egyes államok kereskedelmét, pénzügyét, büntető- és magánjogát stb. szabályozza, megszüntette azoknak önállóságát.

32. §. Vallásos társadalom.

Minden nyilvános hatalom, melynek célja a közjó előmozdítása, az államnak alkotórésze, tehát minden társaság, melynek célja a közjó előmozdítása vagy maga államot képez, vagy alkotó része, szerve az államnak. E szerint polgári társaságról, a mely külön áll az államtól, mely sem maga nem állam, sem annak nem alkotó része, nem beszélhetünk. Utópia a szocziálisták ama állítása, hogy ők a termelési eszközöket nem az állam, hanem a polgári társadalom részére foglalják le. Világos dolog, polgári társaság az állammal ellentétbe helyezve nem létezhetik, sőt el sem képzelhető. De vájjon lehetséges-e az állam mellett önálló, független vallásos társaság. A tisztán természetes rend állapotát föltételezve, akarjuk e kérdést tárgyalni, mert abban a rendben, a melyben most élünk, hitünk egyik alapigazsága, hogy Krisztus az államtól különböző vallásos társulatot alapított. Csak igen röviden tárgyaljuk e kérdést, mert annak nincs gyakorlati jelentősége, minthogy Isten jóvoltából, természetfölötti rendbe vagyunk helyezve.

A fölvetett kérdést illetőleg ellenkezők a vélemények. Sokan Suarezszal az élükön azt állítják, hogy a tisztán természeti rendben az államtól független vallásos társaság nem létezhetik, mert a tisztán természetes rendben a vallási hatalomnak is a közjólét előmozdítása volna a célja, hisz úgy az egyes polgárok, mint az állam, kötelezve van külső vallási tiszteletre. A közjólét azonban nem bízható két szétválasztott független hatalomra. Tehát a tisztán természetes rendben a vallási és politikai hatalom között csak olyan különbség lenne, mint most van például a törvényhozói és bírói hatalom között, mindkettő része lenne az általános államhatalomnak.

Mi ellenben azt állítjuk, hogy a természet tiszta rendjében

is létezett volna az államon kívül független, önálló vallásos társaság. És érvünk egész világos. A társaságnak lényeges alkotórésze a cél, a mely szerint változnak az eszközök. A másik két elem, tudniillik a tagok és azok egyesülése, minden társulatnál megvan. E szerint létezik két önálló, független társaság, ha a természetes rendben is létezik két különböző cél, melyet az embereknek el kell érniök. Már pedig létezik két ily cél, mert igaz ugyan, hogy minden embernek egy és ugyanaz a végcélja, tudniillik Isten dicsőítése, de a közelebbi cél kettős, tudniillik ez életben a földi jólét elérése, a másikban az örök boldogság elnyerése. Tehát a természet tiszta rendjében is minden embernek két különálló, független társaságba kellett volna belépnie, tudniillik az államba, a mely a közbiztonság védelme az anyagi és szellemi javak odakínálása mellett a földi jóléthez s a vallásos társulatba, mely Isten igaz ismeretére, tiszteletére, erkölcsi kötelmeik pontos teljesítésére s ez által az örök boldogság elnyeréséhez vezette volna az embereket.

Nem áll tehát az, hogy a vallási hatalom a természet tiszta rendjében csak része lett volna az államhatalomnak, mint Suarez állítja, mert a hatalom terjedelmét a cél határozza meg, tehát csakis olyan nyilvános hatalom lehet része az államhatalomnak, mely a földi jólétre vezeti az embereket, de a vallási hatalom nem a földi jóléthez, hanem az örök jóléthez, az örök boldogsághoz vezérelte volna az embereket, tehát nem része lett volna az államhatalomnak, hanem teljesen különálló, független hatalom. A vallásos társulat a tiszta természeti rendben tökéletes társaság lett volna, mely az állammal karöltve, egymást segítve, igyekezett volna Isten dicsőségét s az emberek földi és örök boldogságát előmozdítani.

33. §. Az egyház.

Az előbbi fejezetben láttuk, hogy a természeti rendben is az államon kívül még egy más tökéletes társaságnak kellett volna léteznie, tudniillik a vallásos társaságnak, mely az embereket az örök boldogság felé vezette volna, melyre a vallási ügyek elintézése lett volna bízva. Azonban eme kutatásunk, a

mint meg is jegyeztük, pusztán elméleti értékkel bír, mert e téren Isten tételes intézkedésével állunk szemben.

Mi a valóságban nem a természeti rendben élünk, mert Isten az ő végtelen jóvoltából az emberiséget kezdettől fogva egy magasabb természetfölötti rendbe helyezte. Az első emberpár, mint ezt az emberiség őstörténete mutatja, Isten közvetlen kormányzata alatt állott s ha első szülőink bűnbe nem esnek s ha tőlük az egész emberiség át nem öröklí a bűnt, most is Isten közvetlen uralma alatt álló társulatot képeznénk. De miután ősszülőinkkel mi is elbuktunk: az emberi természet természetes gyengéi úrrá lettek felettünk, a testvéri szeretet kapcsa meglazult, az ember elégtelen volta nyilvánvalóvá lett úgy, hogy a földi jólét elérése végett is társasággá kell alakulnunk, melynek hatalma a romlott emberi természetet megfékezze, a külső társadalmi rendet fentartsa.

De nemcsak ez történt, az ősszülők bukása következtében, mely mindnyájunkat magával rántott, az ember Istentől elfordult, képtelenné lett az örök jólét elérésére is; e végből már a paradicsomban a Teremtő egy szabadítót ígért, a ki el is érkezett Jézus Krisztus személyében, a ki a megsértett isteni Igazságnak eleget tett, örök igazságokat hirdetett, megszerezte a boldogság elnyeréséhez szükséges eszközöket. S mivel közöttünk nem maradhatott, egy *vallásos társulatot: a szent katolikus és apostoli egyházat* alapította s erre bízta tanítását s az örök boldogság eszközeinek a kezelését, szóval az embereknek az örök jólét felé való vezetését.

Az egyház valódi társaság. A valódi társasághoz megkívántatnak: 1. tagok; 2. azok egyesülése; 3. meghatározott cél; 4. célravezető eszközök és végül 5. a törvényes hatalom, mely a tagok működését irányítja. Az egyházban ez elemek mind föltalálhatók. Megvannak a tagok és azok egyesülése, mert az egyházba isteni parancs szerint mindenkinek be kell lépnie «a ki nem születik újra vízből és Szentlélekből, nem mehet be menyeknek országába.» Ki van jelölve Krisztus által az egyház célja: az embereket az örök boldogság felé vezetni. Ellátta Krisztus a szükséges eszközökkel: szentségek- és szentelmenyekkel. Fölrüházta a szükséges hatalommal «a mint küldött

engemet az Atya, én is úgy küldlek titeket: menjeteK és hirdes-
séteK az evangéliumot» stb.

Az egyház szükséges társaság. Szükségesnek mondjuk azon társulatot, melybe mindenkire nézve kötelező a belépés. Ilyen-
nek alkotta Krisztus egyházát, innét azon mondás: *extra ecclesiam
nulla salus*», mert nemcsak a parancs szükségességénél fogva,, a
mint föntebb láttuk, hanem az eszköz szükségességénél fogva is
kénytelen mindenki abba belépni.

Az egyház közvetlen isteni jognál fogva létezik, mert nem-
csak a jogot közvetlenül Istentől kapja, hogy törvényesen létezzék,
hanem közvetlenül Istentől kapja: az alkotmányát, a hatalmat,
az eszközöket, melyeket megváltoztatni, átalakítani nem lehet

Még pedig *isteni jognál fogva létezik minden népnél,* mert
Krisztus mindenkit, tekintet nélkül származására, eredetére,
fajára nézve üdvözíteni akar minden időn át s így a míg lesz-
nek emberek, a kiket üdvözíteni kell, léteznie kell az egyház-
nak is, mely nélkül nincs üdvösség.

Az egyház tökéletes társaság, vagyis rendelkezik a célja
eléréséhez szükséges összes eszközökkel, még pedig úgy, hogy
azokat vagy önmaga bírja, vagy pedig joga van azokat más
tökéletes társaságtól, az államtól megkövetelni, mely azokat tőle
meg nem tagadhatja.

Az egyház ugyanis, melynek célja az összes emberi törek-
vések között a legjelesebb, tudniillik az embereket az örök bol-
dogság felé vezetni, természeténél fogva a legkiválóbb társaság,,
már pedig a természeténél fogva legkiválóbb társaság sem nem
függhet más társaságtól, se annak része nem lehet. A természet
rendje ellen lenne az, ha a legkiválóbb a kevésbé kiválótól s
tökéletestől függne vagy annak részét képezné. Tehát az egy-
házat tökéletes társaságnak kell mondanunk, vagyis olyanak,
a melynek rendelkezésére állanak az összes szükséges eszközök
vagy tényleg, vagy jogilag, hisz máskép része lenne, vagy alá
volna rendelve azon társaságnak, a melyre rászorulna, a melynek
nem vehetné jogosan igénybe segítségét.

Hogy az egyház tökéletes társaság, kitűnik Krisztusnak,
alapítójának szándékából is. Képtelenség ugyanis föltenni az
isteni alapítóról, hogy egyházát, melyet annyira szeretett, mely-

ért vérét ontotta, nem látta volna el a szükséges eszközökkel. Már pedig ezt kell állítania annak, a ki tagadja azt, hogy az egyház tökéletes társaság.

Ha az egyház nem rendelkezne a célja eléréséhez szükséges eszközökkel, sorsa bizonytalan lenne, akkor nem mondhatta volna isteni Megváltónk róla, hogy a pokol kapui nem vesznek rajta erőt. Sőt akkor az egyház három évszázadon át, a míg a véres üldözések dúltak, alá lett volna rendelve legnagyobb ellenségeinek, most is a legtöbb helyen ki lenne szolgáltatva legelkeseredettebb üldözőinek. Ilyen legkevésbé se előrelátó rendelkezést Krisztus urunkról nem lehet föltennünk.

Ha az egyház tökéletes társaság, egyszersmint önálló és független is, hisz e fogalmak egyet jelentenek, tehát az egyháznak meg van a maga működési köre, melynek korlátait célja szabja meg. E körön belül, minden külbehátástól menten, teljes szabadsággal, önállóan intézheti ügyeit.

Sokan ez ellen azt szokták mondani, ha úgy az egyház, mint az állam önálló, független tökéletes társaság lenne, ebből sok összeütközés, súrlódás származnék a két társaság között.

Igen, a mint a történelem mutatja, az egyház és az állam között sok, gyakran vészterhes viszály támadt, de ennek nem az volt az oka, hogy mindkét társaság önálló, tökéletes, hanem a hatalom kezelőinek rossz indulata, gonosz törekvése. Volt rá eset, ezt nem tagadjuk, a midőn az egyházi hatalom kezelői is túllépték hatáskörüket, de legtöbbször, mint a történelem tanítja, az államhatalom akarta leigázni az egyházat, A legtöbb közép-kori állam az egyház emlőin nőtt föl, ott lett nagygyá, hatalmassá. És ezt azzal hálálta meg, hogy jótévéje, anyja ellen támadt, azt elnyomni, rabigába hajtani törekedett.

Mások ismét azt állítják, hogy az egyház nem rendelkezik se földterülettel, se felségjogokkal, tehát nem lehet tökéletes társaság. A mi a földterületet illeti, erre azt feleljük: 1. a földterület nem lényeges, hanem csak kiegészítő része a tökéletes társaságnak; 2. a földterület csak arra való, hogy annak határain belül a nyilvános hatalom joghatóságát gyakorolhassa, már pedig az egyház, isteni jognál fogva, az egész földkerekségén gyakorolja joghatóságát, mert isteni jognál fogva mindenütt létezhetik.

Ily értelemben tehát az egész világ az egyház területét (territóriumát) képezi.

A felségjogokra nézve pedig ezt feleljük: a felségjogok alatt értjük ama jogok összegét, melyek a hatalom legfőbb alanyát, mint ilyet, megilletnek. Az egyházi legfőbb hatalom alanya, a római pápa, nemcsak rendelkezik ily jogokkal, melyek csak őt illetik meg, hanem a legmesszebbmenő felségjogokkal is rendelkezik, a mennyiben hatalmának csakis az isteni törvények szabnak határt és állítanak föl korlátokat.

Sokan ismét azon ellenvetést teszik, hogyha az egyház is független, tőkéletes társaság, akkor államot képezne az államban. Már pedig ez megbontaná az állam egységét, így tehát nem lehet elfogadnunk az egyház függetlenségét.

Erre így válaszolunk. Elfogadva az egyház függetlenségét, az egyház államot fog képezni az államban, de a polgári államtól, melynek célja a földi jólét előmozdítása, egész különböző, másnemű államot, melynek célja, eszközei, hatalma is egészen másnemű, nevezzük így: vallásos államot. Ilyen vallásos társadalom, a mint kimutattuk, a tisztán természeti rend mellett is létezett volna az államban, ebben nincs semmi ellenmondás, ily két hatalom egészen szépen megfér egymásmelleit. Mind-egyiknek megvan a maga működési köre, önálló célja, a mely felé alattvalóit egész szabadon vezetheti. Csak két *egyenlő céllal bíró független állam nem létezhetik egymásban*, mert ez a hatalom megosztására vezetne, a mi megbontja a célravezető munkában a rendet s a társulás fölbomlását szüli.

34. §. Az egyház és az állam közötti viszony.

Azok után, a miket az előbbi fejezetben az egyházzól mondtunk, az egyház és az állam közötti viszonyt a következőképp fejezhetjük ki: *az egyház és állam két független, de egymástól el nem választható társaság, melyek egymást kölcsönösen támogatni tartoznak.*

Tehát mind a kettőnek megvan a maga működési tere, melyen szabadon, függetlenül egymástól mozoghatnak. Az állam függetlenül az egyháztól intézkedhetik arra nézve, a mit a köz-

biztonság, a földi jólét megkíván, viszont az egyház is teljesen szabadon gyakorolhatja hármás: tanítói, papi és kormányzói hatalmát, vagyis szabadon állíthat föl hitcikkelyeket, szabadon szolgáltathatja ki a szentségeket, rendezheti a nyilvános istentisztelet ügyeit, szabadon állíthat föl hivatalokat, nevezhet ki azokra alkalmas egyéneket, az előjárók szabadon érintkezhetnek az alattvalókkal, szabadon hozhat törvényeket, Ítéleteket, szabadon szerezhethet vagyont, kezelheti azt stb., vagyis szabadon használhatja és gyakorolhatja hatalmát, hogy az embereket örök céljuk felé vezesse.

Igaz ugyan, hogy az egyház és az állam egymástól függetlenül működnek azon a téren, melynek határait céljuk szabja meg, de eme függetlenséget nem kell oly mereven értenünk, mintha a két hatalom egymástól teljesen el volna különítve, egymással semmiféle érintkezésben, összeköttetésben nem állana. Ellenkezőleg, a két hatalomnak kötelessége egymást kölcsönösen támogatni s a világot egyetértésben s barátságban kormányozni.

Mert mind a két hatalom Istentől származik s mindkettőnek végcélja ugyanaz, tudniillik Isten dicsőségének előmozdítása s a kölcsönös támogatás mindkettőnek hasznára válik, úgy hogy a tapasztalás szerint mindazon országokban, a hol az egyház és állam között béke és egyetértés honol, az alattvalók rendszerint szellemi és anyagi jólétnek örvendenek. Ellenben oly államokban, a hol a két hatalom között a béke s egyetértés föl van dűlva, igazi jólétet csak elvétve találunk.

E szerint az egyház jogot tarthat az állam pártfogására s megkívánhatja, hogy az állam őt minden jogtalan megtámadtatás ellen megvédelmezze s célja elérésében támogassa. Különösen megkívánhatja: 1. hogy az állam polgári büntetést szabjon azokra, kik az egyházi előjárókat hármás tisztök gyakorlásában bármikép háborgatják; 2. hogy az állam az egyházi bíróság ítéleteit érvényeseknek ismerje el és azok végrehajtásában az egyháznak segédkezet nyújtson; 3. hogy az állama szegény egyházakat segítse s az egyházi személyeket állásuknak megfelelő kiváltságokban részesítse.

Az állam pedig az egyház részéről megkívánhatja: 1. hogy az egyház a híveket a fejedelem iránti tiszteletre s a polgári

törvények iránti hódolatra buzdítsa; 2. hogy rendkívüli szükség esetén a szeretettörvénye értelmében az egyházi javakat az állam céljaira átengedje; 3. hogy úgy személyi mint dologi intézkedéseinél az állam méltányos igényeinek eleget tegyen.

Újabb időben az egyház és az állam békés együtt működése majdnem mindenütt megszűnt. Sok állam elnyomja az egyházat, vagy legalább is a gyámkodás bilincseit rakja reá, a legtöbben az úgynevezett amerikai rendszer, vagyis a szabadelvű jogtudósok azon tana nyer gyakorlati alkalmazást, hogy az egyház és állam szétválasztandók, mind az egyház, mind az állam haladjon a maga útján s ne törődjenek egymással. Az állam úgy tekinti az egyházat, mint minden más magán társulatot, szabad működést biztosít neki, a nélkül, hogy támogatná vagy üldözné, a vallásoktatással, a papok fizetésével nem törődik, a házassági és egyéb hasonló ügyeket törvényekkel szabályozza.

Igaz ugyan, hogy e rendszer elvetendő, mert az egyház és állam egymásra vannak utalva, egymásra szorulnak, de az egyházra nézve előnyösebb akár az elnyomatás akár a gyámkodás állapotánál, mert e mellett az egyház nincs kitéve folytonos zaklatásnak, nem kell viselnie csekély előnyökért a rabszolga bilincseket, s a vallásos élet akadálytalanul fejlődhetik.

Sőt lehetnek olyan államok, melyekben olyan bonyolultak a vallási állapotok, viszonyok, hogy az egyház és állam közötti viszony alig oldható meg másképp mint szétválasztással. Ilyenek pl. az Egyesült-Államok, itt több mint száz különféle vallásfelekezet küzd, harcol egymással, hirdet különféle elveket, zaklatja egymást, itt indokolt és tűrhető a szétválasztási rendszer nagyobb zavarok elkerülése miatt. Tehát jóllehet az egyház és állam szétválasztása elvileg helytelen, a gyakorlatban bizonyos körülmények között tűrhető, de ez a legkevesebb, a mire az egyház az állam részéről igényt tarthat. Mert ha az állam sajátos körülményei folytán nem is támogathatja az egyházat, de akkor ne is akadályozza szabad működésében, mert az által isteni jogot sért.

35. §. Az egyház és az állam működési köre.

Az egyház és állam működési körét a két társaság célja határozza meg. Mindazon ügyek, melyek közvetlenül vagy közvetve az egyház céljának elérésére vezetnek, legyenek azok akár szellemi, akár anyagi dolgok, tisztán egyházi ügyeknek tekintendők s mint ilyenek az egyház jogkörébe tartoznak. Mindazon szellemi és anyagi dolgok, melyek közvetve vagy közvetlenül az állam célját segítik elő, tisztán polgári ügyek s az állam jogkörébe sorozandók. De ezek mellett vannak oly ügyek is, melyek egyik szempontból az állam, más szempontból az egyház céljaira szolgálnak, ezek az úgynevezett vegyes természetű ügyek, így pl. a házasság, ezek mindkét Hatalom jogkörébe tartoznak, ilyen ügyek elintézése azon hatalomra bízandó, melynek célját az adott szempontból szolgálni vannak hivatva.

Itt azon kérdés merül föl, mi történjék, ha a működési körre nézve a két társaság között vita támad? Két független társaság között a vitás ügyek békésen csak is úgy intézhetők el, ha az egyiknek döntési joga van. Isten azt akarja, hogy az egyház és állam békés egyetértésben éljenek egymással, tehát egyiknek döntési jogot adott. Eme döntési jogot csak az egyház kaphatta Istentől, mert az egyház felsőbb rendű társaság, mint az állam, a mennyiben célja: az örök jólét, elsőbbrangú, mint az állam célja a földi jólét, továbbá az egyház tévmentes, az állam pedig tévedhet.

Voltak egyes jogtudósok, különösen XIV. Lajos és II. József idejében, sőt most is vannak, a kik túlságosan kiterjesztik az állam hatalmi körét s az úgynevezett felségjogokról beszélnek, melyek alapján az államnak az egyház ügyeibe beavatkozást igényelnek. A liberális jogtudósok az állítólagos felségjogokhoz a következőket számítják: a főfelügyeleti jogot (*ius supremae inspectionis*), a főtulajdonjogot (*altum dominium*), a reformálási jogot (*ius reformandi*), kinevezési jogot (*ius nominandi*), a visszaélés ellen való felelőztetési jogot (*appellatio tanquam ab abusu*) és a tetszvény jogot (*ius pia ceti*).

Nézzük csak megilletik-e az államot eme állítólagos fejedelmi jogok.

Mit értünk a fejedelmi jogok alatt? A fejedelmi jogok helyes értelemben csak azok lehetnek, melyek az államhatalom legfőbb alanyát, mint ilyet, megilletik. Tehát fejedelmi jogok csak oly jogok lehetnek, melyek az államot megilletik, ellenben oly jogokat, melyek az államhatalom jogkörét túllépik, az egyház szabadságát sértik, a fejedelmi jogok közé számítanunk nem lehet. Már pedig a felsorolt állítólagos fejedelmi jogok mind ilyenek. Nézzük csak azokat egyenként.

1. A főfelügyeleti jog alatt az államhatalom ama jogát értik, mely szerint az állam ellenőrizheti az egyházi előjárók, hivatalnokok működését. Már pedig minden az egyházi szolgálatában lévő személy fölött való rendelkezési jog tisztán egyházi jellegű ügy. Tehát abba az államnak semmi beleszólása nincs.

2. A főtulajdonjognak a fejedelmek azon vélt joga mondatik, mely szerint az egyházi vagyont az állam részére lefoglalhatják, illetőleg állami vagyonnak nyilváníthatják. De az egyházi vagyont az egyház céljaira szolgál, az egyházi hivatalok az egyházi épületek és intézmények fönntartására szükséges, tehát azzal jogosan csak az egyház rendelkezhetik. A főtulajdon jog e szerint nyílt megsértése az egyház jogainak.

3. A reformálási jog a fejedelmek azon állítólagos joga, mely szerint az egyes keresztény vallás felekezeteknek országaikban való létezése vagy nem létezése fölött szabadon rendelkezhetnek ezen elv szerint, cuius regio, illius religio. De a katolikus egyház isteni jognál fogva létezik az egész földkerekségen, természetsszerűleg tehát annak léte vagy nem léte fölött egy fejedelem sem dönthet.

4. A kinevezési jog alatt a szabadelvű jogtudósok az állam fejének ama jogát értik, melynél fogva a területén lévő legfőbb egyházi állásokat szabadon betöltheti. Erre is azt mondhatjuk, mint föntebb: az egyházi állások betöltése tisztán egyházi ügylet s mint ilyen, tisztán az egyház jogkörébe tartozik. Kapott ugyan a legtöbb keresztény fejedelem alapítás, adományozás czimen kinevezési jogot az egyháztól, de ez csak az államnak az egyház részéről engedélyezett kiváltság, melylyel az egyház az államnak iránta tanúsított jóságát viszonzni akarta.

5. A visszaélések ellen való felebbezési jog abban áll, hogy

ha az állam polgárai, legyenek ezek akár egyháziak, akár világiak, az illetékes egyházi bíróság által hozott ítélettel nincsenek megelégedve, ügyüket a fejedelem nevében ítélő polgári bíróság elé vihetik. Ha ilyen joggal rendelkeznének a fejedelmek, hogy ti. az egyházi bíróság által hozott ítéleteket közegeik által felül bírálhatják, az egyház nem rendelkezne önálló, független bírói hatalommal. Tehát ily jog gyakorlása sérti az egyház függetlenségét, önállóságát.

6. Hasonlólag sérti az egyház önállóságát a tetszvényjog, mely alatt a fejedelmek azon vélt jogát értik, hogy a pápa és a püspökök bárminemű rendeletét előleges bírálat alá vehetik s azok kihirdetését megengedhetik, vagy megtagadhatják, a mint azokat az államérdekével megegyezőknek vagy azokkal ellenkezőknek találták. Ha ily joggal rendelkeznének a fejedelmek, az egyház az államhatalomnak teljesen alárendelt társaság lenne, mert mindennemű tanítói, papi és kormányzói hatalmát csak az államtól függőleg, annak ellenőrzése mellett gyakorolhatja. De Krisztus urunk független, tökéletes társaságnak alkotta az egyházat, sőt a természet rendje szerint is a magasabb czállal rendelkező vallásos társulat nem függhet az alsóbbrendű czél felé törekvő polgári társaságtól, igen szembeötlő dolog tehát, hogy az államfők az úgynevezett tetszvényjoggal nem rendelkeznek.

Röviden az egészet összefoglalva: az összes úgynevezett felségjogok mind olyanok, a melyek az államot egyáltalában nem illetik meg, ha pedig magát az államot nem illetik meg, annál kevésbbé az államfőt, mert a mivel az egész nem rendelkezik, még kevésbbé rendelkezhetik azzal a rész.

36. §. Az egyház és állam jogai a tanítás terén.

Az egyház és állam közötti viszonyt csak röviden tárgyaltuk, csak a legfőbb elveket emeltük ki e viszonyra nézve, ezek bővebb tárgyalása az egyházjog körébe tartozik. Azonban tárgyalásunk nem lenne kielégítő, ha röviden még meg nem emlékeznénk az állam és egyház jogairól a tanítás terén.

Először is megjegyezzük, hogy a tanítás és nevelés között nagy különbség van. A nevelés alatt értjük *a gyermek, az ifjú*

testi s lelki tehetségeinek oly fokú kiképzését, hogy az úgy földi, mint örök czélját elérni képesítve legyen. A tanítás pedig nem egyéb, mint valamely tárgyra vonatkozó ismeretek rendszeres előadása.

A tanítás és nevelés között, a mint e meghatározásból kitűnik, lényeges különbség van ugyan, de a kettő egymástól el nem választható, egymással szembe nem helyezhető, mert a tanítás része, hathatós eszköze a nevelésnek, hisz csakis a különféle tárgyakra, foglalkozásokra vonatkozó ismeretek rendszeres előadása által lehet az ember testi s lelki tehetségeit idomítani, az élet küzdelmeire, a célfelé törekvésre képesekké, alkalmasokká tenni. Tehát *nevelni tanítás nélkül egyáltalában nem lehet*, a mint nem lehet a szükséges eszköz nélkül a célt elérnünk. Viszont *helyesen tanítani, különösen gyermekeket és ifjakat, nevelés nélkül szintén nem lehet.* Mert a helyes tanítás nem abban áll, hogy a gyermek vagy ifjú észet a legkülönfélébb ismeretekkel lehetőleg tele tömjük, hanem különös gondot kell fordítanunk arra, hogy a közlött ismeretek, a tanuló érzületére, szívére s jellemére nemesítőleg hassanak. A felnőttek tanítása már elválasztható a neveléstől, mert ezeknél a nevelést már befejezettnek tekinthetjük.

A mondottakból kitűnik, hogy a kinek joga van a neveléshez joga van a tanításhoz is, tehát, különösen midőn gyermek nevelésről beszélünk, a kettőt bátran fölvaltva használhatjuk.

A mint már láttuk a szülőknek, a kik gyermekeiknek életet adtak, Istentől reájuk rótt kötelessége gyermekeiket oly állapotba helyezni, hogy azok képesek legyenek valamely életpályán működve Istennek szolgálni s így végcéljukat elérni. Szóval a szülők kötelessége gyermekeik fölnevelése. De minden kötelesség egybe van kötve megfelelő joggal, tehát a szülők joga gyermekeik nevelése. És a természet a legbölcsebben bízta a szülőkre e föladatot, mert a szülőket, kik gyermekeikben saját énjük folytatását látják, a szeretet is készíti e kötelességük lehető pontos teljesítésére.

A családok állammá egyesülnek, hogy abban védelmet és segílyt találjanak, nem pedig hogy természetes jogaikról lemondjanak. Ez áll minden ügyre, tehát a nevelésre is.

Tehát az államnak nem lehet közvetlen joga a nevelésről gondoskodni. Mily jogok illetik meg mégis az államot a nevelés körül? A nevelést két szempontból nézhetjük, ú. m. a magán- és a közjólét szempontjából. Ha a magánjólét szempontjából nézzük a nevelést, akkor annak az a célja, hogy a gyermekből jó embert neveljen, a ki képes legyen úgy a földi, mint az örök boldogságot kiküzdeni. E szempontból véve a nevelést, az államnak abba semmi beavatkozási joga nincs, mert a magánjólét az állam célján hatáskörén kívül, esik. De vehetjük a nevelést a közjólét szempontjából is, így az a föladata, hogy a gyermekből jó polgárt, a társadalom hasznos tagját képezze ki. E szempontból tekintve a nevelést, beavatkoztatik az állam abba, mert az állam föladat a közjólét előmozdítása, és a közjólétre nézve nem közömbös, bírnak-e polgárai kellő ismeretekkel s részesültek-e elégséges testi s szellemi kiképzésben.

A közjólét szempontjából négyféleképen avatkozhatik be az állam a gyermekek nevelésébe ú. m.: pótlólag, segítőleg, ellenőrzőleg és védőleg. Pótlólag akkor, ha meggyőződött, hogy a szülők vagy nem tesznek eleget nevelési kötelezettségüknek, vagy oly ferde irányban nevelik gyermekeiket, hogy azok a társadalomra felnőtt korukban teherként nehezednének. A közjólét előmozdítása jogot ad az államnak, hogy a szülők mulasztásait pótolja.

Segítőleg is beavatkozhatik az állam a nevelésbe, a mennyiben iskolákat, nevelőintézeteket állít föl, a mi által az egyes családoknak segítségére siet, hogy nevelési kötelezettségüknek könnyebben telessenek eleget.

Beavatkozhatik az állam még ellenőrzőleg is a nevelésbe azokkal szemben, a kik valamely közpályán akarnak működni, akár mint államhivatalnok, akár mint orvos, mérnök stb. A közjólét megkívánja ugyanis, hogy azok, a kik valamely nyilvános állást töltenek be, bírijanak a szükséges ismeretekkel, mert e nélkül nemcsak hogy nem használnak, hanem igen sokat árthatnak a közügynek. Az államnak tehát joga van azokkal szemben, a kik e pályára készülnek, a kiképzetési módot előírni, vagy legalább is szakszerű vizsgálatlávétel által a kellő képzettségről tudomást szerezni.

Negyedszer beavatkozhatik az állam védőleg is a nevelésbe, a mennyiben az államnak kötelessége és joga megvédeni a társadalmat ama veszélytől, mely a téves, haza ellenes, fölforgató eszmék hirdetéséből reá háramlanék. A közjóra ugyanis nem . közönyös, hogy minő eszmékkel telítik meg az ifjúság fejét, kiből később a haza polgárai lesznek, mert az eszmék, mint a tapasztalat mutatja, nem maradnak meg saját elvont körükben, hanem a gyakorlatban is érvényesülni igyekeznek, úgy hogy a forradalmakat, társadalmi bajokat, nemzeti züllést, mindig a téves tanok hirdetése előzte meg. Ezért tehát joga és kötelessége a fölforgató, erkölcs-, hazaellenes stb. tanok nyilvános tanítását megakadályozni. Ennyire terjed ki az állam joga a nevelésre és nem többre.

A mondottakból kitűnik az is, mily jogai és kötelességei vannak az államnak az iskolákkal szemben. Az államnak joga van iskolákat fölláttani, sőt egyenes kötelessége ez mindenütt, a hol a családok, községek, városok erre nem képesek, mert az államnak föladata a családot, községet, várost támogatni. *De igen helytelen s téves volna azt állítani*, a mit a szabadelvű bölcselők és államférfiak hirdetnek, hogy az államnak *kizárólagos joga az iskolák és tanintézetek fölláttása*.

Az úgynevezett iskola monopólium korlátozza: 1. a szülők nevelési jogát, a mennyiben, ha csak az állam állíthat föl iskolákat, a szülők, a kik kénytelenek gyermekeiket iskolába küldeni, mert otthon nem képezthetik ki, csak oly módon nevelhetik gyermekeiket, mint ezt az állam akarja.

2. Mindenkinnek vele született joga, hogy ismereteit másokkal közölje, hogy másokat tanítson, oktasson, az egyénnek e természeti jogát majdnem teljesen elkobozza az iskola monopólium,, mert a nyilvános tanítási szabadságot megszünteti.

3. Megszünteti a versenyt a legalkalmasabb, a legszebb téren, a tanításterén, megakadályozza a legkiválóbb küzdelmet, az eszmék harcát, gátat vett a legfenségesebb diadalnak, az igazság győzelmének, megakadályozza a legnemesebb tökéletesülést, a szellemi erők emelkedését. Csodálatos, hogy épen azok a szabadelvű államok, melyek az anyagi téren az iparnak és kereskedelemnek a legmesszebb menő szabadságot biztosítanak, esnek abba a

következetlenségbe, hogy szellemi téren a tanítást és nevelést bilincsekre fűzik. Ha a szabadelvű állam magának követeli a tanítást és nevelést, sokkal több joggal követelheti a szociáldemokrácia a termelés államosságát. Mert, ha az államnak kizárólagos joga nevelni, tanítani, előírni, kitől s mily rendszer szerint taníttassanak a tudományok s művészetek, miért ne vehetné kezébe a sokkal alsóbb fokon álló anyagi javak termelését az állam?

Hasonlóképp elvetendő az állam által alkalmazott iskolakényszer, mely abban áll, hogy a szülők kötelesek gyermekeiket meghatározott időn keresztül iskolába küldeni, még pedig, ha az iskolakényszer az iskola monopóliummal van egybekötve, a szülők gyermekeiket bizonyos életkorig csakis az állami iskolába küldhetik, ellenben e nélkül az iskolát szabadon választhatják meg a szülők.

Mindkét esetben sérelmes az iskolakényszer a szülőkre nézve, mert sérti nevelési jogukat. Az állam csak azt kívánhatja meg a szülőktől, hogy gyermekeiket bizonyos fokú kiképzetésben részesítsék, azonban hogy hol, kik által, mily módon eszközlik ezt, ez a szülők joga. A szülők taníthatják maguk gyermekeiket, fogadhatnak gyermekeik mellé tanítót, nevelőt, a ki a szülői háznál oktatja gyermekeiket a meghatározott fokú ismeretekre. Az állam fenntarthatja magának a jogot, hogy a gyermekeket meghatározott korokban vizsgálat alá veszi, hogy bírnak-e a szükséges ismeretekkel. De kiragadni a gyermekeket a szülők kezéből épen arra az időre, mely a nevelésre a legfontosabb s kényszeríteni, hogy az állam által előírt módon neveltessenek, a természettörvényének nyílt megsértése.

Itt jegyezzük meg, hogy a tanítási szabadság, a tudományok és művészetek szabad művelése, Marx szociális államában egyáltalában el sem képzelhető. Mert mindennemű tudományos és képzőművészeti intézet, nép-, közép- és felsőiskolák, könyvtárak, kép- és szoborgyűjtemények, régiségtárak alapítása és elvállalása csupán többség határozat föltétele mellett volna keresztül vihető.

A mi az egyház jogait illeti a nevelés és tanításterén, azokat a következő alapelvekbe foglalhatjuk össze.

1. Hitigazságok tanítására, előadására csakis az egyház adhat megbízatást, mert az egyház a keresztény igazságoknak Istentől

rendelt egyedüli tanítója. Tehát minden vallásoktató, kezdve a falusi tanítótól egészen a egyetemi theológiai tanárig, egyházi megbízatás alapján tanít. A kitől tehát az egyház megvonja e megbízatást, elveszti tanítási jogát és semmiféle iskolában, vagy nevelőintézetben se az állam, se magánosok által, mint vallás-oktató, nem alkalmazható.

2. Az egyházat illeti meg nem csak az elméleti, hanem a gyakorlati vallásos oktatás is, a mi nem egyéb, mint bevezetni az ifjút a keresztény hit alapelvei szerint való életbe. Tehát a nyilvános isteni tiszteleten való részvételt, a szentségekhez való járulást a nevelés alatt álló gyermekek és ifjak részére az egyház írja elő, erre nézve tehát semmiféle nevelőintézet az egyház elé korlátokat jogosan nem emelhet.

3. Minthogy a nevelés alatt álló gyermekekből nemcsak a hazának polgárai, hanem az egyház tagjai is lesznek, a mint joga van az államnak a közjó érdekében e nevelést ellenőrizni, épen úgy joga van az egyháznak is minden oly intézetben, a hol katolikus gyermekek és ifjak neveltetnek, ellenőrzést gyakorolni arra nézve, hogy a nevelés vallás- vagy erkölcs ellenes irányban ne történjék.

4. Az egyháznak kizárólagos joga van saját papjai, hivatalnokai részére az ismeretek fokát, a nevelés módját előírni, úgy hogy azok nevelésébe, mint tisztán egyházi ügybe, az állam nem avatkozhatik.

5. Az egyháznak is joga van világi hívei részére is iskolákat föllállítani és azokat vezetni. Az iskola a legfontosabb eszköz a vallásosság előmozdítására, mert se a tudományt, se a nevelést a vallástól elválasztani nem lehet. Tehát az egyháznak, mint tökéletes társaságnak, joga van bármintemű iskolát, az elemi iskolától föl egész az egyetemig, föllállítani. És az egyház minden időben élt e jogával. A mint megkapta az őt megillető szabadságot, kiváló gondot fordított a nevelésre, az iskolák létesítésére. A plébániák, káptalanok, szerzetesrendházak mind iskolákkal, könyvtárakkal, nevelőintézetekkel voltak egybekötve, úgy hogy a keresztény idősámítás alatt, kezdve az alexandriai katekétikai iskolától egészen a most is virágzó egyetemekig, majdnem minden hírneves tudományos intézet az egyháznak köszöni eredetét.

37. §. A sajtóügy.

Az ismereteknek leghatalmasabb terjesztője, a haladásnak legkiválóbb eszköze, a szabadságnak legerősebb bástyája a sajtó, még pedig a szabadsajtó. Mindenkinek veleszületett joga, hogy gondolatait, eszméit szabadon nyilvánítsa, másokkal közölje akár szóval, akár írásban. Tehát a sajtószabadság a közszabadságok közé tartozik. Azonban valamennyi szabadság között ez a legkényesebb. Ha helyesen élünk vele, óriási haszon háramlik a társadalmi életre, de ha e hatalmas eszközzel visszaélünk, nincs reá mód, hogy annak romboló munkáját megakadályozzuk. Az államhatalom nem elég erős, a társadalom nem elég hatalmas, az egyén lelkiismerete nem elég érzékeny, a közfel-fogás nem elég tiszta, hogy a féktelen sajtó pusztításának útját állja. Azt mondotta egy kiváló ismerője a mai társadalomnak: «A társadalom kiirthatja az útonálló betyárokat; de nem tud elbánni a sajtó betyáraival». A sajtó a szabadság legszebb, legillatosabb virága, mely a társadalmi élet légkörét frissen tartja, de csak addig, míg tiszta levegőn tenyészik, míg az igazság napja süt rá, de ha ez elfordul tőle, oly mérges büzt terjesztő növénynyé változik át, melynek nemcsak gyümölcse, de pusztá kigőzölgése megrontja a társadalmi légkört.

A sajtóról háromféle fölfogás uralkodik, kettő a szélsőségekbe csap át, a harmadik a helyes középúton halad.

1. Vannak, a kik teljesen korlátlan szabadságot követelnek a sajtó részére, úgy hogy bárkinek szabadságában álljon bármit kinyomatni, terjeszteni a nélkül, hogy ebben valaki megakadályozhatná vagy felelősségre vonhatná. E féktelen sajtószabadságot az 1793-ik évi francia forradalmi törvényhozás iktatta törvénybe. E túlzók véleménye el nem fogadható, mert ellenkezik a természet törvényével, mely a becsületsértést, rágalmazást, valástan s államfölforgató eszmék terjesztését tiltja. Az államnak pedig úgy kell berendezkednie, hogy abban nyilvánosan semmit se lehessen elkövetni, a mit a természet törvénye tilt. Tehát az állam ily sajtószabadságot nem tűrhet el és valóban a niai államok között nincs is olyan, mely erre az álláspontra helyezkednék.

2. Mások előzetes bírálat szükségességét hirdetik, vagyis hogy semmit se lehessen kinyomatni vagy terjeszteni addig, míg azt előzetes vizsgálat alapján az állam által kinevezett bíráló-bizottság helyben nem hagyta. E fölfogás téves, mert sérti az ember természetes jogát, hogy gondolatait és eszméit szabadon nyilvánítsa.

Különösen ellenkezik az előzetes bírálat kötelezettsége a parlamenti kormányformával. Ennek alapelve, hogy a népképviselők tanácskozásaik alkalmával szabadon nyilvánítsák véleményüket, tehát a lapoknak – a közvélemény szerveinek – is kell, hogy hatalmában álljon véleményüket a közügyet érdeklő minden dologról szabadon nyilvánítani. Továbbá az előzetes bírálattal a hatalmon levő párt nagyon visszaélhetne az ellenzék elnyomására, a közvélemény meghamisítására.

3. A harmadik vélemény a sajtó számára szabadságot követel minden előzetes bírálat kizárásával, de azzal a korlátozással, hogy a sajtó termékeiért a szerző viselje a felelősséget.

Itt is két fölfogás uralkodik, az egyik *a szabadelvű*, mely a *felelősséget csak a meghatározott és megnevezett egyénnek jogtalan személyes sértésére terjeszti ki*, a másik pedig és ez a helyes, *a felelősségre vonást nemcsak személyes sértésekre, hanem a vallás, erkölcs, a nyilvános és társadalmi rend alapjai ellen indított jogtalan és káros támadásra kiterjeszti*.

Ez utóbbi véleményt tartjuk helyesnek, mert mindennemű magánjog, tehát a sajtószabadság is, csak a közjával vonatkozásban és összhangzásban gyakorolható. Tehát az államhatalomnak nem szabad eltérnie, hogy bárki is akár szóval, akár írásban az erkölcs, vallás, haza s a társadalom alapjai ellen *büntetlenül* támadást intézhessen.

Ennél fogva az államnak *szigorú törvényeket* kell hoznia és *gyors eljárást megállapítania*, hogy a sajtó útján elkövetett vétségek megtoroltassanak. Különösen a sajtó útján elkövetett *rágalmazást, becsületsértést*, mely *többé alig hozható helyre* s a mely nagyon lábra kapott és sok tisztességes embert üldözött már halálba, kell keményen büntetnie.

És hogy különösen a napisajtó képviselői s munkásai közé tisztességtelen elemek ne kerüljenek, helyesnek tartjuk a sok

oldalról sürgetett sajtó- vagy újságírói kamarák létesítését, melyeknek mód és eszköz legyen nyújtva, hogy a *sajtószabadság megóvása mellett* ezeknek romboló munkáját megakadályozza vagy legalább ártalmatlanná tegye.

Az egyház azon oknál fogva, hogy a vallástanítási jog az isteni Alapítótól egyedül a tanító-egyháznak adatott, fönntartotta a hit- és erkölcstudományi művek kiadásánál az előzetes bírálatot. Máskülönb az egyház – csak az alapok, a dogmák, védve legyenek – a legrégebb időktől fogva barátja volt a szabad véleménynyilvánításnak. Hogy erről meggyőződhesünk, csak egy pillantást kell vetnünk a régi katolikus egyetemekre, melyeken nagyarányú vallási viták, magas fokon álló tudományos eszmecserék hévvel és lelkesedéssel folytak le.

Itt említjük meg, hogy a Marx által tervezett szociális államban a sajtószabadság előzetes bírálat nélkül nem lesz fönntartható. Minden termelési eszköz, tehát a nyomdák is a szociális államban az összesség kizárólagos tulajdonát fogja képezni. Ez fogja szolgáltatni a nyomtatáshoz szükséges anyagot s a munkásszemélyzetet. Ez fogja kijelölni a bíráló-bizottságot is, a mely meghatározza, melyik mű kerüljön nyomtatás alá, melyik pedig nem. Minden műnek, még a legkisebbnek is, ezen bizottság elé kell kerülnie.

És valóban a német szociálisták egyik kiváló vezére, Bebel fönnen dicsekszik vele, hogy a szociálista államban a sok «férczmű», mely ma az irodalom terén megjelenik, nem fog kerülni sajtó alá az új államban. Világos, hogy annak megítélése melyik férczmunka és melyik nem, a szociálista bírálók fognak meghatározni. És előre megmondhatjuk, hogy az új államban, ha ez létesülhetne, még a legtudományosabb munka is, mely a szociális rendszer hátrányait tüntetné föl, mely az egyén háttérbe szorításáról, teljes elnyomatásáról panaszkodnék, nem igen látna napvilágot. És így az annyira dicsért, boldog államban romba döntének a szabadság legerősebb várát, megsemmisítenék a fejlődés, a haladás, a művelődés egyik leghatásosabb eszközét.

38. §. Az államhatalom működéséről.

Az államhatalom működését a következő alapelv szabályozza: az államhatalom jogosan megteheti mindazt, a mi céljának elérésére szükséges, semmi oly ügyben nem intézkedhetik, a mi célját nem érinti, úgy szintén közvetlenül nem rendelkezhetik azon dolgokban, melyek elintézése más hatalomra van bízva.

A jog és kötelesség ugyanis viszonylagos fogalmak, az államnak föladata polgárait a kitűzött cél felé vezetni a természet rendje szerint. Tehát joga van minden eszközt alkalmazásba venni, a mely célja elérésére szükséges, a mi pedig célján kívül esik vagy a mi felől már a természet rendje szerint másnemű intézkedés történt, arra nem terjed ki az államhatalom működése. Ez általános alapelv előrebocsátása után, a miről különben már többször megemlékeztünk, nézzük részletesen, mit kell tennie az államhatalomnak, hogy célját elérhesse.

Az államhatalomnak, hogy polgárait egész természetes utón vezesse a célhoz: 1. meg kell jelölnie az eszközöket kötelező módon, melyek a cél elérésére szükségesek; 2. gondoskodnia kell az iránt, hogy a megjelölt eszközök úgy alkalmaztassanak, a mint azok ki vannak jelölve; 3. meg kell fenytítenie azokat, a kik vonakodnak a kijelölt eszközöket a meghatározott módon alkalmazni. Így az államhatalom működése szerint három főrésze oszlik, ú. m. törvényhozói, bírói és büntető hatalomra. Ezekhez még egy negyediket kell hozzáadnunk, t. i. a kormányzói hatalmat, mely szerint az állam megteszi az intézkedéseket, kijelöli a szükséges, alkalmas közegeket, hogy az említett hármas hatalom zavartalanul működhessék, e miatt sokan e hatalmat végrehajtói hatalomnak is nevezik.

39. §. A törvényhozói hatalomról.

Az állam polgárok gyarló emberek, a kik különféle tökéletlenséggel vannak tele, az érzékiség a rosszra való hajlani befolyása alatt állanak. Sokszor nem ismerik meg egész tisztán a jót, a helyeset, másszor pedig akaratauk gyöngje, hogy a meg-

ismert igazsághoz alkalmazkodjanak, a jót végrehajtsák, a rossz elkerüljék. Tehát az államhatalomnak ki kell jelölnie polgárai részére a célra vezető utat, eszközöket kötelező módon, azaz: nem pusztán tanítva, oktatta, hanem kötelességet róva rájuk, hogy azokat alkalmazásba vegyék, azok szerint cselekedjenek. Ezt végzi a törvényhozói hatalom.

A mondottakból kitűnik, hogy a polgári törvény nem egyéb, mint *az államhatalomnak a közös előmozdítását célzó, mindenkit kötelező s elegendőképpen kihirdetett intézkedése.*

A törvény célja a földi jólét előmozdítása. Hogy mi mozditja elő a földi jólétet, mi pedig hátráltatja azt, a fölött ítélt a törvényhozó hatalom. Az alattvalónak nincs joga ez ítéletet elfogadni vagy elvetni, kivéve, ha a törvényhozó tévedése egész világos.

A törvény anyagát a törvényhozó intézkedése, rendelkezése képezi, a mely parancsol vagy tilt valamit. Ezen tiltó vagy parancsoló intézkedésnek észszerűnek, vagyis a természeti rendnek megfelelőnek kell lenni, máskülönben alkalmas anyag hiányában semmis a törvény.

A törvény alakját a kihirdetés képezi, a mely abban áll, hogy az előjáró intézkedése oly módon közöltessék az alattvalókkal, hogy arról mindnyájan tudomást vehessenek. A tudomásvételt erkölcsi, nem fizikai értelemben kell vennünk. Innen van az: 1. hogy az elődöknek kihirdetett törvény az utódokat is kötelezi; 2. hogy a törvényeket írásban szokták kihirdetni, jóllehet a polgárok egyrésze nem tud olvasni; 3. hogy nem minden községben, hanem csak a fővárosban.

A törvény eredménye, hogy kötelezi az alattvalókat, vagyis az alattvalók kötelesek megtenni azt, a mit az előjáró parancsol s elhagyni, a mit tilt. Még pedig az állam törvényei legalább általában véve, erkölcsi kötelezettséget hoznak létre, vagyis lelkiismeretben s nem csupán büntetés terhe alatt kötelezik a polgárokat. Mert azok Istentől rendelt hatalomtól erednek, így tehát Isten akaratára, hogy az alattvalók azoknak engedelmeskedjenek. Mindenesetre vannak olyan állami törvények, melyek már tisztán anyaguk és céljuknál fogva pusztán büntető törvények, vagyis tisztán a büntetés terhe alatt köteleznek még

akkor is, ha a törvényhozó ezt nem is fejezi ki határozottan, hanem azt állítani, hogy az összes állami törvények ilyenek, annyit tesz, mint elvonni az államtól az erkölcsi alapot és azt pusztá erőszakra építem föl.

A törvényhozói hatalmat a legnagyobb lelkiismeretességgel és körültekintéssel kell kezelni, mert az állam jó- és balsorsa első sorban a törvények helyességétől és bölcsességétől függ. A törvényhozói hatalom alanyát a törvények megalkotásánál sohase magán- vagy pártérdek, hanem mindig magasabb szempontok vezéreljék. Az igazi közjó, a mely mindenkire kiterjed, a mely mindenkit felölel, szabjon irányt a törvényhozó hatalom munkásságának.

A törvények száma túlnagy ne legyen, nehogy az egyéni szabadság mértéken túl korlátoztassék s a törvények megismerése, azok szerint való cselekvés szerfölött nehézzé váljék.

A jogérvényes törvényeket, meglehet változtatni, vagy eHs lehet törölni. Ugyanazon hatalmat, mely a törvényeket hozta, illeti meg a törvény megváltoztatása vagy eltörlése. A törvény megváltoztatásánál vagy eltörlésénél egyedül a közjó legyen az irányadó.

40. §. A bírói hatalomról.

Az emberi fölfogás, gondolkozásmód különfélesége folytán nem elég, ha az államhatalom törvények hozatala által kijelöli a célravezető eszközöket, hanem szükséges intézkedni az iránt is, hogy az alattvalók alkalmazzák is az eszközöket *és pedig helyes módon*, ez föladata a bírói hatalomnak.

A bírói hatalom s működése tehát kétfelé irányul, ú. m.: 1. ítél a törvény értelme, szelleme fölött; 2. a fölött, hogy az alattvalók tettei az egyes esetekben megfelelnek-e a jogérvényes törvények szellemének. A mi az elsőt, t. i. a törvény hiteles magyarázatát illeti, az újabb képviseleti alkotmányokban a törvények hiteles magyarázatát vagy megfejtését, ellentétben a jogtudósok tisztán tanító magyarázatával, a bírói hatalom, vagyis a bíróságok adják.

A törvényhozó hatalom ezen hiteles magyarázatot csak a törvény megváltoztatásával vagy újabb törvénynyel semmisítheti

meg, sőt az Egyesült-Államokban a bíróságok oly tágkörű hatalommal vannak fölrüházva, hogy megtagadhatják valamely törvény érvényét és végrehajtását, ha az fölfogásuk szerint sérti az alkotmányt.

A mi pedig a másodikat, t. i. a bírói hatalomnak ama Ítéletét illeti, hogy az alattvalók egyes tettei megfelelnek-e a törvények szellemének, azt kell megjegyeznünk, hogy az minden egyes esetben kötelező erővel bír, ellentétben a választott bíró (arbiter) ítéletétől, a mely önmagában véve csak útbaigazító irányításul szolgál. A bírói ítéletek kötelező ereje pedig onnan ered, hogy maga Isten akarja a társadalmi jogrend fönntartását. Már pedig az csak úgy lehetséges, hogy ha az adott esetekben, melyekben a jogrend megsértetett, kötelező erővel bír a sérelem megorvoslására a bírói Ítélet.

A bírói hatalom föladata, hogy a jog a lehető legtökéletesebb módon kezeltessék, minden egyes esetben ki legyen elégtve. Az emberi elme pedig tévedésnek van kitéve. Hogy ez a lehetőség határáig elkerültessék, nagyon helyes, ha a bírói hatalmat több egymás fölé rendelt alany kezeli, hogy így egy meghatározott felelősségi út álljon az esetleges jogi tévedések orvoslására.

A bírói hatalmat függetlenül, azaz minden külbefolyástól menten, minden melléktekintetek nélkül kell kezelni, úgy hogy a bíró egyedül Isten és saját lelkiismerete iránt érezze magát felelősnek.

A bíró hivatala fenséges és fontos, annak igazságos gyakorlásától igen nagy mértékben függ a közjó. Épen azért elengedhetetlen kellék a bíróban az okosság, a körültekintés, a fönálló törvények pontos ismerete. Ezért a bírói kar csak feddhetetlen, jellemes és lelkiismeretes emberekből álljon, a kiket ítéletükben sem a jutalom reménye, sem bárminemű uralkodó áramlat meg nem tántoríthat. Ők a jog- és igazság legerősebb bástyái, melyeken, ha egyszer rés támad, bukik az egész állam.

Végre a bírói hatalomnak a vitás ügyek elintézésénél bizonyos elvek és szabályok szerint kell eljárnia, azaz meghatározott rendet kell követnie. E törvénykezési rendnek olyannak kell lenni, hogy ahhoz alkalmazkodva olcsón, gyors és biztos ítélethez lehessen jutni.

41. §. Fenyítő hatalom.

Az állam fenyítő hatalma alatt *ama jogot értjük, mely szerint a törvények áthágott felelősségre vonhatja s a bűnösökre büntetést mérhet.* Az államhatalomnak, hogy célját elérhesse, nem elég megjelölnie az eszközöket, melyet, célhoz vezetnek megjelölni a módot, mint kell azokat alkalmazni, hanem szükséges, hogy joga is legyen azokat, kik a szükséges eszközöket vagy nem akarják alkalmazni vagy nem oly módon, mint. azt az állam kijelölte, külső erő alkalmazása által kényszerítse a cél felé törekvése.

Az emberek nemcsak tudatlanságból, hanem gonoszság, makacsságból vagy valamely természeti hiba kényszere folytán térnek le a cél felé vezető útról, zavarják meg a társadalmi rendet; már pedig a gonoszsággal vagy makacssággal, sőt még inkább a természeti hibából eredő kényszerrel szemben a társadalmi rend csak külső erőszak alkalmazása által tartható föl. Tehát Isten, a ki az államot ellátta célja elérésére szükséges eszközökkel, megadta annak a jogot, hogy külső erőszakot is alkalmazzon, vagyis fenyítő hatalmával is éljen, ha ezt úgy kívánja a közjó: a társadalmi rend fönntartásának szükségessége.

Tehát a *fenyítő hatalomnak alapja a társadalmi rend védelmének szükségessége.* Alkalmazható pedig a fenyítő hatalom mindenkire, a kik a társadalmi rendet veszélyeztetik vagy megsértik, tehát:

1. a kik valamely természeti hiba következtében közveszélyesek, pl. az örültek, ragályos betegek;

2. a kikről majdnem erkölcsi bizonyossággal föl lehet tenni, hogy a közrendet megfogják zavarni, ilyenek a kóborló és csavargó egyének;

3. a kik gonoszság- vagy makacsságból sértik meg a társadalmi rendet.

A fenyítő hatalmat két részre szokás osztani, úgymint: 1. óvó- vagy rendőri; 2. büntető hatalomra. Az óvó-vagy rendőri hatalomnak a föladata a társadalmi rend bekövetkező megsértését megakadályozni. E hatalom kiterjed azokra, a kik valamely természeti hiba folytán közveszélyesek s a kikről föl

lehet tenni, majdnem erkölcsi bizonyossággal, hogy véteni fognak a közrend ellen.

A büntető hatalomnak a föladata a gonoszság- vagy makacsból elkövetett rendzavarások ellen megvédeni a közrendet.

A mondottakból kitűnik, hogy mi a bűntény s mi a büntetés. A bűntény olyan beszámítható cselekedet vagy mulasztás, mely a társadalmi rendet megzavarja. Tehát oly cselekmény, melynek nem forrása a szabadakarat vagy a mely nem érinti a társadalmi rendet, bűnténynek, ha magában véve rossz is, nem nevezhető. Így a belső cselekmények, melyek a társadalmi rendet nem érintik, jóllehet erkölcsileg rosszak nem bűntények; ellenben a téves tanok hirdetése, melyek zavarják a közrendet, valódi bűntényt képeznek. Hasonlókép bűntényt képez a gonosz cselekménynek kísérlete is, jóllehet a cselekmény nem lett végrehajtva, mert az ily kísérlet is zavarja a társadalmi nyugalmat.

A büntetés valamely fizikai rossz, melyet a bűntény elkövetőjére szab a büntető hatalom. A büntetés a társadalmi rend fönntartásának eszköze, azért olyan legyen, hogy ezen eredményt képes is legyen létre hozni, de semmivel se nagyobb, így tehát a büntetés kiszabásánál nem szabad a bűntényt, egyedül önmagában vennünk, hanem vonatkozásba kell azt hoznunk a társadalmi étellel, a közjőval, a közrend fönntartásának szükségességgel. Innen van, hogy egyes bűntényeket, pl. a házasságtörést, lopást, régente halállal büntettek, most pedig csak enyhén, mert így kívánja a közjó, a közrend fönntartásának szükségessége, mely alapja, szabálya, zsinórmértéke az állami bünfenyítő jognak.

A büntető jog nem zárja ki, sőt föltételezi a kegyelmezési jogot, melyet a legfőbb hatalom alanya szokott birtokolni, Ugyanis a törvény betűje, rideg, merev; az emberi cselekedetek pedig a körülmények szerint ezer meg ezer változatban fordulnak elő, tehát a törvényt nem lehet mindig igazságosan alkalmazni, ezen igazságtalanságot kell eloszlatnia a kegyelmezési jognak. Továbbá sokszor maga a közjó kívánja, hogy a büntetés ne hajtassék teljes ridegséggel keresztül, hanem enyhítse azt a szeretet, hogy így az emberi bíró utánozza az örök Bírót, a kmél a jog mellett ott van a kegyelem is.

A büntető hatalom alanyának a bűnügy kiderítésénél és a büntetés kiszabásánál bizonyos rendhez kell alkalmazkodnia, a melyet bűnügyi eljárásnak nevezünk.

Jegyzet. Az újabb időben nagy vita tárgyát képezi, vajjon az állam büntetőjoga kiterjed-e a halálbüntetésre.

Isten korlátlanul rendelkezik az emberi élettel, Isten egyegyzersmind létesítője az emberi társadalomnak. Ha tehát a társadalmi rend fönntartására szükséges a halálbüntetés kiszabása, Isten minden bizonynyal megadta az államnak e jogot, mert minden szükséges eszközzel felruházta azt, hogy célját biztosan elérje. Nekünk úgy látszik, hogy a rend és biztonság fönntartására szükséges, hogy az állam halálbüntetéssel fényegessen és azt az adott esetekben végre is hajtsa, mert vannak oly súlyos bűntények, pl. az előre megfontolt orgyilkosság, melyeket egyedül a halálbüntetés képes ellensúlyozni. És az emberek olyanok mindig és mindenütt, hogy a vad szenvedélyeket, melyek gyilkosságra vezetnek, egyedül a halálbüntetéstől való félelem képes fékentartani. A gyilkos ellen pedig a jövőre egyedül e büntetés végrehajtása biztosítja a társadalmat. Az életfogytiglan tartó börtön, a hol megmarad az élet, megmarad a szabadulás reménye, ezt az emberek átlagánál nem képes eszközölni.

Sokan azt mondják: a büntetés célja a javítás, ez pedig lehetetlen a halál után. Erre azt feleljük: a büntetés főcélja a közjó, a közrend fönntartása, a javítás pedig magánjó, a melynek a közjó előtt háttérbe kell szorulnia!

Mások ismét azt hozzák fel a halálbüntetés ellen, hogy ennél az esetleges jogi tévedést helyrehozni nem lehet. Erre azt feleljük, hogy ily eset rendezett jogállamban nagyon, de nagyon ritkán fordul elő és ha előfordul, ez csak azt bizonyítja, hogy semmiféle emberi mű, tehát a büntető hatalom kezelése sem tökéletes, nem pedig azt, hogy a halálbüntetés eltörrendő. Különböben ilyen helyrehozhatlan tévedés minden büntetésnél, az életfogytiglan tartó börtönbüntetésnél is előfordulhat, ha pl. az elítélt ártatlansága annak halála után derül ki.

A halálbüntetés szükségességét bizonyítja azon tény is, hogy azt minden nép, minden állam alkalmazta; igaz ugyan, hogy a

mult század közepe táján a halálbüntetés ellen igen erős mozgalom indult meg, melynek hatása alatt a legtöbb európai állam azt eltörölte, de újabb időben, különösen a sok anarchista mérénylet miatt, sok helyütt azt ismét visszaállították.

42. §. A kormányzói vagy végrehajtói hatalom.

Az államczél megvalósítása végett nem elég törvények által megállapítani a jogrendet s annak megsértőire büntetést szabni, hanem gondoskodni kell arról is, hogy a törvényhozói, bírói és fenyítő hatalom intézkedései életbelépjenek, a gyakorlatban megvalósítsanak, azok iránt mindenki tisztelettel viseltessék, ezenkívül meg kell védeni, oltalmazni az államot mindennemű külellenség ellen is. Ez feladata a kormányzói vagy végrehajtói hatalomnak. Tehát a kormányzói hatalom hatáskörébe tartozik: *a)* hivatalokat felállítani s hivatalnokokat kinevezni; *b)* a közigazgatás; *c)* a pénzügy; *d)* a hadügy; *ej)* a külügy. Ezekről kell röviden szólnunk.

A) Hivatalok és hivatalnokok. Eredetileg bizonyára az államhatalom összes ténykedései egy személyben összpontosultak, a mai művelt államok ellenben hasonlítanak egy hatalmas, bonyolult gépezethez, a melynél minden egyes, még a legapróbb részecskéjének is meg van a maga működési köre, úgy hogy az eredmény létrehozásában valamennyi résztvesz.

A hivatal nem egyéb, mint *bizonyos jogok és kötelességek összege*. Ha a jogok és kötelességeknek célja a földi közjólét előmozdítása, a hivatal államhivatalnak mondatik. A hivatalnok e szerint *a kormányzói hatalom által kijelölt oly személy, a kire a közjó érdekében bizonyos jogok és kötelességek gyakorlása van bízva*.

Az államtisztviselők együttvéve külön osztályt alkotnak s a kötelességek és jogok kisebb vagy nagyobb köre szerint különféle rangfokozatba vannak osztva. Valamennyi alá van rendelve a kormányzói hatalom legfőbb alanyának, az tőlük hűségesküt is követelhet, hogy kötelességöket pontosan fogják teljesíteni és e tekintetben őket felelősségre vonhatja.

A hivatalnokok és az állam között bizonyos nemű szerző-

dés jön létre. A hivatalnok kötelezi magát kötelességeinek pontos teljesítésére, szolgálati engedelmességre, a hivatalos titok megőrzésére, ennek fejében az államtól meghatározott fizetést és állandó alkalmazást kap, úgy hogy rendezett államban az államhivatalnokok állásuktól csak fegyelmi utón foszthatok meg.

A hivatalnoki osztály nagyon fontos rész az államszervezetben. Az ő kezökben kapnak a törvények holt betűi életet, ennélfogva a hivatalnoki állásra csak jellemes, igazságos és kellő ismeretekkel bíró egyének alkalmazandók. A hivatalnokok ugyan külön osztályt vagy rendet képeznek, de nem szabad magokat a néptől elszakítani. Sohase tekintse az államhivatalnok magát önczélnek, ellenkezőleg mindig szem előtt tartsa, hogy az a föladata, hogy saját működési körében a közjót előmozdítsa.

B) *Közigazgatás.* A szoros értelemben vett *közigazgatás föladata a törvényeket a gyakorlatban keresztülvinni*, azaz azokat egyes esetekre és viszonyokra alkalmazni. Tehát a törvények irányítják és korlátozzák működését. A közigazgatási hivatalnokok föl szoktak ruházva lenni azon hatalommal, hogy általános érvényű rendeleteket bocsássanak ki a törvény végrehajtásának módozataira nézve, sőt kell, hogy bizonyos fokig kényszereszközök is álljanak rendelkezésükre.

C) *Pénzügy.* Az államnak szükségletei fedezésére pénzre van szüksége, a melynek kezelése szintén a kormányzói hatalom egyik föladata. Az állami szükségletek fedezése – mely vagy az állam birtokainak, ha ilyenekkel rendelkezik, jövedelméből áll, vagy a polgárok és testületek kötelező anyagi hozzájárulása által történik. – Ez utóbbi vagyis a polgárok és testületek kötelező anyagi hozzájárulása a közterhek viseléséhez, adónak neveztetik.

Államelméletünk szerint igen könnyű megjelölni a jogalapot, mely fölhatalmazza az államot, hogy polgáraitól adót követeljen. Az állam oly intézmény, melyet a természet Alkotója létesített, és fölruházott minden eszközzel, a mely célja elérésére szükséges. Minthogy pedig az államnak föladata teljesítéséhez anyagi eszközökre van szüksége, joga is van polgáraitól adókat követelni s a polgárok kötelesek azokat fizetni.

Az adók jogalapja meghatározza azok mértékét is. Az állam csak annyit követelhet polgáraitól, a mennyi föladatának telje-

sítésére szükséges. Az adók kivetésének a polgárok gazdasági szolgálat-képességének megfelelőleg kell történni. Ezt kívánja az osztói gazságosság.

Hogy máskülönbén mily szempontok legyenek az adók meghatározásánál irányadók, erre nézve igen eltérők a vélemények. Egypár irányelvet itt megemlítünk.

Igen helyes, hogy legyen egy meghatározott összegű jövedelem, az ú. n. létminimum, a mely adómentes s az ezen felül lévő jövedelem fokozatosan adóztassék meg, mert a szolgálat-képesség erősebben nő, mint a jövedelem.

Helyesnek látszik, hogy a személyes munka által szerzett jövedelem kevésbé legyen megadóztatva, mint az, melyhez munka nélkül lehet jutni.

A szükséges élelmiszerek lehetőleg minden fogyasztási adótól mentesek legyenek.

D) *A hadügy.* A kormányzói hatalomnak kötelessége az államot nemcsak a belelenség ellen megvédeni, hanem a kívülről jövő veszélyekkel szemben is megoltalmazni, ezt eszközli a haderő vagy hadsereg által. A hadsereg tehát nem öncél, hanem eszköz az állam védelmére, tehát oly erősnek kell lennie – és nem nagyobbak – hogy képes legyen az államot minden erőszakos kultámadás ellen megvédeni. Tehát az általános hadkötelezettség, mely szerint minden fegyverfogható ifjú polgár bizonyos életkorig tagja a hadseregnek, nem egészen indokolt, mert miből következik az, hogy az államnak ily nagy haderőre van szüksége? És rengeteg hátrányára van a közjólétnek: óriási anyagi áldozatba kerül és túlnagy munkaerőtől fosztja meg a dolgozó társadalmat.

A hadsereg a nemzeti védelem eszköze, nem pedig a legfőbb kormányzó hatalom játékszere.

A katonaság, első sorban a tisztikar, külön osztályt, rendet alkot, épen úgy, mint az államhivatalnokok, de ne tekintse magát *a polgárságtól elkülönített kasztnak*, hanem legyen azzal *egybeforrva* különösen *érzelmileg*, mert ez adja meg a hadseregnek *a belső erkölcsi erőt*, nem pedig az *ágyúk és szuronyok*. A katonákra a legsúlyosabb kötelmek nehezdednek, minden pillanatban készek kell, hogy legyenek a nemzeti ügy érdekében a legsúlyosabb áldozatra, a véráldozatra. Innen van az, hogy a

katonák, a mint fölvetetnek a hadseregbe, esküt tesznek, hogy e kötelességöket hűen fogják teljesíteni. És minthogy a hadsereg föladata a közjó, a nemzeti ügy védelme, ez eskü nem szólhat a legfőbb kormányzati hatalmat képviselő személynek, hanem a nemzetnek. *Legyen az tehát valódi nemzeti zászlóeskü, nem pedig pusztá fejedelmi hűségeskü.*

E) *A külügy.* Az államok nem élhetnek elszigetelten egymástól, hanem úgy a szellemi, mint az anyagi téren folytonos összeköttetésben kell lenniök. A mely nép elzárja magát a külvilágtól, az nem részesül az emberi fejlődés nagyjótéteményeiben, a művelődés, sőt a közgazdaság terén is hátramarad. Szomorú példa erre az óriási chinai birodalom. A kormányzói hatalom föladata a külállamokkal az összeköttetést fönntartani. E végből a kormányzói hatalom a külállamokba képviselőket küld, a kik követek- vagy ügyvivőknek nevezetnek. E követeknek legalább bizonyos fokig személy ökre sértetleneknek kell lenniök és megbízójukkal szabadon kell érintkezniök, mert máskép rendezett és biztos összeköttetés a nemzetek között lehetetlen. Innen van az, hogy a művelt államokban a követek és azok személyzete ki van véve azon állam joghatósága alól, a melyhez küldetnek.

43. §. A kormányformákról.

Az államhatalom, a mint láttuk, isteni eredetű ugyan, de a természet Alkotója nem jelöli ki a hatalom alanyát; innen van, hogy az államokban különféle kormányformák léteznek. A kormányforma vagy alkotmány *nem egyéb, mint az államhatalom megosztásának és kezelésének módja.*

Az alkotmánynak három főalakját különböztetjük meg. Ha egy személyben összpontosul a főhatalom s az összes államhatalom gyakorlása ezen személy akarata és meghagyása szerint történik, e kormányforma egyeduralomnak (monarchia) neveztetik. Ha a legfőbb hatalom a nép kezében van s az összes államhatalmat a nép nevében az általa választott előljárók gyakorolják, létrejön a népuralom (democratia). A hol pedig csak egyes előkelő osztályok és magasrangúak birtokában van az összes államhatalom s ugyanezen osztály tagjaiból kerülnek ki az előljárók,

ott a kormányforma vagy alkotmány a jobbak vagy előkelők uralmának hívatik (aristocrazia).

E három egyszerű alkotmány: egyeduralom, népuralom és előkelők uralma összetételéből új, ú. n. vegyes államformák keletkeznek, melyek azonban mindig a három ősforrásra vezethetők vissza.

Arra a kérdésre: melyik a legjobb kormányforma? azt feleljük: mind a három jó, ha a közérdeket szolgálja s mind a három rossz, ha a magánérdek szolgálatába lép. Ha a kormányzók magánérdeke lép előtérbe, az egyeduralom zsarnoksággá (tyrannismus), az előkelők uralma kevesek uralmára (oligarchia), a népuralom pedig póruralommá (ochlocratia) fajul. Elméletben tehát minden kormányforma egyenlő, a gyakorlatban pedig az a legjobb, amely megfelel a nép jellemének, fölfogásának, képzettségének és szükségleteinek.

A népképviselőten alapuló alkotmányos egyeduralom igen szépen beválik a művelt Angliában, gazdaggá, hatalmassá, virágzóvá teszi azt, de hiába vezetnők be e kormányformát Afrika vad, barbár népeinél, azoknál ugyanezen eredményt minden bizonytalansággal nem hozná létre.

A régiek a mérsékelt örökösödési egyeduralomnak adtak előnyt a többi fölött, mert e mellett érhető el a legbiztosabban az államcél: a jogbiztonság, egyetértés és a közjólét. Ezt tanítja Plató, Aristoteles, szent Tamás, Bellarmin, Suarez stb. És a történelem ítélete igazolni látszik állításukat, mert e kormányforma alatt jött létre az európai műveltség, nagy tettek, kiváló alkotások, a tudományok és művészetek, az ipar és kereskedelem terén majdnem minden népnél egyes nagytehetségű fejedelmek nevéhez fűződnek.

Különbözik nem annyira a kormány formától, mint a hatalom kezelőinek igazságszeretetétől, az alattvalók lelkiismeretességétől függ a közjólét, nem az alkotmány, hanem a *iustitia est regnum fundamentum*. Nincs oly alkotmánybiztosíték, melyet a nyers erő le nem dönthetne, nincs oly törvény, melyet az emberi felfogás ki nem játszhatna. Az igazságszeretnek alapja a mély vallásosság. Hasztalan igyekeznek a modern törvényhozók az alkotmányt, a szabadságot különféle biztosítékokkal körülsán-

czolni, ha azalatt, míg egyik kezökkel a sánczokat ássák, másikkal a nép szívéből a vallásosságot kiirtani igyekeznek. Az ily védsánczok a leglazább homoktalajon vannak emelve, melyeket már a legkisebb szélvihar is betemet.

44 §. A népképviselőten alapuló alkotmányos egyeduralom.

A mi e kormányforma történetét illeti, szerzője annak Montesquieu s a legtöbb európai államban a szabadelvűség juttatta uralomra. Montesquieu bámulója volt az angol alkotmánynak, azt a legjobbnak tartja s minden államnak mint egyedül helyes kormányformát ajánlja. Itt téved Montesquieu. Az angol alkotmány lassan fejlődött, több századon nőtte ki magát azzá, a mi most Az angol alkotmány teljesen összeforrt a néppel, úgy hogy az angol parlament története az angol nép története. Az angol alkotmány tehát tökéletesen megfelel az angol népnek, de nagy kérdés, hogy ép oly alkalmas-e más népeknek? Hogy ilyen legyen, azt kell föltennünk, hogy minden népnek ugyanazok a sajátos viszonyai és szükségletei, mint Angliának, már pedig ez nem áll, tehát téves az erre alapított állítás is.

Az alkotmányos egyeduralom azon alapeszméből indul ki, hogy egyensúlyt kell létrehozni a fejedelem, a nép és lehetőleg a vagyon, szellem és születés előkelőségeinek érdekei között. Ezt pedig a hatalom megosztása által akarja eszközölni. E végből a törvényhozói hatalmat a fejedelem a népképviselők és az előkelők házával egyetemben gyakorolja, úgy hogy; törvénynyé csak az lehet, a mit e két ház elfogad és a fejedelem szentesít.

A kormányzói hatalmat a fejedelem gyakorolja, de a többség kebeléből választott kormány jóváhagyó ellenjegyzése mellett. A fejedelem nem felelős, de a kormány a kormányzás minden tényeért felelős a képviselők két házának úgy, hogy a kormány csak addig tarthatja fenn magát, míg mindkét ház többségének bizalmát bírja, ha ezt elveszti, nem írott törvény ugyan, de a viszonyok szükségességénél fogva tartozik a fejedelem új kormányt kinevezni.

Az alsóház tagjait a nép választja, az előkelők házának tagjai pedig kinevezés folytán vagy pedig születés, állás vagy

vagyoni állapotnál fogva kerülnek be a törvényhozótestületbe. Innen ered a legtöbb államban dívó azon jogszokás, hogy a kormány, mely a népképviselők bizalmát bírja, ha a másik ház bizalmát elveszti is, helyén maradhat, mert az utóbbiak nem képviselik az ország közvéleményét.

Az alkotmányos kormányformának ama igen nagy előnye van, hogy az egyeduralkodói hatalmat mérsékli a nép javára, a melynek óhajai úgy a törvényhozásnál, mint (legalább bizonyos fokig) a kormányzásnál érvényesülnek. Azonban nem az az eszményi tökéletesség, mint a minnek a szabadelvű állambölcselők mondják, sokat kell még azon csiszolni, javítani, hogy az legyen. Hibák találhatók fel úgy a hatalom megosztásánál, mint a választási rendszernél, mely az alkotmánynak alapja.

Hibás a hatalom megosztása, mert a törvényhozói hatalom úgy van a két alanyban, t. i. a fejedelem és törvényhozói testületben elhelyezve, hogy ha azok összeütköznek, szembe kerülnek egymással, akkor megakad az egész gépezet, lehetetlen állapotok jönnek elő, különösen akkor, ha tetterős, önérzetes fejedelem ül a trónon.

A szabadelvű államférfiak ily esetekre azon kibontakozási módot jelölik meg, hogy a fejedelem ily körülmények között fölosztatja a népképviselést, új választásokat rendel el, vagyis megkérdezi a népet s ha az új képviselőtestület is az előbbinek álláspontjára helyezkedik, akkor a fejedelem kénytelen akarátát az új választások által megnyilatkozott népakaratnak alárendelni, vagyis a szentesítést az újjólag tárgyalt és megszavazott törvényektől már nem tagadhatja meg. De ez esetben a fejedelem nem rendelkezik valódi törvényhozói hatalommal, mert utóvégre mindig köteles a nép akarata előtt meghajolni; ily alkotmányos uralkodó tulajdonkép nem egyéb, mint *egy közjogi díszszemély*, a kinek egész uralkodói működése nem egyéb, mint egy pár díszfölvonulás, néhány ünnepi beszéd elmondása, melyet miniszterei jóváhagynak vagy maguk készítének és a *köteles szentesítés*.

Hiánya még e kormányformának, hogy a törvényhozó gépezet működése nehézkes, a tanácskozásokat, mint ezt napjainkban, a Példák mutatják, mesterségesen elnyújtják, sőt visszaélve a szólás-

szabadsággal, végnélküliekké is tehetik, a mi sok esetben, a midőn a gyors elhatározástól függ a siker, pl. a hadüzenetnél, nemzeti veszedelmet is jelenthet.

Még inkább kitűnnek e kormányforma hibái, ha magát a választási rendszert vesszük, melyen e kormányforma alapul. Valódi népképviselő csak az általános választási jog mellett lehetséges. Eredetileg követelte is azt mindenütt a szabadelvűség. Később azonban a legtöbb helyen megelégedett az adó vagy birtok nagyságához kötött választási rendszerrel. Mindkét választási rendszer hiányai nagyon is szembeötlők.

A választásnak az a főadata, hogy az állam a nép érdekeinek, jogos kívánságainak és szükségleteinek megfelelő törvényhozótestületet teremtsen. Ez pedig csak úgy érhető el, ha minden egyes választó az állam érdekeiről teljesen tájékozva van, ha ki tudja keresni azon egyént, a ki ezen érdekek képviselőjére legalkalmasabb és ha akaratát minden egyes választó ily irányban szabadon érvényesítheti. Már pedig a nagy tömegnél sem eme körülmények belátást, sem az akaratnak ily szabad megnyilvánulását nem találhatjuk fel, még a műveltebb országokban sem. A választók legnagyobb része félrevezetve a nagyhangú kortesektől, a sajtó czélzatos közleményeitől vagy egyes bűjtogatóktól gyakorolja szavazati jogát. így a legtöbb esetben oly törvény hozótestület jön létre, a mely legkevésbé felel meg a nép jogos igényeinek, az állam szükségleteinek.

A másik kelléke az országos törvényhozótestületnek az, hogy az úgy legyen összeállítva, hogy abban minden rend, állás, foglalkozás képviselve legyen, tehát legyen abban ügyvéd, orvos, katona, földbirtokos, iparos, kézműves stb., másképp okosan, helyesen és igazságosan a különböző társadalmi rétegek szükségleteiről nem tanácskozhatnak. Már pedig egész véletlen, ha az általános választói rendszer mellett a tudomány, a művészetek, az ipar, a kereskedelem, a földművelés stb. alkalmas képviselőt nyerne. Igen sokszor megtörténik vagy legalább megtörténhetik, hogy egyes osztályok általában nincsenek képviselve, vagy nincsenek elegendőképen képviselve, ekkor pedig helyes és igazságos tanácskozások a közszükségletekről nem létesülhetnek.

A mondottakból nem azt akarjuk levezetni, hogy az alkot-

mányos egyeduralom elvetendő, mert abban, a mint mondtuk, mód van nyújtva, hogy a nép jogos kívánalmi és szükségletei a törvények megalkotásánál erélyesen érvényesüljenek, hanem csak azt, hogy e kormányforma még nem tökéletes, hogy még azon sokat kell változtatni, simítani, csiszolni, hogy a jogos igényeket kielégítse.

45. §. Az államhatalom átszármazása.

Szólottunk arról, hogy az államhatalom eredetileg mily módon szerezhető meg, most szólanunk kell arról, hogy a már meglevő államhatalom mily módon mehet át másra. A hatalom ez átszármazásáról csak az egyeduralomban lehet szó, mert a népuralomnál vagy az előkelők uralmánál a legfőbb hatalom nem változhatik.

A legfőbb hatalom átszármazásának módjai a következők: 1. örökösödés; 2. választás; 3. győzelem; 4. szerződés és 5. elűlés.

1. Az örökösödnél a fejedelem halála után családjának egy tagja kapja a legfőbb hatalmat a meghatározott sorrend szerint, a mely törvényileg van szabályozva.

2. A választó egyeduralomban trónüresedés esetén a legfőbb hatalom alanyát választás útján jelölik ki, melyben az alkotmány által följosítottak vagy az összes nép vesz részt.

Ha összehasonlítjuk az örökösödési és választási egyeduralmat, az előbbinek az az előnye, hogy az ország meg van kímélve a fejedelemválasztással járó izgalmaktól, pártviszálytól s az esetleges polgárháborúk borzalmaitól, mely mint a történelem bizonyítja, oly sok ország romlását okozta. Nagy hátránya az, hogy az örökösödési sorrend szerint sokszor olyan egyén kerül a trónra, a ki se tehetségénél, se jelleménél fogva nem alkalmas arra.

3. Igazságos, győzelmes háború által is megszerezhető a legfőbb hatalom valamely ország fölött. A győző leigázhatja a legyőzött népet, ha ezt saját országának biztonsága és nyugodt fejlődése kívánja. Sőt büntetésből is meg lehet fosztani a győzelmes háború után függetlenségétől valamely népet, ha ez minden igazságos ok nélkül idézte elő a háború borzalmait.

4. Szerződés útján is átszállhat a legfőbb hatalom egyik alanyról a másikra, mint ezt a régi s az újabb történelem példái bizonyítják.

5. Elévülés útján is meg lehet szerezni a legfőbb hatalmat, vagyis a bitorlóból, a ki minden jogcím nélkül ragadta magához az államhatalmat, idő folytán törvényes uralkodó lesz. Mert a közjó kívánja, hogyha a bitorló hatalmának nyugodt birtoklásában van és a dolgok ezen új rendjén változtatni erkölcsileg lehetetlen, az előbbi törvényes uralkodó magánjogai háttérbe szoruljanak, megszűnjenek és az új uralkodó jogai törvényesüljenek. Másképp rend, béke sohasem jöhetne létre az államokban, azokban beláthatatlan zavar uralkodnék, hisz alig van fejedelem, a ki országainak legalább is egy részéhez ne ily módon jutott volna.

Nem tagadjuk, az elűzött fejedelemnek eleinte joga van fegyveres erővel is elűzni a bitorlót s visszaszerezni trónját, de ez csak magánjog és épen ezért, ha idők folyamán a körülmények úgy alakulnak, hogy a bitorló békét teremt az országban és tőle elvonni a hatalmat nagy rendzavarás, belviszályok nélkül lehetetlen, a közjó: az állam jóléte követeli, hogy a magánjog: a trónkövetelő igényei megszűnjenek.

Hogy mikor jön el ezen időpont, határozottan megállapítani nem lehet, a közjogi elévülés épen abban különbözik, a jogtudósok véleménye szerint a magánjogi elévüléstől, hogy ahhoz sem jóhiszeműség, sem meghatározott időpont nem szükséges.

46. §. Az államhatalom megszűnése.

Az államhatalom megszűnéséről, épen úgy mint annak átszármazásáról csak az egyeduralomban lehet szó, mert csak itt változhatik a legfőbb hatalom alanya.

A hatalom megszűnése és átszármazása között szoros összefüggés van, mert mindannyiszor, valahányszor az egyik alanyra átszármazik a hatalom, a másikban megszűnik; például elévülés vagy győzelem által egy alany megszerzi a hatalmat, a másik tehát elveszti. Főlöszleg ismétlésekbe nem akarunk esni s így

a hatalom megszűnésének még két nem tárgyalt módjáról, úgymint a lemondásról és letételről fogunk szólni.

1. A lemondás abban áll, hogy valaki önként teszi le a hatalmat. Minden szerzett jogról, tehát a legfőbb hatalomról is le lehet mondani, másként egyénileg nem lennének szabadok. A régiek azt állították, hogy a legfőbb hatalomról, legyen az akár egyházi, akár világi, lemondani nem lehet, innen magyarázható meg, hogy Dante a pokolba helyezi V. Czelestin pápát, mert a pápaságról lemondott. Pedig minden hatalomról, legyen az akár egyházi, akár világi, nemcsak le lehet mondani, hanem tanácsos is lemondani, ha a hatalom birtokosa érzi, hogy nem rendelkezik a kellő tulajdonokkal, melyek a hatalom kezeléséhez szükségesek, vagy ha olyanok a viszonyok, hogy a közjóra sikerrel többé nem működhetik, például nincs kilátása arra, hogy a földült rendel, békét helyre tudja állítani.

2. A letétel abban áll, hogy a hatalom birtokosától akaratán kívül elveszik a legfőbb hatalmat. Ez kétféle lehet: ideiglenes és állandó. Az ideiglenes akkor adja elő magát, a midőn a fejedelem valamely testi vagy lelki betegség következtében hosszabb időre képtelenné válik a hatalom kezelésére, például örültté lesz, ekkor helyettest választanak, ha tudniillik maga az alkotmány nem gondoskodik a helyettesítésről, a ki mindaddig gyakorolja a legfőbb hatalmat, míg a fejedelem ismét visszanyeri egészségét. Az állandó letétel akkor szokott előfordulni, midőn az alattvalók az oly fejedelmet, a ki hatalmával visszaél, azt nem a közjó, hanem saját egyéni érdekei előmozdítására használja, trónjától megfosztják. Az oly fejedelmet, a ki a közhatalmat saját magánérdekének előmozdítására használja s ebben oly messze megy, hogy az alattvalók romlásától, a közjó pusztulásától sem riad vissza, zsarnoknak szokás nevezni. Itt az a nehéz kérdés merül föl, hogy a zsarnokot *jogosan* megfoszthatják-e alattvalói a tróntól.

Rousseau szerint e kérdés megoldása igen egyszerű. A fejedelem nem egyéb, mint a nép első hivatalnoka, ha ez hivatalával visszaél, a tejhatalmú nép jogosan fosztja meg tisztétől, melyet reá bízott.

A keresztény tudósok két részre oszlanak. Vannak, a kik

azt tanítják, hogy a nép a zsarnokkal szemben, különösen az elnyomatás legvégső fokában, jogosan lép az erőszak terére, jogosan vonhatja az uralkodót felelőségre, büntetésül megfoszthatja trónjától, sőt ki is végeztetheti. Mások ellenben minden nyílt forradalmat, még a kegyetlen zsarnok ellen is, jogtalannak tartanak.

Jean Petit volt az első, a ki 1407-ben Parisban fölállította azt a tételt, hogy a zsarnok fejedelmet bárki megölheti. A reformáció után a protestáns jogtudósok közül többen védték e tételt, a katolikus jogbölcselek közül egész nyíltan, igaz ugyan, hogy több korlátozással, a spanyol Mariana hirdette.

Hogy a kegyetlenkedő zsarnok ellen joggal léphet a nép a fegyveres ellenállás terére is, sok kiváló katolikus jogtudós tanította és tanítja most is, a régiek közül elsőrangú szerepet vitt e téren Bellarmin, Suarez, sőt szent Tamás is. Az újak között Zigliara, Rutten, Hammerstein s a szabadelvűek közül Bluntschli, Paulsen.

Főérvök a következő: A fejedelem azon kötelezettséggel birja a hatalmat, hogy igazságosan uralkodva, a közjót mozgássa elő. De ha a fejedelem e kötelezettségen túlteszi magát, zsarnokilag uralkodik, a közjót földúlja: a nép a fegyveres ellenállás terére léphet, a fejedelmet elkergetheti és törvény elé állíthatja. Ezt tanította, mint mondtuk szent Tamás is, a ki (S. Th. 2, 2. qu. 42 ad. 3.) világosan kimondja, hogy a zsarnok uralmának fegyveres megtámadása a nép részéről jogos és nem nevezhető lázadásnak, mert a lázadás a közrendet zavarja meg, a zsarnok ellen való föllépés pedig nem a közrendet zavarja meg, hanem inkább a zsarnok önkénye által megzavart közrendet helyreállítani igyekszik. Tehát a valódi lázadó, folytatja, maga a zsarnok, mert hatalmát nem a közjó előmozdítására, hanem annak romlására használja.

Mások ellenben azt állítják, hogy az alattvalók a zsarnok fejedelemmel szemben a fegyveres ellenállás terére nem léphetnek, őt törvény elé nem idézhetik, trónjától meg nem foszthatják. S állításukat a következő érvekkel bizonyítják:

1. A joggal való visszaélés következtében sohasem vesz el maga a jog. Tehát bármely módon is éljen vissza az uralkodó

a hatalommal, azt sohasem vesztheti el. Következésképp a polgárok ellene jogosan fegyvert nem foghatnak. A fejedelem súlyosan vétkezik, ha hatalmát nem a közjó előmozdítására használja, alattvalóit sanyargatja, de ezért csak is Istennek felelős, az alattvalók kérdőre nem vonhatják, törvény elé nem állíthatják.

2. Senki saját ügyében bíró nem lehet. Ha pedig a nép fejedelmének fegyveresen ellenáll, őt törvény elé idézi, trónjától megfosztja, vádló, bíró és az ítélet végrehajtója egy személyben. A nép tehát maga hatalommal való visszaélés esetében sem vonhatja uralkodóját felelőségre.

3. A lázadás a hatalommal való visszaélés esetében is csak fölforgatása az Isten által létesített rendnek, mert maga Isten, a társadalmi élet megalapítója rendelte, hogy az alattvalók engedelmeskedjenek az előljáróknak. Az Isten által megállapított rend fölforgatása soha semmi körülmények között, még a közjó érdekében sincs megengedve, mert a cél nem szentesíti az eszközöket.

4. A lázadás következtében az alattvalók helyzete a legtöbb esetben nemcsak hogy nem javul, hanem súlyosodik, a mennyiben a lázadás a közrendet, mely a zsarnokság idejében még megmaradt, teljesen fölforgatja s szabad tért enged a legundokabb emberi szenvedélyeknek.

5. Végre hivatkoznak a Syllabusban elvetett (65.) tételre: «a jogos fejedelemnek szabad az engedelmisséget megtagadni, sőt ellene föl is lázadni».

A mint látjuk, mindkét részen kiváló tekintélyek kiváló érvekkel állanak, a kérdés tehát, szabad-e a zsarnok fejedelem ellen fegyvert fogni, trónjától megfosztani, nincs eldöntve, továbbra is vita tárgyát képezi.

Mint viselkedjék tehát a nép a zsarnok fejedelemmel szemben.

1. Sohasem szabad magánembernek a jogos fejedelmet, még ha zsarnok módra is uralkodik, felelőségre vonni, bántalmazni, vagy megölni, a mint ezt a katolikus Mariana, a protestáns Luther, Melanchton, Kálvin, Zwingli, Knox János hirdette, mert ez a közrendnek teljes fölforgatása, a legnyíltabb anarchia lenne, a melytől undorral fordul el most mindenki. Ettől különbözik ama

másik kérdés, melyet szent Tamás (S. Th. 2, 2. qu. 69 ad 4.) fölhoz, hogy szabad-e magánügyének fejedelme ellen, a ki őt teljesen igazságtalanul, saját házában fegyverrel megtámadja, ho[^]y nejét s vagyonát elrabolja, fegyverrel védekezni. Itt önvédelemről van szó és szent Tamás azt mondja: «a mint szabad a rablóknak ellenállni, épen úgy megvan engedve, hogy a fejedelemnek is ellenálljunk.»

2. Meg van engedve a zsarnok fejedelemmel szemben a szenvedőleges ellenállás, a mely abban áll, hogy az igazságtalan törvényeket, a jogtípró rendeleteket nem teljesítjük, sőt ez sokszor meg is van parancsolva, ha tudniillik a zsarnok intézkedése a tételes vagy a természeti isteni törvényt sérti, mert inkább kell engedelmeskedni Istennek, mint az embereknek.

3. Meg van engedve a cselekvő ellenállás is, a mennyiben ez törvényes eszközökkel történik. Tehát gyűlések tartása, kérvényezés, új választások sürgetése által az alattvalók mindig törekedhetnek az államhatalom által rajtok ejtett sérelmek orvoslására. Sőt a fegyveres ellenállás terére is léphet a nép, ha az alkotmány világosan megadja neki e jogot. A történelem több ily esetet mutat föl: így Kopasz Károly 856-ban a birodalom nagyjainak, Földnélküli János 1215-ben az angol báróknak, II. Endre királyunk pedig az ország rendéinek megadta bizonyos esetekben a fegyveres ellenállás jogát.

E három pontra nézve nincs vita a jogbölcselek között, hogy azonban az alattvalók tovább is mehetnek-e, fegyvert ragadhatnak-e a zsarnok ellen akkor is, ha arra az alkotmányban nyílt jogot nem kaptak, a mint kifejtettük, vitás kérdés, két kiváló tekintélyi és belső érvekkel bíró ellenvélemény áll egymással szemben.

47. §. A nemzetközi jog.

A társadalmi élet természetszerű hivatása az emberi nemnek, az ez után való törekvés leküzdhetetlen s létünk minden mozzanatában észlelhető. Az ember családban születik, községben, városban nő föl s működését a közjó javára az államban fejti ki.

Ha az államok egymástól teljesen el volnának zárva, akkor

kutatásainkat fölösleges volna tovább folytatni, mert az államnál magasabb fokú egységes társadalom nem létezik, az állam a társadalmi osztályozások betetőzése.

Azonban hacsak egy pillantást is vetünk az emberi nem fejlődésére, a művelt államok életére, azt látjuk, hogy azok, hacsak a fejlődésben hátramaradni nem akartak, folytonos érintkezésre, állandó összeköttetésre voltak és vannak utalva. Már pedig ezen állandó érintkezés nincs a népek önkényére bízva, hanem abban bizonyos szabályokat tartoznak szem előtt tartani; *azon jogok és köteleességek összege, melyeket az államoknak egymással való érintkezésben be kell tartaniok, nemzetközi jognak neveztetik.* A nemzetközi jog különbözik a népjogtól, valamint a nép és nemzet között is lehet különbséget tennünk. A nemzet alatt egy közös törzstől származó családok összegét értjük. A nép pedig valamely államhoz tartozó alattvalók összeségét fejezi ki. A népjog szoros értelemben véve (*ius gentium*) a természet törvényeiből folyó ama szabályok összegét jelenti, melyek minden műveit népnél érvényben vannak. A gyakorlati életben úgy a nemzet, mint a nép, valamint a nép- és nemzetközi jog is fölvaltva használtatnak. Mi is így fogjuk használni.

A nemzetközi jog, eredetét tekintve, fölöslik természeti és tételes nemzetközi jogra, a mint létét vagy a természet Alkotójának, vagy pedig az államok közti egyezkedésének köszöni.

Alanyát tekintve, köz- és magán nemzetközi jogot különböztetünk meg. A köz nemzetközi jog, az államoknak mint erkölcsi személyeknek egymáshoz való viszonyát tárgyalja, míg a nemzetközi magánjog a különböző államok egyedeinek egymáshoz való viszonyát szabályozza. A nemzetközi magánjog alanyai tehát az egyes polgárok, míg a nemzetközi közjognak az egyes államok képezik alanyát. Tárgyalásunkat a nemzetközi természeti jogra fogjuk irányítani, mint a mely legalkalmasabb bölcséleti kutatásra.

A kereszténység előtt a nemzetközi érintkezésben a jog majdnem teljesen ismeretlen fogalom volt. Még a legműveltebb népeknél is, mint a görögöknél, a rómaiaknál, minden idegen barbárnak, ellenségnek tekintetett, a ki jogvédelemben nem részesült. A különböző államokban a háború, mint rendes állapot

szerepelt, a melyben a győző kénye-kedve szerint rendelkezett a legyőzöttel.

A kereszténység más állapotokat, más fölfogást teremtett. A keresztény tan szerint mindnyájunkat Isten teremtett, mindnyájunkat saját vérével váltott meg Krisztus Urunk, mindnyájunknak az a rendeltetése itt e földön, hogy egymást segítve, támogatva, a közjóléten munkálkodva törekedjünk az örök boldogság felé. A krisztusi tan szerint tehát az egész emberiség egy nagy családot képez, melynek közös az eredete, közös, ugyanaz a végcélja. A kereszténység közelebb hozta *egymáshoz* a különböző nemzeteket, sőt testvérekké lette.

Eme testvéries viszony a hitújítás idejében megszakadt, névleg a weszfáli béke óta a legdurvább önérdek irányítja az államok tetteit kifelé, a mely semmiféle, az államok felett álló jogrendet nem ismer, ff az állam, mondja Lásson, kifelé az önzésnek féktelen akarata. Mivel reá nézve nincs semmi erkölcsi kötelezettség, semmi jogrend, melynek engedelmeskednie kellene, azért csak önhasznát keresi s mivel minden állam ezt teszi, azért az államok szükségképen szüntelen, vagy csak látszólag megszűnő viszályokba keverednek.» Innen van a folytonos féltékenység, a véget nem érő verseny a hadsereg, a hadi felszerelés növelésében és tökéletesítésében, a mely az európai államokat a tönk szélére fogja juttatni.

Ezen anyagelvű fölfogásnak Hobbes vetette meg alapját, a ki szerint úgy az egyedeknél, mint a nemzeteknél a természetes állapot mindenkinek harcza mindenki ellen, melyben az erősebbnek joga érvényesül. És valamint az egyesek, úgy az államok is az egyetemes háborútól csak úgy menekülnek meg, hogy egymással a béke fentartása céljából szerződésre lépnek. E szerződés megtartására azonban semmi erkölcsi kötelezettség sem létezik; ha valamely államnak saját érdeke úgy kívánja, minden jogsértés nélkül megszegheti azt.

Ezen anyagelvű fölfogás ellenében azt állítjuk: *létezik természeti nemzetközi jog, mely szerint maga a természet Alkotója szabályozza a népek egymásközi viszonyát* Eme állításunkat így bizonyítjuk be:

1. Valamint minden test alá van vetve a nehézség tör-

vényének, a mely mindig, mindenütt ellenállhatatlan erővel vonzza a föld középpontja felé, épen úgy minden ember alá van vetve a természeti erkölcsi törvénynek, a mely mindig, mindenütt, mindenkivel szemben kötelezi, tehát a chinait épen úgy védi mindennemű igazságtalanság ellen otthon, mintha Német- vagy Franciaországban utazik. Sőt a természeti erkölcsi törvény érvénye nemcsak az egyedekre, hanem a társaságokra, az államokra is kiterjed. A mint nem követhet el igazságtalanságot magánegyén magánegyénnel szemben, épen úgy nem szabad ezt tennie társaságnak, államnak állammal szemben.

2. Az ember társadalmi lény, vagyis az emberek természetüknél fogva arra vannak hivatva, hogy egymással társadalmi összekötetésben éljenek. Már pedig az emberi társadalom természet szerűleg sok államra oszlik. Tehát bizonyos tekintetben maga a természet Alkotója kívánja, hogy az államok ne éljenek egymástól elkülönítve, elzárkózva, hanem egymással kölcsönös érintkezésben legyenek. Ha pedig az államok között természetes társadalmi összekötetésnek kell lenni, ennek szükségképeni következménye, hogy köztük bizonyos jogok és köteleességek vannak érvényben, mert társadalmi érintkezés jogrend nélkül el sem képzelhető.

Hogy pedig maga a természet utalja az államokat kölcsönös érintkezésre, világosan kitűnik onnan, hogy igaz ugyan, miszerint a műveltség alantas fokán álló állam elég ugyan önmagának, de minél jobban előre haladt a művelődés, annál nagyobb a munkamegosztás, annál jobban rászorulnak az államok egymásra, megosztva egymás között a társadalmi föladatokat, nem önkény szerint, hanem a talaj, éghajlat szerint is, a népek tehetőségeinek s jellemének stb. megfelelőleg.

3. Majdnem minden bölcselő megengedi, hogy az államok szerződéseket köthetnek egymással. Azonban e szerződéseknek csak akkor van kötelező ereje, ha az államok fölött egy magasabb jogrend létezik, mert csak innen származhatik a kötelezettség a szerződő államokra nézve, hogy ígéreteiket be is váltsák. Ha elvetjük a magasabb természeti jogrendet, mely a nemzetek kölcsönös érintkezését szabályozza, föltétlenül az anyagelvűség azon álláspontjára kell helyezkednünk, hogy az államok a kötött

szerződéseket csak addig tartoznak megtartani, míg reájok nézve hasznosak.

48. §. A nemzetközi jog alapelvei.

1. Minden állam független társaság. Tehát saját belügyeit maga intézi. Egy államnak sincs joga más állam területén joghatóságot gyakorolni, vagy annak belügyeibe önkényűleg beavatkozni. Minden állam szabadon fejlődhetik, szabadon mozoghat saját működési körén belül.

2. Minden állam jogilag egyenlő. Minden állam erkölcsi személy, tehát az államok egymással szemben mint erkölcsi személyek állanak, vagyis egyenlő jogokkal és köteleességekkel bírnak. Területi nagyság, hatalmi viszonyok teremthetnek túlsúlyt vagy rangbéli különbséget – innen vannak nagyhatalmak, közép- és kishatalmak – de a jogi egyenlőség azért megmarad.

3. Minden államot megillet a szövetkezési jog. Az államok, épen úgy mint az egyének, valamely kitűzött cél elérésére egyesülhetnek, szövetkezhetnek. E szövetségeknek azonban erkölcsi alapon kell nyugodniuk, mert e nélkül, a mint az egyedek nem társulhatnak, úgy az államok sem.

4. Minden államot megillet a védelmi jog. Az állam erkölcsi személy, tehát mint minden személyt, úgy az államot is megilleti a védelmi jog. E jogánál fogva az állam határain erődtítményeket emelhet, kikötőiben hajóhadat tarthat, megfelelő katonaságot szervezhet, hogy képes legyen minden kívülről származó jogtalan támadást visszaverni. Hasonlókép minden államnak jogában áll, hogy idegen alattvalókat saját területére beengedjen, vagy onnan kiutasítson, határain őrséget állíthat föl, a mely minden bejövő idegen alattvalót igazolásra szólíthat föl (útlevel kényszer). A viszonyosság elvénél fogva, kötelessége más állam területi épségét tiszteletben tartani, tehát annak határait tetszése szerint nem támadhatja meg, idegen alattvalók között lázadást nem szíthat, forradalmi törekvéseket nem támogathat.

5. Minden államot megillet a szabad mozgási és tökéletesítési jog. E szerint minden állam szabadon előhaladhat a tudományok s művészetek terén, tökéletesítheti iparát, kereskedelmét. Hasonlókép jogában áll, hogy megengedett módon, pl. vásárlás

vagy gazdátlan földrészt birtokbavétele által, területét nagyobbítsa, gyarmatokat alapítson, árúinak külföldön piacot szerezzen, az idegen árúk behozatala fölött őrködjék, azokon saját ipara és földművelése érdekében mérsékelt vámot vehet.

49. §. Az államok kötelmei egymással szemben.

Az államok kötelmei között első helyet foglal el a kölcsönös szeretet. Miként Isten akarja, hogy az egyes embereket tetekben nyilvánuló kölcsönös szeretet fűzze össze: akként Isten szándéka szerint a népeknek egyenletes és kölcsönös szeretet által összekötve, egymást támogatnia kell a világtervben nekik kijelölt feladat szabad teljesítésében.

2. Az államok nem vonhatják ki magukat a közbenjárás kötelezettsége alól. E szerint midőn *egy* idegen állam léte, akár forradalom vagy bitorlás, akár igazságtalan kultámadás következtében veszélyben forog és annak uralkodója segítséget keres: a közbelépés nemcsak jogosult, hanem nemzetközi kötelesség is. Mert valamint az egyes ember köteles veszélyben forgó embertársának segítségére sietni, ugyanezt köteles tenni egyik állam a másikkal szemben. Akkor is köteles a beavatkozásra belzavarok esetén, még pedig minden felszólítás nélkül saját érdekében, ha attól tarthat, hogy az idegen államban kitört zavar ragályként saját területére is átsaphat. E kötelezettség megszűnik, ha a beavatkozás rendkívüli nehézségekkel jár, vagy pedig beláthatatlan bonyodalmakat idézhetne elő, esetleg kétes, sőt végzetes kimenetelű háborút zúdíthatna a beavatkozóra.

E kötelességgel szemben merev ellentétben áll, az ú. n. benemavatkozás elve, melyet IX. Pius a Syllabusban kárhoztat. Ezen téves elvet az újkori szabadelvűség találta föl saját érdekében; szokása ugyanis a modern szabadelvűségnek a nagyhangú elvek gyártása és azok előrántása, a mint azt érdekei kívánják. A benemavatkozás hamis elvét akkor állították föl, midőn az olasz forradalmi párt zavarokat csinált az Appennini-félszigeten s rablóbetöréseket eszközölt a pápai államba. Hogy tehát az egyházállam megsemmisítésére és elrablására irányuló aknamunkát idegen katolikus állam beavatkozása meg ne hiúsítsa,

azért találták föl e hamis elvet. Ezen elv nyílt eltagadása a kölcsönös segélynyújtás kötelezettségének s az államok ama önvédelmi jogának, melynél fogva az idegen államok területén keletkezett zavarokat joguk van elfojtani, nehogy azok saját területükre átsapjanak.

3. Minden államnak kötelessége az idegen államból területére menekült erkölcsi bűnösöket elfogadni és kiszolgáltatni. Az erkölcsi vétséget elkövetők megbüntetését a megsértett jogrend kívánja, melynek helyreállítása elé nem szabad akadályokat gördíteni.

Más beszámítás alá esnek a politikai bűnösök, a kiknek üldöztetése sokszor a hatalmon levő ellenpárt erőszakoskodásából s zaklatásából ered, ezeket nemcsak hogy nem kötelesség kiadni, hanem inkább oltalomban s védelemben kell részesíteni, máskép megtörténhetnék, hogy becsületes, jellemes emberek, a kiknek nincs egyéb vétkük, mint hogy az uralkodó pártéval ellenkező elveket vallanak, ki lennének szolgáltatva a hatalmon levő párt boszújának.

4. Minden államnak kötelessége az idegen államokkal kötött szerződéseket pontosan megtartani s az azokban elvállalt földadatokat lelkiismeretesen teljesíteni. A természeti erkölcstörvény úgy az egyeseket, mint az államokat köteteli a kötött szerződések megtartására.

5. Végül az államok kötelessége, hogy egymást kölcsönösen tiszteljék, megbecsüljék. Mert úgy az egyednek és családnak, mint az államnak bizonyos mértékben főállásához és fejlődéséhez szükséges a tisztelet és becsület. Tehát kiváló tiszteletet kell tanúsítani az idegen államok állami méltóságának jelvényei: zászlója s címere iránt, úgyszintén a szokásos tisztelet illeti meg az idegen államok képviselőit is. Akár az államiság jelvényeinek, akár az államok követeinek megsértése a legsúlyosabb nemzetközi bonyodalmakra szokott vezetni.

Ezekben adtuk elő röviden a nemzetközi jog alapelveit béke idején; csakis a nemzetközi közjoggal foglalkoztunk, mert a magánjogok nemzetközi érintkezésben ugyanazok, mint a melyeket a polgárok egymással szemben bírnak. Térjünk ezek után át a nemzetközi jogokra háború idején.

50. §. A háború.

A háború nem egyéb, mint két vagy több állam fegyveres harcza, vagy mások szerint, a mi különben ugyanazt fejezi ki: két vagy több állam fegyveres harcának állapota.

Háborút tehát két vagy több állam is viselhet, de megkívánatik, hogy a hadviselő felek teljesen önálló, független államok legyenek. A nem független és önálló közösségek erőszakos küzdelmét szokás ugyan polgárháborúnak nevezni, de sokkal helyesebb az ily harczra nézve a forradalom elnevezés, mert ezzel a főnálló jogrend felforgatása van egybekötve.

A háború alatt az önálló, független népek fegyveres küzdelmét értjük, hogy megkülönböztessük a tudomány, a sajtó, a közgazdaság terén vívott harczoktól, melyeket csak átvitt értelemben szokás háborúnak nevezni.

A háború lehet jogos és jogtalan, a szerint a mint jogos ok alapján, vagy a nélkül indíttatik meg. Lehet továbbá a háború védő és támadó. Tulajdonkép minden jogos háború védő háború, mert minden igazságos háború tulajdonkép nem egyéb, mint a jogvédelem utolsó eszköze. A közönséges életben azonban csak a fenyegető jogvédelem elhárítását czélzó háborút mondjuk védő háborúnak, míg ellenben a már elkövetett jogsérelem megtorlására, vagy jóvátételére irányuló harcz támadó háborúnak mondatik.

Megkülönböztetünk ezenfelül még szárazföldi vagy tengeri háborút, a mint a fegyveres küzdelem a szárazföldön vagy a tengereken folyik le.

A hadüzenet joga a kormányzói hatalom legfőbb alanyát, vagy annak megbízottját illeti meg, a háború ugyanis a jogvédelem utolsó eszköze, ezen' eszközt tehát csak az veheti alkalmazásba, a ki a jogvédelem legfőbb őrének tisztét tölti be. Mondtuk, hogy az államhatalom legfőbb alanyának helyettese is megüzenheti a háborút, ez a köztársaságokra vonatkozik, a hol az alkotmány értelmében az államhatalmat bíró nép vagy a köztársasági elnökre vagy más testületre bízza e tisztet.

A háború rendkívüli sok bajt, szerencsétlenséget hoz az államra, ezer meg ezer emberélet s milliókat érő nemzeti vagyon pusztulásával jár, sőt sokszor virágzó falvak, városok

és egész országok mennek tönkre, de azért a háború nincs minden körülmények között megtiltva.

A mint az egyénnek jogában áll az élete és vagyona ellen irányuló jogtalan támadásokkal szemben védekezni, úgy joga van erre az államnak is, még pedig sokkal fokozottabb mérvben, mert biztonsága, fönmaradása a közjótéttel függ össze, melynek védelméről semmi körülmények között nem mondhat le. Hisz ez képezi létalapját és célját az államoknak. Az egyed lemondhat az önvédelemről némely esetben, nem így a közhatalom, mely a közérdek védelmére van rendelve. Tehát a védőháború egyenes kötelessége az államnak.

A támadó háború jogosultságát is igen könnyű kimutatni, midőn a jogtalanul elrablott birtok visszaszerzéséről vagy jogos kártalanításról van szó, mert itt is tulajdonképen a megtámadott állam birtokainak és jogainak föntartásáról van szó.

Nagyobb a nehézség a támadó háború kimutatásánál, ha annak az államon elkövetett sérelem megtorlása képezi célját, mindazonáltal az ily háború jogosultsága is kitűnik, ha a népek érintkezésében szükséges rendet és biztonságot veszszük tekintetbe. Ha ugyanis az államok kölcsönös vétségei büntetlenül maradnának, azok annyira általánosakká válnának, hogy a rend és biztonság fel nem volna tartható. Minthogy a sértett állam valamely magasabb bíróságnál, mert ilyen nem létezik, elégtételt nem kereshet, nyilván fel van jogosítva arra, hogy a rajta esett sérelmet maga torolja meg, a mi csak háború által történhetik meg.

A háború tehát, daczára minden borzalmainak, megengedett dolog, hogy azonban igazságos legyen, bizonyos föltételek tartandók szem előtt t. i. 1) legyen jogos ok a háború megindítására, 2) magának a háborúnak az igazság és szeretet korlátai között kell lefolynia.

A jogos okok a következők: *a)* erőszakos támadás ellen való védekezés, a mely meg is előzheti a támadást, ha így a győzelemre nagyobb a kilátás, *b)* a jogtalanul elrablott tartományok visszaszerzése, *c)* valamely alapos jogkövetelés, kártérítés behajtása, *d)* az elkövetett jogsértés megboszulása, *e)* más állam támogatása valamely jogos háborúban.

Minthogy azonban minden, még a legjogosabb okból is megindított háború végtelen károkat okoz nemcsak a legyőzötteknek, hanem a győzőnek is, előbb minden eszközt föl kell használni az ügy békés kiegyenlítésére, *úgy hogy a háború valóban a megsértett jogrend helyreállításának utolsó, szükségképen eszköze legyen.* Sőt mielőtt a háború megindíthatnák, meg kell hallgatni az okosság szavát is; azaz: csak akkor szabad háborút kezdeni, ha erős a kilátásunk, hogy azt győzelemmel fejezhetjük be, másképp nyitott szemmel rohannánk a végveszélybe.

A mi pedig a másik föltételt: t. i. annak igazságos keresztülvitelét illeti, a következőket kell meg jegyeznünk:

1. Csak azok ellen kell harczolnunk, a kik fegyverrel kezükben ellentállnak vagy támadnak. Azokat, a kik leteszik a fegyvert, vagy meg vannak sebesítve, olyanoknak kell tekintenünk, mint a kik kötelességüket teljesítették, midőn ellenünk harczoltak. Tehát a hadifoglyokkal emberségesen kell bánni, a sebesülteket pedig gondos ápolásban részesíteni. Az ellenséges állam békés alattvalóit, a kik nem tartoznak a hadviselő erőhöz, nem szabad bántalmazni, a védtelen polgárok ellen való minden erőszakoskodás a nemzetközi jog nyílt megsértése.

2. A hadi zsákmányt csak arra kell korlátozni, a mi az ellenséges hadsereghez tartozik. A magánbirtokot lehetőleg kímélni kell. A hadisarcz ugyan meg van engedve, de csak annyiban, a mennyiben ezt a hadsereg szükséglete megköveteli. Nagyon tévednek azok, a kik azt tartják, hogy a győzelem mindenre feljogosít, a győzelem nem ad semmi jogot, hanem csak alkalmat szolgáltat a már meglévő jogkövetelések érvényesítésére.

3. Becstelen eszközöket nem szabad a hadviselés alatt használni. Nem szabad az idegen alattvalókat saját uralkodójuk ellen lázadásra szítani, a katonákat árulásra csábítani, az élelmiszereket, kutakat megmérgezni. A hazugság és hamis eskü még a háborúban sincs megengedve. Ellenben hadicselek, színlelt támadások, kémek által való kipuhatolások, mert ezekben csak az emberi ügyesség nyilatkozik meg, szabadon alkalmazhatók.

Mihelyt a cél, a mely végett a háború megindítottatott el^van érve, az ellenségeskedést azonnal be kell szüntetni, a győző köteles az ellenséges területet elhagyni. A győzelem semmi

viszonyban sem áll a joggal, tehát valamely ország pusztán anyagi meghódítása még nem képez jogcímet annak bírására. Ellenséges területet csak akkor tarthat meg a győző, ha ehhez előbb joga volt, vagy ha az ellenség ilyen büntetést megérdemelt és ha egész nyilvánvalóvá lesz, hogy a meghódított földterület birtokbavétele nélkül a győztes állam biztonsága állandóan fenyegetve lesz. A hadi költségek megtérítését jogosan követelheti a győző.

Azon államok melyek a hadviselő felek szomszédságában laknak és a háborúban nem vesznek részt, semlegeseknek nevezetnek. A semleges államok kötelessége minden oly cselekménytől visszatartani magukat, a mely egyik félnek a másikkal szemben akár közvetve, akár közvetlenül előnyére vagy hátrányára szolgálna. Ha a hadviselő felek valamely állam semlegességét el nem ismerik, akkor ennek joga van a semlegesség megvédésére határain fegyveres erőt állítani föl, mellyel minden határsértést jogosan megtorolhat, ez a fegyveres semlegesség.

A háború békekötéssel vagy békeszerződéssel nyer befejezést.

51. §. A nemzeti államok és a világállam.

Előadva az emberi társasélet különféle alakulásait, röviden szólanunk kell még csoportosulásairól, mint a jövő zenéjéről, t. i. a nemzeti államokról és a világállamról.

1. A nemzeti államok. Az emberi nem az egymástól elütő testképződés szerint, mely leginkább az arczzög, koponyaalkat, bőrszín különféleségében nyilvánul, több fajra oszlik, a melyek számára nézve a tudósok nem egyeznek meg, így Buffon hat, Agassiz nyolcz, mások tizenhat vagy húsz sőt még több fajra is osztják az emberi nemet. A fajok ismét törzsekre vagy nemzetre osztatnak. Ugyanis a közös törzstől származó egyedek bizonyos szellemi vagy testi ismertető jeggyel bírnak, melyet származás által örökölnek, mely egy tömeggé fűzi őket össze és minden más embertömegtől megkülönbözteti.* Az ilyen közös

* Ezen ismertetőjegyek 1) a közös eredet, 2) mindenkinél azonos nyelv, 3) nemzeti jelleg, mely kiváltképen a testi szervezetben és életmódban nyilvánul.

törzstől származó embertömeget nemzetnek nevezzük. A nemzeti államok eszméje abban áll, hogy az államok nemzetek szerint alakuljanak, a nemzetek ne legyenek szétforgácsolva, hanem minden nemzet a maga teljességében egy önálló, független államot képezzen. Már a letűnt század közepe táján voltak egyes jogtudósok, a kik főállították az úgynevezett *nemzetiségi elvet*, amely szerint minden nemzetet megillet azon jog, a mely szerint, ha másképp nem lehet, erőszakkal is egy állammá egyesüljön, ha politikailag szét van forgácsolva. Ezen tant hirdette Zeller, Mohl, Bluntschli. Ezen tant használta ki Cavour, hogy Olaszországot egységes állammá tegye. Ezen tan képezi azon államférfiak ábrándos működésének alapját, a kik a kontinens három nagy nemzet államának, úgymint a szláv, germán és latin köztársaság megteremtésén fáradoznak. Hogy sikerülni fog-e e terv, a mely egész Európa társadalmának felforgatásával járna, nem akarunk e kérdés tárgyalásába bocsátkozni, mert politikai jövőveléssel nem foglalkozhatunk, itt csupán ama jogi kérdést kell eldöntenünk, hogy meg van-e minden nemzetnek a természeti joga ahhoz, hogy erőszakkal egy állammá egyesüljön, ha esetleg több államra van tagolva.

Azt elismerjük, hogy egész nemzetnek egy állammá való tömörülése magában véve jó és hasznos, mert a nemzeti egység nagy előnyt nyújt az államnak, szilárddá, erőssé teszi. Azok között a kik származásra, nyelvre, fejlődésre, közelebb állanak egymáshoz, nagyobb az egyetértés, összetartás, vonzódás, melyen a hazaszeretet alapul, következésképp ilyen tömörülésre törvényes és jogos eszközökkel törekedni szabad. De nem ezen fordul meg a kérdés, itt azt kutatjuk, hogy megillet-e minden nemzetet a jog, hogy a létező államok romjain új egységes nemzeti államot építsen föl.

E kérdésre egész határozottan tagadólag kell felelnünk. Állításunkat következőleg bizonyítjuk be. A nemzet, mint ilyen, nem képez szerves egységet, mert a közös eredet, nyelv, testi jelleg semmiféle szervezetet nem ad a tömegnek. Ha tehát a nemzet nem szervezett egység, nem lehet egységes jogalany, a hol pedig nincs egységes jogalany, ott egységes jogról nem is lehet beszélni, tehát a nemzet, mint ilyen, nem rendelkezhetik

ama joggal sem, hogy erőszakos úton egységes állammá egyesüljön.

De a nemzetiségi elv nemcsak sérti a természeti jogot, a mennyiben a főnálló állami rend erőszakos fölforgatását jelenti, hanem keresztülvitele majdnem lehetetlen, mert Európában nemcsak egyetlen egy állam sem létezik, mely a nemzetiségi elv szerint volna tagolva, hanem még egyetlen egy nagy város sem Wienben, Berlinben, Parisban különféle nemzetiségi kolóniák találhatók, tehát már e nagy városokat is mennyi államra kellene osztani; vagy legalább is nemzetiségek szerint elkülöníteni.

Most is nagy a gyűlölet a népek, országok között, a mely nemcsak a krisztusi, de a tisztán természeti felebaráti szeretettel is ellenkezik s e gyűlöletnek igen nagyrészen a nemzetiségi elv végrehajtásának erőszakos követelése a szülőanya. E gyűlölet és faji ellenszenv sokszoron fokozódnék, ha a nemzetek politikailag teljesen elválának egymástól s a korlátolt és önző nemzeti elzárkózás állandó veszedelemmel fenyegetné a békét s a nemzetközi érintkezést elviselhetetlenné tenné. Míg ellenben a nemzetek jelen politikai szétforgácsoltsága közelebb hozzá azokat egymáshoz, az ellentétek elsimulnak s a nemzetek jó és rossz tulajdonságai, – mert minden nemzetnek meg van a maga fény- és árnyoldala – kölcsönösen pótolják és kiegészítik egymást, a mi az emberi művelődésnek hatalmas emeltyűjéül szolgál. Csak nem kell mesterségesen szítani a nemzetek tömege között a faji gyűlöletet, mint ezt napjainkban a lelketlen izgatók teszik s a egyes nemzetiségű államok jóléte semmi kívánni valót sem fog hátrahagyni.

2. A világállam. A szabadelvűség egyes követőinek eszményképét nem a mai államok, sőt nem is a nagy nemzeti államok képezik, hanem az úgynevezett *világállam, vagyis a szervezett emberiség, az egész emberiségnek egy közös jogrend alatt való egyesülése*. A nemzetiségileg korlátolt államok, mondja Bluntshli, nem föltétlenül, hanem csak viszonylagosan tökéletesek. Az államtestet az emberi testhez hasonlóan kell alkotni. A tökéletes állam ennél fogva a látható emberiségnek egy szerves testté való egyesítése, vagyis a világállam a világbirodalom a haladó emberiség eszméje.

Nagy Sándortól Napoleonig sokan fáradoztak tollal és karddal a világbirodalom megteremtésén, de senkinek sem sikerült. És talán sohasem fog sikerülni. Mert az emberek jellemre, erkölcsükre és műveltségükre nézve, valamint nyelvi, faji és nemzeti sajátágaik szerint annyira különböznek egymástól, oly nagy közöttük az ellentét, hogy a bukott emberiséget egy legfőbb hatalom egy törvényhozó és egy bíró alatt majdnem lehetetlen egyesíteni. Sőt e különbségek és ellentétek miatt nem is látszik kívánatosnak, mert ellentétes elemeket egyenlő törvények szerint igazgatni nem helyes, hisz a mely intézkedés helyes, Afrikában, nem fog beválni Európában, a mely törvény megfelel a négerfajnak nem lesz megfelelő az indo-germánoknak. Krisztus urunk egy egyházat alapított, melyben egy főhatalom alatt az egész emberiséget egyesíteni akarja, ez teljesen czélszerű helyes dolog, mert az egyház lelki, szellemi társaság, czélja a lelkek üdvözítése s e tekintetben az emberek között nincs különbség, mindnyájunk lelke halhatatlan, mindnyájan szabadak vagyunk, mindnyájan közremunkálkodhatunk az isteni malaszttal. De az anyagi jólét felé vezetni egy rendszer szerint az egész emberiséget, nem lehet.

A műveltség terjedése, a közlekedési eszközök gyorsasága, az ipar fellendülése, a kiterjedt kereskedés közelebb hozta az embereket egymáshoz. Európa hajói gyártmányokkal megrakodva bejárják az egész világot, Ázsia és Afrika termékei hozzánk kerülnek. Tehát megvan már bizonyos egyetemesség az emberiség között, a műveltség terjedésével ez még fokozódni fog, mert minél jobban halad a műveltség, annál jobban fokozódnak az igények, számosabbak lesznek a szükségletek s annál jobban rászorulnak egymásra az államok, annál inkább föl fog merülni a szükségessége annak, hogy a népek s nemzetek egymás közti érintkezését egységesen rendezzék.

Különösen általános az óhaj, az összes művelt nemzetek törvényhozó testületének kiváló alakjai, leghíresebb tudósai oda irányítják működésüket, hogy a háború borzalmait meg lehessen szüntetni. Igaz ugyan, hogy az örök béke, melyről oly sokan ábrándoznak, örökké hiú ábránd fog maradni, mert az emberek sohasem lesznek oly tökéletesek, sohasem lesz e földön oly nagy

a jogtisztelet, hogy ama nép, a mely magát elég erősnek érzi, hogy a győzelem reményével induljon a fegyveres küzdelemre, megnyugodjék olyan Ítéletben, melyet magára nézve sérelmesnek, lealázónak tart. Azt azonban el lehet és el is kell érni, hogy a háborúk száma csökkenjen, hogy csak a legkritkább esetekben kerüljön a sor erőszakos döntésre, fegyveres mérkőzésre.

A népeket saját jól fölfogott érdeke fogja kényszeríteni, mert a háború mint a győzõre, mint a legyõzöttre mérhetetlen kárral jár s az arra való készülség fölemészti a népek életerejét, hogy egy az államok fölött álló, oly hatóságot létesítsenek, á mely azon joggal és kötelességgel bírna, hogy az egyes államokat más államok túlkapásaival szemben megvédelmezze, az államok között a perlekedéseket meggátolja, vagy ha mégis előfordulnának, a vitás ügyet jogi utón elintézzze. Az ily hatóság rendelkezésére, ez magától értetődik, kényszereszközöket is kell bocsátaniok az államoknak, hogy ez ítéletét képes legyen végrehajtani, az esetleg vonakodó felett megzabolázni. Ily módon a háború teljesen nem lesz ugyan megszüntetve, mert esetleg a vonakodó állam megzabolázása maga idézhet elő háborút, de ez csak a legkritkább esetekben fog előfordulni.

III. RÉSZ: TÁRSADALMI GAZDASÁGTAN.

52. §. A gazdaságtan meghatározása, fölosztása.

Az ember rendeltetése e földön, hogy magának földi jólétet teremtve munkálkodjék végcélja, az örök boldogság elérésén. Az egyén, de még a család sem képes a földi jólét megteremtésére, azért alkotnak a családok magasabb társaságot, államot, hogy egyesült erővel megszerezzék ama eszközöket, a melyek a földi jólétet lehetővé képesek tenni. Eme eszközök pedig ama szellemi és anyagi javak, melyek az embert külsőleg boldoggá teszik. Eme javak bőséges megszerzését lehetővé tenni, egyszersmind gondoskodni arról, hogy azokban minden egyes polgár méltányos arányban részesülhessen, képezi az állam föladatát.

A szellemi javakat illetőleg, a mennyiben azokkal a kormányzat viszonyban áll, az állam föladata a szabadság áldásai-ban mindenkit részesíteni, a tudomány s az erény kincseinek megszerzésében minden egyes polgárt segíteni, támogatni. Ezekről már röviden szólottunk. Azon viszonyt, melyben az állam a polgárok anyagi jólétéhez áll, kifejti a társadalmi- vagy nemzetgazdaságtan.

A gazdaságtan, oeconomia, ha a szó eredetét tekintjük, házi rendet vagy háztartást jelent. A most használt értelemben pedig oeconomia, gazdaságtan alatt, a tudomány ama ágát értjük, *mely az anyagi jólét megszerzésének és előmozdításának módját tárgyalja.*

A gazdaságtan kétféle: magán- és közgazdaságtan, a mint a magán vagy pedig az állam anyagi jólétének előmozdításáról szól.

A közgazdaságtan nemzet- vagy társadalmi gazdaságtannak is neveztetik. A nemzetgazdaságtan ama tudomány, mely a kormányzatot arra tanítja, mint kell az anyagi földi *jólét eszközeit*

megszerezni, növelni s lehetőleg úgy fölosztani, hogy azokban minden egyes polgár elegendőképen részesülhessen. Az államhatalom föladata valamennyi polgár jólétéről gondoskodni, eme célját nem érte el, ha az állam területén az anyagi javak nagy mennyiségben halmozódnak föl, hanem keresnie kell a módot, hogy e javak az összes polgárok között arányosan oszoljanak meg. Isten a földi javakat az emberért teremtette, az államhatalomnak, mely Isten akaratának a kifolyása, oly állapotot kell teremtenie, hogy az anyagi javakból senki se legyen kizárva, hogy munkája által mindenki megszerezhesse az élet fönntartásához a szükségeseket. Nem az a föladata az államhatalomnak, hogy polgárai mind egyenlő állapotban éljenek, hanem hogy minden foglalkozás mellett meglehesen szerezni az életfönntartásához szükséges anyagi eszközöket, hogy a munka és szorgalom mindig méltányos és jogos jutalmazásban részesüljön.

Isten az egész látható világot, annak minden egyes tárgyát az ember szolgálatára teremtette, az ember föladata a teremtett dolgok használhatóságát kikutatni, kifürkészni és azt minél nagyobb fokban az anyagi jólét előmozdítására fordítani. Az állam rendeltetése pedig az egyeseknek eme törekvését támogatni. Minél inkább fejlődött, tökéletesedett az állami élet, minél nagyobb műveltségre tett szert valamely nemzet, annál jobban növekedtek igényei, annál inkább igyekezett a Teremtő által használatára rendelt földi javakat anyagi jólétének előmozdítására fordítani, erre utalta az emberi társadalmat a szükség. Az anyagi javak, minél helyesebb, minél előnyösebb kihasználására és méltányosabb fölosztására az emberi elme lassankint megalkotta az elméleti szabályokat, törvényeket, melyek betartása mellett a teremtett javak kihasználása a leghatályosabb a leggazdaságosabb s azok elosztása pedig a legigazságosabb. így fejlődött rendszeres tudománnyá a társadalmi vagy nemzetgazdaságtan.

53. §. A nemzetgazdaságtan története.

Gazdasági kérdésekkel az ókorban elméletileg nem igen foglalkoztak. Találunk ugyan írókat, a kik írott műveikben, a földi jólét, a meggazdagodás föltételeit is tárgyalják, de ezt inkább

helylyel közzel, mint rendszeresen teszik. A görög írók között első helyet foglal el Aristoteles, a ki (Polit. 1. 4) igen alaposan tárgyalja a pénzszerzés módjait.

A másik görög lángésznel Platónál is találunk egy pár gazdasági fejtegetést, így a többi közt szól a munka megosztás jelentőségéről.

A latin írók is tárgyalnak egyes gazdasági kérdéseket, így pl. Varró kifejti a munka fontosságát és eredményeit. Azonban az egész ókori fölfogás, mely a munkát, a gazdálkodást megve-tette, ellene volt a nemzetgazdaságtan irodalma föllendülésének.

A középkor lángészű írói is csak elvéve fejtegetnek egyes gazdasági kérdéseket, pl. a kamatszédést. E kor vallásos jellege a hittudományoknak kedvezett, ezek között különösen az ágazatos hittant emelte a fejlődés majdnem utólérhetlen magaslatára, a nemzetgazdaságtan rendszeres művelőkre nem akadt.

A nemzetgazdaságtan egészen új tudományág, melynek rendszeres művelését a XVII. századtól lehet számítanunk, a hol már rendszeres művekkel találkozunk. A letúnt század második felétől kezdve pedig óriási arányokat öltött a nemzetgazdasági irodalom, a minek főoka abban rejlik, hogy az időtől fogva az egész világ társadalmát első sorban az anyagi jólét kérdései foglalkoztatják.

A nemzetgazdászati tudományos művelői öt osztályba sorozhatók ú. m. 1. a merkantilisták; 2. fiziokraták; 3. industrialisták; 4. a radikális szocialisták és 5. a mérsékelt szocialisták rendszerének követői közé. Ezekről röviden néhány szót, mielőtt a gazdaságtan elméletét kifejtenők.

54. §. A merkantilizmus.

A merkantilizmus vagy kereskedelmi rendszer azon fölfogásból indul ki, hogy a pénz képezi az ország legfontosabb javát, melynek folytonos növelésére kell törekedni az államhatalomnak. Ezen fölfogásra az vezette a nemzetgazdászokat, hogy a XVI. században az új világban gazdag arany- és ezüstbányákra akadtak. S a *bőségesen termelt nemes érez egész* forradalmat idézett elő a gazdasági életben, nagy hatalmat és jólétet

biztosítva azon nemzeteknek, melyek e kincsek birtokába jutottak. Különösen a fény és hatalom magas fokára emelte föl Spanyolországot, mely az oroszlánrészt vette ki e kincsekből. A merkantilisták a következő eszközöket jelölik meg a pénz, mint a nemzeti jólét főforrásának növelésére: 1. meg kell tiltani, akadályozni a pénznek idegen országokba való kiözönlését; 2. a külföldi áruk behozatalát védvámok által kell megakadályozni; 3. oda kell hatni, hogy a termelés minél nagyobb legyen és minthogy az ipar sokkal több és értékesebb árút képes előállítani, mint a földművelés, az államhatalomnak teljes erejéből föl kell karolnia az ipart, különösen mintagyárak fölállítása s kiviteli jutalmak kitűzése által; 4. teljes erővel kell folytatni a nemes fémek bányászatát. Mindennek az lesz az eredménye, hogy az arany és ezüst nemcsak bértermelés, hanem kívülről való beözönlés által folyton gyarapodni fog, vagyis *az ország kereskedelmi mérlege évről-évre kedvezőbb eredményt fog fölmutatni*, innen neveztetett a gazdálkodási módszer kereskedelmi rendszernek. Első, a ki megalapította és a gyakorlatban alkalmazta e rendszert Colbert volt, XIV. Lajos Franciaország királyának híres minisztere. Irodalmi téren e rendszer szerint gazdaságtani műveket alkottak a francziáknál: Mélon, Forbonnais, Angliában: Child, a németeknél: Klock, Seckendorf.

55. §. A fiziokraták rendszere.

E rendszer hivei a népek jólétének emelését a földműveléstől várják, mert szerintük egyedül a földművelés az, mely új anyagot teremtve, a nemzeti gazdagságot növeli, míg ellenben az iparos a földművelő által termelt anyagnak csak új alakot ad, a kereskedő pedig csak kicseréli azt. Tehát egyedül a földművelőosztály a termelőosztály, tehát egyedül ezekre vethető adó tiszta jövedelmük arányában.

A földművelést növelni vélik a jobbágyság eltörlése által s valóban a nagy jelentőségű újításra ők adták meg az első lökést.

Más különben mindenben teljes szabadságot követelnek. Az állam gyámkodó beavatkozását nemcsak fölöslegesnek, de egyenesen károsnak tartják. Követelik az ipar és a kereskedelem

fölvirágztatását is, mert ezek fellendülése, közvetve jótékonyan hat a földművelésre is. Követelik a védvámok eltörlését a kereskedelem teljes szabadságát.

A fiziokratizmus úttörője Sully, megalapítója pedig XV. Lajos híres orvosa, Quesnay volt.

56. §. Az iparosrendszer.

Az iparos- vagy kapitalistarendszer megteremtője a skót Smith Ádám, a ki «Vizsgálódások a nemzetek vagyionosságának természetéről és okairól» című 1776-ban megjelent munkájában kifejtette gazdasági elméletét, mely egészen a múlt század közepéig uralta a nemzetgazdasági politikát. Főelvei a következők: 1. a népek gazdagsága a munkától és a munkamegosztástól függ; 2. az ipar s a kereskedelem részére teljes szabadságot kell adni, úgyszintén meg kell adni a munkásoknak a teljesen szabad költözködési jogot; 3. az egész közgazdaságot a munkát és árukat kínáló és keresők szabad versenye irányítsa.

E rendszert megalkotójától smithizmusnak, főművelőitől manchesterizmusnak mondják. Individualizmusnak is nevezik, mert abban az önérdet szolgáló egyedek szabad versenye érvényesül. Ezen oknál fogva, vagyis a teljes ipar és kereskedelmi szabadság elvétől kapta a szabadelvű vagy liberális közgazdasági rendszer elnevezést.

E szabadelvű rendszer elvei szerint megindult gazdasági harczból mindig a nagy tőke került ki győzelmesen, innen a kapitalizmus elnevezés.

Ez iskola kiváló írói közé tartoznak Smith után: Malthus Robert, a ki különösen a népesedés és a gazdaság egymásközi viszonyát tárgyalja új alapon, Ricardo David, a földjádék s a munkabér alapos ismertetője. A francziáknál Say és Bastiat, a németeknél Thünen teszik népszerűvé Smith rendszerét.

57. §. A szocializmus.

A szabadelvű gazdasági rendszer megteremtette a nagy, korlátlan versenyt az ipar, kereskedelem, a vagyonszerzés terén. A természet alaptörvénye az, hogy az erősebb legyőzi a gyengét,

ennek minden küzdelemben, tehát a gazdasági harcban is érvényesülnie kell és tényleg érvényesült is. A szabadelvű rendszer szerint a gazdasági versenypálya teljesen szabad, senkinek sincs jogában, hogy a versenybe beavatkozzék. Az államnak a főadata csak a szabadság s a jogvédelem, érvényesítse ki-ki a legjobb tudását, tehetségét s élvezze munkája gyümölcsét. Ha a nagytőkés megkészszerzi vagyonát, ha milliókat szerez, ez az ő szerencséje, ha lenyomja a munkabért, ha nőket gyermekeket alkalmaz, ha éjjeli munkát végeztet, ez az ő magánügye, ebbe senkinek sincs beleszólása. E szabadverseny fellendítette az ipart s kereskedelmet, a gépek alkalmazása, a közlekedési eszközök tökéletesedése majdnem hihetetlen haladást idézett elő gazdasági téren.

A mit eddig hosszantartó kézimunkával állítottak elő darabként, most azt gépekkel gyorsan s nagy mennyiségben termelik. S a mióta Stephenson 1815-ben lerakta az első sínpárt és elkészült az első gőzhajó, megszűnt a távolság, az óriási gyártelepek nemcsak a szomszéd piacot, hanem az idegen, tengerentúli területeket is el akarják árúikkal látni.

Tagadhatatlan, a szabadelvű rendszer nagy haladást hozott létre a termelés terén, de létrehozta a vagyonnak a legaránytalanabb beosztását. Egyesek kezében mérhetetlen vagyon, majdnem határtalan gazdagság halmozódott föl, százezrek pedig munkabírásukon kívül semmivel sem rendelkeztek. Különösen áll ez a nagy gyárvarosokra, a melyekben az egy-két gyáros napoként ezeket nyert, míg a munkások ezrei legfeljebb annyit kerestek, a miből egyik napról a másikra képesek voltak elnyomorgni.

A szabadelvű rendszer, a midőn gazdasági téren mindenkinek teljes szabadságot biztosított, megfeledezett arról, hogy az ember nem tökéletes lény, nem angyal. A hol az emberi szabadságnak nem szabnak korlátokat, ott felszabadulnak az emberi természet rossz hajlamai, uralomra jut az önzés, a lelkiismeretlenség, a szédelgés, az embereket hatalmába keríti a legdurvább anyagelvűség, a nyereségelhajzás, történjék ez bármi módon, akár mások megkárosításával, avagy tönkretételével.

Az ember természeténél fogva társadalmi lény, mint illet

nem illethet meg korlátlan vagyonszerzési jog, korlátot szab annak a közjő, a mások java. Egy nemzet nem akkor mondható műveltnek, ha egy-két kiváló tudóssal rendelkezik, míg a mellett az óriási tömegek írni s olvasni sem tudnak: épen így azon nép sem mondható gazdagnak, a hol óriási vagyon van egy-két egyén kezében felhalmozva, míg a nagy tömeg nyomorog. Hanem a közjő azt kívánja, hogy úgy a szellemi, mint az anyagi javakból mindenki rendelkezék legalább annyival, a mennyi a külső földi boldogsághoz szükséges.

A szabad versenyben a nagy gyáripár a kisipart megsemmisítette, a nagy tőke elnyomta a kis tőkét. A nagykereskedő tönkretette a kiskereskedőt. A nagytermelők szövetségre lépve, mesterségesen fölhajtották az árúk értékét, lenyomták a munkabért, megfélemlítve arról, hogy nem jogos ár az, a mit a szövetséget termelők a fogyasztóknak megszabnak, nem igazságos munkabér az, a mit a megszorult munkás kénytelen elfogadni. Az állam célja nemcsak a jogvédelem, hanem a közjő hathatós előmozdítása is; az államnak tehát nem szabad tétlenül néznie, hogy egyesek önzése ezeket kifosztogasson.

A vagyon aránytalan felosztása, a nagytőke zsarnoksága, a mit a szabadelvű rendszer gazdasági téren létrehozott, megteremtette az ellenkező végletbe csapó gazdasági rendszert, a szocializmust.

A szocializmus alatt azon gazdasági rendszert értjük, mely azt akarja, hogy az összes termelési eszközök a társadalom tulajdonát képezzék, melynek föladata a termelést és a jövedelem fölosztását eszközölni. És mivel az újabb szociálisták a társadalmat, az államot teljesen demokratikus alapon akarják szervezni, demokratáknak nevezik magukat.

A szocializmus tehát különbözik a kommunizmustól, mely az összes javakat kivétel nélkül mind bizonyos testületre akarja ruházni és nemcsak a közös termelést, hanem a termelt javak közös fölhasználását is tervbe veszi, mint pl. Owen, Gabet stb.

A szocializmus különbözik az anarchizmustól is, melynek megalapítója az orosz Bakunin. Az anarchizmus a vagyon közösséget csak a termelési eszközökre írja elő, a melyek kezelését nem az államra, hanem a szövetséget munkáscsoportokra ruházza. A fönnálló állam korlátait le akarja rombolni, de nem

azért, hogy újakat építsen, hanem hogy mindenki szabadon és függetlenül élhessen egymás mellett.

Az anarchisták egy része jóhiszemű rajongó, a mivé valószínűleg Rousseau bölcselete tette őket és tisztán az elméletnél maradnak, melynek megvalósításáról képtelen álmokat szönek. és részök azonban nem elégszik meg a rajongással, nem akarja lehetetlen álmaik teljesülését türelemmel várni, hanem a rettegés eszközeihez nyúlnak s az uralkodók, államfők vérével áztatják a fővárosok kövezetét.

Sem a szocializmust, sem az anarchizmust nem lehet összezavarni a *nehilizmussal*. A nihilisták nem a *közgazdaság*, hanem a *politika terén* akarnak újítást, a *merev orosz egyeduralmon akarnak változtatni* és épen ezért csak *Oroszországra szorítkoznak*. Legnagyobb részt külföldön tanult egyénekből államok, a kik odakünn megismerték a szabadság, az alkotmányos élet, a társadalmi haladás előnyeit, melyeket hazájokban is meg szeretnének valósítani és mivel látják, hogy rendes eszközökkel a tömeg közönye, a hatalom merevsége miatt ez nem sikerül, sőt eszméik hirdetéseért a legtöbbször Szibéria ólombányái várak reájok, rendkívüli eszközökhöz, a remítes borzasztó fegyveréhez nyúlnak. Rendszeres, céltudatos remítes által akarják kényszeríteni a hatalom képviselőit arra, hogy adják meg az alkotmányos szabadságot a népnek, a mely elnyomottsága, igen alacsony fokú műveltsége miatt céltudatosan küzdeni képtelen. A mai szocializmusnak alapeszméit tudományos alapon Saint-Simon gróf fejtette ki először. Saint-Simon ősrégi francia nemesi családból származott. Mint ifjú, Washington alatt harcolt Amerika szabadságáért. Midőn hazájába visszatér, ott a nagy forradalom javában dühöng, családi birtokait elkobozzák, ő maga szerencsésen kikerüli a vérpádot. Külföldre megy. 1814-ben a Bourbonokkal visszatér hazájába. Több tudományos művet írt, ezek között a legkiválóbb «Az ipari káté», mely már élet e alkonyán jelent meg. Ebben kifejti, hogy minden értéknek, tehát az egész nemzetgazdaságnak alapja a munka. Ezért nem a bankároknak, tőkepénzeseknek, nagybirtokosoknak, hanem a munkásosztálynak, melytől a társadalom léte függ, kell a társadalomban a vezetőszerepet vinnie.

Saint-Simon a gyakorlati életbe nem igen törekedett elveit átvenni. A munkásnéppel nem érintkezett, az sem törődött vele. Tanítványai közül Bazard, a ki az örökösödési jogot akarja újjá szervezni, oly módon, hogy minden vagyont az állam örököljön, a mely azt a legérdemesebbek között oszszá szét.

Fournier Károly (1772-1837) tovább halad a Saint-Simon által kijelölt új úton, mely az ipari munkásságnak érvényesítése felé vezet, s kifejti a legaprólékosabban az új állami és társadalmi rendet, melyet a szervezett munka rendszerének nevez, a hol az emberi érzések megszűnnek, tudomány, művészet hiányzik, a rideg számítás vezet mindent. A nagy ábrándozó várta rendszerének a megvalósítását, de azt nem élte meg. Tanítványai is megkísérlették mesterük falanszterének a felállítását, de törekvéseik mindig csúfos bukással végződtek.

Blanc Lajos (1811-1882.) előkelő korzikai nemesi családsarja, Fournier utópista elméletét gyakorlativá igyekezett tenni. A falanszterekből nemzeti műhelyeket csinált, a hol mindenkinek munkát adnak. Szerinte az államnak kötelessége mindenkinek munkát adni, ezért az államnak, mint nagy termelőnek kell föllépnie, termelését folytonosan bővítenie, hogy így minden magántermelést kiszoríthasson.

Németországban a gazdasági változás sokkal később történt, mint Franciaországban, ezért a szocializmus is később jelentkezett. Az első német elméleti szocialista Weitling Vilmos volt. Szabómesterséget tanult, öt-hat évet töltött Parisban, a hol a francia szocialista munkákat is tanulmányozta. Úgy látszik, legnagyobb hatással volt rá Fournier. Az új társadalmi berendezést egész aprólékosan dolgozta ki. Az új rend alapját a család képezi, az egyes tag termelését és fogyasztását a kereskedelmi könyvek szabályozzák, melyeknek egyik része a végzett munka, a másik a fogyasztott árúk értékét fogja feltüntetni.

Rodbertus Károly (1805-75) szerint az összes javak a munka termékéül tekintendők és csak munkába kerülnek, tehát a helyes társadalmi berendezkedés az lesz, melyben se föld-, se tőketulajdon nem létezik, hanem csak kereseti és munkásjövedelem. E szerint az államnak jogában áll az összes termelő-eszközöket tulajdonába venni és az egész termelést a maga nevében ve-

zetni. Azonban a magánbirtokoknak az állam tulajdonába való átvételének oly módon kell történnie, hogy a birtokosok ezt lehetőleg kevésbé érezzék. A jelen viszonyok, Rodbertus szerint erre nem alkalmasak, egyelőre tehát a bérrendszer szabályozása által igyekezzen az állam a nemzeti jövedelmet igazságosan elosztani, mint eszményt azonban mindig szem előtt tartsa a termelő-eszközök és a termelés államosítását. Most főfeladata az államnak a munkásosztály elszegényedésének megakadályozása az által, hogy a munkabért emelkedővé és biztossá teszi. Erre szükséges 1. minden jószág értékét kifejezni munkaidőben; 2. be kell hozni a normális munkanapot, mely a munka nehézsége szerint 6, 8, 10 vagy 12 órás legyen; 3. a munkabért egységesen kell megállapítani és 4. munkapénzben, azaz utalványokban fizetni, melyekkel az összes államilag beraktározott javakból kiki megvásárolhatja azt, a mire szüksége van.

Rodbertus elmélete azért nevezetes, mert Lassalle Ferdinand (1825-64.) igyekezett azt tüzes szónoklataival a gyakorlati életbe átvinni, ezért állami támogatással termelő-szövetkezeteket igyekezett létesíteni, hogy ezekkel megtörje a nagy tőke hatalmát és így békés úton, nemzeti alapon, megvalósítsa a szocialista államot. 1863-ban kifejtette «a bér vastörvényét», mely szerint a munkabér tartósan nem lehet se nagyobb, se kisebb, mint a munkás életfönntartási költsége. Ugyanazon évben a híres «Offenes Antwortschreiben»-jében erőlyesen követeli az általános választójogot, mert míg általános választójog nincs, a míg munkás-képviselők nem ülnek benn a parlamentben, minden más teendő csak másodrendű fontossággal bír.

Ennek kiküzdésére óriási izgatást fejt ki, a nagy német gyárvárosokban a munkások ezrei előtt szónokol, a kik rajongva hallgatják királyukat. Az általános választójog behozatala iránt állítólag tárgyalásokat folytatott Bismarckkal is. A korán elhunyt munkásvezér arcképe, kinek sok tekintetben arisztokratikus hajlamai voltak, ott csügg minden német munkás egyesület falán.

58. §. Marx és Engels.

Marx és Engels működését és gazdasági rendszerét együtt tárgyaljuk, mert egy hosszú emberöltőt töltöttek el közös mun-

kában, azonos elveik terjesztésén, Marx halála után pedig Engels még több éven át dolgozott barátja és vezértársa hagyatékán.

Marx Károly 1818-ban Trierben született, atyja Trier legelőkelőbb ügyvéde volt. Tanulmányait Bernben és Berlinben végezte. Sokat foglalkozott az elvont tudományokkal, különösen Hegel bölceleti rendszerével, a kinek államelmélete az államhatalom istenítésén alapul és hatása igen erősen érezhető Marx gazdasági rendszerén. Irodalmi működését a Kölnben megjelenő «Rheinische Zeitung»-ban kezdte, melynek 1843-ban szerkesztője lett. Lapjában eleinte elméleti kérdéseket tárgyal, később azonban a munkásnép érdekében oly szenvedélyes hangon ír, hogy lapját betiltják. Erre Parisba megy, a hol találkozik az Angliából visszatérő ifjúkori barátjával, Engels Frigyessel, a kivel további élete és munkássága úgyszólván össze van forrva.

Engels Barmenben született 1820-ban. Atyja Barmen legelőkelőbb s leggazdagabb iparos volt, a ki Frigyes fiát kereskedőnek szánta s ezért középiskolai tanulmányai befejezése után a világhírű gyár- és kereskedővárosba, Manchesterbe küldötte. Itt alkalma volt a nagy tőke túlkapásait s a munkások szomorú helyzetét megismerni. Résztvett úgy a chartizmus, mint a szakegyesületi mozgalmakban.

Az angol munkások helyzete a letűnt század elején nagyon szomorú képet tár elénk, politikai jogokkal nem bírtak, anyagiilag pedig a nagytőke nyomta el. A munkások elégedetlensége eleinte a gépek rombolásában nyilvánult, később azonban törvényes mederbe terelődött az úgynevezett chartista- és trade-unionista mozgalmakban. A chartisták (charter angolul szabadságlevelet jelent) politikai jogokat, különösen a választójogot követelték a munkások részéi e. A trade-unionok, szakegyesületek pedig azért keletkeztek, hogy a munkások anyagi helyzetén javítsanak.

Engels Angliából Parisba megy, itt találkozik Marxxal, a honnan nemsokára, politikai okok miatt, kiutasítják őket. Innen Brüsszelbe megy a két barát, a hol részt vesznek a 48-at előkészítő forradalmi mozgalmakban. Az úgynevezett kommunista-szövetség vezető tagjai lesznek. Programot készítenek, melyet az 1847-ben tartott londoni nagygyűlés hosszas vita után elfo-

gad. E program a «Kommunista kiáltványában a világ minden proletárjának tudomására hozott.

A «Kommunista kiáltvány» 1848. február havában látott napvilágot eredetileg német nyelven, később azonban a világ összes nyelveire lefordították. E kiáltvány megjelenése fordulópontot jelent a szocializmus történetében, mert ez időtől kezdődik a szociálisták öntudatos és célirányos harca a fennálló társadalmi és gazdasági rend megdöntésére.

«A történelem voltaképpen nem más, mint az elnyomók és elnyomottak szüntelen harca», ezzel a, mint majd annak helyén látni fogjuk, nem minden tekintetben igaz és helyes kijelentéssel kezdődik a «Kommunista kiáltvány». Majd vázolja a mai polgári osztály keletkezését és fejlődését. A nagyipar, folytatja, mindenütt a polgári osztály kezébe szolgáltatja a politikai és gazdasági hatalmat, másrészt azonban megteremti az elnyomott munkásosztály nagy seregét, mely a közeledő nagy gazdasági forradalmat várja. A munkások osztályharca általános jellegű s eredménye nem lehet más, mint a társadalom olyan átalakulása, a melyben az elnyomás és kizsákmányolás lehetetlen lesz. A munkások e célból először a politikai hatalmat fogják megszerezni s ha ezt elérték, kiveszik a mostani tulajdonosok kezéből a termelési eszközöket s ily módon a nagy tőke és termelés állami kezelés alá kerül. A kiáltvány végszavai ezek: «A kommunisták nem titkolják nézeteiket és törekvéseiket. Nyíltan bevallják, hogy céljaikat csak a jelenlegi társadalmi rend erőszakos megdöntése útján érhetik el. Az uralkodó osztályok resz-kessenek a kommunista forradalomtól. A proletárok csupán lánczaikat veszíthetik el, de egy világot nyerhetnek. Minden ország proletárjai egyesüljete!»

A szocializmust Marx és Engels, mint ez a kiáltvány végszavaiból kitűnik, nemzetközi alapon igyekeznek szervezni, ilyenmű szervezkedés képezi a szocializmus történetét a következő huszonöt év alatt. Marx és Engels a szociálista elnevezést azért kerüli, mert e nevet a negyvenes évek végén a szervezkedő polgári osztályok is használták.

A 48-as évek után a szociálista törekvésekben nagy változás áll be. A kiáltvány egyik alaptétele, hogy a mostani tár-

sadalmi és gazdasági rendnek teljesen össze kell omlania, hogy az újvilág fölépülhessen, ezen összeomlást Marx és Engels a kiáltványban politikai forradalom alakjában remélte, most a nagy gazdasági katasztrófát állította oda, mint eme nagy átalakulás okozóját.

Marx főmunkája a «Kapital», melyben a szocializmus rendszerét adja elő. E munkáját négy kötetre tervezte, azonban csak a harmadik kötetig juthatott el s maga Marx csak az első kötetet adhatta ki 1867-ben, a többi Engels rendezte sajtó alá. Marx más nevezetes művei: «Zur Kritik der Politischen Oekonomie» és «Das Elend der Philosophie», melyet Proudhon ellen írt.

1864-ben Marx sürgetésére az «Internationale» Londonban nagygyűlést tartott, melyen a munkások nemzetközi szervezéséről tanácskoztak. Bizottságot alakítottak, melynek főadatául tűzték ki a munkások nemzetközi szervezetének alapszabályait kidolgozni és a következő évben tartandó brüsseli gyűlést előkészíteni. E bizottság egy igazgatótanácsot szervezett, élén az elnökkel s minden nemzetből egy-egy levelező taggal. Németország levelező tagja Marx lett. A nemzetközi munkásszervezet alapszabályait Marx dolgozta ki, melyet az 1865-ben Brüsszelben s a reá következő évben Bernben tartott nagygyűlés is elfogadott. S azóta az «Internationale» majdnem minden évben gyűlésezett. Nemsokára azonban nézeteltérések merültek föl a szocialista táborban, melyek látszólag ugyan az igazgatótanács hatásköre körül forogtak, lényegében azonban nemzeti féltékenységre vezethetők vissza. S ennek az lett az eredménye, hogy nemzetközi nagygyűlést hosszú időn át nem tartottak s hogy az igazgatótanács, mely 1873-ban Londonból New-Yorkba tette át székhelyét, rövid idő múlva feloszlott. S így a munkásság nemzetközi szervezete megszűnt létezni, annak vágya azonban a munkások szívében még mindig él. Marx 1883-ban Londonban, Engels pedig 1895-ben fejezte be életét.

59. §. Marx rendszere.

1. Marx fejlesztette, mint Engels mondja, a szocializmust tudományyá, még pedig a történelem anyagelvű fölfogása és az értéktöbblet-elmélet föllállításával. Nézzük tehát miben áll

Marx tudományos rendszerének e két új alapja. Miben nyilatkozik meg Marxnál a történelem anyagelvű fölfogása? A világegyetemben semmi sem maradandó, állandó csak az örök keletkezés és enyészet. Nincs Isten. Az ember az állattól lényegileg nem különbözik, halhatatlan emberi lélek nem létezik, a gondolkodás egyszerű vegyi folyamat, a halállal mindennek vége. Minden társadalmi rend a termelésen és a termékek kicserélésén alapszik. *A történelem nem más, mint az elnyomók és elnyomottak szüntelen harcza.* Minden társadalmi mozgalom kiindulási pontja anyagi érdek, minden társadalmi változás gazdasági kérdések körül mozog. Nem bölceleti, jogi, erkölcsi vagy vallási kérdések irányítják a történelem folyását, hanem gazdasági tények, vagyis hogyan termelnek és hogyan cserélik ki a termékeket.

Tudomány, vallás, jog, politika mind a gazdasági állapotokhoz alkalmazkodik. Új gazdasági rendszer új vallást, jogot s politikai fölfogást létesít, még pedig az ellentétek kifejlődése alapján. A mai termelési rendszer ellentétbe került az elnyomott, kifosztott szegény munkások nagy tömegével és ezen ellentétek annyira fognak fejlődni, hogy a társadalmat szükségkép ellenállhatatlan erővel a szocializmushoz fogják vezetni. Ezt Marx az érték- és értékttöbbletről szóló elméletével igyekszik kimutatni. Nézzük ezeket.

2. Az értékelmélet a következő tételekből áll. A mai társadalomban minden termék áru jellegével s minden áru két értékkel, ú. m. használati és becseréttel bír. A használati érték az áru ama vegyi, fizikai tulajdonságában rejlik, melynél fogva az illető tárgy alkalmas szükségleteink kielégítésére. A tárgyak e tulajdonságaikat részint a természettől, részint emberi munka által nyerik. így pl. az állatbőrből készült cipő természeténél fogva alkalmas viselésre, mert a bőr tartós és rossz hővezető, de ehhez hozzájárul az emberi munka is, mely a bőrt a lábon való viselésre alkalmassá teszi. Ez helyes, ezt eddig is mindenki tudta és vallotta. Új azonban Marxnál a csereérték-elmélet. A csereérték nem egyéb, mint az árúnak ama jelentősége, melyet azoknak csere szempontjából tulajdonítunk; pl. egy pár cipőt becserélek 10 m. selyemmel, akkor e két tárgynak egyenlő a

csereértéke. A csere értéket a tárgyakra nem természetes saját-sága, tulajdonsága adja meg, mert ez nem lehet egyenlő, hisz ha egyenlő volna, kinek jutna eszébe a két tárgyat kicserélni, sőt épen azért cseréljük ki, mert természetes tulajdonságaik különbözők. Tehát valamely árunak csak azért van csereértéke, mert emberi munkát foglal magában. E szerint *bármely árunak csereértékét egyedül és tisztán a reáfordított munka adja meg*, vagyis az emberi munka az egyetlen csereértéket képező valami s az árucikkekbe fektetett munka mértéke képezi azok csereértékének mértékét. A munkamennyiség mérővesszője pedig a munkaidő. Ez Marx értékelmélete, illetve értéktörvénye.

3. Marx «értéktöbblet»-elméletét röviden így adhatjuk elő. A gazdasági élet a legkülönfélébb tárgyakat állítja elő. Ezen termékeknek igazi értékét (csereérték) a reájuk fordított munka határozza meg. A munkának eleven képviselői, a munkások, minthogy sem tőkével, sem termelési eszközökkel nem rendelkeznek, árúba bocsátják munkaerejüket.

A mai tőkés társadalomban *a munkaerőt sokkal olcsóbban veszik meg, mint az általa végzett munka ér. A munkának a nagyobb értéke egy többletet biztosít a munkaerő vevőjének – a tőkésnek – a javára: ez az értéktöbblet.*

Az értéktöbbletet csak a tőke élvezi, mely ennek következtében folytonosan nagyobbodik. A tőke minden erejéből arra törekszik, hogy minél nagyobb értéktöbbletet érhessen el, e végből arra irányul igyekezete, hogy minél több munkaerőt alkalmazzon és azt minél jobban kihasználhassa.

A népesség szaporodása, a gépek alkalmazása mindig jobban és jobban lenyomja a munkaerő árát, a nagy tőke így mindig nagyobb értéktöbbletre tesz szert, a tőke rohamosan fejlődik. A tőkének e rohamos fejlődése azt is előidézi, hogy a kisüzemek egymás után tönkremennek, elnyeli azokat a nagy tőke, mint a tenger a folyókat. A kisebb gyárak beolvadnak a nagy vállalatokba. Egyszóval a proletárok száma napról-napra szaporodik, a termelés pedig kevesebb és kevesebb vagy végre talán csak egy kézben összpontosul. A gazdasági életben komoly válságok jelentkeznek, míg végre beáll a nagy összeomlás, *a mai társadalmi és gazdasági rend gépezete felmondja*

a szolgálatot, az új berendezkedés pedig csak a szocializmus alapján fog történni: a tőke, termelési eszközök és a termelés államosítása mellett, hogy így a jövőben minden elnyomás és kizsákmányolás lehetetlen legyen.

60. §. A szocializmus mai alakjai.

A szocializmus legszilárdabb talaja Németországban van, a mozgalom itt a legszívósabb, legerősebb s itt ölti a legnagyobb arányokat, épen azért először a német szocializmus alakjait kell első sorban röviden vázolnunk előadva főbb elveiket, rendszerük főbb pontjait.

1875-ben készült Gótában az első nagyobb jelentőségű szocialista tervezet. Marx és Lassalle hívei hosszú és elkeseredett tusákat vívtak egymással. Szocialistáknak vallották magukat mindnyájan, de eltértek egymástól a célra, de különösen az eszközökre nézve.

Lassalle hívei a gazdasági kérdést az állam beavatkozása és segítsége mellett akarták rendezni, úgy hogy az állam az általuk létesítendő termelőszövetkezeteket ellátja hitellel. Marx ellenben minden állami beavatkozást visszautasítva, a világ összes proletárainak egyesülésétől várt sikert. A két tábor hosszas harcz után kiegyezett egymással és a megalkuvás eredménye a Gótában készült és elfogadott program, melynek lényege a következő:

«A németországi szocialista munkáspárt minden törvényes eszközzel oda törekszik, hogy szabad államot és szocialista társadalmat alkosson, széttörje az örök bértörvényt a bérmunka rendszerének megsemmisítése által, eltörülje a kizsákmányolást bármilyen formában jelentkezzék is az és orvosolja az összes politikai és társadalmi igazságtalanságokat.

A német szocialista párt, habár kezdetben a nemzeti korlátok figyelembevételével működött, érzi a munkás-mozgalom nemzetközi jellegét és kész teljesíteni kötelességét, hogy az összes munkások testvériségét megvalósítsa.

A német munkáspárt a végből, hogy a szocialis kérdés megoldásának útját egyengesse, követeli, hogy az állam segítségével a munkások demokratikus ellenőrzése mellett szocialista

termelő-szövetkezetek alapítassanak. Az iparos és mezőgazdasági termelő szövetkezetek oly értelemben létesítendőek, hogy azokból az egész munkásosztály szociális szervezete kifejlődjék.

1. A német szociálista párt az állam alapja gyanánt követeli:

2. Az általános, egyenlő és közvetlen választójogot titkos és kötelező szavazással minden húsz évet elért polgár részére; úgy az állami, mint a községi választásokat vasárnap vagy ünnepnap kell megejteni.

3. Közvetlen törvényhozást a nép által. A béke és háborúban a nép döntsön.

4. Általános katonai szolgálatot. Az állandó hadsereg helyett polgárőrséget.

5. Minden kivételes törvény eltörlését, főleg azokét, melyek a sajtónak, a gyülekezésnek és társulásnak szabadságát korlátozzák, általában mindazon törvények megszüntetését, melyek a véleménynek, szabad gondolkodásnak és kutatásnak útját állják.

6. A nép által való igazságszolgáltatást. Ingyenes jogszolgáltatást.

7. Általános, kötelező, ingyenes és egyenlő állami oktatás a nép részére. A vallás magánügynek tekintendő.»

A létező társadalom keretén belül a német szociálista munkáspárt a következőket kívánja:

1. A politikai jogoknak és közszabadságnak a fentebbi értelemben való lehető korlátlan kiterjesztését.

2. A létező adóknak, melyek főleg a népet terhelik, egységes, progresszív jövedelmi adó által való helyettesítését úgy az állam, valamint a községekre nézve.

3. Az egyesülés korlátlan szabadságát.

4. A társadalmi szükségnek megfelelő normál munkanapot.

5. A gyermek- és nőimunka eltiltását, mennyiben az az egészségre és erkölcsökre káros.

6. Törvényeket a munkások életének és egészségének védelmére. A munkáslakásoknak egészségi szempontból való ellenőrzését. A bányák, gyárak, műhelyek és a hazai iparnak a munkások által választott tisztviselők által való ellenőrzését. A munkaadók felelősségére vonatkozó hathatós törvényt.

7. A börtönbeli munkák szabályozását.

8 A munkások támogatására és fõntartására összegyûjtõtt alapoknak teljesen szabad kezelését.

Ez a történeti nevezetességû gótai program, mely rövid idõre egyesítette Németországban a szociálista törekvéseket s a mely, a mint látszik, három részbõl áll, ú. m. 1) a jelenben, 2) a közel jövõben megvalósítandó feladatokból és 3) a távolabbi idõben fõllállítandó szociálista államról szól. Majdnem egész terjedelmében itt a nemzetgazdaság keretén belül közöltük a programot, a mely nemcsak nemzetgazdasági, hanem nagyrészt politikai feladatokat tûz a munkáspárt elé, hogy mindenkinek alkalma legyen a szociálista törekvésekkel megismerkedni; ugyanezt fogjuk tenni az erfurti programmal is.

Az 1890-ben Wydenben megtartott nagygyûlés kimondta a határozatot, hogy a szociálista czélok elérésére nemcsak törvényes eszközökkel kell és lehet törekedni.

1891-ben összeült az erfurti nagygyûlés, hogy az egész világ proletárjainak programot adjon, e tervezet teljesen szakított Lassalleval, nincs többé benne szó, mint a gótai tervezetben, a termelõ-szövetkezetekrõl, sem a bér vastörvényérõl. A gyûlés kimondta, hogy a szocializmus elveit törvényes úton akarja és fogja is diadalra juttatni, mert a gazdaság fejlõdésének törvényei igazolják, hogy a mai tőkés termelési rendszer szükségkép a szocializmushoz vezet, mely a termelést a társadalom által és annak javára fogja eszközölni.

A program, mely szerkezetében a gótaira támaszkodik, a következõ: Németország szociáldemokrata pártja követeli (vagyis a mai társadalom keretén belül megvalósítani akarja):

1. Általános, egyenlõ, közvetlen választási és szavazati jogot minden húsz éven felüli honpolgár részére, nemi különbség nélkül. A politikai jogok minden korlátozásának megszûnését, kivéve a kiskorúságot.

2. A nép önkormányzatát úgy a birodalomban, valamint az államban, kerületek és községekben.

3. Általános védelmi képességre való nevelést. Állandó hadsereg helyett nemzetõrséget. Háború és béke felett a népképviselõ határoz. A nemzetközi viták választott bíróságok által egyenlítendõk ki.

4. Minden törvény, mely a szabad véleménynyilvánítást, egyesülést és gyülekezést korlátozza, eltörrendő.

5. Eltörrendő minden törvény, mely a nőt a férfinak alárendeli.

6. A vallás magánügy, az egyházak magántársulatoknak tekintendők.

7. Az összes iskolák államosítandók, a népiskolák látogatója kötelező, a tanítás ingyenes.

8. Az igazságszolgáltatás és jogi tanácsadás ingyenes. A jogszolgáltatást a nép végzi. A halálbüntetés eltörrendő.

9. Orvosi kezelés, gyógyszerek és temetkezés ingyenesek legyenek.

10. Fokozatosan emelkedő jövedelmi és vagyonadó minden közös kiadás fedezésére. Minden közvetett adó, vám és gazdasági intézkedésnek megszüntetése, mely a kisebbség érdekeit föl-áldozza.

A munkásság védelmére Németország szociáldemokrata pártja követeli:

1. Üdvös nemzeti és nemzetközi munkás-törvényeket a következő alapon: *a)* legfeljebb 8 órából álló rendes munkanap megállapítását, *b)* a 14 éven alul álló gyermekekre a bér munka betiltását, *c)* az éjjeli munka betiltását, kivéve azon iparágakat, melyeknél ez műszaki okokból szükséges, *d)* hetenkint legalább 36 órából álló megszakítás nélküli nyugalmat, *e)* az ú. n. truck-rendszer betiltását.

2. Felügyeletet valamennyi iparüzlet felett, munkáskamarák fölállítását, az ipari egészségügy gyökeres rendezésével.

3. A mezőgazdasági munkások az iparos munkásokkal egyenlővé tétessenek.

4. A szövetségi jog biztosítását,

5. Az állami munkásbiztosítást.

E tervezetet, melyet a lényegét egészen megtartva kissé rövidítve adtunk, Németország összes szociáldemokratái elfogadták ugyan és magukénak vallják és mégis, különösen a Bismarck által hozott kivételes törvények megszűnése óta a pártban többféle árnyalat, törekvés észlelhető, mely valószínűleg a legközelebbi jövőben a szocializmus alakulására és fejlődésére nagy befolyással lesz.

Németország szocziáldemokratái jelenleg hammm csoportba oszthatók ú. m. 1) az első osztályba tartoznak az anarchista színezetű, ifjú szocziálisták, a kik Werner, Wildbergerrel az élükön, céljaik megvalósításánál a törvénytelen eszközöktől sem riadnak vissza, 2) a másodikba, a kik Volmár vezérlete alatt a mai társadalom keretein belül üdvös újítások által igyekeznek a munkások helyzetén javítani, a kiknél a közel jövő a fő, a távoli cél mellékes, 3) a szocziálisták zöme, a harmadik osztályt alkotja, a kik Bebel, Liebknecht, Singer vezérlete alatt választások útján parlamenti többségre akarnak szert tenni, hogy így törvényes módon vethessenek véget a polgári társadalomnak. Az 1905-ben megejtett választásokon nagyon megfogyva került vissza a párt a parlamentbe.

A francia szocziálista párt az 1902-ben megalkotott toursi program alapján áll. Követeli a magántulajdon eltörlését, mert e nélkül a nagy forradalomban kivívott emberi jogok érték nélküliek, a valódi demokráciának nemcsak a politikában, hanem gazdasági téren is uralkodnia kell, ez pedig csak a termelési eszközök államosítása mellett lehetséges. Sőt a francziák a forgalom eszközeinek szocializálását is követelik. A progressivadók behozatalát, az egyháznak az államtól való elválasztását, a papoknak az oktatásból való kizárását azóta már törvénybe iktatták. A legközelebbi jövőre követelik a szenátus és az elnöki hivatal megszüntetését, a lajstromos szavazást, a nők jogosultságát a közhivatalokra, a házassági elválás könnyűvé tételét s a munkások helyzetének javítását körülbelül oly módon, mint azt az erfurti program előírja.

A szocziálista programok között leginkább a belga tűnik ki eredetiségével. A program 1893-ban Brüsszelben készült. Mellőzve azt, a mi körülbelül az előbb tárgyalt tervezetekben is benfoglaltatik, követelik az ipar- és mezőgazdasági kamarák fölállítását, melyek birtokosok, bérlők és munkásokból álljanak. Ezek feladata legyen a munkaadók és munkások között fölmerült viták elintézése, a legkisebb bér, a legnagyobb munkaidő megállapítása, a bérszerződések ellenőrzése stb. Fölkarolja a mezőgazdaságot s nagyon részletesen tárgyalja a községek szocziális feladatát, a mely szerint a községnek kell átvenni és

kezelni a helyi közlekedési eszközöket, világítást, fűtést, ivóvizet, közegészségügyet és a bérházakat.

Csodálatos, hogy éppen Angliában, melynek munkásviszonyai, mint Marx ezt be is vallja, leginkább készítették elméletének fölállítására, a szociáldemokrácia elvei majdnem teljesen süket fülekre találnak. A józan belátású, gyakorlati fölfogású angol munkás szakszervezetekben egyesülve s egymást támogatva a mai társadalmi viszonyok keretén belül igyekszik anyagi jólétét előmozdítani és pedig tényes eredménnyel. Az angol munkás műveltségre, vagyoni állapotra és szakügyességre nézve a kontinens valamennyi munkását fölülmúlja. Nem fut hiú ábrándok, lehetetlen álmok után, hanem képviselőjük és vezérük helyet foglal a minisztériumban, ahol nem osztálygyűlölet szítása, hanem komoly munka által igyekszik a munkásság érdekeit előbbre vinni.

Az osztrák szociáldemokrácia nagyjában az erfurti elveket hangoztatja, kiváló súlyt helyezve a polgári házasságra, mintha azvalami titkos erővel bírna a munkásság anyagi helyzetét előbbre vinni.

Magyarország első sorban mezőgazdasági állam, éppen azért az iparos államok viszonyaiból levont szociálista elvek hazánkban nehezen vertek gyökeret, ehhez járult a szegénység, munkásainknál a kellő műveltség, a vezéreknél a rátermettség hiánya, úgy hogy nálunk majdnem a legújabb időkig szociáldemokrata mozgalmak alig voltak észlelhetők, ha elő is fordultak egyes vidékeken kisebb arató- vagy iparos-sztrájkok, ezek inkább lelketlen izgatásokra, mint cél tudatos szociálista törekvésekre vezethetők vissza.

Azonban egy váratlan esemény adta elő magát. A Fejérváry-kormány, különösen annak honfiúi érzelmekből kivetkőzött belügyminisztere, a nagy nemzeti küzdelem letörésére, melyben az ország jogainak védelmére minden jobbjézésű hazafi egyesült, szövetkezett a nemzetiségekkel és a hazafiatlan vezérek alatt álló szociáldemokráciával. E szövetség, mely a szocializmusnak nagy előnyököt biztosított és még nagyobbakat helyezett kilátásba, új mederbe terelte a munkáskérdést, a szociálisták erejét meghatározta, önérzetüket túltengővé tette. S ezen erőnövekedés a polgári társadalmat annyira készületlenül találta, a szociálistákat pedig annyira vakmerőkké tette, hogy a múlt

évben a parlament őszi ülészakájának a megnyitásakor általános munkazárlatot, tömeges fölvonulást rendezhettek fővárosunkban, hogy a törvényhozó testületre nyomást gyakoroljanak.

A magyar szociálisták három csoportra oszlanak. Az első és a legnagyobb szervezet a nemzetközike Bokányi Dezső, Weltner Jakab és Garami vezérlete alatt, az erfurti programot vallják, szorosan ragaszkodva Marx elveihez.

A második csoport Mezőfi (Morgenstern) Vilmos vezérlete alatt áll s újjászervezett szociálistának nevezi magát; elveiket lehetőleg a mai társadalmi rend keretein belül igyekeznek megvalósítani.

A harmadik töredék a Várkonyi István vezérlete alatt áll és a független nép 48-as szociálista pártjának nevezi magát, éhhez csatlakozott legújabbban az Achim-féle árnyalat is.

Ez utóbbi töredék inkább radikális munkáspárt, mely első sorban a földművelőkre támaszkodik, mint szociálista párt. Erősen tiltakozik a vagyon kollektivismus ellen, sőt a szociálistákkal ellentétben nagy súlyt helyez a vallásra is, mely nélkül nincs erkölcsi alap, nincs jog, nincs szeretet. A kinek nincs vallása, mondja Várkonyi, az az emberiség között csak azért bolyong, hogy azt megrontsa.

A mi a magyar szociálista irodalmat illeti, kiváló említésre méltó munka nincs. Foglalkoznak ugyan egyesek az irodalommal is, de ezek vagy gyenge szárnypróbálgatások, hézagos munkák, vagy pedig a külföldi alkotások szolgai utánzatai. Sajtóval is rendelkeznek az egyes csoportok, azonban elég bepillantanunk lapjaikba, hogy meggyőződünk arról, hogy nem az igaz ügy, nem a józan ész elveinek védelmére kelnek sikra, mert oly védelemre, oly fegyverekre, a minőket a szociálista hirdalírók nálunk használnak az igazságnak nincs szüksége, sőt azzal homlokegyenest ellenkeznek.

Itt közöljük a három csoport programját, nem bíráljuk azokat, mint nem bíráltuk a külföldi programokat sem. Erkölcsi és politikai elvek megvilágításra, czáfolatra lelnek ott, a hol a társadalom erkölcsi és politikai berendezéséről szóltunk, gazdasági tanaikra pedig ki fogunk az alábbiakban terjeszkedni, a hol a nemzetgazdaságban részletes kérdéseit tárgyaljuk.

61. §. A magyarországi szociáldemokrata pártnak 1903-ban megállapított programja.

«Az emberiség összes javai nemzedékek szellemi és kézi munkájának közös gyümölcse. A javak élvezetéhez tehát egyenlően jussa van mindenkinek, a ki a társadalomra hasznos munkát végez».

A mai társadalmi rend az emberiség legnagyobb részét megfosztja ezen jussától; az emberek egy kis csoportja semmi vagy aránytalanul kevés munkával a javak nagy tömegéhez jut, a kultúra élvezete, a testi és szellemi fejlődés lehetősége is az ő kiváltságuk, míg a nagy többség, a mely a javak előállításához szükséges munkát végzi, elenyészően kevesek kivételével, azokból csak annyit élvez, a mennyi a lét pusztá fönntartásához szükséges.

Ezen állapot oka az, hogy a termelési eszközök (föld és tőke) egyeseknek – a tőkés osztályhoz tartozóknak – magán tulajdonába kerültek, míg a nagy sokaságnak, a munkásosztálynak, nem maradt egyebe, mint munkaereje, a melyet amazoknak áruba bocsátani kénytelen.

A tőkésosztály ezen gazdasági uralmából ered társadalmi, politikai és szellemi uralma a munkásosztály fölött. A mai társadalom törvényei, erkölcei és intézményei a magántulajdont védelmező és fönntartó osztályuralom nyilvánulásai.

Ez az állapot nem öröktől fogva való, hanem a társadalom folytonos fejlődésének egy szaka. E fejlődés most először alkotja meg az évezredes elnyomatás és kizsákmányolás megszüntetésének előfeltételeit. Az emberi munkát pótló gépek és egyéb újkori találmányok és fölfedezések ugyanis úgy az ipar, mint a mezőgazdaság, a közlekedés és a kereskedelem terén a nagy üzemet teszik gazdaságossá, a mely a kis üzemet, mint elavult, versenyképtelen gazdálkodási formát mindinkább kiszorítja. A kisgazdák, kisiparosok és kiskereskedők csekély része a tőkés sorába lép, túlnyomó nagy száma vagy közvetlenül szaporítja a proletárok tömegét, vagy közvetve jut függésbe a tőkéttől. A tőke folytonosan központosul; a tőkétől függők száma egyre nő.

A tőkés termelési rendszer fejtelenségéből szükségszerűen származó válságok nyomán a munkanélküliség, a tömegnyomor és az általános bizonytalanság a társadalom állandó jelenségeivé válnak. Az osztályellentétek mindinkább kiélesednek és erősödik a törekvés a kapitalista termelőeszközök társadalmosítására, mint a kizsákmányolás és elnyomatás megszüntetésének egyedüli módjára: új társadalmi rend válik szükségessé.

Az új társadalmi rend megvalósulásához azonban szükséges, hogy a proletárok helyzetüket fölismerve, ez átalakulást tervszerű munkálkodással elősegítsék és sietessék. A proletárságot helyzetével megismertetni, föladatainak tudatára ébreszteni, testileg és szellemileg harczképesé tenni legközelebbi célja a magyarországi szocziáldemokrata pártnak, amely mindezeknél fogva kijelenti:

1. A munkásosztály fölszabadítása csak annak a küzdelemnek lehet eredménye, a mely az osztályuralmat megszünteti, tehát ennek alapját, a termelési eszközökben való magántulajdont megdönti, azokat közös tulajdonná teszi s így a tőkés termelési rendszert szocziálista termelési rendszerre alakítja.

2. Az osztályuralom fönntartása létérdeke az uralkodó osztálynak. Ezért az új rendet csak annak akarata ellen és ellentállásának leküzdésével lehet előkészíteni és megvalósítani. A munkásosztály fölszabadítása ennél fogva magának a munkásosztálynak történelmi hivatása.

3. E történelmi föladatának a munkásosztály csak tervszerű és céltudatos osztályharczal felelhet meg és ezt csak a politikai hatalom meghódításával teljesítheti. Ezen osztályharcz eszközei: a nép minden rétegének fölszabadítása; a szocziálista eszmék és célok szüntelen ismertetése és terjesztése; a munkásosztály erőteljes politikai és gazdasági szervezése és küzdelme; általában minden eszköz, a mely a proletárság jogérzetével megévezik.

4. Minthogy az egyik ország proletárjainak osztályhelyezete szorosan összefügg a többi művelt országok proletárjainak osztályhelyzetével: osztályharczunk nemzetközi küzdelemmé válik. A magyarországi szocziáldemokrata párt, minden ország elnyomottáival együtt érez és együtt küzd.

5. E küzdelmével nem új osztályuralmat vagy kiváltságot akar teremteni, hanem minden osztályt és kiváltságot el akar törölni s az embereket, nem nézve nemzeti, faji, vallási és nemi különbségeket, egyenlő köteleességek alapján, egyenlő jogúakká akarja és fogja tenni. A termelő eszközökben való magántulajdont, a mely az egyenlőtleniséget okozza, meg fogja semmisíteni és ezzel az ezen alapuló törvényeket, erkölcsöket és szokásokat megváltoztatva, a termelési eszközöknek közös tulajdonná tételével az emberi életnek új tartalmat fog adni.

Mindezen céljainak előkészítésére, a munkásosztály anyagi és szellemi erejének már a mai társadalmi rend keretében lehetséges növelésére s ezzel az általános kulturális haladás javára a magyarországi szociáldemokrata párt a következőket követeli:

1. Általános, egyenlő, közvetlen szavazójogot minden választásnál és szavazásnál, az állam minden 20 éven felüli polgárának nemi különbség nélkül. Titkos és községenként való szavazást. Aránylagos, képviselőket. Minden választó megválasztható. A szavazások törvényes munkaszüneti napon tartassanak. Országgyűlési, megyei és községi választások két évenként történjenek.

2. A főrendiház eltörlését. Közvetlen törvényhozást a nép indítványozó és elvető joga útján.

3. Teljes önkormányzatot. Az állami, megyei és községi hatóságok függetlenítését, az összes testületek és hivatalnokok választását, azok felelősségét és szavatosságát. Mindennemű örökölt hivatalt és rang eltörlését.

4. Az országban élő minden nemzet teljes egyenjogúsítását.

5. Az állandó hadsereg eltörlését. A nép fölfegyverzését és védképessé nevelését. Béke vagy háború kérdésében döntsön a népképviselő. Nemzetközi viszályoknak választott bíróság útján való eldöntését.

6. Mindazon törvények és rendeletek eltörlését, a melyek az agitáció és vélemény nyilvánítás szabadságát korlátozzák; a sajtó, az egyesülés, a gyülekezés és költözködés teljes szabadságát.

7. Minden vallási társulat és egyház magánegyesülésnek, mindenki vallása magánügynek nyilváníttassék. Közpénz vallási célokra nem fordítható. Az egyházi birtokok elkobzását és köz-

tulajdonba vételét. E birtokok munkásszövetkezeteknek adandók bérbé s jövedelmük csakis kulturális célokra fordítandó.

8. A közoktatásnak állami, megyei vagy községi szervezését. A községi iskolák terheinek állami fedezését. A felekezeti iskolák megszüntetését. A vallástanítás eltörlését a nyilvános iskolákban. Általános, kötelező, ingyenes oktatást és ellátást a népiskolákban; a felsőbb iskolákban azok számára, a kik képességüknél fogva a további kiképzésre alkalmasaknak bizonyulnak.

9. A nők teljes egyenjogúsítását a férfiakkal. A törvénytelen gyermekek teljes egyenjogúsítását a törvényesekkel. Az elhagyott gyermekek gondozását a köz által. A házasságkötésnek és válásnak egyszerűbbé és könnyebbé tételét.

10. Ingyenes igazságszolgáltatást és jogvédelmet. Az ártatlanul vádoltak, letartóztatottak vagy elítéltek kártalanítását. A halálbüntetés eltörlését. A katonai és minden kiváltságos bíróság eltörlését.

11. A közigazgatási hatóságok bíraskodásának megszüntetését.

12. Az egészségügy államosítását. Ingyen orvost és a gyógyításhoz szükséges eszközöket. Ingyen temetkezést.

13. Fokozatos jövedelmi, vagyon- és öröklési adót. A közvetett (fogyasztási) adók eltörlését. A dohányegyedárúság megszüntetését. Minden pénzügyi és élelmiszer vámnak, valamint a városi vámok megszüntetését; eltörlését mindazon gazdaságpolitikai intézkedéseknek, amelyek a népesség többségét egy kisebbség javára megkárosítják. A megélhetéshez szükséges jövedelem adómentességét.

14. A kötött birtok intézményének megszüntetését.

15. A köztulajdon fokozatos kiterjesztését: az erdők, víz-erők, bányák és a közlekedés nagy eszközeinek köztulajdonba vételét.

16. A mezőgazdasági, a földmunkások és cselédek, a háziiparban foglalkozóknak, valamint minden külön törvény rendelkezései alá tartozó alkalmazottaknak egyenjogúsítását az ipari munkásokkal.

17. A munkakönyvek, munkás- és cselédigazolványok eltörlését.

18. Az összes foglalkozási ágakban alkalmazottaknak, betegség, baleset, munkanélküliség, rokkantság és aggkor esetére való kötelező biztosítását; a biztosítottak önkormányzatával és azok megterhelhetése nélkül.

19. Legfőlegb nyolczórás napi munkaidőt minden munkás és cseléd számára. A 14 éven aluli gyermeknek kereste munkától való eltiltását. A nők eltiltását az éjjeli, valamint a szervezetükre káros munkától. Az éjjeli munka eltiltását, kivéve azon üzemet, a melyekben a megszakítás műszaki okokból vagy a közjólét szempontjából elkerülhetetlen.

20. Hetenkint legalább 36 órás megszakítatlan munkaszünetet kivétel nélkül minden alkalmazott, munkás és cseléd számára.

21. A természetben vagy utalványokkal való bérfizetés eltiltását úgy a mezőgazdaságban, mint az iparban és egyéb foglalkozási ágakban.

22. Az átlagos és darabszámos munkák megszüntetését s az időbér kötelezővé tételét. A robotmunka eltörlését.

23. A közszükségletet szolgáló üzemek (világítás, vízerőszolgáltatás, csatornázás, köztisztaság stb.) a község által kezelendők. Lakóházak építését a község vagy az általa támogatott építési szövetkezetek útján s azok bérbé adását olyformán, hogy a lakbérek csakis az építési, fönntartási és törlesztési költségeket fedezzék. Községi lakásközvetítést és felügyeletet.

24. Szigorú állami munkafelügyeletet a munkásszervezetek által választott mindkét nembeli felügyelők útján; a munkásvédelmi törvények megszegői elzárással büntetendők. Beható hivatalos munkásstatisztikát.

25. Az állami, megyei és községi birtokok eladásának megtiltását és munkásszövetkezeteknek való bérbeadását.

26. A halászati és vadászati jog községivé tételét és községi kezelését.

62. §. A magyarországi újjászervező szocziáldemokrata párt «Elvi Nyilatkozat»-a.

«A magyarországi újjászervező szocziáldemokrata párt küzdelmeivel el akarja érni: hogy 1. a népek összessége, tekintet nélkül nemzetiségükre, fajukra és nemükre, megszabaduljon a

gazdasági függés bilincseitől; 2. politikailag jogtalan volta megírni ék és 3· a munkálkodó szegény nép szellemsatnyulásának gát vettessék.»

A munkálkodó magyar nép majdnem összeroskad a ráháruló terhek alatt. Ennek oka nem egyes állami intézményekben keresendő, hanem keresendő az egész társadalmi szervezetben, a melynek lényege az a tény, hogy a munkaeszközök egyes birtokosok kezében vannak összpontosítva. A munkálkodó szegény nép pedig egyedül és kizáróan csak munkaereje fölött rendelkezik. Ez a helyzet okozza azt, hogy a munkálkodó nép gazdaságilag azoktól függ, akiknek a birtokában vannak a gazdasági munka (termelési) eszközök, gépek, bányák, föld stb. Ez a tény a tőkés osztálynak (burzsoázia) politikai és gazdasági túlsúlyát, hatalmát eredményezi, mint a hogy azt a mai államban tapasztaljuk.

Ennek megszüntetése kedvéért törekszik a magyarországi újjászervező szociáldemokrata párt, hogy a bérrabszolgasággal ugyanazonos mostani önös termelési rendet, a társas (közös) munkával helyettesítse, mert csak az biztosíthatja a munkás részére a munka teljes díját.

E közös tulajdon rendjéhez szükséges föltételeket az anyagiakban és szellemiekben a mai technikai előre haladás, vagyis a termelési erők óriási fejlődése teremti meg és fölöslegessé teszi a tulajdon mai rendjét.

A magyarországi újjászervező szociáldemokrata pártnak az a törekvése, hogy a munkaeszközöket az összesség közös tulajdonává tegye, nemcsak a munkálkodó népnek gazdasági fölszabadtásával egyértelmű, de olyan szükségszerű mozzanat az emberiség haladásának történetében, amely elkerülhetetlen.

S ennek a fejlődésnek képviselője más nem lehet, mint a munkásosztály, az osztálytudatos és pártként szervezett proletárság, vagyis a munkálkodó szegény nép. A magyarországi újjászervező szociáldemokrata párt alapjában véve tehát arra törekszik, hogy a proletárságot (a munkálkodó szegény népet) szervezze, helyzetének, föladatának tudatára ébressze és testben, szellemben eme világtörténelmi hivatásának betöltésére – harczképessé tegye.

Eme törekvés megvalósítására minden célhoz vezető és a nép természetes jogérzetének megfelelő eszközt fölhasználunk.

S általánosságban emez irányelvek vezetnek ebbeli törekvéseinkben:

1. A magyarországi újjászervező szociáldemokrata-párt minden nemzetnek munkás szegény népével testvér párt. Pártunk nem ismeri el sem a nemzetek, sem a születés, sem a vagyon előjogait. Ellenben kinyilatkoztatja, hogy a kizsákmányolás ellen minden nemzetek munkálkodó szegény népével közösen harcol, mert kizsákmányoltatásuk is közös.

2. A magyarországi újjászervező szociáldemokrata-párt a szociáldemokratikus eszmék terjesztésére fölhasználja a nyilvánosság minden eszközét: a sajtót, a gyűlésezést stb. Mindent elkövet, hogy a vélemény szabad nyilvánítása ellen gördített akadályok, a sajtó, az egyesülést és a gyülekezést korlátozó rendeletek megszüntessenek.

3. A magyarországi újjászervező szociáldemokrata-párt követeli az általános, közvetlen és titkos választói jogot minden képviseleti testületben, mint az eszmeterjesztés és a szervezkedés egyik fontos eszközét, de azért nem ringatódzik csalóka reményekben a képviseleti intézmény értéke felől.

4. Hogy a mai gazdasági rendszer keretében a munkásosztály helyzetének rosszabbodása és fokozódó elsatnyulása némileg megakadályozható legyen, követelünk mélyreható és becsületes munkás-védtörvényhozást (a munkaidő korlátozását, a gyermekmunka eltiltását stb.), amelynek végrehajtását a munkásság is ellenőrizhesse. Törekedni fogunk továbbá az egyesületek alapítására, azaz a teljes egyesülési és gyülekezési szabadságra.

5. A munkásosztály jövője érdekében okvetlenül szükséges a kötelező, díjtalan és vallásfelekezet nélküli oktatás a népes továbbképző iskolákban, úgymint díjtalan hozzáférhetés az összes magasabb tanintézetekhez.

6. Az állandó hadsereg helyébe, minthogy az a folyton emelkedő terhek által a népet működési föladataitól elvonja, az általános népfölfegyverkezés behozatalára kell törekednünk.

7. A magyarországi újjászervező szociáldemokrata mun-

káspárt minden fontosabb kérdéssel szemben állást foglal. A proletárság (munkálkodó szegény nép) érdekeit mindenkor képviseli és a fönnálló osztály-ellentétek tagadásának vagy azok leplegetésének, valamint a munkásoknak az uralkodó uri pártok által való kizsákmányolásának erélyesen fogja útját állni.»

Ez elvi nyilatkozatnak minden szava mélyreható bölcsesség, nagy igazság, a mely mellett áll és kitart a világ valamennyi szocziáldemokratája. Megállunk, kitartunk mi is mellette, mert ha minden népnek áldásos az igazság: «A mi magyar hazánk népeinek is áldására lesz».

A második rész, a tulajdonképeni program így hangzik:

Követeljük az egész magyar nép javára:

1. Követeljük: Minden egyes 21 éves magyar állampolgár részére, nemzetiség és nemi különbség nélkül, az általános és titkos választói jogot, úgy a törvényhozási, megyei, mint a községi képviseletek választásánál. A választások törvényes munkaszünetelés napjain eszköztessenek.

2. Követeljük: Az állandó hadseregek intézményének megszüntetését és helyette a haza védelmére a népfölkelés szervezését. Háború és béke kérdéseiben a nép képviselete döntsön.

3. Követeljük: Mindama törvények megszüntetését, amelyek a vélemények szabadságát, az egyesülés és gyülekezés jogát korlátozzák: teljes és tökéletes sajtószabadságot, egyesülési és gyülekezési jogot.

4. Követeljük: Egyházi és vallási egyesülések magántesületeknek tekintendők, a melyek ügyeiket teljesen önállóan intézik.

5. Követeljük: A világi iskolákat, hogy a papi befolyás az iskolákban ne érvényesüljön. A nyilvános népiskolák kötelező látogatását. A tanítás, a taneszközök (könyvek, írószerek stb.) és az ellátás a nyilvános népiskolákban, úgyszintén a magasabb tanintézetekben ama tanulók és tanulónők részére, a kik a továbbképzéshez tehetséggel bírnak, ingyenes legyen.

6. Követeljük: Az igazságszolgáltatás és jogvédelem ingyenességét. A nép által választott bírák ítélkezzenek. Ártatlanul elítéltek, letartóztatottak és vádlottak kárpótoltassanak. A halálbüntetés eltörölendő.

7. Követeljük: A fokozatosan emelkedő jövedelmi és vagyoni adót minden közkiadás fedezéséhez, a mennyire azok adóból fedezendőek. Ezer koronáig terjedhető évi jövedelem ne legyen megadóztatható. Ennek a jövedelemnek megfelelő föld-birtok adómentes és el nem árverezhető. Fokozatosan emelkedő örökségi adót, az örökség nagysága és az örökösök rokonsági foka szerint. Minden néven nevezendő közvetett adó és vám eltörlendő. Egyszóval megszüntetendőek ama gazdaság politikai rendelkezések, amelyek az összesség rovására, egy kiváltságos kisebbség javát mozdítják elő.

8. Követeljük: Az önálló vámterületet, vagyis Magyarországnak Ausztriától való függetlenítését gazdasági téren, de a politikai téren is.

9. A magyar államiság elismerése mellett, követelünk a nemzetiségek részére a magyarsággal való jogegyenlőséget minden téren.

10. A gazdák javára követeljük:

a) A községek teljes önrendelkezési jogának biztosítását.

b) Az iskolaügy államosítását, ú. m. megfelelő számú államhivatalnokok, orvosok rendszeresítését minden községben. A gyógyszertárak államosítását. Ingyenes temetkezést.

c) A kötött birtokrendszer megdöntését.

d) A nagybirtokok vadászterületének megszüntetését, illetve községi birtokba való bekebelezését.

e) A jégbiztosítás, az állatbiztosítás stb. államosítását.

f) A gazdák részére közös célra szolgáló mezőgazdasági gépek beszerzésének megkönnyítését, olcsó hitel biztosítást, a törvényhozás részéről támogatott mezőgazdasági szövetkezeteknek is.

g) A mezőgazdasági iskoláknak szaporítását és ingyenes oktatást azokban.

h) Az erdőgazdaság és a vízi erők államosítását.

Az ipari munka védelmére követeljük:

1. Követeljük: Erélyes munkásvédtörvényhozást az alább felsorolt alapelvek szerint:

a) A napi munkaidőnek nyolcz órában való törvényes meghatározását.

b) A 14 éven aluli gyermekek bérmunkájának megtiltását.

c) Az éjjeli munka eltiltását. Kivételt képeznek ama üzemek, a melyeknek természete, technikai okokból vagy a közjólét szükségéből megkövetelik az éjjeli munkát.

d) Minden héten, minden munkás javára egyhuzamban 36 órai munkaszünetet.

e) A truck-rendszer megszüntetését, illetve eltiltását a bérfizetés ama módjának, hogy a munkást pénz helyett egészben vagy részben termelvényekkel, vagy utalványokkal díjazzák.

2. Követeljünk: Mezőgazdasági és ipari munkafelügyeletet. A felügyeletet munkások által választott és az állam részéről díjazott mezőgazdasági és ipari felügyelők végezzék. A munkaviszonyokat a fővárosban és a vidéken állami központi munkahivatal kutassa és szabályozza. A központi munkahivatal kiegészítő részei: a kerületi munkahivatalok és munkáskamarák. Körültekintő, mindenre kiterjedő egészségügyi iparfelügyeletet.

3. Követeljük: A kötelező baleset-, rokkantság- és aggkori biztosítást. A munkásbiztosításnak minden ágát az állam vegye a kezébe, de a munkásoknak mérvadó befolyást biztosítson az ügykezelésben.

A magyarországi újjászervező szociáldemokrata-párt a földmívelő munkásnép érdekében követeli:

A földmívelő munkások javára követeljük:

1. Úgy a cselédtörvény, mint az 1898. évi földműves munkástörvény megszüntetését. Teljes egyesülési szabadságot. A mezőgazdasági munkások és munkásnők szabad költözködési jogát és mozgási szabadságát. Követeli a mezőgazdasági munkában alkalmazottaknak, munkások- és cselédeknek, az ipari munkásnéppel való egyenjogúsítását.

2. Követeljük: A 14 éven aluli gyermekek bérmunkájának eltiltását. (Ez a gyermekeknek a szülői házban végzett munkájára nem vonatkozhatik.) A mezőgazdasági munkában a gyermekek este 7 órától reggel 7 óráig munkára nem szoríthatók.

3. A mezőgazdasági munkaközvetítés és szerződés eddigi módja megszüntetendő; a helyett munkaközvetítő-intézetek létesítendőek, a melyeket a munkások bizalmiférfiai igazgassanak.

4. Követeljük: A mezőgazdaságban a munkaidőnek törve-

nyes szabályozását és lehetőleg megrövidítését, azonban aratás idején, elemi csapások alkalmával és más sürgős esetekben az el nem mulasztható munka a törvényesen megszabott munkaidőn túl is elvégezhető.

5. Teljes vasárnapi munkaszünetet az évi szerződés mellett alkalmazott cselédek, béresek stb. javára is.

6. Követeljük az egészségre és erkölcsiségre múlhatatlanul szükséges intézkedések megtételét a munkáslakásokra nézve, különösen az uradalmi birtokokon. A lakásügynek a mezőgazdaságban való erélyes rendőrhatalósági ellenőrzését.

A kubikos munkások javára követeljük:

1. A vállalati rendszer eltörlését.
2. Az akkordmunka megszüntetését.
3. A legkisebb munkabérnek törvény által való szabályozását és a munkaidőnek megrövidítését.
4. A betegsegélyezési ügy rendezését.
5. Úgy a női, mint a 16 éven alóli gyermekek munkáinak eltiltását.

6. A truck-rendszer megszüntetését, illetve eltiltását a bérfizetés ama módjának, hogy a kubikos munkást term elvényekkel (szerszám, élelmicikk, ruházat stb.) vagy utalványnyal (Jancsi-bankóval) díjazzák.

7. Minden megyében állami munkaközvetítő hivatalt a kubikos munkások által választott tisztviselőkkel.

8. A kubikos munkásokat és szerszámjaikat a munka helyére elszállítani és visszaszállítani az állam köteles.

9. A kunyhólakások eltörlését és helyettük munkáslakások létesítését. Egészségügyi szempontból ezen lakások szigorúan ellenőrizendők.

10. Egészséges vizet tartalmazó megfelelő számú kutak fölállítását a kubikmunka színhelyén.

11. Teljes vasárnapi munkaszünetet.

12. A nyilvános iskolák kötelező látogatását és lehetővé tételét a községtől távol dolgozó kubikos szülők gyermekeinek az iskolába járásának.

13. A míg jelen követelés I. pontja megvalósul, sürgősen követeljük: oly munkáknál, melyeket az állam, megye, hatóság

stb. házilag kezeltetni nem akar: a vállalati biztosítást, úgy hogy azt csak munkások vállalhassák el.

14. Az 1900. évi kubikostörvény eltörlését.

15. Teljes vélemény szabadságot, egyesülési és gyülekezési jogot az ideiglenes tartózkodás alatt is. Követeljük a kubikos-munkásnépnek az ipari munkásnéppel való egyenjogosítását.

Ez a mi pártunk programja, a melynek minden egyes követelése már ebben a társadalmi rendben is megvalósítható és meg is fog valósulni abban a pillanatban, a melyben az ország minden elnyomott gazdája, iparos, komolyan akarja, ha a magyarországi újjászervező szociáldemokrata pártot támogatni, segíteni fogja.»

63. §. Várkonyi István programja a következő pontokat tartalmazza:

Az állam, mint minden rossznak kútforrása, eltöröltetvén, helyébe népszövetség hozandó be. Minden intézménynek a népszövetségen alapuló társadalmosítását követelik korlátlan szövetkezési joggal, teljes megyei és községi önkormányzattal és függetlenséggel. Minden adó eltörlendő, illetőleg a túl gazdagodást korlátozó, fokozatos adóval helyettesítendő. E szerint 2000 korona tiszta jövedelem egy százalékkal, a 100.000 korona pedig már 90 százalékos adóval terhelendő meg. A bírák a nép által választandók és ingyenesen működjenek. A nép által közvetlenül választandók a közhivatalnokok és a közigazgatósági bizottság is. Azután következnek a rendes szocialista követelmények. Az ingyenes iskolázás, az állandó hadsereg eltörlése, közvetlen törvényhozás a nép által, általános szavazati jog minden húsz éven felüli egyénnek. Az egyesülés és a sajtó teljes szabadsága. Ausztriától való függetlenítés, munkásvédő törvények, ármentesítő társulatok megszüntetése, az ármentesítésnek és biztosításnak társadalmosítása. A dohánymonopólium megszüntetése. Szabad pálinkafőzés, végül az egyházi és állami birtokoknak apró bérletekben való kiadása.

64. §. A keresztény szociálizmus.

A szociálizmusnak van még egy új faja is: a keresztény szociálizmus. Tulajdonképp csak a neve új, a tana ősrégi, olyan mint a kereszténység, mely az embernek visszaadta méltóságát, a földi életnek kijelölte helyes czélját. A neve új, pedig ha a szavaknak valódi értelmet akarunk tulajdonítani, a szociálizmus elnevezés csak e rendszert illeti meg, mely az emberek egymás között való kapcsolatát, viszonyait, az egyén boldogulását, az összesség együttműködését, fejlődését nem futó homokra, hamis elvekre, utolérhetetlen ábrándokra, hanem örök, soha el nem enyésző igazságokra fekteti, melyek az emberi természetből folynak, melyek tehát helyesek lesznek, míg csak ember élni fog e földön, melyek megfelelnek a Teremtő által az ember részére kijelölt örök és földi életcélznak.

A keresztény szociálizmus megalapítója, vagyis a katolikus szociálpolitika szükségességének hirdetője Németországban Ketteler mainzi püspök volt. Szóval, írásban egész meggyőzően hirdette, hogy a mai társadalmi kérdést csak úgy lehet megoldani, ha úgy az állam politikai berendezését, mint a közgazdasági rendszert keresztény alapokra építjük. Legkiválóbb műve «A munkáskérdés és a kereszténység». Ő indította meg Németországban ama hatalmas mozgalmat, melynek élén ma a birodalom leghatalmasabb pártja, a centrum, az egész papság s egy jól szervezett katolikus sajtó áll.

Svájcban a keresztény szociálizmus zászlaját Mermillod püspök bontotta ki, mely köré azóta ott is egész hatalmas tábor sereglett össze.

Ausztriában báró Vogelsang szerzett sok érdemet a szociális kérdés terén, de az oroszlánrész itt mégis dr. Lnegér Károlyt illeti meg, a ki évek hosszú során át folytatott fáradhatatlan munkásságával a keresztény szociálizmust egyik győzelemről a másikra viszi. Az 1907-ben az általános választójog alapján meg-ejtett választásoknál a keresztény szociálista párt, mint a legerősebb, legéletképesebb párt jött be a parlamentbe és számbeli, valamint szellemi súlyánál fogva vezetés szerepet visz a közügyek

intézésénél. Működésének egyik szép eredménye, hogy Ausztriában is szervezve lett a munkás-minisztérium. Már régibb idő óta, közel tíz esztendeje intézi e párt Wiennek, a szomszéd császárvárosnak ügyeit, még pedig oly sikerrel, hogy Európa összes nagy városai irigy szemmel tekintenek Ausztria fővárosának, melynek csillaga már nagyon is letűnőfélben volt, rohamos fejlődésére.

Franciaországban de Mun gróf, de Segur-Lamoignon, Antoine és mások hirdették a keresztény szociálizmus eszméit, Angliában Devas, de különösen Mannin bibornok a munkások védelmére kelve, nagy diadalokat aratott.

A többi más művelt államban is hasznos tevékenységet fejtenek ki a keresztény szociálisták, különösen a mióta a nagy pápák egyike, XIII. Leo, De conditione opificum című körlevelében szervezkedésre szólította föl a katolikusokat és mesteri kézzel megjelölte a katolikus szociális politika alapvonalait.

Hazánkban is megkezdődött a keresztény szocialista szervezkedés. A keresztény szocialista párt programját egész terjedelmében itt közöljük. A tervezet teljesen édes hazánk saját viszonyaihoz van alkalmazva. A program politikai része megfelel ama elveknek, melyeket kifejtettünk, midőn a társadalom szervezetéről és berendezkedéséről szözlöttünk. A gazdasági rész szintén megegyezik ama tételekkel, melyeket alább az államok gazdasági berendezkedésére nézve föl fogunk állítani.

65. §. Az Országos Keresztény Szocialista Párt 1907 november 10-én készült programja.

A múlt évi kongresszus által kiküldött pártbizottság a szervezeti szabályzat után elkészítette a pártprogram tervezetét s ezennel közzéteszi.

1. §. Mivel a kard szerezte, de a kereszt tartotta fenn Magyarországot ezer éven át és a jövőben is csak a kereszt jelében való politikai, erkölcsi és gazdasági megújhodástói várhatjuk a nemzet sorsának jobbrafordulását,

azért a nemzetfentartó kereszténység alapjára helyezkedünk és a kereszt isteni jelvényét tűzzük zászlónkra. A köz- és társa-

dalmi életben, törvényekben és intézményekben kívánjuk a magyar állam keresztény jellegét.

A kereszténység közös alapján állva, ezen zászló alá szólítjuk felekezeti különbség nélkül Magyarországon minden hű fiát!

2. §. Mivel a népek nemzetekké tömörülve vesznek részt az emberiség életében

szívünk egész melegével ragaszkodunk a magyar hazához, büszke öntudattal valljuk magunkat a magyar haza gyermekeinek és teljes erővel azon leszünk, hogy békés egyetértés, keresztényi szeretet, méltányos elbánás és hazafias érzület kösse össze e hazának bármily ajkú polgárait, hogy így vállalva, együtt munkáljuk népünk jólétét és hazánk boldogságát.

Midőn így hűen az ezeréves nemzeti hagyományokhoz a nemzeti állam kiépítését munkáljuk, viszont rajta leszünk, hogy a Magyarországon élő nemzetiségeknek faji sajátásaikból folyó jogos kívánalmai mindaddig, míg a magyar állam nemzeti jellegével összeütközésbe nem jönnek, kielégítést nyerjenek.

Nevezetesen méltányos kívánságnak tartjuk, hogy nemzetiségi vidékeken a magyar nyelven kívül az illető nemzetiségi nyelv is taníttassék, hogy így a nem magyar ajkúak az elemi ismereteket saját anyanyelvükön nyerjék, de egyúttal saját érdekükben a hivatalos magyar nyelvet elsajátítsák.

Kívánjuk továbbá a nemzetiségi vidékeken levő középiskolákban az illető nemzetiségi nyelvek fakultatív tanítását és az egyetemen ily tanszékek felállítását.

Szükségesnek tartjuk, hogy a közhatalóságok és bíróságok minden magyarul nem tudó állampolgárral saját anyanyelvén érintkezzenek s ezen célból nemzetiségi vidékeken oly hivatalnokok alkalmazását, a kik a nép nyelvét bírják, nehogy a népnek a magyar nyelvben való járatlanságát lelkiismeretlen hatósági közegek annak végtelen kárára kihasználhassák.

3. §. Közjogi téren minden törekvésünk arra irányul, hogy a politikailag független s gazdaságilag önálló magyar államiség felé vezessük nemzetünket. Nevezetesen rajta leszünk, hogy hadügyi téren és a külügyi képviseletben a magyar állam önállósága úgy lényegileg, mint külsőségekben érvényre jusson, önálló magyar udvartartás, továbbá, hogy az önálló vámterület és nem-

zeti jegybank megvalósíttassék. Mint elsősorban és legfőképen szociális párt azonban nem csatlakozunk sem a hatvanhetes, sem a negyvennyolczas közjogi irányzathoz, mert hogy Magyarország gazdaságilag annyira elmaradt, főképen az az oka, hogy a folytonos közjogi harcokban fecsérelte el erejét.

4. §. Mivel az állami élet tökéletességének követelménye, hogy minél szélesebb alapokon nyugodjék, minél többeket tegyen az öntudatos állami élet részesévé; mivel az állam fentartásához úgy pénzével, mint vérével a legszegényebb polgár épügy hozzájárul, mint akár a leggazdagabb, méltányos és igazságos, hogy az állam ügyeinek intézésében a szegény polgárnak is épügy része legyen, mint a gazdagnak,

azért követeléseink legelsőbbje az általános titkos, egyenlő, közvetlen, községenként való választói jog.

5. §. Bár a gyülekezési és egyesülési szabadság nálunk is el van ismerve, minthogy azonban törvénybeli szabályozást nem nyert és így a kormány és hatóságok önkényétől függ a polgárok ezen igen fontos alkotmányos jogának gyakorlása,

azért követeljük a gyülekezési és egyesülési jognak a szabadság szellemében eszközlendő törvényes szabályozását és biztosítását.

6. §. Követelünk igazi sajtószabadságot, a hírlapbiztosíték eltörlését, a helyreigazítás törvényes kötelezettségének megállapítását, gyors sajtóügyi eljárást és a sajtóvétségeknek a valódi bűnösök kinyomozásával szigorú büntetését.

7. §. Minden törvényesen bevett vagy elismert vallás számára követelünk teljes vallásszabadságot és biztosítani kívánjuk a vallásfelekezetek békés egyetértését. Követeljük továbbá a katolikus autonómia létesítését, a kongrua rendezését, a lelkészek és a hívek békés egyetértésének biztosítása céljából a párbér és stóla méltányos rendezését, illetve megváltását.

8. §. Mivel a műveltséget és a tudományt közkinccsé, a magasabb kiképzést minden tehetség számára lehetővé kell tenni,

követelünk a szegényebb osztály számára ingyenes, de valálaserkölcös és a gyakorlati élet követelményeinek megfelelő nép- és szakoktatást.

9. §. A közigazgatás terén végre-valahára biztosítani kívánjuk

a hagyományos önkénykedés megszüntetésével a törvény- és joguralmát; épen azért

követeljük a törvényhatósági és községi önkormányzat reformját, nevezetesen demokratikus alapokra való fektetését és a virilizmus eltörlését, mert ezidőszerint az önkormányzat kevesek kiváltsága s annak előnyeit nem élvezzi az ország, csupán hátrányait érzi.

Szükséges a községi törvény reformja is, nevezetesen a községi háztartásban az észszerűség és takarékoság biztosítása és szigorú ellenőrzése.

Szükségesnek tartjuk az állami és önkormányzati tisztviselők és hivatalnokok szolgálati, fizetési, nyugdíj és fegyelmi viszonyainak megfelelő szabályozását és a fegyelmi bírásoknak végső fokon a közigazgatási bíróság hatáskörébe való utalását.

10. §. Az igazságügy terén szükségesnek tartjuk a magyar polgári törvénykönyv mielőbbi megalkotását,

a kereskedelmi és váltójog, továbbá a perrendtartás a szociális követelményeknek megfelelő reformját és népszerű

tanítását, hogy annak jelenlegi homályos és káros intézkedéseit a jóhiszemű nép kárára kihasználni ne lehessen, nevezetesen, hogy a szegény népre saját lakása szerint illetékes bíróságtól elérni egyáltalán ne lehessen és az ügynökök rászédése ellen védve legyen.

A végrehajtási törvénynek méltányossá tételét, a jelenlegi végrehajtási törvény által ki nem zárt számos visszaélésnek kiküszöbölését és különösen a le nem foglalható minimumnak jelentős kiterjesztését.

A büntetőjog terén pedig

a nő-erkölcs hatályos védelmét s a leánykereskedés elnyomását és szigorú büntetését;

az uzorának és csalásnak oly tágkörű meghatározását és hivatalból való üldözését, hogy mindenki, ki embertársait a köz-erkölcsbe ütköző módon, becstelen eszközökkel megkárosította, utói is érjen a törvény büntető keze. Az uzora legyen egyképen tilos, ha akár pénzben, vagy terményben, állatban vagy egyéb áruban folyik.

Követeljük továbbá a jelenlegi önkényes rendőri és kihágási bírászkodásnak független bíróságokra való ruházását.

Általában kívánjuk, hogy a bírászkodás mindig a gyengének, a méltányosságnak, a tisztességnek hű őrzője és támogatója legyen és a törvény előtti egyenlőség elve úgy a törvényhozásban, mint az igazságszolgáltatásban meg is valósíttassék.

Szükségesnek tartjuk a szegényeknek ingyenes jogvédelmét egyesek és hatóságok visszaélései ellen.

E célra a keresztény szociális egyesületekkel kapcsolatosan nép titkárságokat fogunk szervezni, a melyek a tagoknak, különösen a munkaviszonyból származó jogsérelmei esetén, ingyenes tanácssal és jogvédelemmel szolgáljanak.

11. §. Mélyen átérezve, hogy a jelenlegi általános hadi készenlét óriási vér- és pénzáldozatokat kíván, az évről-évre szakadatlanul és ijesztő mérvben emelkedő hadügyi kiadások mind nagyobb részét emésztik föl az állami jövedelmeknek és fokozódó terheket raknak a nép vállaira és a kulturális haladástól a nemzet erejének tetemes részét elvonják, teljes erővel támogatunk minden olyan törekvést, a melynek célja, hogy a nyomasztó hadkészülődés abbahagyassék.

Föltétlenül szükségesnek tartjuk, hogy nemzetközi megjegyzéssel az általános fegyverkezést abbahagyják és így a hadügyi kiadások csökkenjenek s a nemzet legjobb munkaereje ne legyen éveken át katonai szolgálatra lefoglalva. Egy előre kívánjuk a katonai szolgálati időnek legalább két évre való leszállítását újabb anyagi és vérbeli megterheltetés nélkül.

12. §. Minthogy a nemzet élete összefüggő szerves egész és így a közjólétnek feltétele a részek jóléte,

minden társadalmi osztály jogos kívánságait magunkévá tesszük. De mert az alsó néposztályok a legelhagyatottabbak, legfőképen ezek erkölcsi és gazdasági fölemeléseért küzdünk.

13. §. A társadalmi élet alapja a család lévén, főtörekvésünk a család megerősítése. E célra szükséges, hogy a család számára a házitűzhely háborítatlan, békés és séretlen birtoklása biztosíttassék (homestead).

Épen azért úgy a szoros értelemben vett családi tűzhelynek, a lakóháznak, mint a műhelynek, üzletnek, vagy földbirtok-

nak addig az értékhatárig, a meddig az egy családnak létfenntartására okvetlenül szükséges, mentesítését kívánjuk mindennemű végrehajtás alól. A törvényileg megállapítandó minimális családbirtok ne is legyen zálogilag lekötendő, ha megelőzőleg a törvény oltalma alá helyeztetett; elidegenítése is csupán az egész család beleegyezésével a tűzhely védelméről történt ünnepélyes lemondás után foglalhasson helyet.

14. §. A jelen kapitalisztikus rendszerben a tőkének hatalma és a szegény osztályokra veszélyessége épen abban rejlik, hogy minél nagyobb a tőke, annál nagyobb mértékben tudja önmagát gyarapítani, a mi csak fokozatosan emelkedő közteherviseléssel ellensúlyozható. Ezért, de az egyenlő és arányos közteherviselés elvének tényleges megvalósítása végett is követeljük

az igazságtalan, aránytalan és több irányban elviselhetetlenül súlyos egyenes adórendszer sürgős reformját, nevezetesen a létminimum adómentességét,

az összes adókra kiterjedő fokozatos adórendszert,

az alsórendű életszükségletekre vetett fogyasztási adók (só-, husadó, továbbá minden élelmiczikkre vetett városi fogyasztási adók) megszüntetését, a bor- és söritaladó leszállítását,

czélszerű fényűzési adók (nagy háztartásokra, luxusfogatokra, finomabb élvezeti- és piperecikkekre stb.) behozatalát, a súlyos földadó leszállítását,

ellenben az itt nem honos, vagy Magyarországon nem lakó földbirtokosok földadójának tetemes fölemelését,

továbbá az önálló puszták birtokosainak a községi adók viselésére való kötelezését,

igazságos adókatasztart,

a börzeadó és nagyobb tőkénél a tőkekamatadó fölemelését,

nyilvános számadásra kötelezett vállalatoknál (részvénytársulatok) nagy osztalékok esetében az osztalék bizonyos részének meghatározott közcéléokra fordítását.

A közterhek könnyítésére követeljük továbbá a fölösleges kiadások (színházi segélyek, nagy miniszteri és főispáni nyugdíjak stb.) törlését az állami, törvényhatósági és községi költségvetésekből, általában a közpénzekkel való becsületes és szigorú takarékos gazdálkodást.

15. §. Minthogy azonban a legjobb adórendszer is mitsem ér ha épen azok kibújhatnak alóla, a kiknek legnagyobb az adóképességük,

sürgős szükség az adóigazgatóság reformja is. Követeljük ennél fogva az adó kivetésnél a részrehajlatlanság biztosítását, a hivatalos vagy nyilvános ellenőrzés alatt nem álló jövedelmekre vetett adók szigorú, de igazságos alkalmazását, a természetben való adótörlesztés lehetővé tételét

s mert az adózóknak tönkretétele nem lehet a hatóságok célja,

az adóvégrehajtási szigor méltányos enyhítését, szükséghelyzetben törvény által biztosított (betegség, halál, nagy család, rossz termés, ipari pangás) adóhitelezést és adóelengedést.

16. §. Minthogy Magyarország ez idő szerint mezőgazdasági állam és a nemzeti társadalom gerinczét a vagyonilag is független, nemzeti jellegét is híven őrző romlatlan kisgazda osztály képezi,

mezőgazdasági politikánk sarktétele a földművelő nép millióinak gazdasági megerősítése.

A nemzetföntartó kisgazda-osztály megerősítésére mindenekelőtt szükségesnek tartunk

széleskörű parcellázást és telepítést.

Szükségünk ennél fogva olyan, a helyes földbirtokmegosztás szempontjai által vezetendő telepítési politikát, a melynek révén a szerény tőkével rendelkező földművesek földszerzési vágya kielégítést nyerjen. Az állami és községi birtokok és közalapítványok (a mintagazdaságok kivételével) kizárólag e célra fordítandók.

Gondoskodást kívánunk arról is, hogy az eladásra kerülő nagy- és középbirtokok állami fölügyelet alatt működő pénzügyintézetek közvetítésével, vagy közvetlenül az állam és községek által, nyereszke nélkül parcelláztassanak és így a kisgazdák kezére jussanak.

Minthogy hazánkban a földbirtok jelentékeny részét bérlet útján hasznosítják, a nemzeti kisbérlet-osztály megteremtése érdekében szükségesnek tartjuk

a közös bérlet intézményének megvalósítását. E célból a

nagybirtokok közelében alakult keresztény szociális egyesületekben földbérlő szakosztályokat szervezünk, vagy szükség esetén önálló földbérlő szövetkezeteket, a melyekbe tömörült és bizonyos tőkével rendelkező földművesek, mint bérlő-társaság, az egyetemlegesség elve alapján nagyobb bérleteket vállal el és azt tagjai között parcellákban kiosztja.

Ugyané célra kívánatosnak tartjuk az örök haszonbérlet intézményének meghonosítását.

Szükségesnek tartjuk olcsó föld- és birtokhitelről való gondoskodást és a meglevő súlyos adósságoknak olcsó kölcsönökre való átváltoztatását (konvertálását) nyereszkeskedés nélküli hitelintézetek által;

hitel-, fogyasztási és terményértékesítő szövetkezeteket; újonnan megállapítandó igazságos katasztert; katonaköteles földműveseknek és mezei munkásoknak az aratás tartamára szabadságolását;

hogy a földművest az aratás bevétele előtt végrehajtani ne lehessen, kegyelmi végrehajtási haladékat.

Követeljük a mezőgazdasági érdekképviselőnek – hasonlóan a kereskedelmi és iparkamarákhoz – törvényes szervezését.

17. §. A mezőgazdasági munkások érdekében mindenekelőtt követeljük

a részesföldek után járó szolgáltatások hatósági szabályozását és az u. n. robotmunka eltörlését s az abban nem ritkán lappangó uzsora hivatalból való üldözését.

Általában követeljük a mezőgazdasági munkabérvizonyok kielégítő szabályozását.

E célra szükségesnek tartjuk, hogy

a mezőgazdasági munkások is törvényes érdekképviselőt nyerjenek a megfelelő szervezettel bíró földműves kamarákban, hogy az arató- és egyéb szerződések közös kötése révén méltányos munkabéreket érjenek el.

E földműves-kamarák hivatása volna az is, hogy egyetértőleg a földbirtokosok hivatalos szervezetével, békebíróságokat állítsanak föl, a melyek a fölmerült vitás kérdéseket békés utón intézhették el.

Követeljük végül a mezőgazdasági cselédek és munkások számára az állami munkafelügyelet szervezését

18. §. A válságos helyzetben levő kisipar lábra állítására követeljük

a szabadipar czélszerű korlátozását és az ipari foglalkozásnak szakképzettséghez való kötését.

Mínthogy a jelenlegi kereskedelmi és iparkamarákban inkább csak a kereskedelmi érdekek találnak egyoldalú képviseletre és az iparnak gyakran a kereskedelemmel ellentétes érdekei háttérbe szorítottak s a kereskedelmi érdekeknek alárendeltetnek,

követeljük az iparkamaráknak a kereskedelmi kamarákból való elválasztását és önállóságát.

Az egyes ipari szakmák külön érdekének képviseletére és védelmére követeljük

az ipartestületeknek kötelező alapra való helyezését és megfelelő törvényes hatáskörrel való fölruházását.

Tekintve, hogy a jelenlegi szab ad verseny elvén nyugvó gazdasági rendszerben a kisvállalatok amugy is hátrányban vannak a nagyokkal szemben és ennek daczára a nagyvállalatok még jogosulatlanul szállítási kedvezményekben, adóelengedésben, sőt a hazai gyári ipar megteremtésének hangzatos jelszava alatt igen jelentékeny állami segélyekben is részesülnek – ennek a visszásságnak nemcsak megszüntetését követeljük, hanem ellenkezőleg

a kisiparnak hathatós állami támogatását és különösen a közszállításoknál kisipari szövetkezeteknek előnyben való részesítését.

Követeljük az otthoni béripar (sitz-rendszer) és a rabipar megszorítását.

Hogy a nagytőke előnyeit a kisipar is élvezhesse és így versenyképesebb legyen, szükségesnek tartunk ipari hitel-, nyersanyagbeszerző- és értékesítő szövetkezeteket (raktárszövetkezetek).

19. §. Az ipari munkásság javára mindenekelőtt követeljük a munkásérdekek képviseletére hivatott és hatósági jelleggel fölruházott munkakamaráknak törvény által való létesítését és a szervezkedés jogának törvénybe iktatását.

Kívánatosnak tartjuk továbbá munkaadókból és munkásokból álló oly bizottságok föllállítását, a melyek a fölmerült jogvitás esetekben, mint választott bíróságok, egyéb vitás kérdésekben, mint békebíróságok működjenek.

Ha a fölmerült vitás ügyek ily békés eszközökkel meg nem oldhatók,

nem zárkózunk el a sztrájk fegyverétől sem, a melyet – mint végső eszközt – ha jogos és igazságos, megengedettnek tartunk.

Mivel azonban a munkás ez idő szerint a munkaadóval, mint erősebb féllel szemben, jogos érdekeit megvédeni nem képes, addig is, míg az említett munkás-szervezetek kialakulnak, követeljük

a leghatályosabb állami védelmet a munkások számára.

Nevezetesen szükséges a gyermekmunka eltiltása és a serdült korban rövidebb időre való korlátozása;

az éjjeli női munka általános betiltása és az éjjeli férfi-munkának is kizárólag oly iparágakra való korlátozása, a melyekben az üzem természete elkerülhetetlen szükségessé teszi az éjjeli munkát.

Oly iparágakban, melyekben a nőmunkások egyenértékű munkát végeznek a férfival, egyenlő díjazást is követelünk számukra.

Követelünk továbbá hatályos női erkölcsvédelmet és állandóan alkalmazott nőknek szülés idejére hatheti fizetéses szünetet.

Követelünk teljes, legalább 36 órás, vasárnapi munkaszünetet, ennek kevés kivétellel minden foglalkozásra s a kereszténység ünnepeire való kiterjesztését; országos, törvényhatósági, községi és köztisztviselői választások idején törvényes munkaszünetet, hogy a választáson a munkás is résztvehessen; állandó munkásoknak évenként többheti nagyszünetet.

Követelünk a munkások egészségének és testi épségének a gyárakban és műhelyekben való megvédésére hatályos törvényes intézkedéseket s azoknak megtartására szigorú hatósági felügyeletet.

Szükségesnek tartunk a véletlenül bekövetkező munkaképtelenség és nyomor megelőzésére általános élet-, baleset-,

betegség-, aggkor-, rokkantság-, munkanélküliség- és elemi csapások esetére való kötelező biztosítást nyereszkesedés nélküli közintézetekben.

Hogy a munkásnak a vállalat vezetésében és nyereségében is része legyen, kívánatosnak tartjuk a munkásválasztmányok és a munkásosztalék rendszerének behozatalát.

Általában pedig közhatalomnak és társadalomnak oly irányú közreműködését, hogy a túlhosszú munkaidő megrövidítése és a munkabér szabályozása, a munkások jelen szervezetlenségé idején is lehető kedvező megoldást nyerjen.

20. §. Cselédek és egyéb háztartásbeli és gazdasági alkalmazottak érdekében

egészséges lakást, megfelelő ellátást, hely nélkül levők számára cselédotthonokat, erkölcsvédelmet és hatósági cselédközvetítő intézeteket tartunk szükségesséknél.

21. §. Minthogy szilárd meggyőződésünk szerint Magyarország gazdasági önállósága és jóléte mindaddig hiú ábránd lesz, míg nemzeti kereskedelme nem lesz,

mindent el fogunk követni arra nézve, hogy a keresztyén polgárság a gazdasági jólét egyik legfontosabb forrását, a kereskedelmet, saját kezelésbe vegye és e célból rajta leszünk, hogy a kereskedelmi életben biztosítsuk a becsületesség uralmát.

Követelünk ennél fogva törvényes intézkedéseket, hogy a kereskedelmi életben napirenden lévő csalárd üzletátruházások, hamisbucások, áruzsora és a banküzletek, különösen a biztosítási-, részlet- és zálogüzlet terén fölbúrjanzott visszaélések megakadályoztassanak.

Követeljük a pénz- és hitelintézetek hatályos állami felügyelet alá helyezését és ezek körében is szigorú érvényesítést az uszoratilalomnak.

Minthogy az élelmiczikkek egyre emelkedő nagy drágaságában főrése a lelketlen és haszonleső üzérkedésnek van,

követeljük a börzeüzletek megrendszabályozását, nevezetesen a gabonaneműek árának üzleti érdek szerint való mesteres leszállítására vagy felverésére szolgáló fedezetlen határidőüzletek eltiltását (papirosbuza) és általában a pusztán haszonlesésre szolgáló üzérkedés korlátozását.

Követeljük az élelmiszerüzletek szigorú hatósági ellenőrzését és főleg az élelmiszerárak hatósági szabályozását; szükség esetén hatósági mézárskékek és pékműhelyek felállítását, illetve hasonló célú szövetkezetek hatósági támogatását.

Követeljük a kartellek, trustök, ringek állami felügyelet alá helyezését és megrendszabályozását, mivel ezek a fogyasztók százezreire vetik ki a jogosulatlan magánnyerészkedés illeték-telen adóját.

Követeljük az állami és minden egyéb szerencsejátéknak (osztálysorsjátéknak, lóverseny stb.), a melyek a közérkölcsi-seget és tisztas munkas becsülését rontják – eltörlését.

Mivel ezidőszert számos közérdekű intézményt jogosulatlan magánnyerészkedésre használnak ki,

követeljük a helyi nagyobb közlekedési vállalatoknak (lóvonat, társaskocsi, gőzvasutak, villamvasutak) a közvilágításnak stb. közvállalatokba vételét, továbbá a közlekedési vállalatokban munkások számára munkába menet és jövet jelentős utazási kedvezményeket.

22. §. A forgalom terén követeljük a helyiérdekű vasutakkal üzőtt visszaélések megszüntetését és a nagy vállalatoknak eddig nyújtott nyilvános és titkos díj visszatérések helyett közérdekű tarifakedvezményeket.

23. §. Szükségesnek tartjuk a kereskedelmi és forgalmi alkalmazottak, általában az összes magánhivatalnokok jogviszonyainak sürgős szabályozását, hogy ily nagytömegű művelt osztály egy egész életpályán keresztül ne legyen teljesen az esélyeknek kitéve.

24. §. A közegészség érdekében követeljük az élelmiszerforgalom szigorú hatósági ellenőrzését és az élelmiszerek hamisításának üldözésére szigorú törvények hozatalát.

Mivel a szegény embernek legnagyobb gondját a lakáskérdés képezi és a lakászsora egészségtelen lakásokba zsúfolja össze a nép ezreit, ennek megszüntetése végett követeljük, hogy a községek és nagyobb vállalatok elegendő, egészséges olcsó munkáslakásról gondoskodjanak.

25. §. Tekintettel arra, hogy a mindjobban terjedő iszákosság a kisemberek vagyoni romlását okozza, aláassa az egészségét,

feldúlja családi tűzhelyét és így a társadalom züllésére vezet, erőteljes védekezést tartunk szükségesnek az iszákosság ellen.

E célra teljes készséggel karoljuk fel a megindult alkohol-ellenes mozgalmat és kívánatosnak tartjuk, hogy a munkásegylet-ekkel kapcsolatosan mértékletességi egyesületek alakuljanak.

Szükségesnek tartjuk továbbá a korcsmáknak vásár- és ünnepnapokon való zárva tartását, a pálinka fokozottabb megadóztatását és ugyanakkor a bor- és sörfogyasztási adó leszállítását, általában pedig az italméréseknek szigorú hatósági felügyelet alá helyezését.

26. §. Minthogy végül a legtökéletesebb gazdasági rendszer mellett is mindenkor számosan lesznek, a kik önhibájukon kívül oly helyzetbe jutnak, hogy közsegély nélkül önfentartásukat biztosítani nem képesek és minthogy jelenlegi szegényügyi igazgatásunk nem felel meg sem az előhaladott korszellemnek, sem a felmerülő szükségnek, sürgős föladatnak tartjuk szegényügyünk korszerű reformját.

Mindenekelőtt szükséges korunk megfogyatkozott keresztény felebaráti szeretetének felébresztése és megfelelő egyesületekben való szervezése, hogy egyéni önfeláldozás és anyagi segítség együtt tevékenykedjenek a nyomor enyhítésén, a szegényi segélyezés eszményi rendszerének, a házi szegényápolásnak megvalósításával.

Szükség van helyes szegényügyi törvényre is, a mely hatásosabbá teszi a szegény betegek gondozását, a házi betegápolás czélszerű szervezésével. A meglévő szegénygyermek védelem mellett terjeszse ki gondoskodását a szellemi és testi fogyatkozásban szenvedők (vakok, siketnémák, örültek, hülyék) tízezeire, kiknek mai elhagyatottsága valósággal szégyenfoltja társadalmunknak.

Szükséges azonkívül a községek szegény-segélyezésének is észszerű reformja, a mely a ma divatozó káros hatású pénzsegélyezés mellett nagyobb tért ad a természetbeni segélyezésnek (lakás, élelem, ruházat) és végét veti a mai szégyenletes koldusrendszernek.

66. §. A szükségletek.

Valamely lény tökéletességének legfőbb ismertető jele, hogy önmagában bírja mindazt, a mi céljának elérésére szükséges. Az ember messze áll a tökéletességtől, mert sok idegen dolgot kell megszereznie, sok külső dolog igénybevételére, használatára van utalva, hogy csak másodrangú célját is, a földi jólétet elérhesse.

Hogy létünket fönntarthassuk, tápláló anyagokat kell magunkra vennünk, nap-nap mellett pótolnunk kell a szervezetünk által fölhasznált anyagokat. Hasonlókép védekeznünk kell a külső hőmérséklet ingadozásai, az eső, hó, jég sa viharok káros behatása ellen, ezt elérjük ruhák készítése, lakóházak építése által. Még jobban érezzük, hogy a természeti tárgyak használatára vagyunk utalva, ha szellemi, társadalmi életünket tekintjük; ezek segítsége nélkül egy lépést sem tehetünk.

Ha e tárgyakat nélkülözzük, kellemetlen, fájó érzés támad bennünk, a mely különféleképen jelentkezik, pl. ha a hőmérséklet alacsony volta ellen nem védhetjük meg testünket, a hideg érzetét tapasztaljuk, ha kellő tápanyagot nem veszünk magunkhoz, éhesek vagyunk stb., szóval maga a természet figyelmeztet, hogy valaminek a hiányát érezzük. *E kellemetlen hiányérzetek alanyi értelemben vett szükségleteknek neveztetnek, ama külső természeti tárgyak pedig, a melyek e hiányérzeteket megszüntetni vannak hivatva, tárgyi értelemben vett szükségletnek mondatnak.*

E szükségletek nem egyenlők minden emberre nézve, változnak azok testi szervezet, kor, helyi és égalji viszonyok stb. szerint. Különösen változnak a műveltségi foknak megfelelőleg. így kezdetben az emberek összes szükségleteiket első sorban az állatvilágból elégítették ki, ennek; megfelelőleg az emberek első foglalkozása a vadászat és a halászat volt, a vizekben élő halak, az erdőkben tanyázó vadak húsából táplálkoztak, az elejtett állatok bőréből ruházatot készítettek.

Később, midőn már jobban elszaporodtak, az erdők vadai már nem nyújthattak elegendő táplálékot, baromtenyésztéssel kezdtek foglalkozni, elhagyták az őserdők rengetegeit s felkeresték a barmoknak dús legelőt nyújtó síkságokat, a melyeken addig anyáztak, míg marháik ott táplálékot találtak. Majd, midőn az

állatvilág már nem volt elegendő szükségleteik fedezésére, a földműveléshez fogtak, művelni kezdték a földeket, hogy azok bőségesen teremjenek, e mellett felhagytak a nomád élettel, állandó lakhelyeket kezdtek emelni, így keletkeztek a falvak, községek, városok.

Az állandó lakhelylyel bíró emberek műveltsége gyorsan emelkedett, de ezzel fokozatosan szaporodtak szükségleteik, azok fedezésére az ipar különféle ágait kezdték művelni, lakóházaikat kényelmesebben igyekeztek berendezni, eszközöket készítettek, hogy a földművelést sikeresebben űzhessék s annak terményeit könnyebben tegyék használhatókká. Közlekedési eszközöket, utakat készítettek, hogy a szomszéd falvakkal, községekkel s városokkal könnyebben érintkezzenek, szóval hozzáfordultak az ásványországokhoz is s annak tárgyait is fölhasználták növekedő szükségleteik kielégítésére. Majd behatoltak a föld belsejébe, kikutatták annak rejtett kincseit, hogy azok fölhasználása által is emeljék a földi jólétet.

Sőt ezzel sem elégedtek meg, figyelni, kutatni, vizsgálni kezdték a természet rejtett erőit, azok működésére állandó törvényeket állítottak fel, melyek alkalmazása mellett azokat is igájokba hajtották. Bámulatos gépeket készítettek, a melyek megszászorozták az emberi kéz alkotó erejét. Sőt valószínűleg a műveltség magas fokán álló, túlságosan elszaporodott emberiség, midőn a termőföld már nem lesz képes elegendő táplálékot nyújtani, a szerves anyagokból nemcsak ipari eszközöket, hanem a vegyi törvények alkalmazása mellett még tápszereket is fog előállítani.

A szükségletek felosztattak: 1. élet- és fényüzési szükségletekre. Az előbbieket azok, melyeket az élet és egészség fönntartása végett okvetlenül ki kell elégítenünk, az utóbbiak inkább az élet szebbé, kényelmesebbé s finomabbá tételére szolgálnak; 2. anyagi, szellemi és erkölcsiekre, végre vannak 3. köz- és magán-szükségletek.

67. §. A javak.

Szükségleteink fedezésére szolgálnak a javak. Isten az összes észnélküli teremtményeket az ember szolgálatára teremtette,

hogy azok, mint eszközök szolgálják céljai elérésében. E szerint mindaz, a mi szükségleteink fedezésére, céljaink elérése alkalmas, jószágnak vagy javaknak mondatik.

A javak fölosztatnak: 1. ingó és ingatlanokra, a mint egyik helyről könnyen átvihetők a másikra vagy pedig helyhez vannak kötve. Így a bútorok, tápanyagok, ingóságok, az épületek, szántóföldek, ingatlanok.

2. Személyi és tárgyi javakra. A személyi javak azok, a melyek egy meghatározott személylyel szorosán össze vannak kötve, ilyenek a személyi tehetségek, tulajdonságok, jogok és szolgálmányok. Tárgyi javaknak pedig azok mondatnak, a melyek természetöknél fogva egy sajátos személylyel semmiféle viszonyban nincsenek pl. a termőföldek.

3. Vannak szellemi és anyagi javak, a mint lelki vagy testi szükségleteink kielégítésére szolgálnak.

4. Megkülönböztetünk termelési és fogyasztási javakat. A fogyasztási javak közvetlenül szolgálnak szükségleteink kielégítésére, pl. a kenyér. A termelő javak pedig azok, melyeket újabb javak előállítására használunk föl, pl.: föld, talaj, a nyersanyagok összes nemei.

5. A javak a tulajdonjog szerint szabad, viszonylagosan szabad és gazdasági javakra oszthatók. Szabad javak az olyanok, melyek a természetben korlátlan mennyiségben fordulnak elő, úgy hogy azokat bárki, bármikor, minden fáradság nélkül megszerezheti, pl.: a levegő, napfény, víz, noha bár ez utóbbira a legtöbb nagy városban már kiterjed a tulajdonjog. Viszonylagosan szabad javak azok, a melyek bizonyos körülmények között t. i.: némely helyen, némely időben bárkinek rendelkezésére állanak, pl. lakatlan helyeken a föld, őserdőben a fa. Végül a gazdasági javak azok, melyek korlátolt mennyiségben találhatók, fáradsággal szerezhetők meg, vagy emberi tevékenység útján állíthatók csak elő s épen ezért magántulajdon alá vétetnek, pl.: kenyér, ruha, gépek stb.

A szocialista fölfogás szerint a termelő javak magántulajdon tárgyát nem képezhetik. Az erfurti tervezet így nyilatkozik: «az összes termelési cikkeknek: telkeknek, bányáknak és aknáknak, nyersterményeknek, szerszámoknak, gépeknek, közlekedési

eszközöknek – társastulajdonra változtatása és az árutermelesnek szocialista, a társadalom érdekében és a társadalom által üzött termelésé váló átváltoztatása eszközölheti, hogy a nagyipar mindig növekedő termőképessége a már eddig is kizsákmányolt munkásosztályok számára a nyomor és elnyomatás forrásából a legnagyobb jólétet és minden oldalról összhangzó tökéletességet létesítse... ez által a mai társadalom alapjai ledöntetnek... s a mindennemű kizsákmányolás és elnyomatás, irányuljon bár osztály, párt, nemzedék vagy faj ellen, megszűnik».

Midőn az ember természetes jogairól szoltunk, kimutatuk, hogy ezek közé kell sorolnunk a tulajdonszerzési jogot ingó és ingatlan jószágra. Vagyis az embert természeténél fogva, tehát nem törvény, vagy mint Rousseau akarja, szabadon kötött szerződés erejénél fogva, megilleti a jog ingó és ingatlan javakat szerezni s azokkal mint sajátjával rendelkezni. Nem akarunk ismétlésekbe bocsátkozni, csak főérvünket adjuk elő pár szóval, a mely megdönti Marx rendszerének alapelvét, a magántulajdon tagadását. Az embernek szüksége van földi javakra, hogy életszükségleteit fedezze, a Teremtő az összes észnélküli dolgokat az ember használatára teremtette, azok pedig alkalmasak a birtokbavételre. Tehát azokat az ember a Teremtő rendelkezése szerint sajátjává teheti s azokkal mint sajátjával rendelkezhetik. És valóban, a mint a történelem mutatja, minden népnél, minden időben, a mint fejlődött a művelődés, úgy tökéletesbültek ezzel a tulajdonjog viszonyai. A mi pedig mindenütt, minden időben, minden népnél föltalálható, együtt fejlődik egyes népek társadalmi berendezkedésével, az nem esetleges alkotás, önkényes találmány, hanem az ember természetére, a Teremtő intézkedésére vezető vissza.

A szocializmus követői azt mondják, hogy a tulajdonjog mellett szóló főérvet meggyöngítsék: igen, azt elismerjük, hogy az embernek szüksége van, hogy élet- és kényelmi szükségleteit kielégítse, földi javakra, de ez elérhető a termelési javak és a termelés szocializálása mellett is, mert a szocialis alapon szervezett állam, melynek minden egyes polgár hivatalnoka lenne, maga gondoskodnék minden egyes hivatalnoka szükségleteinek

a kielégítéséről, sőt nevelné a kiskorú gyermekeket is, gondozná az elaggottakat, gyógykezelgetné a betegeket stb.

Ez ellenvetésre azt feleljük, hogy az államnak szociális alapon való gazdasági berendezkedése nem tartalmaz olyan ellenmondást, hogy azt semmi föltétel mellett se lehetne megvalósítani. Ha az emberek mentek volnának minden hibától, tökéletlenségtől, gyarlóságtól, ha mind takarékosak, munkaszedők, önzetlenek lennének, ha a közjót teljes odaadással karolnák fel, ha mind telve volnának alázatos engedelmességgel, készek maguk részéről bárminemű munkát elvállalni, készek zúgolódás nélkül eltűrni, hogy mások előnyben részesüljenek, sőt még gyermekeik mellőzését is szívesen elviselnék, szóval, ha az emberek nem lennének azok, a mik, hanem mind anyagok, akkor a szociálista mintára berendezett gazdasági rendszer nem lenne hiú ábránd, hanem könnyen megvalósítható volna.

Ilyen gazdasági berendezkedéssel bírnak a szerzetes-rendek, a melyek tagjai szegénységi és engedelmisségi fogadalmat tesznek. A szegénységi fogadalom alapján lemondanak minden tulajdonról és tulajdonszerzési jogról: quid- quid aquirit monachus non sibi ipsi, sed monasterio aquirit. Az engedelmisségi fogadalmmal kötelezik magokat, hogy bárminemű állást elvállalnak, a hová előljáróik hívó szava rendeli. Csakhogy a szerzetesek ezt önkényt, szabadon, senki által sem kényszerítve teszik és tehetik is, mert úgy a tulajdonról, mint a tulajdonszerzési jogról le lehet mondani más javára, sőt egyéni szabadságunkat is alárendelhetjük más akaratának. De vájjon meg van-e erre mindenkiben a készség? A ki az emberi természetet, vágyakat csak felületesen is ismeri, nem igen fog e kérdésre igenlő feleletet adni. Kényszeríteni pedig nyílt jogsértés nélkül senki sem lehet, mert mindenkinek ős, veleszületett, természeti joga a vagyonszerzési és önrendelkezési jog.

Tehát a szociálisták már akkor, midőn demokratikus alapokon nyugvó szociálista államról beszélnek, nyílt ellenmondásba keverednek, mert a demokrácia alapja, hogy az emberi jogokat tisztelje, az egyént el ne nyomja, hanem azt egészen érvényesülni engedje.

Valami nagy hatalmú, vaserejű, ritka éles látású zsarnok létesíthetne ideig-óráig birodalmában szocialista gazdasági rendszert, de ez is csak, mint mondtuk, rövid időre, mert az egyéni jogokat bűnhődés nélkül elnyomni nem lehet. Az ilyen vasvessző alatt álló államban kialudnék a munkakedv, szunyadozna a haladási ösztön, el lenne ölve a takarékosság, így az rövidesen vagy önmagától omlana össze vagy polgárai, emberi jogaik védelmére fegyvert ragadva, zsarnokostól együtt maguk semmisítenék azt meg.

68. §. Az érték.

A javak egyik vagy másik irányban alkalmasak szükségleteink kielégítésére, pl. a víz oltja a szomjunkat, a tej, hús táplál stb. A javak e tulajdonsága használhatóságnak mondatik. A gazdálkodó nem egyedül azért becsüli, értékeli a javakat, mert olyan természeti sajátsággal rendelkeznek, hogy alkalmasak az emberi szükségletek fedezésére, mert így a levegőre kellene a legnagyobb súlyt fektetnie, mert ez éltünk fönntartására első sorban szükséges, de ezt nem becsüli, mert mindenki által minden fáradság nélkül megszerezhető, ezenfelül nem kell vele takarékoskodni, mert korlátlan mennyiségben fordul elő. Ellenben becsüli a gabonát, mert használhatóságán felül megszerzése fáradságba kerül, még jobban értékeli a gyémántot, mert nagy fáradsággal és igen kis mennyiségben szerezhető meg. *Az érték tehát nem egyéb, mint a javaknak ama jelentősége, melyet azoknak használhatóságuk s megszerzésükre fordított nehézség miatt tulajdonítunk.*

Megkülönböztetünk törvényes, magán és előszereteti értéket. A törvényes értéket a közhatóság határozza meg, a magánérték az egyéni becsléstől függ, míg előszereteti értékét valamely jószágnak ama különös ragaszkodás adja, melylyel az iránt viseltetünk.

Az értéknek legáltalánosabb s legfontosabb fölosztása használati és csereértékre.

A használati érték a javaknak ama tulajdonságából ered, hogy azokat szükségleteink kielégítésére alkalmasaknak tartjuk.

A javaknak eme tulajdonsága természetükből folyó sajátosságain alapul, melyet kiegészít, növel az emberi munka. Így pl. egy pár bőrczipő használati értékét az adja meg, hogy a bőr rossz hővezető képességénél és tartósságánál fogva alkalmas lábunk megvédésére a hőváltozás káros behatásai ellen, növeli annak becstét, hogy az emberi kéz ügyessége azt lábunkhoz idomítja, alkalmazza. *A csereérték a használati javaknak ama sajátosságában rejlik, hogy azokért szükségleteink kielégítésére más alkalmas jószágot kaphatunk.*

Ugyanis a társaságban élő emberek szükségleteinek kielégítése a munkamegosztáson alapszik: egyik czipőt varr, másik bútort készít, harmadik lisztet őröl stb. A ki lisztet őröl, bizonyos mennyiséget becerél hasonértékű bútorrall, ugyanezt teszi a czipőt készítő czipőivel. Szóval az emberek a szükséges javak legnagyobb részét forgalom útján nyerik s azok értékének meghatározásához más javakkal való összehasonlítás útján jutnak.

Tehát a javak csereértéke függ: 1. a kínálat és kereslet nagyságától; 2. a javak ritkaságától és azon nehézségektől, melyekkel azok megszerzése jár; 3. az előállítási költségektől; 4. a javaknak ama szükséges volta és használhatóságától, melyet azoknak tulajdonítunk.

Ezekbe foglalhatjuk össze, a józan ész természetes útját követve, a használati és csereérték mibenlétét s a mondottakból folyik ama különbség, mely a kettő között létezik.

A használati értéket közvetlen, a csereértéket közvetett értéknek is lehet nevezni. A használati érték inkább személyi, míg a csereérték inkább tárgyilagos értéknek mondható. Így pl. egy Rafael-kép mindenkire, még a legegyszerűbb földművelőre nézve is nagy csereértéket képvisel, hisz mindenki óriási összeget kaphat érte, hanem más annak használati értéke egy kép-tár-tulajdonosra és az említett földművelőre nézve.

Lényegesen különbözik a mondottakból Marx érték-elmélete. A mint láttuk, Marx is fölosztja az értéket használati és csereértékre; szerinte is a használati érték a javak ama tulajdonságában rejlik, melynél fogva szükségleteink kielégítésére alkalmasak. *A csereértéknek azonban egészen más, még pedig helytelen értelmet tulajdonít* Marx szerint bármely jószágnak csere-

értékét egyedül és tisztán *a reá fordított munka adja meg*, úgy hofiv az *emberi munka az egyetlen csereértéket képező valami*.

Helytelen azon okoskodás, melylyel Marx ezen érték-elméletet megállapítja. Marx azt állítja, hogy midőn két tárgyat kicserélünk, azok természetes tulajdonságát nem értékelhetjük, mert azok különbözők, tehát csak az előállításukra fordított munka, a miben megegyeznek, képezheti összehasonlításunk, értékelésünk tárgyát.

Midőn két tárgyat kicserélünk, pl. egy pár cipőt két méter posztóval, első sorban nem azt nézzük, *mennyi idő alatt készült el a két jószág*, a mely csere tárgyát képezi, hanem nézzük azok *használtságát*, vagyis mennyiben alkalmasak azok szükségleteink kielégítésére. Szükségleteink sokfélék, nemcsak láb-belire, hanem felsőruhára is szükségünk van, így tehát, a ki főlöszleges lábbelivel rendelkezik, kicseréli azt posztóval, mert erre nagyobb szüksége van, mint a főlöszleges cipőre. *Abból, hogy két kicserélt jószágnak természeti tulajdonságaik nem egyenlők, nem következik, hogy e tulajdonságaikat a kicserélésnél nem értékeljük; pedig e helytelen következtetésen alapul Marx egész okoskodása*, melylyel érték-elméletét megindokolni igyekszik.

Mennyiben szükséges és hasznos nekünk valamely jószág, ezt egyetlenegy cserénél sem hagyjuk figyelmen kívül. Ha egy gyomorhajos beteg egy láda karlsbádi vízéért tíz gramm aranyat ad, nem azt nézi első sorban és egyedül, mennyi fáradtságba került a víznek palaczkozása és szállítása, hanem azt, hogy a karlsbádi vízben olyan természetes gyógyerő rejlik, a mely őt gyomorhajától megszabadítja. Téves tehát azon állítás is, hogy a csereértékben a használati értéknek egyetlen egy paránya sincs. Ellenkezőleg a csereérték és a használati érték belső összefüggésben vannak.

Ebből kifolyólag téves Marxnak végső következtetése is, hogy a csereérték egyetlen mértéke a munkaidő. Lehet olyan tárgy, mely az embernek nem hasznos, mely semmi emberi vágyat nem elégít ki, mely sem közvetve, sem közvetlenül céljai elérésére nem alkalmas, az ilyen tárgynak, bármily hosszú ideig tartó emberi munka hozta is azt létre, csereértéke nem lesz, pedig ha a csereértéknek egyetlen mértéke a munkaidő, az ily

hasznavehetetlen tárgynak is nagy csereértékkel kell bírnia. Innen a cserénél alkalmazott gazdasági elv, hogy a csereérték nem lehet nagyobb, mint a használati érték, azaz senki többet egy jószágért nem fog adni, mint a mennyi hasznot attól vár. Pedig, ha Marx érték-elméletét elfogadjuk, e józan észből folyó gazdasági elvet el kell vetnünk.

69. §. Vagyon, gazdagság.

A javaknak ama készletét, mely szükségleteink kielégítésére rendelkezésünkre áll, vagyonnak nevezzük.

A vagyon jогalánya szerint lehet magán- és közvagyon a mint a javaknak tulajdonosa valamely magánegyén vagy pedig a közösség, pl. állam. Kimutattuk, hogy a javak fölött a természet intézkedése szerint magánszemélyek is rendelkezhetnek tulajdonjoggal, tehát ismétlésekbe bocsátkoznának, ha a magánegyén vagyonjogának jogosultságát bizonyítanók.

Célja szerint a vagyon lehet használati és termelési vagyon. A használati vagyonnak az a rendeltetése, hogy fogyasztásra van szánva, míg a termelési vagyon új értékek előállítására fordíttatik.

Gazdagság alatt a vagyonnak olyan bőségét értjük, hogy az nemcsak élet-, hanem kényelmi szükségleteink kielégítésére is elegendő, még pedig többnyire minden kereseti tevékenység nélkül.

Hogy valamely nemzetet gazdagnak mondjunk, az a közfölfogás szerint a következő föltételekhez van kötve. 1. A nemzetnek minden dolgozni akaró polgára rendelkezék legalább annyival, hogy saját és hozzátartozóinak szükségleteit kellőképen kielégíthesse. Ha e föltétel nem teljesül, bármily óriási vagyon is legyen fölhalmozva egyesek kezében, a nemzet azért szegény marad. 2. Legyen elegendő közintézettel ellátva az emberi nyomor forrásainak megszüntetésére vagy legalább is csökkentésére. Legyen tehát elegendő kórház a betegek gyógyítására, lelenczház az elhagyott gyermekek fölnevelésére, elaggottak menhelye a munkaképtelenek gondozására. 3. A közlekedési vállalatok és azok eszközei a technika legújabb vívmá-

nyai szerint legyenek berendezve. 4. Rendelkeznie kell a tudományos kiképzés és a szellemi élvezetek kielégítésére alkalmas műintézetekkel, melyenek egyetemek, szobrászati, festészeti akadémiák, színházak, könyvtárak. 5. Bírnia kell nagyobb iparvállalatokkal. 6. Végül a nemzet gazdasága abban nyilvánul, hogy képes kölcsönöket nyújtani idegen nemzetek, államok s vállalatok részére.

Hogy a nemzet polgárai között szegények, nélkülözők ne legyenek, ezt az eszményi állapotot sohasem fog lehetni elérnünk, mert tékozlók, munkakerülők, erkölcsileg s anyagilag bukott egyének mindig s minden társadalomban lesznek.

70. §. A gazdálkodás.

Az ember már születésekor magával hoz e világra szükségleteket, melyeket ki kell elégíteni, vágyakat, melyek bizonyos jólét elérésére sarkalják. De egyszersmind meg van áldva testi s lelki erővel, tehetségekkel, szolgálatára vannak teremtve a föld javai, hogy azokból testi s lelki erőinek igénybevétele mellett megszerezhesse az életszükségeit s vágyai kielégítésére szükséges tárgyakat. Sőt, hogy ezt könnyebben elérhesse, egyesül másokkal, kisebb s nagyobb társaságokat alkot, hogy egyesített erővel teremtsék meg a földi jólétet. Eme tevékenységet, mely a szükséges és kellemes tárgyak előállítására és czélszerű felhasználására irányul, gazdálkodásnak nevezzük.

A gazdálkodás az egyénnél kezdődik. Itt a gazdálkodó alany egy személy, az ő szükségletei, saját érdekei s akarata irányítják tevékenységét. Az ily gazdálkodás magángazdálkodásnak mondatik.

Mínthogy az embert testi s szellemi szükségletei társaséletre utalják, a magánegyén kénytelen gazdasági céljait mások érdekeivel összehangzásba hozni.

A társaságnak legegyszerűbb alakja a család. A család tagjainak arra kell törekednie, hogy a végzendő munka czélszerűen beosztassék, hogy minden egyes családtag képességeinek s hajlamainak megfelelő munkát végezzen, hogy így az egész család jólétnek örvendjen, hogy minden tagnak szükségletei ki

legyenek elégitve. Hogy e cél eléressék, a gazdálkodást bizonyos elvek szerint kell intézni. Még bonyolultabb a gazdálkodás, következésképp még inkább szükséges azt észszerű elvek szerint vezetni, ha egy egész nemzet vagy állam szükségleteinek kielégítéséről kell gondoskodni.

Ama gazdálkodás, mely valamely egész nemzet vagy állam szükségleteiről gondoskodik az összes tényezők szerves összműködése által, nemzetgazdálkodás vagy gazdaságnak mondatik.

Minden gazdasági tevékenységnél a főelv, hogy a legkisebb fáradtsággal a legnagyobb hasznot érjük el. Azonban ezen általános elvet az egyes esetekre csak bizonyos szabályok szem előtt tartásával lehet teljesen alkalmazni. Minthogy a gazdálkodási tevékenység négy részre, ú. m.:

1. a javak előállítására, a mit termelésnek nevezünk;
2. a javak kicserélésére, a mit forgalomnak mondunk;
3. a nemzeti jövedelem fölosztására, a mi a jövedelem elosztásának hivatik;
4. a javaknak helyes fölhasználására, a mit fogyasztásnak nevezünk;

a nemzetgazdálkodást irányító szabályokat is az általánosan elfogadott szokás szerint e négy gazdálkodási ágnak megfelelőleg négy csoportban fogjuk röviden tárgyalni.

71. §. A termelés.

A termelés nem egyéb, mint szükségleteink kielégítésére szolgáló javak céltudatos és tervszerű előállítására. A természetben ugyanis a javak vagy nem fordulnak elő vagy pedig nem találhatók föl használható alakban, állapotban; a gazdálkodó embernek tehát elő kell azokat keresnie, át kell alakítania, föl kell dolgoznia, még pedig mindig a fő gazdasági elv szem előtt tartásával, hogy a legkisebb áldozattal a legnagyobb hasznot érjük el, vagyis legkisebb munkával minél több és alkalmasabb használati tárgyat állítsunk elő.

A termelés alatt, mely a gazdasági életet érinti, csak anyagi javak előállítását értjük, a szellemi javak és kincsek létrehozása, melyek megteremtése elsősorban a kiművelt emberi értelem

munkája, szorosan véve nem sorolható a termeléshez, így tehát a jogszolgáltatás, közoktatás, egészségügy s a művészeti alkotás nem képez termelést s így nem is érinti a szoros értelemben vett nemzetgazdaságot. A gazdálkodás körébe tartozó termelési ágak a következők:

1. a szerves anyagok előállítás, melyet őstermelésnek mondunk;

2. a nyersanyag átalakítása oly módon, hogy az különféle szükségleteink kielégítésére alkalmas legyen, ezt végzi az ipar;

3. a kész tárgyak alkalmas helyen, időben és oly mennyiségben való kínálása, hogy azok értéke emelkedjék, ezt eszközi a tágabb értelemben vett kereskedelem.

E szerint az őstermelés anyagi, az ipar alaki, a kereskedelem pedig helyi, időbeli és mennyiségi értéket állít elő. Az őstermelésnek ismét több fajtát különböztetjük meg; ilyen: *a)* a vadászat, halászat; *b)* mezőgazdaság; *c)* állattenyésztés; *d)* erdőszet; *e)* bányászat stb., mely foglalkozások mind a nyers anyag összegyűjtésére irányulnak. Az ipar lehet kéz- és gyáripar vagy kis- és nagyipar; a kereskedelmet is kis- és nagy kereskedelemre vagy bel- és külföldi kereskedelemre szokás fölosztani.

A termeléshez, mely új értéket állít elő, mindig két dolog szükséges, u. m.: 1. *az emberi erő, még pedig úgy a testi, mint a szellemi*; 2. *anyag*. Ezt következőképen lehet kimutatnunk.

Minden emberi működés a testi és szellemi erőkre, mint hatóokra vezethető vissza. Tehát az új érték létrehozatala is ily módon történik. De az emberi erő semmiből nem képes valamit létrehozni, ez egyedül az isteni teremtőerő sajátja. Minden emberi működésnél ott szerepel az anyag, a miből valami létesül s föltalálhatók az anyagi eszközök, melyek segítségével az emberi erő működését végzi.

Sokan a termelésnél mint harmadik tényezőt sorolják föl a természetet, de ezen fölfogás nem helyes. Mert a természeti erők, pl. a nap fénye és melege vagy emberi tevékenység nélkül bírnak termelő képességgel, de ekkor kívül esnek az emberi gazdálkodás körén, hisz az ember azokat irányítani nem képes, vagy pedig úgy szerepelnek, mint az anyag sajátosságai, pl. a szántó föld termőképessége s ekkor az anyagtól el nem választ-

hatók s így nem képezhetnek az anyagtól külön választott termelő tényezőt.

Az emberi erők közreműködése a termelésnél, vagyis az emberi erőkifejtés *munkának* neveztetik, az anyag pedig, a miből vagy a minek segítségével új érték állíttatik elő, *tőkének* mondatik. A tőkéhez sorolandó tehát mindennemű termelési anyag, a miből valami készül, összes természetes sajátágaival s erőivel; a termelési eszközök: mint gépek, házak, bútorok, állatok, tápanyagok stb. Tehát a termelésnél két tényező szerepel, ú. m.: a munka és tőke. E kettőről kell egyet-mást mondanunk.

72. §. A munka.

Munka alatt gazdasági értelemben mindig *az emberi munkát* értjük, mert minden más erőkifejtés, mely a gépekből, kézi eszközöktől, az állatoktól vagy a nyers anyagok természeti erőitől származik, a tőke körébe sorolandó.

A gazdasági munka tehát emberi erőktől származik. Az emberi erők kétfélék: testi és szellemiek s így a gazdasági munka is kétféle: testi és szellemi. A szellemi munka az anyagi javak termelésénél is nagy szerepet játszik, mert a szellemi munka irányítja s teszi céltudatosná a testi munkát, innen van az, hogy a műveltségnek minél magasabb fokán áll valamely nemzet, annál rendszeresebb, eredményesebb a termelése, a nyers emberi erő megkétszereződik tervszerű szellemi vezetés mellett.

Ezen elven alapszik a munkamegosztás, a mely szerint minden munkás bizonyos termelési kört választ magának. Még pedig minél szűkebb a kör, annál célszerűbb, mert annál nagyobb ügyességet sajátíthat el a termelési javak előállításánál. Ha minden ember a neki szükséges összes javakat maga állítaná elő, mindenben meglehetősen kontár maradna, így azonban saját szűkebb termelési körében kiképezheti magát, nagy ügyességre tehet szert. Óriási előnyei vannak a munkamegosztásnak, különösen pedig, hogy munkamegosztás mellett 1. több; 2. jobb; 3. olcsóbb árú állítható elő. A munkamegosztás eredménye az iparágak elkülönítése; minél fejlettebb valamely ipar, annál több iparág keletkezik mellette, így az angol népszámlálás csak a szövőipar terén 150 külön ágat mutat ki.

A munkamegosztással együtt jár a munkaegyesítés, a mely abban áll, hogy nagyobb vállalatoknál minden iparágat egyesítenek, hogy az előállított árukat teljesen fölszerelve hozzák forgalomba, így pl. a dohánygyárakban készítik a ládácskákat is, a mikbe a dohányt s szivart csomagolják stb.

73. §. A munka szabadsága.

A munka szabadsága abban áll, hogy *mindenki szabadon választhatja meg munkakörét és munkájának föltételeit.*

E tétel a személyi szabadságnak a folyománya. Minden embernek, a mint ezt annak helyén láttuk, veleszületett, természeti joga, hogy szabadon rendelkezék testi és lelki tehetségeivel, következésképp munkájával is.

A munka szabadságához tartozik elsősorban a foglalkozásnak szabad megválasztása. Ezt követeli nemcsak az egyéni szabadság, hanem a munka hatályosságának növelése is, mert így mindenki azon foglalkozást választja magának, a mely hajlamainak és képességeinek legjobban megfelel, ennek következtében a legnagyobb kedvvel s odaadással fogja azt üzni és sokkal szebb eredményt fog fölmutatni, mintha rákényszerítették volna arra.

A munkaszabadsághoz tartozik továbbá a munka helyének és idejének a szabad megállapítása is, tehát a munka szabadsága föltételezi a szabad költözködési jogot is. Azonban a munka gyakorlása közegészségügyi és közerkölcsiségügyi szempontból nem szabad, hanem az illetékes hatóság, az állami közegek felügyelete alatt áll, mert e téren a magánfoglalkozás érinti a közjót, a mire az állam hatalmi köre már kiterjed.

Nézzük, mily alapon fog állani a szocziálista államban a munkaszabadság és vajjon összeegyeztethető-e az a nemzeti munka öntudatos és tervszerű szervezetével, a melyről a szocziálista írók oly szépeket álmodnak?

Engels azt mondja fennen dicsekedve: «a szocziálista állam megalapítása nem lesz egyéb, mint az emberiség átugrása a kényszer országából a szabadság birodalmába». Azonban nekünk úgy látszik, hogy e szabadság hazája tele lesz tilalomfákkal, a

melyektől mozogni sem fog lehetni, melyek még az egyéni jogokat sem fogják érvényesülni engedni.

A szocialista államban a központi munkarendező-bizottság meg fogja határozni minden község részére az elvégzendő munkát, a községi munkaelöljárók főadata lesz, hogy e munkát a munkások és munkásnők között fölösszák. De kérjük, hogy lesz ezzel összeegyeztethető a munkaszabadság első föltétele, t. i. a foglalkozás szabad megválasztása? A munkaelöljárók vagy minden egyes munkás és munkásnő részére kijelölik a foglalkozást, hogy tudniillik ki fog bányászattal, ki földműveléssel, ki utczasepréssel stb. foglalkozni és ekkor a szabadság országában megszűnik a munkaszabadság és vele együtt sírba lesznek temetve az ősi emberi jogok, melyekről a szocialista írók oly szép ábrándokat szönek, vagy pedig kinek-kinek tetszésére bízzák az elvégzendő munkát, de ekkor összeomlik a nemzeti munka tervszerű szervezete, mert az hiú ábrándnak is sok, hogy a mai emberek között, a kiknek annyi a gyengéje és tökéletlensége, minden egyes, még a nehéz, terhes megvetett munkára is fog akadni elég vállalkozó? Ezt a szocialista írók sem hiszik komolyan és azért különféle kibúvókat keresnek.

Így Belamy, hogy a szocialista állam a nehezebb munkákra is elegendő munkást kapjon, az által akarja elérni, hogy azon munkaágaknál a munkaidőt tetemesen leszállítandónak mondja, a kényelmesebb pályák túlságos előzönlését pedig Schöffle a munkabér leszállítása által véli elérhetni. Egyik módszer sem oldja meg a bajt. Mert ha a terhes munka ágaknál leszállítják a köteles munkaidőt, akkor sokkal több munkásra lesz szükség s így ezeknél a munkáshiány nemcsak hogy nem lesz elkerülve, hanem még nagyobb lesz. A mi pedig a kényelmesebb foglalkozásoknál a munkabér leszállítását illeti, ez le fogja rontani a szocializmus alapelvét, hogy minden munkásnak joga van munkája teljes értékére s ugyanazon hibába fognak esni, melylyel a mai tőkés társadalmat oly keményen vádolják.

Bebel más módot talál e nehézség megoldására. A szocialista államban, körülbelül így okoskodik, mindenki egyenlő lesz, minden foglalkozás egyenlően tisztességesnek fog elismertetni,

így azok mindegyikére lesz elég önkéntes vállalkozó, mert az álszégyen senkit sem fog visszatartani. Ha pedig egyes kellemtelen foglalkozásokra nem lesz elegendő vállalkozó, minden egyes munkásnak sorban kell arra vállalkoznia.

Ezen okoskodás nemcsak hogy nem oldja meg a nehézséget, hanem újat támaszt. Nem oldja meg, mert míg az emberek emberek maradnak és nem lesznek angyalok, a nehezebb és terhesebb munkától húzódni fognak. Ha pedig kijelölés lesz, akár sorrend, akár nem sorrend szerint történjék az, mindig sérteni fogja a munka és az egyéni szabadságot. A mint mondtuk, ily módon nemcsak nincs megoldva a nehézség, hanem új támad, mert ha sorrend szerint mindenkinek vállalkoznia kell minden egyes munkára, minden munkához értenie kell, ezt pedig a mai munkamegosztás mellett, a midőn úgy a testi, mint a szellemi foglalkozások ezer meg ezer fajtáját különböztetjük meg, sohasem fog lehetni elérni, hisz ez oly szellemi és ipari műveltséget, kiképzést igényelne, melyet az emberek, még ha tízszeresen is oly hosszú életűek lennének, nem sajátíthatnának el.

A munkaszabadság másik föltétele, hogy kiki azon a helyen dolgozzék, a hol kedve tartja. S ezért, mint mondtunk, a munkaszabadság összefügg a szabad költözködési joggal.

Eme szabadság is nagy nehézséget fog okozni a szocialista államban. Mert hogyan lehet a folyton ide-oda hullámzó népnél a munka tervszerű szervezéséről szó? Hogyan szállíthatja valamely község a meghatározott mennyiségű terményt, ha munkásainak legnagyobb része holnap már más vidékre költözött. Pedig az be fog következni, hogy egyes vidékeken nagy lesz a munkáshiány, míg más kedvezőbb égalji viszonyokkal rendelkező helyeken majdnem túlságos fölösleges számban fognak összeseregleni a munkások, különösen, ha a szocializmus nemzetközi alapokon lesz szervezve. Mert mindenkinek lesz annyi esze, ha egyszer tudja, hogy ő éjszaken és délen, keleten és nyugaton mindenütt alkalmazásra és eltartásra számot tarthat, hogy nem marad a zord, kietlen, mocsaras, lázas vidéken, nem dolgozik a csatornák bűzhödtt, a gyárak sorvasztó levegőjében, hanem fölkeresi a Garda tó paradicsomi partjait, a Riviera bájos

városkáit a kényelmes termeket s nem a perzselő hőségű gyári műhelyeket s ott fog foglalkozást s ellátást követelni. Pedig ez annál inkább be fog következni, mert sem a szülőföld szeretete, sem a ház, melyet őseitől örökölt, sem a kis kert, melyet oly sokszor megmunkált, melyhez oly szép emlékek fűzik, nem fogják állandó lakhelyhez kötni, hisz a szocialista államban senki semmiféle ingatlan vagyont nem szerezhethet magának. E fejtegetések teljesen következetesek, hisz a logika örök törvényei szerint vannak egymáshoz fűzve és egész szemlélfelhetőleg elénk tárják a szocializmusnak esztelenségét, kivihetlenségét. A kört akarják négyszögesíteni, a gyarló embert angyallá tenni, szabadságot ígérnek s a legridegebb rendőr-államot tervezik.

Itt, a hol előadtuk a munka szabadságáról szóló közgazdasági tant, pár szóval meg kell emlékeznünk egy rokonkérdésről is, tudniillik a munkajogról, annál inkább, minthogy a szocialista írók itt is tévedésbe esnek.

A munkajog nem egyéb, mint fölhatalmazottság a munkára, az értéktermelésre. És ebben senkit sem akadályozhatunk meg a nélkül, hogy jogtalanságot ne követnénk el. Magától értetődik, hogy kivételt képez azon eset, a midőn a munka másnak a jogait sérti, vagy a közjó hátrányára szolgál, a mely esetben úgy a magánégyén, a ki jogsértést szenved, mint a közhatóság, melynek föladata a közjó előmozdítása, jogosan gördíthet az elé akadályokat.

A szocialista írók azonban eme munkajogot, a mely mindenkit megillet, nem úgy értik, hogy mindenkinek joga van dolgozni, hanem a munkajogot helytelenül értelmezve azt állítják, hogy mindenkinek joga van arra, hogy munkát kapjon, úgy hogy a munkanélküli egyén, a ki munkahiány idején létfontartó eszközök nélkül van, ha mástól nem, legalább az államtól megkövetelheti, hogy neki munkát adjon, hogy így megkeresesse az életfontartásához a szükségesekeket.

A munkajognak ezen értelmezése téves úgy a m agán egyénekkel, mint a közzel, az állammal szemben. A magánszemélyt kötelezheti ugyan bizonyos körülmények közt a felebaráti szeretet, hogy a munkanélküli szükölködőnek keresetet adjon, de nem az osztó igazságosság, már pedig a felebaráti szeretetből

iogi kötelezettség nem származik. A mi pedig az államot illeti, attól sem követelhet minden munkanélküli egyén keresetet, mert az állam föladata a köz- nem pedig a magánjólét előmozdítása. Igen, ha a munkahiány oly mérveket öltene, hogy a közjólétet veszélyeztetné, az államnak kötelessége közbelépni és az egyeseket munkához segíteni, de még ekkor is csak a közjó szempontjából, nem pedig azért, mintha minden egyes polgár az államtól joggal követelhetne munkát.

74. §. A munkaszerződés és a munkabér.

A munkaszerződés oly jogi ügylet, a mely által valaki megfelelő kárpótlás fejében munkaerejét másnak szolgálatába adja.

A szerződés alanyai a munkás és a munkaadó, tárgya pedig a munkaerők és a munkabér.

A munkaszerződés a természeti és a tételes isteni törvény szerint nemcsak megengedett dolog, hanem különösen a munkásra nézve sokszor hasznos és ajánlatos is. A természeti törvény szerint a munkaszerződés megengedett dolog, mert a mint láttuk, mindenkinek veleszületett joga, hogy testi s lelki erőivel szabadon rendelkezék. Tehát ezen önrendelkezési jognál fogva azokat erkölcsileg megengedett czélokra másnak a szolgálatába bocsáthatja. Sőt sokszor a munkásra nézve hasznos is, mert az által állandó keresetre tesz szert és így életségük fedezése nincs ingadozásnak s bizonytalanságnak kitéve.

A munkaszerződést nem lehet a többi más haszonbérszerződéssel egyenrangúvá tenni. A haszonbérszerződésnél valamely észnélküli tárgyat adunk át más használatára, mely személyüinktől létében teljesen független, a munkásszerződésnél azonban a munkás a saját munkaerejét, a mely személyétől el nem választható, bocsátja másnak a rendelkezésére. Tehát úgy a munkaerő kihasználásánál, mint annak megjutalmazásánál a személyre is tekintettel kell lennünk. Ezt kívánja nemcsak a keresztény szeretet, hanem az igazságosság is. A munkás munkaerejét csak oly módon szabad igénybe vennünk, hogy se élete, se egészsége veszélyeztetve ne legyen és hogy munkája se családi se vallási kötelességeinek teljesítésében ne hátráltassa.

A munkásnak munkájáért joga van megfelelő kárpótlásra, a mit munkabérnek nevezünk. A mi az igazságos munkabér nagyságának a meghatározását illeti, elméletben könnyű azt megjelölnünk, a gyakorlatban azonban, ha az egyes munkaágakat vesszük, igen nehéz azt meghatározni. Általában véve igazságos munkabérnek azt tartják, melyet rendesen adni szoktak és a melyből a munkás és legközelebbi hozzátartozói, tehát családja tisztességesen megélhet.

A munkásnak kötelessége magát és családját fentartani, tehát munkaerejének igénybevételéért legalább annyit követelhet, hogy e kötelességének eleget tehessen. A munkaadó a természet törvénye ellen vét, ha a munkástól az igazságos munkabért megvonja és a munkást igazságtalan eszközök igénybevétele által kényszeríti az alacsony munkabér elfogadására.

A munka és a közönséges árúczikk között nagy különbség van, a munka összefügg a személylyel, ez pedig attól elválasztható és mégis az árúkért is legalább annyit kívánunk, mennyibe azok előállítása kerül, tehát a munkásnak is legalább annyit tartozunk adni, a mennyiből magát és családját tisztességesen fentarthatja, mert legalább ennyibe kerül munkája.

A szabadelvű rendszer azonban a bér megállapításánál egyedül a kínálatot és keresletet vette irányadóul, a szabadelvű fölfogás a munkát közönséges árúnak tekinti, melynek értékét mesterségesen, meg nem engedett eszközökkel lenyomni igyekezett, a gépek mellett nőket, kiskorú gyermekeket alkalmazott, a munkaidőt túlságosan kinyújtotta és e mellett azt hirdette, hogy a gazdasági téren föltétlen szabadságnak kell uralkodnia, az állam nem avatkozhatik be a gazdálkodásba, sőt a már meglévő közigazgatási törvények is eltörölnökök. így a védtelen munkás teljesen ki lett szolgáltatva hatalmas ellenfelének, a gazdag és lelketlen munkaadónak, a ki igyekezett is azt teljesen kiszipolyozni. Innen származott ama általános elégedetlenség, mely a múlt század közepétől kezdve Európa összes iparúzó államában föltalálható a munkásnép között. Bátran állíthatjuk, hogy a mindent kizsákmányoló szabadelvű rendszer, mely a vagyonszerzésnél semmiféle erkölcsi korlátot nem ismer, volt

a főtényező, mely a munkásosztályt a másik szélsőségbe, a szociáldemokráciába bekergette.

A mily téves a szabadelvű fölfogás, hogy a munka közön­ séges áru, melynek értékét a kínálat és kereslet határozza meg, épen olyan helytelen a szocziálista fölfogás is, hogy a munkás­ nak joga van munkája teljes gyümölcsére. Ezen állítás téves voltát a legegyszerűbb módon lehet kimutatnunk. A munkás munkaereje nem az egyedüli hatóok, mely az új értéket, a munka gyümölcsét létre hozta. Annak létrehozásánál közremű­ ködtek a gépek, a különféle eszközök, a nyers anyagban rejlő természeti erők, sajátságok, ezenfelül szükséges az új érték ter­ meléséhez anyagi ok, vagyis nyers javak, a miket nem a munkás szolgáltat s így nem is igényelheti jogosan a munka teljes gyü­ mölcset.

Tehát a munkabér megállapítására nézve úgy a szabad­ elvű, mint a szocziálista fölfogás elvetendő, a munkásnak nincs ugyan joga a munka teljes gyümölcsére, de legalább olyan bérre igényt tarthat, melyből maga és családja tisztességesen meg­ élhet. Ez a legalacsonyabb jogos munkabér, de ez nem zárja ki, hogy a munkás megengedett eszközökkel magasabb munka­ bér elérésére ne törekedjék. Mindenkinek joga van sorsán, hely­ zetén megengedett eszközökkel javítani, tehát a munkásnéptől sem lehet e jogot elvitatni. A munkások újabb időben előre megbeszélte, tömeges munkabeszüntetés, munkazárlat, vagy sztrájk által igyekeznek ezt elérni. Tehát itt fölmerül azon kérdés: meg­ engedett eszköz-e az úgynevezett tömegsztrájk, tömeges munka­ zárlat? E kérdés eldöntése annál inkább fontos, mert a magyar­ országi keresztény szocziálista párt 1907-ik évi programja is említést tesz arról: «nem zárkozunk el a sztrájk fegyverétől sem, melyet – mint végső eszközt – ha jogos és igazságos, meg­ engedettnek tartunk». E szavakból két dolog tűnik ki: 1. Hogy a munkazárlat csak mint végső eszköz szerepelhet; 2. akkor is, ha jogos és igazságos. Nekünk is e két dologra kell kiváltképen kiterjeszkednünk.

A tömegsztrájk abban áll, hogy valamely vállalat munkásai *előleges tanácskozás* és megállapodás alapján *beszüntetik a munkát* mindaddig, *míg kívánságaik nem teljesíttetnek.*

E meghatározásból kitűnik, hogy a sztrájk önmagában véve megengedett dolog, mert a munkás ura munkaerejének, azzal szabadon rendelkezhetik, sőt másokat is, a kik szintén szabadon rendelkezhetnek munkaerejükkel, jogosan fölszólíthat a munkázárlatra. Ezen eszközt tehát alkalmazásba vehetik akkor is, ha helyzetükön javítani akarnak, ha munkaadójuktól magasabb munkabért akarnak elérni.

Ezen tétel természetesen vonatkozik azon esetre, ha a munkások teljesen szabadon rendelkezhetnek munkaerejükkel, tehát: 1. ha semmiféle munkaszerződés nem köti őket a munka folytatására, mert ha a munkás szerződés által szolgáltra van kötelezve, a munka beszüntetése által az igazságosság ellen vét és felelős mindama kárért, mely a sztrájk következtében a munkaadót érte; 2. ha a munkaszerződés lejárt, hisz ekkor ismét visszanyerik rendelkezési jogukat munkaerejük felett a munkások; 3. szerződésszegés esetében, ha a munkaadó megszegi a munkásszerződést, annak föltételeit nem tartja be, a szerződés kötelező ereje a munkásra nézve is megszűnik, a mint ez minden kétoldalú szerződésnél történni szokott. E három esetben minden munkás szabadon rendelkezik munkájával, következőkép előlegesen szabadon tanácskozhatnak a sztrájkról, arra összes munkástársaikat fölszólíthatják, sőt buzdíthatják is. De erkölcstelen, meg nem engedett eszközöket, minők a fenyegetés, erőszak, ámitás, alkalmazásba nem vehetnek, mert a mint egyik munkásnak joga van munkáját abbahagyni, épen olyan joga van a másiknak munkáját tovább folytatni.

Ez az elméleti oldal. A gyakorlatban azonban a munkázárlatot csak a legnagyobb óvatossággal és végső fegyverként tanácsos alkalmazni. Hisz a nagy tömeget lelketlen izgatásokkal, hiú ígéretekkel, hamis ámitásokkal könnyű félrevezetni, fölizgatni, de nehéz lecsendesíteni, sőt a mozgalmat a megengedett korlátok között tartani. Igen könnyű a vágyakat fölcsigázni, de igen nehéz azoknak eleget tenni. Ezenfelül a legtöbb sztrájkból nagy erkölcsi és anyagi kár háramlik a munkásnépre, a mely munkabérét elveszti, a sztrájkanyagokon mértéktelenségre s kicsapongásokra vetemedik. Nagy anyagi veszteséget szenved a munkaadó, sőt hullámai elhatnak a távolabb álló társadalmi körökig,

a fogyasztó közönségig, a melyet sokszor igen érzékenyen, még pedig kellemetlenül érint a munkazárlat. Más oldalról nem lehet tagadni, hisz nyilvánvaló tény, hogy a célirányosan rendezett, igazságos sztrájkok igen sokat javítottak a munkások helyzetén. De mégis az igazságos sztrájk is a gyakorlatban a munkásoknak lehetőleg utolsó fegyvere legyen. Ha a munkások és munkaadók között ellentétek, vitás ügyek merülnek föl, mindig meg kell kísérelni azokat először békés úton elintézni. Azért nagyon helyesen sürgeti a magyarországi keresztény szociálista párt 1907. évi programjában a munkásokból és munkaadókból álló békebiróságok s a munkásérdekek képviselőire hivatott és hatósági jelleggel fölruházott munkáskamaráknak törvény által való létesítését. Sőt, miután a munkások az állam polgárainak nagy hányadát teszik ki, célszerűnek tartjuk, a mint ez már Angliában és Ausztriában meg is van, a külön munkásminiszteri um föllállítását.

A munkásosztály java meglegedettsége a közjót érinti, tehát nem szabad elfogadnunk a szabadelvű fölfogást, mely a gazdasági ügyekbe mindennemű állami beavatkozást kizár, hanem a kormánynak hathatós törvények létesítése által meg kell védeni a munkásság érdekeit, elő kell mozdítani anyagi javát. Ezért jogosan követeli a magyar ker. szociálista párt az 1907. évi program 19., 20. §-ban, a gyermekmunka eltiltását, a férfi s különösen a női munkások erkölcsi s egészségügyi védelmét. Nem lehet tagadnunk, hogy a munkások védelmére az utolsó időben sok történt, nemzeti kormányunk, különösen annak nagyműveltségű kereskedelmi minisztere, Kossuth Ferencz alig két év alatt majdnem egy félszázad mulasztásait pótolta. Az alapok le vannak rakva, emeljen azokra szilárd épületet az általános választójog alapján választandó parlament, melyben már a munkások hivatott képviselői is minden valószínűség szerint helyet fognak foglalni.

75. §. A tőke.

Az anyagi javak, a mennyiben azok új értékek előállítására, vagyis termelésre szolgálnak, tőkének nevezetnek. Ricardo meghatározása szerint a nemzeti vagyon azon része, mely terme-

lésre szolgál, tőkének mondatik. A tőke az anyagi javaknak bizonyos viszonyát foglalja magában a termeléshez, mert az anyagi javaknak azon része képezi a tőkét, a mely további termelésre szolgál.

Némely nemzetgazdák, a kik a szocializmus felé közelednek, csak az oly anyagi javakat nevezik tőkének, melyeknek létrehozásához vagy átalakításához az emberi munka már hozzájárult. Ezen elvet el nem fogadjuk, mert a még meg nem munkált természeti javak, például a bányákban rejlő kőszén, érezek értéket képviselnek és termelésre alkalmasak. A szocializmus felé hajló nemzetgazdák azért nevezik csak a már földolgozott javakat tőkének, hogy sikerüljön kimutatni ok, miszerint a tőkének értéket csak a munka kölcsönöz, mert az anyag a természettől van, *hogy* a munkásnak joga van munkája teljes gyümölcséhez. Innen van az, hogy a termeléshez a munkán és a tőkén kívül még egy harmadik tényezőt vesznek föl, tudniillik a természetet, mely állítás helytelenségét már kimutattuk.

A tőkét fölosztani szokták álló és forgó tőkére. Álló tőke alatt ama javakat értjük, melyek huzamosabb ideig szolgálnak a termelésre, például szántóföldek, állatok, épületek, gépek, eszközök. Forgó tőkének neveztetik mindaz, a miből új jószág készül, vagy a mi a termelés alatt elhasználtatik. Megkülönböztetünk továbbá élő és holt tőkét, az előbbi termelésre használtatik, míg a holt tőke hever a nélkül, hogy új érték előállítására szolgálna. Föl lehet osztani a tőkét termelő és kölcsöntőkére, az előbbit a tulajdonos közvetlenül használja föl termelésre, míg az utóbbit bizonyos kárpótlásért másnak használatára bocsátja.

A tőkének főforrása a természet, a mennyiben a Teremtő az észnélküli anyagi javakat mind az eszes lény, az ember szolgálatára teremtette, a ki tehát azzal szabadon rendelkezhetik, fölhasználhatja földi jólétének előmozdítására. Ezenkívül növeli a tőkét a szorgalom, a takarékoság és előrelátás. Innen valamely népnek anyagi jóléte bizonyosságot tesz annak erkölcsi erejéről. Újabb időben a tőke forrásai közzé szokták sorolni a társadalmi körülményeket, melyek folytán bizonyos helyen vagy időben az anyagi javak értéke emelkedik, például egy előnyös

vasúti összeköttetés emelheti valamely városban a háztelkek értékét. Ily társadalmi körülmények «konjunktúráknak» nevezetnek.

A tőke rendkívüli jelentőséggel bír a termelésnél, hogy erről meggyőződünk elég egy pillantást vetnünk a művelt nemzetekre, melyek tetemes és sokoldalú tőkével rendelkeznek és a kultúra alacsony fokán álló, kezdetleges és csekély tőkével rendelkező népek termelésére. Sőt hozzátehetjük, hogy a termelés fejlődése egyenes arányban halad a tőkék szaporodásával és tökéletesbülésével, hisz a termelésnek másik tényezője, az emberi munka, kezdettől fogva ugyanaz.

76. §. A tőke és a szoczialisták.

A tőke, a mint láttuk, igen nagy jelentőséggel bír a termelésnél és mégis a szoczialisták hatalmas támadást intéznek a tőke ellen, nem annyira ugyan azért, mert a tőke vezérszerepet játszik a termelésnél, hanem mivel e fontos termelési tényező magántulajdon tárgyát képezi s azt kívánják, hogy a tőke, mint termelési tényező, az államé legyen. Az állam mindig rendelkezett tőkével, sőt újabb időben a legfontosabb termelési tényezők, mint például a vasutak, a legtöbb nemzetnél az állam kezében vannak. Hanem az is bizonyos, mint ezt a történelem elénk tárja, hogy minél jobban fejlődött valamely nemzet gazdasági élete, annál szilárdabb alapokon nyugodott a magántulajdon, még pedig, a mint már többször kimutattuk, maga a természet örök Alkotója adott jogot a magánegyéneknek, hogy a földi javakat, a termelési eszközöket birtokukba vegyék, vagyis azokkal szabadon rendelkezzenek, mert az összes észnélküli teremtményeket az ember szolgálatára adta, hogy azokból szükségleteit fedezze.

A szoczialisták a mai tőkés termelésből kimutatni igyekeznek, hogy e rendszer szükségkép az összes termelési tőkék, sőt magának a termelésnek is államosításához fog vezetni.

Marx szerint, a mint már erről szólottunk, a munkásnak joga van munkája teljes gyümölcséhez, de ezt a mai tőkés termelésnél nem kapja meg, a munka értékének egy részét, az

úgynevezett értéktöbbletet, mindig a tőkés kapja. Ennek következtében a nagytőke rohamosan fog növekedni, egy-két kézben összpontosul, a mi a mai társadalom és gazdasági berendezkedés bukását, összeomlását fogja eredményezni. E romok alól csak egy kivezető út lesz, mondja az erfurti tervezet, «ha a földet, bányákat, a nyersanyagot, a szerszámokat, a gépeket és a közlekedési eszközöket társadalmi tulajdonná változtatjuk át és az árúk termelését egy szocialisztikus társaság által történő termeléssel szabályozzuk, a mi az egész emberiség részére a legnagyobb jólét és minden szempontból való harmonikus tőkély forrásává fog válni.»

Marx és vele az egész szociáldemokrácia a mai tőkés termelésből a főnálló társadalom összeomlását jósolja meg. Nézzük e jóslás részleteit és kutassuk kissé, vajjon a fejlődés azóta igazolta, vagy megczáfolta-e azokat.

Marx a tőkés termelésből először is a proletárizmus folyamatos szaporodását jövendöli. A tények ráczáfolnak. Vegyük csak Németországot, a szocializmus főtthonát. Míg a letűnt század első felében Németország a kivándorlás révén gyermekeinek millióit veszttette el, a proletárok százezrei kényszerültek évenként vándorbotot fogni, addig ugyané század hetvenes éveitől kezdve, habár a népesség szinte csodálatosképen szaporodik, a kivándorlás egészen megszűnt, sőt a régi kivándorlók unokái kezdenek visszatérni a régi hazába a Nekar, a Mozel s a Rajna partjai mellé.

Marx azután azt állítja, hogy a nagy tőke a munkást mind jobban ki fogja szipolyozni s a végső ínségbe sodorni. Nézzük csak Angliát, a legelső iparállamot, a honnan Marx és társai érveiket rendszerük összeállításához szedték. Az ottani állapotok nagyon is ráczáfolnak Marx jövendölésére. Míg régen a munkásoknak maidnem 10%-a volt kénytelen a közjótékonyágot igénybe venni, most alig szorul erre 2%. A nemzeti jövedelem az utolsó kétszáz év alatt ötszörösre emelkedett, a munkásosztályé ezen idő alatt hat és félszeres emelkedést mutat. Hajdan egy munkáscsalád évi bevétele 12 font volt, most már fölülmúlja a 80 fontot. Tehát nem nyugszik való alapon Marx jövendölése, tehát a béreket szabályozó törvények nem oly vas-

keménységnek, nem oly mozdulatlanok, a mint Lassalle az ő bértörvényének föllállításakor hitte.

Majd azt állítja Marx, hogy a nagy tőke teljesen tönkreteszi a kis üzemet. Pedig a legutolsó évtizedek statisztikai adatai azt mutatják, hogy a kisüzemekben foglalkozók száma határozottan növekedik, így Németországban a kisiparosok száma 1882-1895 között 10%-ra, a kiskereskedők száma majdnem 50%-ra emelkedett. Sőt a mezőgazdaságnál sem nyelik el a nagybirtokosok a kicsinyeket. Épen ellenkezőleg a birtokok elaprózása felé haladunk, a mint különösen Németország, az Egyesült-Államok, sőt hazánk statisztikai adatai is mutatják.

Tehát a kisüzem, a kisbirtok nem tűnt el, de nem következik be a szociálisták azon jóslata sem, hogy a nagytőke mindig kevesebb és kevesebb kezekbe összpontosul. Mert mit látunk? 1854-ben Berlinben mindössze hat olyan ember élt, kinek vagyona a három millió márkát meghaladta, most hatszázon felül van az ilyen boldog emberek száma. Ugyanez áll Franciaország és Németország többi nagy városaira.

Gazdasági válságok mindig voltak és lesznek is, de ezek már sokat veszítettek pusztító erejükből, mint a kilenczvenes években s tavaly Amerikában lefolyt gazdasági válságok következményei mutatják. A nagy «összeomlás» pedig, a melyet 15-20 év előtt a leghíresebb szociálista vezérek már küszöbön állónak jeleztek, sőt Bebel már a naptári időpontot is megjelölte, a melyben az be fog következni: egyre késik, sőt még előjelei sem mutatkoznak, talán az emberek ébredezni kezdenek az álmok világából.

Hogy a tőkés termelés mellett is mily jólétet lehet teremteni a munkás részére, ha mind a munkaadó, mind a munkás keresztény alapra helyezkednek, fényes bizonyosságot nyújt a világhírű Krupp-féle gyártelep Essenben, a hol az 1905-ben megtartott németországi katolikus nagygyűlésen 60.000 keresztény szociálista üdvözölte a kölni érseket.

A Krupp-gyár 47.000 munkást foglalkoztat s ezek hozzátartozóit beszámítva, közel 150 ezer embernek ad kenyeret. A telep nagyságáról némi fogalmat nyújthat az az egy adat is, hogy az esseni telepen 64 Km hosszú rendes és 80 Km hosszú

keskeny vágányú vasút van elhelyezve, melyen 44 gép 2000 kocsival közlekedik.

A gyár vezetőségének főtörekvése, hogy minden munkásnak legyen kellemes, jó lakása, hogy szívesen időzzön otthon hozzátartozói körében. Legyen tisztességes fizetése, a melyből mérsékelt áron jó árút szerezhessen szükségletei fedezésére. Találjon a munkás kellő szellemi és testi szórakozást. Gondoskodva legyen a betegek ápolásáról s az elaggottak, munkaképtelenek ellátásáról.

A mi a lakást illeti, minden munkáscsaládnak van külön kis csinos háza legalább 2-3 helyiséggel, takaros veteményes és gyümölcsös kerttel, melyet maga tartozik megművelni. A nőtlen munkások tízével laknak egy házban, melyben mindegyiknek csinosan berendezett külön lakása van, ezenfelül van közös étkező-terem, társalgó, fürdő, kézi könyvtár. Oly munkások számára, kik nem mehetnek haza étkezni, létesültek az ebédlő-csarnokok, melyekben az otthonról elhozott ételt fölmelegítik; azok részére pedig, kik az éjszakát nem tölthetik otthon, kitűnően berendezett hálótermek állnak rendelkezésre.

Szükségeiteket a fogyasztási szövetkezetekből fedezik a munkások, a melyekben mintegy 600 féle tiszta, jó, hamisítatlan árút tartanak. Csak készpénzért adnak el, hitelt senki se kap.

Mintaszerűen gondoskodik a telep az elaggottakról. A gyár közelében, kissé emelkedett helyen terül el az «Altenhof» csinos apró házaival s virágos kertjeivel. Egyik végén a katolikus, a másikon a protestáns templommal.

A betegeket szakszerűen épített és berendezett kórházakban ápolják, az üdülők részére külön telep létesült, a hol a lábadozók 14 napig tartózkodhatnak, az orvos tanácsára azonban hosszabb ideig is. Az egész gyártelep villanyvilágítással és vízvezetékekkel van ellátva.

Az átlagos napi munkabér 1853-ban 1.33 márka volt, 1871-ben 3.03, 1900-ban már 478-ra emelkedett. A nyugdíjpénztár 1900-ban már 1,077.320 márkát fizetett ki. Külön és pedig fejedelmi alapítványok vannak a szorgalmas munkások megjutalmazására, a gyermekek nevelésére és a véletlen bal-esetekre.

Vannak elemi iskolák, inasképzők s háztartási iskolák, a melyek mind szakszerűen vannak berendezve. A továbbképzés eszközésére 30.000 kötetet számláló könyvtár és műveltségi egyesület létesült a telepen. Van tisztviselő kaszinó, külön vívó- és torna-klub s a mulatni és szórakozni akarók részére színház, söracsarnok, üdülőkertek.

Az így berendezett telepen teljesebbé megy ama fölirat, mely a Krupp-család ősi házacsckáját jelöli: *Legyen a munka czélja a közjó s akkor a munka áldás lesz és imádság.*

Tehát a tökéletes termelés mellett is lehet jólétet, sőt majdnem földi boldogságot teremteni a munkások részére, a mint ezt a kontinens legnagyobb ipartelepének példája igazolja. De ezt nem az osztálygyűlölet szításával, hanem kölcsönös megértéssel lehet elérni. A munkásokat arra kell figyelmeztetni, hogy szakmájukban kellő képzettséget szerezzenek, munkaadójuk iránt hűséggel és odaadással viseltessenek, a munkaadókat pedig ki kell oktatni, hogy minden iparvállalatnak mintegy üzleti érdeke kívánja, hogy munkásai megelégedettek legyenek, hálával és kegyelettel viseltessenek emberséges munkaadójuk iránt. De egyszermind a természet törvénye is parancsolja, hogy a munkást ne tekintsük merő eszközhöz, hanem embertársunknak, a ki Teremtőjétől halhatatlan lelket kapott s az örök boldogságra van hivatva, a kit tehát hűségesen teljesített munkájáért azzal kárpótoljunk, hogy rendelkezésére bocsátjuk az anyagi és szellemi jólét eszközeit.

Az előadottakból a végső következtetés az, hogy teljesen erőtlenebbé ama érvek, melyekkel a szocialista írók a tökéletes termelés jogtalanosságát s tarthatatlanságát kimutatni igyekeznek. Ellenben a termelés teljes államosítása jogtalan és tarthatatlan egyszermind. Jogtalan, mert az egyént megfosztja tulajdonszerzési jogától s megsemmisíti a munkaszabadságot, ezt már bővebben kimutattuk. De tarthatatlan is, mert az oly állam, melyben az összes munkák államilag szerveztetnének, a legzsarnokibb rendőrállam lenne, telve hivatalnokokkal, a kik az egyénnek minden lépését kijelölnék. A ki mulatni, szórakozni akarna, csak az állami mulatókba mehetne, a ki ruháját kijavíttatni, vagy kitisztíttatni akarná, ezt az állami javítóintézetekben kellene

végeztetnie, ugyanily intézetekben kellene végeztetnie mindama szolgálatokat, melyek közvetlenül a test ápolását illetik, mert a szociálista államban minden személyes szolgálati viszony megszűnik, ott csak közszolgálatot lehet igénybe venni. Az ily állam egy nagy kaszányává változnék át, melynek lakói a legridegebb, legtűrhetetlenebb életet élnék, a melyből száműzve lenne a kedv, lelkesedés, az életcél. Az ilyen államban minden egyes polgár önműködőgéppé (automata) változnék át, melynek nincs egyéb föladata, mint teljesíteni azon munkát, melyre fölszerelték.

77. §. A vállalat.

A termelési tényezők szervezését azon czélból, hogy új javakat gazdaságosabban állítsanak elő, vállalatnak nevezzük. Ezen elnevezés onnan ered, hogy a vállalatnál egyesek, vagy többen, magukra veszik – elvállalják – a termelés berendezését s az azzal járó kockázatot. Azon személy, egyén, a ki ezt teszi, vállalkozónak neveztetik. A vállalkozó föladata szervezni a termelést. Ő jelöli ki a vállalat célját, terjedelmét, helyét, irányítja a termelést, értékesíti a termelt javakat, de egyszersmind viseli a kockázatot, vagyis nyereségben vagy veszteségben részesül. A vállalat, minthogy legtöbbször nyereszkesedés a célja, üzletnek is neveztetik.

A vállalat lehet mezőgazdasági, ipari, kereskedelmi, vagy közlekedési, a mint a termelésnek egyik vagy másik ágát öleli föl, de többet, vagy mind is egyesítheti magában. Megkülönböztetünk kis és nagy vállalatot, a mint az messzemenő, vagy csak szűkebbkörű munkamegosztáson alapul. Újabb időben fontos szerepet játszik a vállalatnak egyes, vagy társas-vállalatra való fölosztása, a mint az üzlet élén egyes személyek, vagy társak állanak. A társas-vállalatok között legfontosabbak az úgynevezett részvénytársaságok, melyeknél a vállalathoz szükséges tőkét sokan adják össze, míg az üzlet irányítását egyes felelős igazgatókra bizzák.

A vállalatok újabb időben, hogy a túlhajtott verseny káros következményeit korlátozzák, egymás között bizonyos egyezményeket kötöttek, ezek körébe tartoznak a kartelek és a

trusztók. A kartelek oly egyezmények, melyek valamely üzleti ág vállalkozói között jönnek létre, hogy a termelést bizonyos elvek szerint vezessék. Például a vállalkozók megállapodnak a termelés mennyiségére vagy az árúk árára nézve stb. Trusztóknak, melyek újban Amerikában keletkeztek, a vállalatok ama egyezményét nevezzük, a mely szerint azok egységes vezetés alá kerülnek.

A vállalatok a gazdasági életben nagy szerepet játszanak, a termelési tényezőket életerős, összhangzó működésbe hozzák, több, jobb s olcsóbb árút hoznak a forgalomba.

Azonban ügyelni kell a kormányzatnak, hogy *szédelgéseket ne üzzenek, egymást elgázolni akaró versenyre ne keljenek s a munkaerőt ki ne zsákmányolják*. Az említett hibákba mélyen besodorta a nagy vállalatokat a szabadelvű rendszer a múlt században. A szabadelvű fölfogás szerint a gazdálkodás és vagyonszerzés terén teljes szabadságnak kell uralkodni, a gazdasági élethez az államnak csak annyiban van köze, hogy egyeseknek élet- és vagyonbiztosságot nyújt, a többire nézve az ember a benne lakó önérdéknek, ösztönnek földi javakat gyűjteni, meggazdagodni szabadon hódolhat. Bárki bárminemű vállalatot létesíthet, pénzületeket, szerződéseket, részvénytársaságokat, tekintet nélkül azok természetére. A munkabért, az árúk árát, a kínálat és kereslet viszonyai szerint meghatározhatja. Sőt a szabadelvűség a vagyonszerzés terén nemcsak az állami és társadalmi korlátokat rombolta le, hanem teljes erkölcsi szabadságot hirdetett. Azt állította, hogy nincs Istentől eredő erkölcsi törvény, mely a gazdasági szabadságot korlátozza. E korlátlan szabadság következtében a vállalatok halomszámra keletkeztek, létrehoztak olyan szédítő versenyt, a mely csodás módon föllendítette az ipart s kereskedelmet, különösen midőn harciba vitték a modern találmányokat s a gépeket, de létrehoztak egy oly öldöklő gazdasági harcot, a melyben százezrek hullanak el, jutnak koldusbotra. Természetesen győztesen, a mint ez minden egyenlőtlen harcban történni szokott, az erősebb fél, a nagytőke került ki, a kisiparosok s a munkásosztály halálos sebeket kaptak.

Az állam célja a közjó előmozdítása s nem egyedül a

vagyon- és személybiztonság nyújtása, már pedig a közjót első sorban a legközelebről érinti az, minő módon s mily eszközökkel történik a vagyonszerzés s mily elvek szerint megy végbe az anyagi javak elosztása. Az ember társaságban élő lény, tehát önérdékét minden korlát nélkül szabadon nem követheti, figyelemmel tartozik lenni embertársa érdekeire. E szerint a gazdálkodásba az államnak nemcsak joga, de kötelessége is beavatkozni, védelmére kell kelnie a gyengébb félnek, meg kell akadályoznia minden igazságtalanságot, egyes osztályok mesterséges kizsákmányolását s az anyagi javak túlságos egyenlőtlen fölosztását.

A gazdasági életnek napjainkban fő lüktető erei a nagy vállalatok, tehát azok létesítését és működését okos és igazságos törvényekkel szabályoznia kell az államnak, még pedig oly módon, hogy azok a magánérdekkel párhuzamosan mozdítsák elő a közérdeket. Meg kell akadályoznia azok létesítésénél bárminemű szédelgés lehetőségét, működésöknél pedig a fogyasztó közönség s a munkásosztály kizsákmányolását, ügyelnie kell, hogy az árúk árai mesterségesen föl ne csigáztassanak, a munkabér pedig le ne szoríttassék.

Itt ama kérdést kell eldöntenünk, helyesen teszi-e az állam, ha egyes vállalatokat különös anyagi támogatásban részesít. Az anyagi támogatás az állam részéről igen sokféle lehet. Az állam az egyes vállalatok részére engedélyezhet adókedvezményeket, szállítási kedvezményeket, termelési jutalmakat, sőt az által is kedvezhet valamely vállalatnak, ha a hasonnemű külföldi árúkra behozatali tilalmat állít föl, vagy magas vámokat vet ki. Mindegyik kedvezmény megegyeznek abban, hogy egyesek a köz rovására előnyben részesülnek, vagy a mi szintén igaz, egyesek a közpénzből támogatást kapnak. Még a magas védvámok fölállítását által is a köz szenved, mert a megfelelő árúkat drágábban kapja, egyesek nagy előnyben részesülnek, mert gyártmányaikat könnyebben s drágábban értékesíthetik.

Általános elv, hogy az állam föladata a közérdek előmozdítása, magánérdeket közvetlenül az állam nem szolgálhat, legfeljebb csak közvetve, vagyis a mennyiben azt a közérdek kívánja. Ezen általános elv a jelen esetre is vonatkozik. Tehát ama vál-

lalatokat részesítheti az állam termelési jutalomban, támogatásban, melyek létesítését, fölvirágzását a közérdek kívánja. Ilyenek elsősorban ama vállalatok, melyek a nemzeti védelemhez szükséges eszközöket állítják elő, például fegyver-, tölténygyárak stb., hogy így külbonyodalmak esetén, midőn a külállamokkal az összeköttetés megszakad, az ország önmaga képes legyen ellátni magát a nemzeti védelemhez szükséges eszközökkel. Ilyenek továbbá oly vállalatok, melyek oly árukat állítanak elő, melyek közegészségi szempontból, vagy a lakosság táplálására nélkülözhetetlenek, például a gyógyszerek, az égaljnak megfelelő tápszerek. Az, hogy az országban oly áru állíttassék elő, mely ott még eddig nem termeltetett, vagy a melynek termelése a helyi viszonyoknál fogva nehézségekkel jár, magában véve nem elegendő ok valamely vállalat támogatására, mert nem szükséges, hogy a nemzetek gazdaságilag egymástól elzárkózzanak, ellenkezőleg a népek egymásra vannak utalva. És minden országnak vannak bizonyos terményei, melyeket helyi, égalji s egyéb viszonyoknál fogva a legjobban és legolcsóbban képes előállítani, a közlekedési eszközök pedig oly tökéletesek, olcsók és gyorsak, hogy ezeket bátran lehet külföldről beszerezni.

A mi a részvénytársaságokat illeti, ezeknek létesítése és működése nemzetgazdasági szempontból annál üdvösebb, minél szélesebb körben vannak elterjedve a részvények a nemzet polgárai között. Mert ha a részvények egy-két kézben összpontosulnak vagy ha külföldre vándorolnak, a jövedelem is vagy külföldre megy, vagy nem oszlik meg egyenletesen. Igen tanácsos és gazdasági szempontból üdvös dolog a részvényesek közé a vállalat hivatalnokait, sőt az ott működő munkásokat is bizonyos fokig bevenni, a mint ezt külföldön már sok helyütt megteszik, mert így a vállalatnál úgy a felügyelet, mint a munka sokkal hatályosabban teljesíttetik.

78. §. A föld.

A föld szolgáltatja a legfontosabb életszükségletet, a kenyeret, a földműveléssel foglalkozók majdnem felét teszik ki az egyes államok lakosainak s a földművelő nép úgy testi erejénél,

mint józan, nyugodt lelkületénél a legkiválóbb nemzetfönntartó elemet képviseli, ezért a mezőgazdaság fölvirágoztatása kell, hogy a kormányzat legkiválóbb gondját képezze.

Nem tartjuk ugyan helyesnek a fiziokraták rendszerét, mely azt vitatja, hogy egyedül a földművelő növeli a nemzeti gazdagságot, hisz a többi más termelési ágak is gyarapítják a nemzeti vagyont, mégis a földből kikerülő termékek szolgáltatják a gazdálkodáshoz az alapot, melyre a többi termelési ágak építenek.

Nemzetgazdasági szempontból nem az a fontos, mily rendszer mellett nagyobb a földbirtokos tiszta jövedelme, mert ez csak egyesekre nézve előnyös, hanem az, hogy a föld minél több nyers anyagot szolgáltatson, vagyis bővebb legyen az aratás, mert ez nyújt táplálékot az egész nemzetnek. Tehát a kormányzatnak arra kell törekednie, hogy a földbirtok oly arányban legyen felosztva a polgárok között s oly módon műveltesék, hogy annak nyers hozama minél nagyobb legyen.

A történelem igazolja, hogy a míg a tulajdon nincs szilárd alapokra fektetve, míg az emberek ki vannak téve azon veszélynek, hogy ama helyet, a melyen laknak, egy-két év, sőt napok múlva kénytelenek lesznek elhagyni, vonakodnak nagyobb befektetéssel emelni a földbirtok értékét, a mely esetleg rövid idő múlva idegen kézre kerülhet. De a mint a földtulajdon alapja megszilárdul, rohamos gyorsasággal növekszik a mezőgazdaság össztermelése, az emberek befektetésekkel igyekeznek földjüket termékenyebbé tenni, összes gazdagságukat földjeikre fordítják, mert ott tartják azt a legbiztosabban elhelyezve, levezető s öntöző csatornákat építenek, hogy földjeik termő erejét növeljék, kerteket, szőlőket, gyümölcsösöket készítenek, melyekből a hasznót már esetleg csak az unokák fogják élvezni. E tény világosan bizonyítja, hogy a természet maga akarja, hogy a föld magántulajdonba menjen át, mert így felel meg leginkább rendeltetésének, így nyújt legbővebb táplálékot az embernek. Az összes anyagi javakat az ember használatára adta a Teremtő, tehát a természet ad jogot az embernek azok fölött rendelkezni, vagyis azokat tulajdonként bírni, de különösen a földnek magántulajdonba vétele a legszembeötlőbben felel meg a természet intézkedéseinek, mert a földbe fektetett munka csak hónapok, évek,

sőt évtizedek múlva hozza meg a gyümölcsét s így a föld megmunkálójá akkor tartja érdemesnek abba munkát, tőkét befektetni, ha az sajátját képezi, ha afölött állandóan, teljes szabadsággal rendelkezik.

Tehát a kormányzat akkor fog megfelelni a természet intézkedéseinek, akkor követ helyes agrárpolitikát, ha a föld államosításától tartózkodik, sőt az állam tulajdonában lévő földeket is, apróbb részletekre osztva, magántulajdonná teszi.

A mi pedig a földművelés módját illeti, az emberek különféle rendszer szerint kezelték és kezelik földjeiket. Az ókorban leginkább rabszolgák által műveltették a tulajdonosok földjeiket. A kezelés olcsó volt, mert a rabszolgának ételen kívül mit sem adtak, de az eredmény is csekély, majdnem semmi volt, úgy hogy Itáliát, Európa mostani virágos kertjét, akkor Afrika és Egyiptom éllemezte.

A középkorban Itáliában, Francia- és Spanyolországban, a hűbérúr fölöstotta földjeit hűbéresei között, a kik azokat művelték és megegyezett velük abban, hogy a termést megosztják. Ez volt a föld művelése az úgynevezett felesrendszer alapján. E rendszer a középkor egyik kiváló intézménye volt, a nép között jólétet teremtett s a földművelés is virágzásnak indult, a hűbéres igyekezett a reá bízott földet minél jobban megművelni, mert munkájának gyümölcsét oly bőséggel élvezte, a mily gondolat azt végezte.

Ugyanezen korban Német-, Magyar-, Cseh- és Lengyelországban a hűbérúr jobbágyokra bízta földjeinek művelését oly módon, hogy megosztotta velük a földet, felét magának tartotta, felét szétosztotta jobbágyai között. E földekért hetenként két-három nap a jobbágyok a földesúrnál ingyen tartoztak dolgozni. Ez volt a föld művelése robot munkával. A robotmunka már közel sem volt oly eredményes, mint a feles munka, mert a jobbágy a robotot, melynek semmi gyümölcsét sem élvezte, minden kedv és lelkesedés nélkül végezte. Innen van, hogy míg Olasz- és Franciaországban a földművelés virágzott, Német- s Lengyelországban pangott.

A jobbágyság eltörlése után életbelépett a haszonbérlet és a házikezelés. A haszonbérrendszer kezdetben a bérlőre nézve

nagyon kedvezőtlen volt, mert a bérszerződések különféle megszorításokat tartalmaztak s rövid időre szóltak, ezért e rendszer magára a mezőgazdaságra sem volt valami előnyös, a bérlő igyekezett a földet kizsákmányolni, nem pedig befektetések által annak termő erejét növelni; nem helyezte el vagyonát a földbe ifjúkorában, mert nem volt bizonyos a felől, hogy visszakapja-e onnan a kamatokat öregkorában. Majd később a bérlet hosszabb időre kötött, a mi úgy a bérlőre, mint a mezőgazdaságra sokkal előnyösebb volt.

Sok helyütt a haszonbérrendszer örök, vagy állandó alakot vett föl. A bérlő örök időre kapta művelésre a földeket s ezért évi haszonbért fizetett, úgy hogy a bérlet unokáira is átszállott. Az örök bérrendszer valamennyi haszonbérrendszer között a legelőnyösebb, mert a bérlő tőkét bátran bízhatja a földre, hisz tudja, hogy azok unokáinak is fognak kamatozni. Az örök bérrendszer tulajdonkép a római jogból ered, Rómában örök bérletet kaptak a szabadosok. A 18-ik század végén Lipót, Toscana fejedelme alkalmazta e rendszert, az összes állami és egyházi javakat apróbb részletekben örök haszonbérbe adta s így az előbb terméketlen, mocsaras földterületek dúsan termő aranykalászos vidékekké változtak át.

A házi kezelés ismét kétféle módon történhetik: 1. napszamosok, mezőgazdasági munkások által, így kezeltek a nagybirtokok; és 3. az úgynevezett patriarkális rendszer szerint, midőn a tulajdonos maga és családja munkálja a földet, így műveltetik a kisbirtokok.

A földnek munkások és napszamosok által való kezelése hasonló a robotrendszerhez, legalább is lényegében véve, mert a napszamosmunka tulajdonkép robotmunka, hisz a napszamos nem magának szánt, vet s arat. Nem állítjuk azt, hogy a nagybirtokoknak napszamosok által való kezelése minden tekintetben hátrányos a mezőgazdaságra és nem akarjuk a mondottakból ama következtetést levonni, hogy a nagybirtokok létezését, különösen ha azok le vannak kötve, akadályozza meg az állam, mert a nagybirtokon is lehet, különösen szakszerű felügyelet mellett, nagy befektetéssel sokoldalú, belterjes, mintagazdaságot folytatni s így már e szempontból is helyes azokat

megtartani, de már azt helytelennek tartanak, ha a föld zöme nagybirtokokat képezne.

Legelőnyösebb az úgynevezett patriarkális rendszer, mert e mellett mintegy részévé, kiegészítőjévé, hozzátartozójává válik a föld a családnak, melyen az rajongó szeretettel csüng. A családapa nemcsak a fölöslegest, hanem sokszor a szükségest is megvonja magától, hogy azt földje javítására fordítsa, izzad, fárad, mert tudja, hogy e fáradság gyümölcsét, ha nem is ő, de unokái, kikben az ő énje folytatódik, élvezni fogják, az unoka pedig tisztelettel tekint a földekre, melyeket már ősei szántottak, gonddal ápolja a fákat, melyeket még nagyszülői ültettek.

Az ilyen kezelési rendszer mellett a család egészen kitanulmányozza földjei természetét és e tapasztalatok apáról-fiúra mennek át. Melyik föld milyen művelést s milyen magot kedvel, mikor legjobb vetni, szántani, mind fel lesznek jegyezve s gonddal betartva. A földnek e gondos, mondhatni szeretetteljes kezelése kézzelfogható eredményt szül. Ha Olasz- és Franciaország vidékein nyár elején végig megyünk, első látásra megállapíthatjuk, melyik föld van házi kezelésben, melyik haszonbérben, oly nagy a két művelési rendszer között a különbség.

A földnek ilyenemű kezelése erkölcsi és politikai szempontból is nagy előnnyel jár: a földművelőt józanná, munkássá s takarékosná teszi, a kisbirtokos parasztság a leghatalmasabb támasza a fennálló rendnek, hű polgára a hazának.

Az államnak tehát oda kell törekednie, hogy a kisbirtokos osztály megerősödjék, a túlságos terheket le kell venni vállairól, a kisgazdák eladósodását meg kell akadályozni s a már meglevő adósságokat olcsó kölcsönné átváltoztatni. Minden kínálkozó alkalmat és eszközt fel kell az államnak használni a kisgazdák osztályának a növelésére, mert ezt, a mint a mondottakból kitűnik, súlyos politikai és gazdasági okok kívánják. Igen helyes eszköz erre nézve, ha az állam az összes állami, községi és közalapítványi birtokokat földarabolja és a kisgazdák között örök bérletként vagy örök áron szétosztja. Hasonlóképp az összes eladásra készülő nagy- és középirtok az említett módon a kis-

birtokos-osztály növelésére fordítandó, de csak állami ellenőrzés vagy közvetítés mellett. Mert midőn a nyereszkeskedő lelketlen pénzintézetek, mint ezt különösen nálunk nem egy példa mutatja, végzik a földbirtok részelését, ez mindig a paraszt-osztály kizsákmányolásával történik. A föld árát túlságosan felcsigázzák s az adásvevési szerződésbe oly föltételeket csúsztatnak be, hogy a kisgazdát vagy bármikor kilökhetik birtokából, vagy éveken át zsarolják, úgy hogy egész falvak, vidékek ilyen uzsorás vidéki pénzintézeteknek dolgoznak, véres verejtékkel folytatott munkájuk gyömölcset azok élvezik.

79. §. A forgalom.

Forgalom alatt értjük a *gazdasági javaknak egyik tulajdonostól a másikhoz való átvándorlását*. A társadalomban élő embernek annyi a szüksége, hogy azok kielégítésére alkalmas gazdasági javakat az egyesek mind nem képesek megszerezni. Továbbá a helyi, égalji s természeti különbségek is lehetetlenné teszik, hogy mindenütt, minden egyes szükségleti tárgyat állítsanak elő, tehát a ki a szükségleti javak egyik fajából fölösleggel rendelkezik, átadja azt másnak, hogy attól másfajta jószágot kapjon, szóval a társaságban élő emberek arra vannak utalva, hogy a különféle anyagi javakat forgalomba hozzák. Még pedig a műveltségnek minél magasabb fokán áll valamely nemzet, annál több polgárainak a szüksége, annál nagyobb a munkamegosztás s így annál élénkebbnek kell lenni a forgalomnak.

A javak forgalma háromféleképp történhetik: 1. úgy, hogy tetzesszerinti javakat adunk más javakért, vagyis a szükségleti tárgyakat kölcsönösen kicseréljük, ez a csereforgalom; 2. oly módon, hogy egy meghatározott jószágot választunk az összes szükségleti javak beszerzése s így jön létre a pénzforgalom s végre 3. a javaknak egyik kézről a másikra való átvándorlása úgy is eszközölhető, hogy csak a jövőben Ígérünk adni azokért ellenértéket, ez képezi a hitelforgalmat.

A csereforgalom igen sok nehézséggel jár. Mert bajos találni oly egyént, a ki rendelkezik oly fölösleges jószággal, a mire nekünk szükségünk van és a kinek szüksége van azon tárgyra,

melyet tovább adni akarunk. Azért csak a társadalmi élet kezdetleges alakjaiban volt az szokásban. A mint a népek fejlődtek, művelődtek, találtak a forgalom eszközzésére alkalmas közvetítő eszközt, sőt még később, hogy a folyton nagyobbodó forgalmat még könnyebben lebonyolítsák, az egyénbe és annak vagyonába vetett bizalomra építették azt. így honosult meg a pénz, majd a hiteligazdaság.

80. §. A pénz.

Az emberek korán belátták, hogy a folyton növekedő forgalmat csere útján lebonyolítani nagyon kényelmetlen. A földművelő, a ki túl akart adni gabonáján, hogy ruhát kapjon érte, kénytelen volt várni addig, míg ruhakereskedővel találkozott, a ki elfogadta a gabonát és ellátta őt a szükséges ruházattal. E bajok legyőzésére az emberek kerestek és találtak alkalmas eszközt, a melylyel mindennemű jószágot megszerezhettek.

Észrevették az emberek, hogy a nemes fémek, ezek között különösen az arany és ezüst, 1. általánosan elismert értékkel bírnak, mert mindenütt, mindenki használja azokat; 2. tartósak, nem romlandók; 3. nem túlnagy mennyiségben, de elég bőven s mindenütt találhatók; 4. utánzásuk nagy nehézséggel jár s könnyen felismerhető; 5. kis térfogatjuk miatt könnyen kezelhetők; 6. minden nehézség nélkül bármily kis részletre felaprózhatók és ismét könnyen egyesíthetők. így tehát az alkalmas csereeszköz, mely minden sajátsággal bírt, hogy a forgalmat könnyűvé tegye, megvolt, még csak egy lépés kellett hozzá, hogy pénzzé változzék, e lépés megtörtént, midőn az állam a nemes érzeket, az aranyat s az ezüstöt általános fizetési eszközül elfogadta, törvényes nyomattal forgalomba hozta s a nemes érez súlyát, minőségét hitelesen meghatározta s biztosította.

A pénz tehát 1. *csere eszköz*, használhatósága ugyanis általánosan el van ismerve, tehát a ki azzal rendelkezik, rendelkezik egy oly jószággal, melyért bármit kaphat, mivel kétséget nem szenved, hogy az általánosan kedvelt jószágot mindenki elfogadja.

2. *Értékmérő*, a mennyiben a különféle javak értékét abban

fejezzük ki, ezáltal elérjük, hogy a forgalomba kerülő jószágok értékét nem kell mind egymással összehasonlítanunk, hanem csak ama nemes fém értékével, melyet pénz gyanánt használunk; pl. a ruha, ló, tehén értékét nem kell az élelmiszerek értékével összehasonlítanunk, hanem csak a pénzzel, a mi a forgalomban nagy könnyebbséget okoz.

3. *Értékképviselő, vagy fizetési eszköz*, a mennyiben az állam a társadalom által használt csereeszközt maga is elfogadja és törvényileg kötelezi polgárait, hogy azt, mint fizetési eszközt, elfogadják. A földművelő így őszzsel eladja fölösleges gabonáját, kap érte pénzt, e pénzből fizeti munkásait, vesz ruhát, megfizeti adóját stb. Azelőtt minden cserénél két külön alkut kellett kötni, egyet a vételre s egy mást az adásra; most e két szerződésből egy lesz, mert ha valamire szükségem van, pénzért megveszem azt, ha fölösleggel rendelkezem, pénzért eladom.

4. *A pénz díja, ára az összes javaknak*, mert nemcsak jelzi, képviseli, hanem meg is éri azokat, mert munka által termeltetett és általános használatnak örvend, így tehát nem a társadalom közmegegyezése, sem az állami hatalom parancsa nem adta annak értékét, hanem önmagában bírja azt. Ezen érték a kínálat és kereslet nagysága szerint ingadozásnak lehet kitéve de el nem enyészhetik. Az arany és ezüst, a miből a pénzt készítik, oly általánosan el van terjedve s e két fémeket oly egyenletesen bányásszák, hogy az áringadozások, melyeknek alá vannak vetve, csekélyek s így a gazdasági életben nagy forradalmat nem okoznak. Nevezetes árcsökkenés állott elő az újkor elején a nemes fémekre nézve, mert Amerika fölfedezése, még inkább a mexikói és potosii aranybányák művelése következtében óriási mennyiségben kerültek a piacra. A múlt században pedig az ausztráliai s a kaliforniai gazdag aranybányák s az észak-amerikai bő ezüsttermelés hozott létre nagyobb ár-hullámzást.

A mondottakból kitűnik, hogy *a tőke és a pénz között lényeges különbség van*, pedig a mindennapi életben e két fogalmat felváltva használják. A tőke alatt értjük ama anyagi javakat, melyek a termelésnél új értékek létrehozására szolgálnak a pénzből pedig, mint ilyenből, új érték sohasem jön létre, pénz

a tőkének csak értékjelzője, képviselője és díja, tőkévé csak abban a pillanatban válik, ha forgalomba kerül. Előadja magát az az eset, hogy valamely nemzetnél a nyomor kopogtat be, a nép éhezik, pedig a magtárak telve vannak gabonával, mely sokszor az új aratásig érintetlenül megmarad. Ilyenkor mindenki azt mondja, hogy nem a gabona, a tápszer hiányzik, hanem a pénz. Pedig a pénz sem kevesbedett, sőt jobban fölhalmozódott, csak nem jöhetett gyors forgalomba, nem változhatott át tőkévé. Ennek pedig az az oka, hogy a fogyasztási cikkek terén túltermelés mutatkozott, a pénz tehát új körútra nem indulhatott, mert előbbi útját még nem fejezte be. A pénz ugyanis, a mint forgalomba kerül, tőkévé változik, táplálja a munkát, mely a tőkével egyetemben új értéket hoz létre. Most a pénznek várni kell a fogyasztókra, a kik a termelt új értékeket megveszik pénzért. Míg a pénznek ezen első útja be nem fejeződik, új útra nem indulhat, újólag nem változhatik át tőkévé, nem táplálhatja a munkát, tehát oly esetben a pénz csak a munkásnépnél hiányzik, mert munkáját nem cserélheti ki pénzzel, a melyért tápszereket vásárolhatna. Innen van az ínség, a nyomor, daczára annak, hogy a magtárak telve vannak, a pénz is fel van halmozva. Ilyen eset adta elő magát a lefolyt évben az amerikai Egyesült-Államokban, a hol sok iparágnál óriási túltermelés mutatkozott, a gyári raktárak telve voltak ipari cikkekkel, a melyeken a vállalkozók nem tudtak túladni s így virágzó telepek mentek tönkre, a munkások ezrei maradtak kenyér nélkül.

A pénzverést, vagyis az érme előállításí jogát napjainkban majdnem mindenütt az állam tartotta fönn magának. Az érme nem egyéb, mint a nemes érezen meghatározott súlyú, finomságú, nevű és értékű hitelesített darabja. Tehát az állam joga napjainkban mindenütt a pénzül használt nemes fémek súlyát, finomságát, nagyságát, értékét, sőt nevét s a rajta lévő felírást is meghatározni. És az nagyon helyes, hogy az állam magának tartotta fönn e jogot, mert így nagyobb a pénz iránt a bizalom nemcsak bel-, hanem külföldön is, továbbá megvan a pénzben az egyöntetűség, mely annak kezelését megkönnyíti. A pénz veretéseért az állam bizonyos költségeket szokott fölszámítani, vagyis a vert arany mindig valamivel kisebb értékű, mint a mily

értékben kerül forgalomba és ezt nagyon helyesen teszi a kormányzat, mert a pénzverés költségbe kerül és az érmék értéke, az előállítási munka következtében, tényleg nagyobb, mint a megfelelő súlyú aranyrúdé és így ha az állam a veretésért mit sem számítana fel, az érmék rohamosan özönlének ki külföldre, az ország belsejében pedig az aranyművesek használnák föl, mert azoknak finomsága, jósága iránt teljes bizalommal viseltethetnek.

A mi pedig a fémeket illeti, a miből a pénz, a törvényes fizetési eszköz készül, a nemes fémek között kettő, t. i. az arany és ezüst bir ama sajátságokkal, melyekkel bírnia kell azon anyagnak, a miből a pénzt előállítani szokták. Eme sajátságokról már fentebb megemlékeztünk. Az érem és a réz, az előbbi kis mennyisége, az utóbbi pedig túlbőséges bányászata miatt nem alkalmas a pénzverésre, úgy hogy napjainkban az összes államokban e két nemes éremet használják a pénzérmék készítésére, még pedig némely országban csak egyiket a kettő közül, másokban pedig mindakettőt.

Azon rendszer, hol az érték (valuta) jelzésre egy nemesfémeket használnak, arany- vagy ezüst-valutának (monometallismus) mondatik, a hol pedig mindkét fém képviseli az értéket, az a kettős valuta (lametallismus). Mindkét rendszernek megvannak a maga védői. A kettős értékrendszer mellett szól leginkább azon érv, hogy az biztosítja az érték állandóságát leginkább, mivel a két fém árának ingadozása ellensúlyozza egymást, míg ellenben hacsak egy fém jelzi az értéket, az a bányák évi termésének mennyisége szerint folytonos változásnak lesz kitéve.

A jelen körülmények között az ezüst nem tekinthető pénzverésre alkalmas anyagnak, mert annak termelése különösen 1876 óta oly mérvben növekedik, hogy a mai fejlett ipar és kereskedelem mellett az ezüstpénz kezelése, különösen annak szállítása nagy nehézségekbe ütköznék. A pénznemek történeti fejlődése teljesen az aranyvaluta mellett szól, mert, minél jobban emelkedett valamely ország ipara és kereskedelme, annál finomabb, értékesebb fémeket használtak értékmérőül, hogy a pénz kezelését lehetőleg könnyűvé tegyék. Az arany mellett szól azon

körülmény is, hogy azt sokkal nehezebb hamisítani, mint az ezüstöt, továbbá az arany kevésbé kopik, mint az ezüst.

Mínt hogy a kis fizetésekre nem lehet a nemesfémekből alkalmas pénzdarabot készíteni, mert az túlságosan kicsi volna, azért veret az állam nem nemes fémekből, pl. nickelből, bronzból vagy rézből pénzerméket. Mínt hogy ez érméknek névleges értéke ércértéküknél nagyobb, azért alkotják az úgynevezett váltópénzt, megkülönböztetésül a teljes értékű országos folyópénztől.

A nemes ércpénz minden előnye mellett azon hátránnyal bír, hogy súlya nagy, a mai ipar-államok forgalma oly rohamosan emelkedik, hogy az aranynak a kezelése is nehezzé válik. Azért az államok használják az ércpénz helyett a papírból készült pénzhelyettesítőket, melyek, ha nincsenek kényszerrel forgalomba hozva, rendkívül könnyűvé teszik a pénzkezelést és rendszeren bankjegyeknek szokás azokat nevezni megkülönböztetésül a tulajdonképeni papírpénztől, melyet az állam kényszerárfolyammal hoz forgalomba. E kettőről, mínt hogy a modern nemzetgazdaszatban nagy szerepet játszanak, kell néhány szót még szólunk.

A szoros értelemben vett papírpénz tulajdonkép oly kerekösszegre szóló fedezetnélküli állami hiteljegy, melyet az állam szorult anyagi viszonyain segítettő, kény szer árfolyammal nagy mennyiségben hoz forgalomba. Ez tehát tulajdonkép nem pénz, mert nincs se használati, se csereértéke s ezen felül beváltására sincs biztosítva megfelelő érczéslet. Míg a nemzetgazdaság terén nagyobb zavarok nem állanak elő, a papírpénz használata nagy veszélyt nem rejt magában, legfőljebb azt a bajt eredményezi, hogy a nemesércz értéktöbbletet (agio) kap, míg a papírnak leszáll az értéke. Ellenben közgazdasági bonyodalmak esetén nemzeti katasztrófát is idézhet elő, a mint ezt már több példa mutatja. Hogy mily káros következményekkel járhat a papírvaluta a közjólétre nézve, Sismondi a következő találó példával világítja meg: Anson tengernagy chinai utazásában észrevette, hogy a Kanton folyam hosszában elhelyezett erődítések, melyeknek célja volt a birodalmat megvédeni, a támadó ellenségben félelmet gerjeszteni, habár messziről igen jól néztek ki, csak papíranyagból készültek s festett papírlemezekből összetakolt ágyúkkal voltak felszerelve. E kártyavárak talán megteszik a szolgálatot

béke idején, de háború idején, a midőn a támadó ellenség csakugyan megjelenik s megszólaltatja valódi érczagyúit, akkor látják a nemzet vezetői, mily könnyelműen jártak el, a midőn egy egész nemzetet szolgáltattak ki teljesen védtelenül az ellen gyilkoló fegyvereinek, véres bosszújának. A papírtallérok éppen olyanok, mint a papírágyúk, teljesen értéktelenek, veszély idején védelmet nem nyújtanak. Azért minden államnak igyekeznie kell az érez-valu tára áttérni, mert e nélkül egész közgazdasága olyan mint a kártyavár, melyet még a gyengébb fuvallat is megingathat. A papírpénztől lényegesen különbözik a bankjegy, a mely nem egyéb, mint valamely állami ellenőrzés alatt álló pénzintézet által kibocsátott jegy, melynek előmutat ója bármikor megkaphatja a meghatározott helyen a jelzett érczösszeget. A bankjegy kibocsátására mindig a törvényhozás szokott adni engedélyt. Arra a kérdésre, vajjon a bankjegyet az állam maga bocsássa ki, vagy pedig valamely pénzintézetet bizzon-e meg azzal, azt feleljük, hogy sokkal nagyobb bizalommal fogja azt a nagyközönség, sőt még a külföld is fogadni, hogyha a bankjegy kibocsátására valamely nagy bizalmat élvező pénzintézet kap felhatalmazást, mely azonban, hogy a bizalom még nagyobb legyen, állami ellenőrzés alatt álljon. Hogy a bankjegyek beváltásánál semmiféle fönnakadás ne történjék, a pénzintézetnek megfelelő érczkészlettel kell rendelkeznie. Majdnem minden európai állam, melynek ipara és kereskedelme előrehaladt, rendelkezik önálló jegybankkal. A jegybank fölállítása nagy közgazdasági előnyt jelent oly államra, melynek kivitele nagyobb, mint behozatala, mert ezen esetben nincs meg azon veszély, hogy a nemesércz kiözönlik, a bankjegyek pedig csak belső forgalomra szorítkoznak. És minthogy a bankjegy nem egyéb, mint kamatnélküli kölcsönről szóló elismervény, az oly állam, melynek nagyobb a kivitele, mint behozatala (ez lényeges föltétel) állandóan élvezheti a kamatnélküli kölcsönt.

81. §. A hitel.

Fejlett kereskedelemnél a javak átruházása nemcsak csere vagy pénzfizetés útján történhetik, hanem igen sokszor bizalmon alapul, a bizalmon alapuló forgalom hitelnek neveztetik. A hitel nem egyéb, mint *javak átruházása a jövőben teljesítendő szol-*

gálat fejében. Hogy a javak átruházásáért nem azonnal kérjük a megfelelő ellenértéket, ennek oka a bizalom. E bizalom alapulhat vagy annak a személyén, kinek részére a javakat átengedjük, vagy pedig a vagyonán. Az első személyi, az utóbbi pedig dologi hitelnek mondatik.

A hitelre nézve közgazdasági tekintetben főalapelv az, hogy *a hitel közvetlenül nem hoz létre új tőkét, csak áthelyezi azt* Ezt egy igen egyszerű példával mutathatjuk ki. Föltéve, de meg nem engedve, hogy egy állam oly törvényt hozna, mely az összes adósságokat megszünteti, e törvény következtében a nemzet se szegényebb se gazdagabb nem lenne, a nemzeti tőkék egészen véve se nem szaporodnának se nem fogynának, csak a hitelezőktől átvándorolnának az adósokhoz.

Igaz ugyan, hogy a hitel közvetlenül nem növeli a tőkét, de közvetve igen, a mennyiben azt egyenletesen megosztja, áthelyezi oly kezekbe, melyek azt szellemi tehetségeiknél, nagyobb vállalkozási képességüknél fogva jobban ki fogják használni, virágzó kereskedelmet, jövedelmező iparvállalatokat teremtenek. S így a munkásnép keresethez jut, a tőketulajdonos is megkapja a maga jövedelmét s a vállalkozó is szép nyereséghez jut. A hitelnek tehát közgazdasági szempontból igen nagy jelentősége van: *a termelést emeli, növeli a vállalkozási kedvet, lehetővé teszi, hogy a tőkék a legjobb kezekbe kerüljenek.* Elérhetővé teszi, hogy oly egyének, a kik rendkívüli munkaerővel, kiváló alkotó és szervező képességekkel rendelkeznek, de tőkék hiányában e tehetségeiket nem képesek érvényesíteni, hitel útján tőkéhez jutnak s így közhasznú intézményeket teremtenek. így hitel útján jöttek létre a legtöbb államban a különféle közlekedési vállalatok, nagy jelentőségű víziutak, csatornák, vasutak stb. Tehát a hitel előmozdítása nagy jelentőségű állami ügy, a mely kiváltképp oly törvényhozási intézkedésektől függ, melyek *a hitelezők érdekét biztosítják, az adósokat pedig túlságosan nem nyomják.*

82. §. Az ár.

Az ár nem egyéb mint *a javak csereértéke meghatározott mérték szerint kifejezve* és minthogy a mai gazdasági berendez-

kedésben a pénz általános értékmérő, tehát *az ár: a javak csere-értéke pénzben kifejezve.*

Az ár kétféle, ú. m. törvényes vagy hatósági és természetes vagy piaci ár. Az elsőt a törvény vagy valamely hatósági személy szabja meg, az utóbbi pedig a közfelfogásból, közbecslésből ered. A természetes ár lehet ismét legmagasabb, legalacsonyabb és középár. A legmagasabb piaci ár azon összeg, melyen túl valamely jószág értékét a közfelfogás nem becsüli, a legkisebb, a melyen alul rendes körülmények között az árúkat nem szokás eladni, a középár e kettő között foglal helyet.

Az államhatalomnak jogában van az árakat megszabni, az árképződést szabályozni. Az államhatalom hatásköre ugyanis kiterjed mindarra, a mi a közjót érinti, már pedig nagyon is közletről érinti az anyagi jólétet az, hogy ama árúczikkekhez, melyek a mindennapi szükségletek fedezésére okvetlenül megkívántatnak, a polgárok méltányos, tisztességes áron jussanak. Ezért nem fogadhatjuk el a szabadelvű rendszer azon fölfogását, hogy a gazdasági életbe, tehát az árak képződésébe ne avatkozzék az állam, bízza ezt a szabadversenyre, mely mellett legjobban kialakulnak az igazságos árak. Az igaz, a tisztességes szabad verseny mellett rendes körülmények szerint oly árak szoktak képződni, hogy se a termelő, se a fogyasztó közönség nem rövidül meg; hanem ki biztosít minket arról, hogy az emberek mindig a tisztességes verseny terén fognak maradni és nem csapnak át a tisztességtelen versenyhez. A tisztességes emberek nem szokták se erőszakkal, se csalárd utón másnak a vagyonát elszedni és mégis az államnak a rablók, tolvajok és sikkasztók ellen szigorú óvó és megtorló rendszabályokat kell hoznia, mert az a baj, hogy nem minden ember tisztességes, nem mindenki használ tisztességes fegyvereket a vagyonszerzés terén. A szabad verseny mellett a kínálat és kereslet nagysága szerint ki szoktak alakulni az árúczikkek igazságos és méltányos árai, de a kínálat és kereslet nagyságát mesterségesen befolyásolni lehet. Így először a kartellek, trüstkök útján. A nagy iparvállalatok kezét fognak, meghatározzák az iparczikkek árát és így a kínálat terén minden versenyt megszüntetve, a fogyasztóközönség érdekét mélyen sérthetik. Hasonló a trüstkökhöz az

amerikai ringrendszer. Ez abban áll, hogy néhány személy az összes áru összevásárlása által magának azon árúra nézve a piacon az uralmat biztosítja. A ring tárgya csak oly áru lehet, melynek folytonos előállítása nem lehetséges, pl. a gyapot, gabona, kávé, dohány; ha a ring megszerzi magának az egész termést, az új termésig az árúkat tetszés szerint fölcsigázhatja.

Nagyon lehet mesterségesen befolyásolni az árak alakulását börzei ügyletek által; különösen károsak és veszélyesek úgy a termelő, mint a fogyasztó közönségre nézve a gabonaneműekre vonatkozó fedezetlen határidőüzletek, melyeket annál kevésbé lehet közgazdaságilag helyeselnünk, mivel *a piac ellátásával semminemű összefüggésben nincsenek* és mégis nagyon le lehet nyomni az árakat az által, hogy nagy mennyiségű vételeket csinálnak.

Ezek szerint az államnak nemcsak joga, de kötelessége is a kartelleket, trustöket, ringeket, melyek lelketlen üzérkedésükkel a fogyasztók százezreit rövidíthetik meg, felügyelet alá venni és erélyesen megrendszabályozni. A nyersterményekre vonatkozó fedezetlen határidő-üzletet pedig, mivel ezek, a mint már megjegyeztük, a piac ellátásával semmi összefüggésben nincsenek, helyesen teszik, ha egyszerűen betiltják az államok, a mint ezt sok állam már meg is tette.

A kereslet és kínálat szabályozására a nagy árhullámzások megakadályozása végett, helyesen teszi az állam, ha a nagyobb forgalmú városokban közraktárakat állít föl s azok működését hatóságilag szervezi. A közraktárak előnyeit a forgalomra nézve a következőkben foglalhatjuk össze: 1) a közraktárakban letett árúkra kölcsönök könnyen kaphatók s a termelő nem jön abba a kényszerhelyzetbe, hogy árúit kedvezőtlen árakon adja el; 2) az árúk a közraktárakban biztosan, jól és olcsón helyeztetnek el s így a nagy városokban a termelőknek nem kell külön raktárhelyiségeket építeniök, a mi rájuk nézve nagy megtakarítást jelent; 3) ezen intézmény mellett lehetséges a termelés folytonosságát a kereslettől függetleníteni, a gépeket s a munkásokat állandóan foglalkoztatni; 4) ha így a termelés kevesebb kockázattal jár, az árak is olcsóbbak lesznek s így a közraktárakból a fogyasztó közönségre is nagy haszon fog háramlani.

83. §. A jövedelem eloszlása.

A szükségletek állandó megújulása arra kényszeríti az emberi társadalmat, hogy folyton új javakat termeljen, mert e nélkül a kész nemzeti vagyon fölemésztné, a mely a gazdasági élet összeomlását jelentené. A termelésnél vagyonszaporodást csak az képez, a mit nyerünk, ha az összes új javakból az előállításra fordított költségeket levonjuk. E vagyonszaporodást jövedelemnek szokás nevezni. A jövedelem lehet nemzeti, vagy személyi. Nemzeti jövedelem alatt rendszerint ama *vagyonszaporodást értjük, mely egy egész nemzet évi munkájából és tőkéjéből ered*, személyi jövedelem pedig az, melyet *az egyén valamely állandó gazdasági forrásból* (tehát nem a szeretet törvénye alapján) élvez.

A termeléshez két tényező kívántatik meg, ú. m. a tőke és munka, tehát a termelés által létrehozott jövedelemnek is a két tényező között kell megoszlan. Hogy mily arányban kell a jövedelemnek megoszlania, erre nézve két szélsőségekbe csapó, épen azért helytelen rendszer létezik, ú. m. a szabadelvű rendszer és a szocializmus. A szabadelvű-rendszer azt tanítja, hogy a jövedelem megosztásánál érvényesüljön a szabad verseny, a szocializmus ellenben azt hirdeti, hogy a termelésből származó használati javakat az állam ossza szét. Az első teljesen előtérbe tolja az egyént, főlshabadítja a vagyonszerzésre irányuló féktelen emberi vágyakat, a minek eredménye ama undorító harc, melyben a minden korlától megszabadult emberi önzés viszi a vezérszerepet. A másik teljesen elnyomja az egyént, megfosztja önállóságától, közönséges lelketlen eszközzé alacsonyítja le, melynek mint egy gépnek, épen csak az a feladata, hogy a kijelölt munkát végezze. E két véglet közt középhelyet foglal el a keresztény fölfogás, a keresztény szocializmus. E rendszer szerint érvényesüljön az egyén, keljen nemes versenyre másokkal az anyagi jólét, a vagyonszerzés terén is, de csak a jog, igazság és méltányosság korlátai között. És mivel az emberek, különösen, ha anyagi előnyökről van szó, nem angyalok, hanem telve vannak kisebb-nagyobb hibákkal, tökéletlenségekkel, örökadjék az állam, hozzon szigorú törvényeket, hogy a létért való harcban az erősebb el ne nyomja a gyengébbet. De ennél még nem

állapodik meg a keresztény fölfogás, nem csak azt kívánja, hogy a vagyonszerzésnél, a jövedelem megosztásánál a jog, igazság és méltányosság szabályait tartsuk szem előtt, hanem a szeretet parancsának a fölállítása által, megszünteti a létért való küzdelem ridegségét, e kietlen, sötét anyagi tusába is fényt s meleget áraszt, midőn fölállítja a mindenkire nézve kötelező szabályt, hogy jövedelmének fölöslegét ki-ki ossza szét a szegények, szűkölködők s nyomorultak között.

A termelésből származó jövedelmen első sorban két tényező osztozkodik, a tőke és a munka. Mondtuk első sorban, mert joga van abból a megfelelő részt kivennie az államnak is, még pedig oly módon, a mint azt a közjó kívánja. A munkát megillető jövedelemről, t. i. a jogos munkabérről már szólottunk, most tehát a tőkét megillető jövedelmet kell tárgyalni, de röviden ki fogunk terjeszkedni ama intézményekre is, melyeket a tőketulajdonosoknak lehetőleg az állammal egyetértve és karöltve, ha nem is az igazságosság, de a méltányosság szempontjából a munkásság érdekében létesítenie kell.

84. §. A tőkekamat.

A tőke, a mint már kimutattuk, részt vesz az értéktermelésben, tehát részesednie kell a jövedelemben is. *A tőke után járó jövedelmet kamatnak nevezzük.* A kamat a tőkének a gyermeke. Ha a gazdagok, a kik tőkékkel rendelkeznek, elhatároznák, hogy mint a mai munkásosztály, ők is tisztán munkájukból fognak élni és jövedelmük fölöslegét tőkéjük szaporítására fogják fordítani, a munkások rettentő sors elé néznének, mert elesnének a nemzeti jövedelem egy részéből, mint munkájok csereértékétől. Viszont az is nagy nemzeti szerencsétlenséget jelentene, ha a tőkések közösen abban állapodnának meg, hogy tőkéiket nem gyümölcsöztetik, hanem munka nélkül abból élnek, míg azt föl nem emésztik. A tőkének ily nemű megsemmisülése, egyenlő volna a nemzet megsemmisülésével. *Összhangzatot hozni létre igazságos alapon a tőke, kamat, munka és munkabér között annyi, mint egy nemzetet a legrövidebb utón vezetni a földi boldogulás felé!*

A kamat nagysága függ 1) a tőke jövedelmezőségétől; 2) a tőke bőségétől. Minél jövedelmezőbb a tőke, a jövedelemnek annál nagyobb része illeti meg a tőketulajdonost, vagyis annál nagyobb a kamat és minél nagyobb tőke vár gyümölcsöztetésre, annál nehezebb azt gyümölcsöztetni, tehát a tőketulajdonos annál kisebb kamatra tarthat igényt. A nagy kamat, ha igazságos alapon jut hozzá a tőkés, nagy előny a nemzetre nézve, mert a kamat a nemzeti jövedelem egy része. S így a kamat nagysága jelzi a nemzeti jövedelem nagyságát s a nemzeti tőkék jövedelmezőségét. Viszont az se baj, ha a kamat csekély, mert ez a tőke nagy bőségéből is származhatik. S így a nemzet összjövedelme mégis nagy lesz, mert ezer korona két százalék mellett is többet jövedelmez, mint száz korona tíz százalék mellett. De már az *nagy igazságtalanságot, sőt nemzeti veszedelmet jelentene, ha a kamat nagysága a munkásosztály megrövidítéséből eredne.* Mert nem azt kívánja a nemzeti érdek, hogy minél nagyobb jövedelemre tegyen szert a tőkés, hanem azt, hogy a termelésből minél nagyobb előnyben részesüljön mindkét termelési tényező: a tőkés és a munkás. Tehát a kormánynak, a melynek célja a nemzeti jólét előmozdítása, arra kell törekednie, hogy a termelési tényezők és a jövedelem megosztása között összhangzatot teremtsen. És minthogy azon örökös küzdelemben, mely a munkás és a tőke között folyik, a gyengébb fél a munkás, emez érdekeit kell védenie a törvényhozásnak, annyival is inkább, mert a munkások képezik az állam polgárainak nagy részét, tehát, ha azokat megelégedettekké teszi a kormány, boldoggá teszi az egész államot. Ha megelégedett kezek végzik a munkát, a munkába öröm vegyül, az örömet végzett munka még egyszer oly gyümölcsöző, kétszer oly eredményes, mint a melyekhez könny tapad.

Az újabb nemzetgazdászok, midőn a jövedelem eloszlását tárgyalják, külön-külön veszik a tőkét, a földet s a pénzt megillető jövedelmet. A pénz után járó jövedelmet mi is külön fogjuk tárgyalni: 1) mert hosszú időn keresztül nehézségek merültek föl a pénz jövedelmező képessége iránt; 2) mert a pénz és a tőke között tényleg nagy a különbség. De a föld s a többi más tőkéből származó jövedelem között semmi különbség nincs,

tehát e két forrásból eredő jövedelmet fölösleges külön-külön tárgyalnunk. Hogy a dolog tényleg így áll, azt röviden a következőképp mutathatjuk ki:

A mezőgazdasági tőkéből, vagyis a földből eredő jövedelem és az ipari s kereskedelmi tőkéből származó jövedelem között nincs lényeges különbség, 1. ha magát a jövedelem forrását vesszük, mert a mezőgazdasági termények előállításához épen úgy szükség van tőkére és munkára, mint az ipari termelésnél. A földművelő föld és vetőmag nélkül épen úgy nem termelhet gabonát, mint például a molnár gabona és malom nélkül nem készíthet lisztet.

2. Ugyanazon eredményre jutunk, ha magát a tiszta jövedelmet tekintjük. A tiszta jövedelem a mezőgazdaságnál úgy származik, ha az őszes előállítási költségeket a termésből levonjuk; ugyanily módon kapjuk a tiszta jövedelmet az iparnál, vagy a kereskedelemnél is.

3. Eme állításunkat megerősítve látjuk, ha az okokat vizsgáljuk, melyek a jövedelem nagyságát befolyásolni szokták. A mezőgazdasági termelésnél a mezőgazdasági tőke, vagyis a föld, annál nagyobb jövedelmet hajt *a)* minél kevesebb a föld s minél nagyobb a népesség, melyet a földnek táplálnia kell; *b)* minél jobb minőségű a föld; *e)* minél jobb helyen fekszik, például közel a városhoz; *d)* minél jobban van gazdaságilag felszerelve, például épületekkel, öntözőcsatornákkal, gyümölcsösökkel stb. Körülbelül ugyanezen okok működnek közre az ipari jövedelem emelésénél is. Például egy gyár, a mely egy ipari tőkét alkot, annál nagyobb jövedelmet hajt, minél kevesebb ugyanoly fajtájú gyár létezik a vidéken, minél kedvezőbb helyen épült, minél könnyebben képes beszerezni a földolgozandó nyers anyagot, minél kisebb költséggel képes értékesíteni az előállított gyártmányokat, minél tökéletesebb a gépek felszerelése stb.

Szóval az ipari, kereskedelmi és a mezőgazdasági tőkéből eredő jövedelem között nincs oly lényeges különbség, hogy azok elosztására külön szabályokat kellene fölállítani, mint ezt Ricardo és hívei akarják. Helytelen az elv, melyből Ricardo kiindul, tudniillik, hogy a haszon az emberi tevékenység minden ágában a munkával állandó egyensúlyban van, helytelenek tehát a kö-

vetkeztetések, melyeket abból levezet. Különben eme elméletet, hogy a föld jövedelme, melyet földjáradéknak neveznek, más törvények alatt áll, mint az ipari, vagy kereskedelmi jövedelem, melyet tőkeamatnak mondanak, az angol gazdasági írók állították föl az angol társadalmi viszonyokból kifolyólag. Angolországban nagy a válaszfal az iparosok, kereskedők és a földbirtokosok között, a kik maguk nem dolgoznak, földjeiket nem művelik, hanem bérbeadják, eme osztálykülönbséghez alkalmazták a közgazdaság elméletét is és azon elvet állították föl, hogy a földbirtok jövedelme másnemű, mint a többi tőke után származó jövedelem.

Mínthogy így fölösleges a föld után járó jövedelemről, vagyis a földjáradékról külön szólnunk, áttérhetünk a pénz használatából eredő jövedelem tárgyalására.

85. §. A pénz után járó jövedelem.

Hosszú ideig azon nézet volt elterjedve, hogy a pénz használatáért kárpótlást, jövedelmet nem lehet követelni. Ez a nézet volt elterjedve a zsidóknál, görögöknél, rómaiak- és germánoknál. Eme fölfogáshoz csatlakozott a katolikus egyház is. Zsinatok, mint a viennei, V. lateráni, pápák, tudósok keltek ki a pusztá kölcsön után járó kamatszedés ellen s azt uzsorának bélyegezték. A hitújítók, mint Luther, Melanchton, Zwingli, a régi egyházzal egyetértve, elvetették a kamatszedést. Így tartott ez majdnem a XVIII. század közepéig, a midőn azt az elvet állították föl, hogy a polgári hatalom, melynek célja a földi anyagi jólét előmozdítása, a közjó érdekében, hogy a pénz nagyobb forgásba jöjjön, hogy az emberek szívesebben kölcsönözzenek, törvényhozásilag megengedheti a mérsékelt kamatszedést. Mások a fejedelmek főtulajdonjogából vezették le a kamatszedést megengedő polgári törvények helyes voltát, úgyhogy ez időtől fogva a jogtudósok a négy külső kamatszímhez, úgymint *a)* az elmaradó nyereség; *b)* fölmerült veszteség; *c)* a koczkáztatás; *d)* kikötött büntetés, még egy ötödiket csatoltak, tudniillik, a polgári törvényt.

A mai gazdasági berendezkedés mellett a pénz használatá-

ért járó kamat jogosultságát igen könnyű kimutatnunk. A pénz először az értékek jelzője és e tekintetben csakugyan meddő «pecunia non gignit pecuniam», de ezenfelül a pénz, a mint kimutattuk, az értékek képviselője és általános fizetési eszköz, úgyhogy pénzért lehet szereznünk nyers anyagokat, melyekből új értékeket termelhetünk, pénzért lehet szerezni munkaerőt, a mennyiben a munkabért pénzben adjuk ki a munkásnak, a ki azon megszerzi magának a szükséges tápszereket. Tehát a pénz, a mint forgalomba kerül, tőkévé válik s így megszűnik meddő lenni, jövedelmezővé lesz. Már pedig a ki másnak valamely jövedelmező dolgot ad használatra, jogosan követelhet megfelelő ellenértéket. Tehát a kölcsönadó jogosítva van arra, hogy a megállapított idő leforgása után a kölcsönadott összegen kívül még valami kárpótlást is követeljen, a melyet, mint a tőke után járó jövedelmet, szintén kamatnak szokás nevezni.

A kamat rendesen bizonyos időre, a tőke bizonyos arányában állapíttatik meg, például 100-tól 1, 2, 3, 4 rész; ezen arányszám kamatlábnak mondatik. A kamatlább függ a kínálat és kereslet nagyságától, a pénz használhatóságától s a kölcsönző fizetési képességétől. Rendes körülmények között a kamatláb a pénz szaporodásával csökken. Ha a különféle vállalatokba fektetett tőkék nagy jövedelmet hajtanak, vagyis ha a pénzt erősebben keresik, a kamatláb is nagyobb lehet. Mentől nagyobb biztosítékot talál a hitelező arra, hogy a kölcsönadott összeg s annak járulékai pontosan fognak fizettetni, annál alacsonyabb lesz a kamatláb. Nemzeti veszedelmek, politikai, gazdasági változások idején, mert a társadalmi helyzet bizonytalanná lesz, a kamatláb gyorsan föl szokott szökkenni.

A kamatláb meghatározását azonban nem lehet teljesen a szabad versenyre bízunk. *Hatalmas nemzeti érdek, a gyengébb elem, a nemzet szegényebb rétegeinek megvédése követeli, hogy az államhatalom, a közjólét őre, meghatározza ama fokot, melyen túl a kamatlábat emelni súlyos következmények terhe alatt tilos.* Mert nem minden kölcsön vétetik föl termelési célokra, hanem napjainkban igen sok kölcsönnek a szegénység az oka. Valamely anyagi csapás, baleset, betegség, terméketlen esztendő igen sok embert kényszerít arra, hogy kölcsönhöz forduljon. A közérdek

kívánja azt, hogy a kölcsönkérő szorult helyzetét a hitelező ki ne használja oly módon, hogy azt igazságtalan kamat követelésével az anyagi romlásba sodorja. Sőt még ha az üzleti kölcsönöket is vesszük, még akkor is helyes és jogosult, ha az államhatalom megállapítja a törvényileg megengedett legmagasabb kamatlábat, mert még napjainkban is majdnem minden államban a nép legnagyobb része nem eléggé jártas a gazdasági és üzleti ügyekben s a nép tudatlanságával igen könnyen visszaélnek a lelketlen üzérkedők.

A túl magas, jogtalan kamatot uzsorának szokás bélyegezni. Az uzsora lényege és igazságtalan volta abban áll, hogy a hitelező az adós tudatlanságának, könnyelműségének és szorultságának fölhasználásával jogtalan s az adóst esetleg a tönk szélére juttató, vagy legalább érzékenyen megkárosító föltételek mellett köti meg a kölcsönügyletet. A szabadelvű rendszer, azon indokolással, hogy mindenki legjobb öre saját érdekeinek, mindennemű uzsoratorvény létesítését ellenzi és a múlt század közepe táján a legtöbb állam tényleg ezen álláspontra helyezkedett. Azonban a szomorú tapasztalatok az állam vezetőit kioktatták, hogy az uzsoratorvények eltörlése után rögtön lábra kap a rablőüzérkedés, mely ezrével szedi áldozatait és visszatértek az uzsoratorvényre, mely megállapította a törvényes kamatlábat, bizonyos kölcsönügyletekre, melyek az adós szorult helyzetének kihasználásával köttetnek, az uzsora bélyegét süti és szigorú büntetést szab, vagy végre bizonyos jövedelmeket, vagy azok bizonyos részét végrehajtás által nem engedi megtámadni.

Különösen ez utóbbi téren végrehajtott helyes, czélszerű és gyakorlati intézkedésekkel nemcsak az uzsorának útját lehet vágni, hanem az elszegényedést, az oktalan adósságcsinálást is meg lehet akadályozni, sőt esetleg a kölcsönpénz olcsóságát is el lehet érni. Azért nagyon helyesen teszi az állam, ha törvényileg megállapítja: 1. mily összegig foglalható le a különféle rangosztályban levő hivatalnokok fizetése; 2. a földbirtokra nézve föllállítja az adósságghatárt, vagyis azt, hogy a földbirtokot értékének mely részéig szabad jelzálogilag megterhelni, úgy hogy ezen felül csinált adósság kizárólag személyes jellegű; 3. a kisgazda földjeire, a munkás bérére életbelépteti az otthonmentesítést,

mely vagy mindennemű dologi megterhelhetést kizár, vagy azt a legszűkebb korlátok közé szorítja. Eme intézkedéseknek rendkívüli üdvös hatása lesz: *a)* megfogja akadályozni a könnyelmű adósságcsinálást; *b)* meg fogja óvni a családokat az anyagi tönkötől; *c)* elő fogja idézni a kamatláb esését, mert a kereslet csökkenése természetsszerűleg a kamatláb süllyedését vonja maga után. Eme intézkedések homlokegyenest ellenkeznek a szabad-
 elvű rendszernek a gyakorlatban még mindig érvényesülő elveivel, azért csak a legnagyobb óvatosság és elővigyázat mellett lehet azokat életbeléptetni, mert ha a jelen viszonyok között oly törvényt hoz az állam, a mely általánosan megszabja a dologilag biztosítható kölcsön határait, könnyen megtörténhetik, hogy a mostani földbirtokosok, kisgazdák, iparosok és munkások nem tudnának kölcsönhöz jutni. Azért az említett intézkedésekkel nagyon helyes volna állami felügyelet alatt álló országos, vagy kerületi hitelbankokat fölállítani, melyeknek részvényesei megelégednének a törvényes kamatlábnak megfelelő osztalékkal s így olcsó, hosszú lejáratú, lehetőleg részlettörlesztéses kölcsönöket nyújthatnának.

86. §. A. munka után járó jövedelem.

A munkát, mint a másik termelési tényezőt, megilleti a jövedelemben való részesedés. A munka után járó jövedelmet munkabérnek nevezzük. Már szólottunk e tárgyról, azt is kifejtettük, melyek azon tényezők, melyek a jogos munkabér nagyságát megszabják, itt röviden arról fogunk szólni, mit helyes és czélszerű méltányossági szempontból a munkaadónak a munkás érdekében tenni.

1. A munkásoknak a nyereségben való részesítése. E rendszer abban áll, hogy a nagyobb vállalatok összes alkalmazottai megállapított bérükön felül az évi nyereségben fizetésük arányában részesednek. E rendszer Franciaországban, Angliában s az Egyesült-Államokban van leginkább elterjedve. A munkásoknak a jövedelemben való részesítése nemcsak a munkásra előnyös, hanem, egész bátran állíthatjuk, a munkaadóra nézve is. Mert a nyereségben való osztozkodás reményre: 1. növeli a munkás buz-

góságát és igyekezetét, már pedig lélektani elv, hogy az örömmel és buzgalommal végzett munka, kétszeres munka; 2. azt eredményezi, hogy a munkás kíméli a nyers anyagot, a gépeket, a munkáeszközöket, a mi a munkaadóra nézve nagy megtakarítást jelent; 3. növeli a munkás ragaszkodását munkaadója iránt s így a vállalat állandó, jól begyakorlott, megelégedett munkásokra tehet szert.

2. A korpótlék. Ez abban áll, hogy az állandó és jóviseletű munkások és mesterek meghatározott időközönként béremelésben részesülnek. A korpótlék különösen Németországban van leginkább elterjedve, a hol ezzel kapcsolatban még azon szép szokás divik, hogy a jubiláló munkás tiszteletére szép ünnepélyt rendeznek s dúsan megajándékozzák a munkást, a ki 25–30 évet becsülettel eltöltött valamely vállalatnál. A bér emelkedésének reménye azt eredményezi a munkásra nézve, hogy az megbecsüli magát, nem változtatja helyét, szeretettel ragaszkodik a vállalathoz, a mely vele szemben oly méltányosan jár el.

3. Nevelési pótlék. Németország egyes vállalatainál van szokásban, hogy a családos munkás, a kinek háromnál több gyermeke van, hetenkint bizonyos nevelési pótlékot kap. Ugyanott divik azon dicséretre méltó szokás is, hogy a jóviseletű munkás, midőn házasságra lép, a háztartás berendezésére bizonyos segílyt kap.

4. A nyugdíj és betegsegélyezés, mely már majdnem minden művelt államban rendszeresítve van, sok gondot és aggodást leemel a munkás vállairól. Eddig mindig attól kellett rettennie a munkásnak, hogy mi történik vele és családjával, ha megöregszik, betegségbe esik, vagy teljesen munkaképtelenné válik. A legtöbb művelt állam kormányának emberséges gondolkozásmódja már megszabadította a munkásokat e lidércznomástól, a mennyiben törvényileg rendezte a beteg munkások gyógyítását, segélyezését s a nyugdíjügyet.

Ezeket kívül még ama országokban, melyekben az ipar már a fejlődés magas fokán áll, a munkaadók, a kormányhatalom és a társadalom a legkülönfélébb jóléti intézmények létesítése által adnak kifejezést ama fölfogásuknak, hogy a tisztességes munkát megbecsülik. Ilyenek a munkásszövetkezetek

takarék- és hitelintézetek, népkönyvtárak, olvasó-termek, munkás-társalgási egyletek, gyógyintézetek stb. Szóval a keresztyén alapon nyugvó társadalomban megvan a jóakarát, a mely tetekben is nyilvánul, hogy a munkásosztály anyagi jólétét lehetőleg előmozdítsa, a munkásságon tehát a sor, hogy szakképzettség, szorgalom, odaadás és józanság által a társadalom eme jóindulatára magát méltóvá tegye. Maradjon meg a munkásság mindig a jog és becsület alapján, akkor a társadalom többi rétege is vele szemben az igazságosság, méltányosság, sőt a szeretet alapjára fog helyezkedni.

87. §. A vállalkozói nyereség.

A jövedelem azon része, mely a tőkeamat s a munkabér fedezése után még megmarad, a vállalkozót illeti meg. *A jövedelem e részét vállalkozói nyereségnek szokás nevezni.* A jövedelemben való részesedés jogosan megilleti a vállalkozót: 1. mert a vállalkozó szakképzettségétől, tudásától s ügyességétől függ a vállalat sikere; 2. mivel a vállalkozó magára veszi a kockázatot; megtörténhetik ugyanis, hogy a vállalkozás nem haszonnal, hanem kárral jár.

A termelés csak akkor jár sikerrel, ha a munkaerőt el nem pazaroljuk, helyesen, czélszerűen alkalmazzuk, a tőkét észszerűen kihasználjuk, figyelemmel vagyunk a helyi, égalji viszonyokra, a nyers anyagot a benne rejlő természeti sajátságoknak megfelelőleg az emberi szükségletek kielégítésére alkalmassá tesszük. Mindezt a vállalkozó eszközli, tőle függ, hogy a termelés minél szebb eredményt mutasson föl, leleményességén múlik, hogy a nemzeti vagyton szaporodjék.

Ha a vállalkozó a vállalat létesítésén és vezetésén kívül saját tőkéjét és munkaerejét is alkalmazza a vállalatnál, akkor a vállalkozói nyereségen kívül még tőkeamatra és munkabérre is tarthat igényt.

A vállalkozói nyereség nagyságát nehéz megállapítani, igen sok függ a kedvező körülmények találkozásától, melyet a gazdasági életben konjunktúrának szokás nevezni. Minél nagyobb valamely termelési ágban a verseny, annál kisebb jövedelemre

számíthat a vállalkozó. Az alacsony kamatláb rendszerint föllendíti a versenyt, így tehát alacsony kamatláb kisebb vállalkozói nyereséggel jár és megfordítva. Minél nagyobb szakértelem, képzettséget kíván valamely vállalat vezetése, annál kisebb versenyre, tehát nagyobb nyereségre számíthat a vállalkozó. A műveltség fejlődésével a vállalkozási szellem is növekedni szokott, úgy hogy a művelt államok vállalkozói a honi verseny élénksége által befolyásoltatva, kevésbé művelt és gazdaságilag előrehaladott országokba mennek és ott virágzó vállalatokat létesítenek.

88. §. A fogyasztás.

A fogyasztás nem egyéb, mint a javaknak szükségleteink kielégítésére való fordítása. Kétféle módon fordíthatjuk a javakat szükségleteink fedezésére, vagy 1. oly módon, hogy a javak hasznossága azonnal megszűnik, vagy pedig 2. oly alakban, hogy a javak csak hosszabb idő múlva veszítik el hasznosságukat. Az első esetben fölhasználjuk, a másodikban pedig elhasználjuk a tárgyakat. Tehát a javak fogyasztása, a mennyiben az akaratunktól függ, fölhasználás és elhasználás által történik. Azonban a javak fogyasztása akaratunktól függetlenül is végbemehet a nélkül, hogy azokból valami előnyt merítettünk volna, ezt a javak megsemmisülésének, pusztulásának szokás mondani; ilyet a természeti erők káros hatása, az elemi csapások szoktak eszközölni. Meg szokás különböztetni termékeny és meddő fogyasztást. Az előbbinél a javakat vagy új termékek előállítására, vagy munkaképességünk helyreállítására és fokozására fordítjuk, az utóbbiból semmi gazdasági hasznot nem merítünk.

A fogyasztás vagy a tőkéből, vagy a jövedelemből történhetik. Ha valaki annyit fogyaszt, mint a mennyi a jövedelme, gazdasági helyzete nincs veszélyeztetve, mert tőkájéhez nem kell nyúlnia; ha többet fogyaszt, mint azt jövedelme megengedi, gazdasági egyensúlya meginog, azon veszélybe kerül, hogy rövid idő alatt fölemészti tőkáját, ellenben, ha jövedelmének csak egy részét fogyasztja el, a másikat pedig tőkájéhez csatolja, gazdasági helyzete évről-évre javulni fog, mert nagyobb termelési tőkével, jelentékenyebb jövedelmi forrással fog rendelkezni.

A fogyasztás e három mérvét rendes, pazar és takarékos névvel jelölhetjük meg.

A rendes fogyasztás nem fenyegeti veszélylyel háztartásunkat, csak arra kell figyelniünk, hogy jövedelmünk fölhasználásánál megtartsuk az észszerű rendet, vagyis fordítsuk azt először a szükségességekre, azután a hasznosakra s végre a kelleme-
sekre. Vagyis jövedelmünkből elégtűsűk ki elsősorban életszűksűg-
leteinket, gondoskodjunk egűszszűges lakásról, tápszerekrűl s
ruházatrűl s csak a fűlűsleget fordítsuk szűrakozásra s fűny-
űzésre.

A pazarlás űgy az egyűnre, mint a nemzetre nűzve nagy
veszűlyt jelent, mert fűleműszti a magán-, vagy a nemzeti vagyont.
A magán, vagy nemzeti vagyon csűkkenűsűvel arányosan hanyat-
lani fog a termelűs, kisebb lesz a jűvedelem s űgy az egyűnnek,
mint a nemzetnek a tűnk szűlűre kell jutnia.

A takarűkossűg nűveli a vagyont, a tűkűt s űgy fokozatosan
élűnkűti a termelűst, emeli a jűvedelmet. A takarűkossűg alapja
űgy a magán, mint a nemzeti jűlűtnek űs haladásnak. A takarű-
kossűg mellett a gazdasűgi erűk fokozatosan fejlűdnek, űgy a
nemzet, mint a magán egyűn napról-napra tűbb eszkűzzel, tűbb
forrással rendelkezik a kűlsű fűldi jűlűt feltűteleinek a lűtesű-
tűsűre. A takarűkossűgnak azonban űszszűrűnek kell lennie,
vagyis nagyobb űrdekeket nem szabad sűrtenie. Hiba lenne egy
nemzet rűszűrűl, ha takarűkossűgi szempontbűl nem gondos-
kodnűk kellűkűpen a nemzeti vűdelem eszkűzeirűl, vagy a szűl-
lemi haladást biztosűti intűzműnyekrűl. Vűtene a szűlű gyer-
mekei ellen, ha azoktűl megvonnű a szűksűges kikűpzűst, vűtene
az egyűn űnmaga ellen, ha elegendűkűpen nem tűplűlkozűnk,
csakhűgy jobban nűvelhesse tűkűjűt. Az ilyen eljűrűst sem az
erkűlcsbűrű, sem a nemzetgazdűsz nem helyeselheti.

A mi a jűvedelem űs a fogyasztás arányát illeti, hűgy ezt
helyesen megállapűtsűk, kűlűnbűsűget kell tennűnk a magán- űs a
kűzsgazdűlkodás kűzűtt.

A mi a magűngazdűlkodást illeti, a kűvetekűzűket kell meg-
jegyezűnk. Ha az egyűn 1. nem rendelkezik oly jűvedelemmel,
a mibűl űletszűksűgleteit fűdűzheti, ez az űllapot szegűnysűgnek
vagy nyomornak mondatik; 2. ha csak űpen annyival rendel-

kezik, a miből szükségleteit kielégítheti, eljutott a jólét legalsó fokához; 3. ha már a szükségletek fődözésén kívül némi csekély fölöslege marad, mérsékelt jólétnek örvend; 4. míg a dús fölösleg jelzi a gazdagságot.

Ha valamely nemzetnek összes jövedelmét fogyasztásával össze akarjuk hasonlítani, nem elég arra figyelemmel lennünk, vájjon a nemzeti jövedelem elegendő-e a kiadások fődözésére, hanem vizsgálódásunkat arra is ki kell terjesztenünk, mint oszlik meg a jövedelem a nemzet polgárai között. Arról, hogy a nemzeti jövedelem egyenlően oszolja meg az összes polgárok között, beszélni sem lehet, mert az emberek születési körülményeikre, jellemükre, takarékoságukra és munkaerejükre nézve nagyon különböznek egymástól, tehát a jövedelemnek is, mely mindezzel összefüggésben van, különféleképp kell megoszlania. Nem beszélhetünk nemzeti jólétről, ha a jövedelem nagy része csak kevesek kezébe jut, mert akkor a nemzet nagy tömege kénytelen lesz nélkülözni; hanem helyes az az állapot, a midőn a nemzeti jövedelem legnagyobb része a sokaság között meglehetősen arányosan oszlik meg s csak a kisebb rész jut gazdagságkép egyesek kezébe. Úgy hogy a polgárok közül csak igen kevésnek vagy senkinek ne kelljen nyomorognia, a legnagyobb rész jólétnek vagy mérsékelt jólétnek örvendjen s csak kevesen legyenek gazdagok s még kevesebben, legföljebb egyesek dúsgazdagok. Hogy a fogyasztás és a nemzeti jövedelem közt ily arány létesüljön, minden erejéből törekedni kell a kormányhatalomnak.

Azon kérdést illetőleg, hogy a népesség szaporodása nem fogja-e a nemzeti jövedelem és a fogyasztás közötti egyensúlyt megzavarni, a nemzetgazdászok három részre oszlanak. A régi írók legnagyobb részt azt tanítják, hogy a népesség szaporodásával, minthogy növekszik a munkaerő, a nemzet anyagi jóléte emelkedni fog, sőt növekedni fog védereje, hatalma, szaporodni fognak az állam adóforrásai. Azért szerintük az államhatalomnak arra kell törekednie, hogy a népesség szaporodását előmozdítsa az által, hogy a házasodást könnyűvé teszi, a bevándorlást előmozdítja, a kivándorlást pedig megakadályozza.

Ezzel szemben Malthus, a kit Thorton, Mill Stuart és többen követnek, az ellenkezőt állítja. Malthus a népesség és jövedelem

szaporodására nézve a következő szabályt állította föl, a mely nevééről Malthus-törvénynek nevezetik. E törvény szerint a népesség mértani (1, 2, 4, 16, 32), a jövedelem pedig csak számtani (1, 2, 3, 4, 5) arányban növekedik. Tehát, ha csak a kormány erélyes eszközökkel a népesség szaporodásának útját nem állja, be fog következni az idő, a midőn a nemzeti jövedelem nem lesz elegendő a megszorodott népesség szükségleteinek fődözésére.

A harmadik vélemény, mely e kettő között a középutat választja, nagyon helyesen azt állítja, hogy a társadalmi élet rendes viszonyai között a túlnépesedéstől nincs mit félnünk.

Igaz ugyan Malthus törvényének első része elméletben, hogy a népesség mértani arányban növekszik, de a valóságban ez legfőljebb az újonnan lakott gazdag, termékeny vidékeken érvényesül, mert a különféle ragályos betegségek, háborúk s az emberi nyomorúság egyéb forrásai megakadályozzák azt. Ezenfelül mindig akadnak igen sokan, a kik a nagyobb tökéletességre való törekvésből, mások, mert ilyenek még a legjobban rendezett államokban is lesznek, emberi tökéletlenségből tartózkodnak a házasságtól.

Nem fogadható el Malthus-törvényének második része, hogy a jövedelem csak számtani arányban növekszik. Az emberi elme majdnem kifogyhatatlan az új meg új jövedelmi források fölfedezésében. Vannak vidékek, melyeknek termőképessége óriási arányban felülmúlja lakosainak fogyasztását, maguk a tropikus vidékek nyers terményei egész világrészek táplálására elegendők. Ezenfelül mennyi a még műveletlen föld, de a már művelés alatt levő földek termőképességét is fokozatosan lehet növelni, a népesség szaporodásával ez sokkal könnyebben fog menni, mert nagyobb lesz a munkaerő. Hozzáadhatjuk még, hogy az állat- és növényország lényei is, melyek az ember táplálékául szolgálnak, nem számtani, hanem mértani arányban szaporodnak, sőt minden valószínűség szerint az emberi leleményesség idővel annyira viszi, hogy szervesen anyagokból is képes lesz tápszereket előállítani.

Az előadhatja magát, hogy egyes vidékeken nagyobb lesz a népesség, mint a minőt a föld táplálni képes, de viszont lesz-

nek más vidékek, melyek fölös mennyiségben fogják szolgáltatni a tápszereket, arra való a kereskedelem, hogy a népek szükségleteik fődözésében egymást kisegítsék. A termékeny vidékeken lakó népek szállítanak majd tápszereket a terméketlen vidékeken lakók számára, a melyektől cserébe iparcikket kapnak. Továbbá ha a föld egyes részein túlnépesedés állana be, segíteni lehet azon kitelepítés, kivándorlás által, mert mindig lesznek vidékek, melyeken a népesség aránylag gyér lesz, hisz a mint a világ folyása mutatja, a földgömb egyik vagy másik részen mindig előadják magukat olyan okok, melyek a népesség szaporodását megakasztják, sőt azt majdnem kiirtják. Igaz ugyan, hogy az állam senkit sem kötelezhet, legföljebb büntetéskép, a kivándorlásra, de azt ajánlhatja s előmozdíthatja.

89. §. A gazdasági rendszerek rövid bírálata.

Előadtuk röviden a nemzetgazdaságtan legfőbb elveit.

1. Nem fogadtuk el a merkantilista vagy kereskedelmi rendszert, mely a pénzbe helyezi a nemzeti jólét alapját, mert a mint kimutattuk, a pénz csak jelzője és mértéke az értéknek, az anyagi javaknak, már pedig bármint növekedjék is a mérték, azzal arányosan nem növekednek a megméréndő tárgyak. E szerint a pénz bősége magában véve nem jelenti az anyagi javak bőségét, az anyagi javakat első sorban a földművelés és ipar termeli. Igaz ugyan, hogy a pénz váratlan fölszaporodása, pl. gazdag aranybányák fölfedezése által rövid időre nagy jólétet teremt, mert pénzért, külföldről is lehet szerezni anyagi javakat, de a jólét csak ideig-óráig tart, mert ha a pénz belföldön nem teremt mezőgazdaságot s ipart, rövid idő alatt külföldre fog vándorolni. Példa erre Spanyolország, mely a XVI-ik század elején nagy jólétnek örvendett, mert Amerika kincsesbányái nagy mennyiségű aranyhoz s ezüsthöz juttatták, de e jólét csak addig tartott, míg a hódító spanyolok amerikai tartományait ki nem zsákmányolták, mihelyt bedugult a pénzforrás, megszűnt a nemzeti jólét, úgy hogy most Spanyolország Európa egyik legszegényebb állama.

2. Nem helyezkedtünk a fiziokraták álláspontjára, a kik

szerint egyedül a földművelés az, mely új értéket termel. Kimutattuk egész világosan, hogy a földművelésen kívül az ipar és a kereskedelem is növeli a nemzeti gazdaságot s nagyban hozzájárul a nemzeti jólét emeléséhez.

3. Elvetettük a kapitalisták rendszerét, mely a gazdálkodás terén teljes szabadságot követel. Többször rámutattunk e rendszer fonásáigaira s káros következményeire, hangsúlyoztuk, hogy minden magánjognak, tehát a gazdálkodási vagyonszerzési jognak is a közjával összhangzásban kell lenni, tehát az állam föltétlenül szabadságot e téren nem engedhet polgárainak, mert akkor a gyengébbet áldozatul dobna oda az erősebbnek.

4. Megczáfoltuk a szocziáldemokrata rendszert, kimutattuk, hogy a nemzeti közös termelés különösen hosszabb időn át lehetetlen. Igaz ugyan, hogy a szocziáldemokrata írók érveléseiben van egy nagy alapigazság, hogy t. i. a magántevékenységet összhangzatba kell hozni a közjával, de nem oly módon, hogy az egyént teljesen elnyomjuk, minden jogától, szabadságától megfoszszuk, mint teszi ezt a szocializmus, hanem meghagyva az egyénnek magántevékenységét, szabadságát és jogait. A családok ugyanis azért egyesülnek állammá, hogy szükségleteik fődözésére a megkívántató anyagi javakat könnyebben megszerezhessék, tehát az államnak föladata az anyagi javak megszerzése körül védeni s támogatni az egyént. Azért téves a merkantilizmus, mert a vagyonszerzés terén minden állami beavatkozást kizár s az egyéni önzésnek korlátlan szabadságot enged, a szocializmus a másik szélsőségbe esik, az állami beavatkozást oly messzire terjeszti ki, hogy az egyént a közösségbe teljesen beolvasztja.

Rendszerünk, a melyet keresztény szocializmusnak nevezhetünk, meghagyja az egyénnek magántevékenységét minden téren, tehát a vagyonszerzés terén is, meghagyja szabadságát, veleszületett jogait, de azokat minden tekintetben a közjával összhangzásba igyekszik hozni.

90. §. A történelem anyagelvű fölfogása.

Foglalkoznunk kell még a szocziáldemokrácia egyik fő-érvével, melyet a történelemből merít. Szándékosan hagytuk ezen

érvet fejtegetéseink végére, még pedig azért, mert ezen érv czáfolatánál mintegy bepillantunk a jövőbe, hogy kié lesz az, hogy ama nagy átalakulás, a mely előtt társadalmunk áll, kinek a diadalával fog végződni.

A szocziáldemokráciának mint tudományos rendszernek az érték-többlet elméleten kívül a történelem anyagelvű fölfogása képezi alapját. Marx szerint minden társadalmi rend a termelésen és a termékek kicserélésén alapszik, erre mint végső okra kell visszavezetnünk minden történelmi eseményt, vallási, politikai, társadalmi átalakulást, még pedig az ellentétek kifejlődése által. A gazdasági viszonyok folytonosan változnak s így ellentétbe kerülnek a fönnálló társadalmi renddel, ennek következtében osztályharcok keletkeznek. A küzdők egyik táborában állanak az elnyomók, a másokban az elnyomottak. Ugy hogy a történelem nem egyéb, mint az elnyomók és elnyomottak harcának folytonos lánczolata. Eme harcznak kimenetele sohasem lehet más, mint a társadalmi rendnek megváltozása, még pedig oly módon, hogy az alkalmazkodik a megváltozott gazdasági viszonyokhoz. A mai tőkés termelési rendszer, mondja Marx, azt fogja eredményezni, hogy az összes gazdagság csak egyesek kezében fog fölhalmozódni, így tehát a már kifejtett fejlődési elmélet szerint – az ellentétek kifejlődése alapján – az emberiség szükségkép a szocziálista társadalmi rendet fogja elfogadni.

Marxot eme elmélet fölállítására a Hegel-féle bölcséleti rendszer vezette, melylyel, a mint már előbb megjegyeztük, Marx behatóan foglalkozott s annak testestől-lelkestől híve volt. Hegel hirdette, hogy nincsenek örök változatlan igazságok, általános érvényű alapelvek, legfeljebb a mennyiségben. E világon minden változó, csak a fejlődés és enyészet örök.

Marx Hegelnek eme – örökös fejlődés és enyészet – elméletét magáévá tette, de egyúttal eltérve mesterétől, teljesen a legridegebb anyagelvű álláspontra helyezkedett. Azt állította, nincs Isten, nincs szellem, nincs lélek, nincsenek változatlan igazságok, melyek az emberi társadalmat irányítják, ellenkezőleg az folytonos fejlődési folyamatban van, e fejlődési folyamatot egyedül a gazdasági viszonyok irányítják

Nem fogunk foglalkozni Marxnak ama állításával, hogy

minden, a mi létezik, csak anyag s annak mozgása, ennek czáfolata más tudományágba tartozik; a mennyiben tárgyalásunkat érintette, megemlékeztünk arról könyvünk elején, itt tehát csak a történelem anyagelvű fölfogásának rövid czáfolatát fogjuk adni.

1. Az államok, országok, birodalmak fejlődésének, nagyságának, jólétének sőt hatalmának alapja – mint a történelem bizonyítja az erkölcsi rend s az erre épített jogrend, melyet büntetlenül nemcsak az egyének, hanem az államoknak s népeknek sem szabad megsérteniök. Tehát a társadalom fejlődését nem egyedül a gazdasági viszonyok irányítják. Hogy pedig a dolog tényleg így áll, hogy mint a költő mondja «minden ország támasza és talpköve a tiszta erkölcs», az erkölcsi rend, erre nézve elég a történelmet átlapoznunk. A midőn a népek, nemzetek, országok letértek az örök törvény által megjelölt útról, beállott a hanyatlás kora, melyet a bukás követett, hacsak vissza nem helyezkedtek a jog és igazságosság alapjaira. Az erős Babylon, midőn falai között a kicsapongás, érzékiség ütött tanyát, összeomlott. Hasztalan volt Hannibal lángesze, a büszke Karthágót nem tudta megmenteni a bukástól, melybe fiai elpuhultsága sodorta. A fényűző, állati örömeiben tobzódó Róma daczára óriási gazdagságának, légiói vitézségének s csodás közigazgatásának, összetört a barbár népek kemény ütése alatt.

Nem tagadjuk, a gazdasági viszonyok, az értéktermelés és kicserélés szorosan összefüggnék a nemzetek jólétével, virágzásával, hanem annak nem képezik egyedüli s végső okát. A gazdagság, a nyers erő előidézhet ideig-óráig tartó ragyogást, de ha nem nyugszik erkölcsi alapon, a dicsőség után beáll a gyors sülyedés, mely mint az árnyék kíséri egész sirjukig az erkölcsi rendről letérő nemzeteket. Példát szolgálhatnak a mohamedán államok. A vaserő egyesülve a fanatizmussal, hatalmas birodalmakat teremtett, melyek azonban mint a fa, melynek gyökerei nem kerültek nedvdús talajba, gyorsan senyvedni, száradni, korhadni kezdettek, úgy hogy most e kiaszott államokat csak Európa féltékenysége tartja föl. Ilyen jövő vár a legifjabb nagyhatalomra, Japánra is, a mely a két évig dúló véres háborúban csodás hadierényeiről adott ragyogó példát a bámuló világnak, ha elzárkózik a keresztény eszmék elől. A hadierények lelki erények

nélkül szappanbuborékok, melyeket a gyenge fuvallat is megsemmisít.

2. Hogy az emberi társadalom fejlődésében, alakulásaiban nem kizárólag a gazdasági viszonyok szerepelnek döntő tényezőként, majdnem kézzelfoghatólag kitűnik, ha ama befolyást vesszük szemügyre, melyet egyes nagy férfiak, lángelmék gyakoroltak korukra, kik közül sokan véres, mások ismét aranybetűkkel írták be nevüket a történelembe. Voltak nagy elmék, kiknek szelleme egész századokat világított be, egyes nagy hadvezérek, politikusok működésükkel világrészek térképét alakították át. Nagy Sándor, Nagy Konstantin, Mohamed, Szent István, Napoleon, Bismarck nevei fényesen igazolják ezen állításunkat. Ki tagadhatja ama óriási befolyást, melyet egyes szentek, mint Benedek, szerafi Ferencz, Domonkos, Ignác munkája az emberiség fejlődésére gyakorolt. Alkotásaik most is állnak s így, daczára annak, hogy már századok múltak el azóta, hogy földi pályájukat befejezték, mégis irányítólag hatnak az emberiség történeti fejlődésére.

3. A különféle találmányok, melyeket az emberi szellem alkotott, mennyire előmozdították az emberiség fejlődését. A könyvnyomtatás, a lőpor, a gőzgép, táviró, távbeszélő, dinamit, a villanyos erők alkalmazása valóságos forradalmat idéztek elő az emberiség fejlődésében s nemcsak a műveltségi, politikai, hadviselési módozatokat, hanem bátran mondhatjuk a gazdasági viszonyokat is teljesen átalakították. A gépek, az újabb közlekedési eszközök, melyek minden távolságot megszüntetnek, teljesen átalakították a termelést s a termékek kicserélését, így tehát nem a termelési viszonyok irányítják az emberi társadalom fejlődését, hanem sokszor az emberi ész alkotásai szabnak irányt a termelésnek.

4. A mit mondtunk a találmányokról, ugyanazt kell mondanunk a bölcséleti, politikai s gazdasági rendszerekről is, melyek maradandó nyomokat hagynak az emberiség történetében. Voltaire, Rousseau, Diderot, D'Alambert elvei nagy részben voltak okozói annak a véres drámának, mely a XVIII. század végén a francia földön lejátszódott. A szabadelvű politikai és gazdasági rendszer, mint ezt láttuk, egész más irányba terelte

a termelést, lényeges változásokat hozott létre a gazdasági életben. Tehát itt is áll, hogy nem a gazdasági viszonyok irányítják a fejlődést, hanem az emberi elme szüleményei szabnak irányt a gazdasági viszonyoknak.

5. Mily korszakalkotó változásokat képes létrehozni a történelemben a tisztán vallási meggyőződés, fölfogás és áhítat, fényesen igazolja a középkor legnagyobb vállalata: a kereszties háborúk. Megjelenik amiáni Péter, leírja a keresztények szomorú sorsát Keleten, lefesti ama helyek meggyalázását, a melyeket Üdvözítünk életével szentelt meg s százezrek és százezrek fegyvert ragadnak, a messze idegenbe indulnak, vérüket ontják, hogy a szentföldet visszaszívják a hitetlenek kezéből. És eme fölbuzdulás, melyet talán még Marx sem tulajdonít a megváltozott termelési viszonyoknak, nem egy-két éven át, hanem teljes két évszázadon át tart.

6. Azt sem igazolja a történelem, hogy a népeknél minden fejlődés osztályharcok által, melyek gazdasági ellentétekből erednek, megy végbe. Voltak mindig a legtöbb népnél kisebb osztályharcok, így pl. a rómaiknál a patriciusok és plebejusok között, de ezek mély barázdákat nem vágtak a népek életében, nem irányították az emberiség történetét. A nagy harcok, melyek a világ térképén új beosztásokat eszközöltek, nem osztályok, hanem nemzetek között folytak le. Ily háborúk dúltak pl. az asszírok és babyloniak, perzsát és görögök, Karthágó és Róma között. Sőt egyes keleti népeknél az osztályok elkülönítése épen oly változatlanul megmaradt, mint az több ezer év előtt volt. így Kínában s különösen Indiában a kasztok között a válaszfalak oly mereven, oly sértetlenül fönnállanak, mint háromezer év előtt. És Indiába az angol gyarmatosítás következtében már régibb idő óta behatoltak és ismertekké lettek az európai művelődés vívmányai, de a kasztok között a válaszfalakat nem voltak képesek ledönteni.

7. A történeti események nemcsak hogy nem igazolják Marx anyagelvű fölfogását, hanem az emberiség történetében, mint egy fénylő tükörben, csodás világossággal látjuk az egész ókoron át az isteni Gondviselés ama tervét, hogy az emberek között az őskinyilatkoztatást, az egy igaz Istenben való hitet, a

Megváltóba vetett reményt fönntartsa. És midőn a nagy dráma már lejátszódik: az Ige testté lesz, még ragyogóbban, még fényesebben látjuk az Isten kezét az Egyház csodás elterjedésében s gyarapodásában.

Négy nagy birodalom volt Krisztus előtt, mind a négy eszköz volt Isten kezében, hogy örök terveit végrehajtsa. Első volt az asszir birodalom. Fővárosa egymásután Ninive és Babylon, két csodás fényű város, romjaik most is bámulatot keltenek. E birodalom ezeröttszáz évig állott. Alapítója Nimród, kinek hatalma egész legendaszerűvé lett. Fénykorát Nabukodonozor alatt érte el, kinek hadai győztesen vonulnak végig Aegiptomon, Afrikán, Hispánián, Gallián, egészen Herkules oszlopáig. Isten látnokai megjelennek úgy Ninivében, mint Babylonban, mennyei fényt árasztanak a pogányság sötét éjébe. Jónás, Tóbiás, Dániel, Ezechiás, Jeremiás mind hirdetik azt az Istent, kinek hatalma örökkévaló. Sőt az egész zsidó nép is e birodalom fogságába kerül, «hogy hirdesse a pogányok között, kik őt nem ismerik, hogy nincs más mindenható Isten ő kivüle.» (Tób. XIII.)

Az első nagy birodalom nem fogadja el az égi fényt, elbukik, porba hull. Jönnek a médek, a perzsák, Cyrus teszi nagygyá őket, kit Izaiás két századdal előbb megjövendölt, «ezeket mondja az Úr Cyrusnak, az én föl Kentemnek: építsd föl templomomat.» (Izaiás XLV.) És Cyrus parancsot ad ki a templom fölépítésére, hirdeti a zsidók Istenének nagyságát, megengedi a zsidóknak, hogy hazájukba visszatérjenek. Lázasan folyik az új templom építése, a zsidók sok nehézséggel küzdenek, gyakran fordulnak Cyrus utódaihoz segélyért. Végre elkészül s Malachiás (III.) megjövendöli, hogy ez díszesebb lesz, mint az első, mert meglátja majd a Megváltót.

A mint készen áll az új templom, megjelenik Sándor, a harmadik világbirodalom megalapítója. Göröghon ez, mely nem annyira karddal, mint szellemével uralkodik a világ fölött. Lángelméi Sokrates, Plato, különösen Aristoteles, kiket Isten mintegy kiválasztani látszott arra, hogy megmutassa, mennyire képes eljutni az önmagára hagyott emberi ész, megdöntik a pogányság babonáit s egy Isten létét hirdetik. A görög nyelv általánossá lesz, Nyugat s Kelet beszéli azt. És ime e vilá-

nyelvre fordítják a szent könyveket, hogy az egész világ tudomást szerezhessen a kinyilatkoztatásról. Ptolomeus Philadelphus a tizenkét nemzetégből hat-hat törvénytudóst Alexandriába hozat, a kik hosszú időn át dolgozva elkészítik a görög fordítást, melyről aztán számtalan másolat készül. Az egész emberiség megismeri, hogy az örök Szeretet mit készül tenni az emberiségért.

E közben föltűnik az új hódító, Róma; a légiók leigázzák az egész világot, melyet a római jog s a csodás közigazgatás szorosán összeforraszt. És a mikor megvan a bámulatos egység, kész a legdicsebb állam, a világ feje, Augustus, népszámlálást rendel el, hogy birodalma lakosainak számát pontosan tudja meg. És ime utoljára húzódik föl a függöny, hogy a nagy dráma kezdetét jelezze: Mária és József szülővárosukba, Betlehembe mennek, *itt szüli* meg Mária az ígért Megváltót, a ki a pogányság romjain új birodalmat fog alapítani, mely nem a testek, hanem a lelkek fölött fog uralkodni.

A pogányság betöltötte történeti hivatását, tehát el kell tűnnie. A római világállamot meghódítja a kereszt, nem vérrel és vassal, hanem az igazi szabadságszeretet és testvériség eszméivel. A szomorú, puszta, bukott földön új fény támad, a mely eláraszt mindent, még a legelrejtettebb zugot is. És ezután az emberiség fejlődése teljesen össze van forrva a kereszténység történetével; a mely nép elveti a keresztény eszméket, elbukik, a mely elfogadja, megújhóva gyors virágzásnak indul, a mely azonban csak addig s oly mértékben tart, a meddig s a mily fokban társadalmi élete a krisztusi elveken nyugszik.

91. §. Befejezés.

A jövő.

Befejezésül vessünk egy pillantás a jövőbe! Mily kimene-tele lesz azon társadalmi átalakulásoknak, küzdelmeknek, melyek most előttünk oly féktelen dühvel, oly vészajtósó morajjal zajlanak? Társadalmunk hajója a korlátlan szabadság, a tekintélyt nem ismerő tudomány, a termelési eszközök államosítását

követelő szocializmus szirtjei között evez. A tájékozó hullámok bösz haraggal hányják-vetik a vakon előre rohanó hajót, a mely, csodálatos, lövegeit épen a világító torony ellen irányítja, mely arra van hivatva, hogy megjelölje a küzködő hajónak a biztos kikötőbe vezető utat.

A szabadelvű rendszer, a tudomány, a sajtó, a szocializmus mind ostromolják az Egyházat, majdnem az egész társadalom az egyházzal ellenkező alapelvekre helyezkedett. Sokan ebből a kereszténység alkonyát jósolják. De megfélelkeznek arról, hogy a kereszténység nem bölcséleti rendszer, melyet egy másik fölforgathat, nem tudományos elmélet, melyet a holnapi fölfedezések meghazudtolhatnak. A kereszténység isteni alkotás, mely oly tökéletesen megfelel az emberi természetnek, hogy első pillanatra szemünkbe tűnik, hogy az, a ki alkotta az emberi természetet, alkotta a kereszténységet is. A mennyi nemes vágy, magasztos lelkesedés, szép remény, igazságos törekvés csak belefér az emberi kebelbe, mind kielégítést talál a kereszténységben, azt tehát az emberiség sohasem fogja nélkülözhetni!

A világ halad, külseje, alakja, eszméi változnak, a társadalom folytonos átalakulásokon megy keresztül, mindig új czélok, új intézmények megvalósítására törekszik, miközben gyakran hiú ábrándokat kerget s csalóka délibábok után fut. Ezen utain az emberiséget, a mint Bougaud oly szépen mondja, «mint bölcs Mentor, mint tizenkilencz százados, tapasztalt, isteni jószágú aggastyán, mint Raphael angyal kíséri a kereszténység, ki reá bízott útítársát gyöngéden vezeti, neki a helyes utakat kijelöli, a veszélyeket jelzi és elhárítja, oktalansága ellen az óvszereket készentartja; s miután útját szerencsésen befejezni segíté, épen és sértetlenül visszaadja atyjának, vagyis Istennek.»

Az átalakulások két módon történhetnek; vagy békés munka mellett, vagy forradalmi utón. A társadalom mindkét esetben reá fog szorulni az egyházra, mert a meglevő épületet tovább fejleszteni, vagy a megmaradt romokon újat emelni csak az egyház elvei szerint lehet. Ez Isten örök terve!

A mai társadalmi fejlődés három irányban indult meg: a tudományos fölfedezések, a politikai alkotások s a gazdasági élet terén. E hármás irányú fejlődéstől az egyháznak nincs mit tartania.

A tudományok terén az emberiség a következő századok alatt csodás eredményeket fog elérni, a mint bámulatos már az a haladás is, a mit a letűnt század fölmutat. De vájjon az elért eredmények, fölfedezések ellentétben lesznek-e a kereszténységgel, vagy talán fölöslegessé fogják azt tenni? Egyik sem fog megtörténni. Bármily messzire haladjon a tudomány, a kereszténységet soha sem lesz képes megdönteni, mert a tudomány módszere emberi, a kereszténységé isteni. Bármily csodás vívmányokkal álljon elő a tudomány, a kereszténységet sohasem lesz képes fölöslegessé tenni, mert az emberi szív vágyódását a legmerészebb kutatások, a legmerészebb alkotások sem elégítik ki. «Ha majd halálos ágyamon fekszem – mondja Bougaud – a tudomány legsodásabb találmánya, a táviró, a vasút legföljebb arra lesz jó, hogy enyéimet temetésemre gyorsabban összehozza, de vigasztalásomra nem tesz annyit, mint az a szentelt gyertya, mely mellettem ég és a feszületet megvilágítja nekem.»

A politikai átalakulások a közszabadságok és jogok kiterjesztésére s mindennemű kiváltság eltörlésére irányulnak. Ha majd általánossá lesz a szabadság, ha annak napja épen úgy be fog világítani a kínai falak mögé, mint a szibériai bányák ólomszürkeségébe, talán fölösleges lesz a kereszténység? A kereszténységet, igen helyesen mondja Tocqueville, nélkülözheti a zsarnokság, de a szabadság nem! Mert a szabadság jogtisztelet, igazságosság és szeretet nélkül, a mint ezt könyvünk elején kifejtettük, csak rombol, de nem épít. És ezen erények csak keresztény talajon virulnak.

Legvésztjóslóbbak a bekövetkezendő gazdasági átalakulások. Gazdasági téren igazi haladás csak úgy lehetséges, ha az anyagi javak termelését fokozzuk és azok elosztását a társadalom minden osztálya között minél egyenlőbbé teszszük. Az anyagi jólét sohasem lesz teljesen egyenlő épen úgy, mint az emberek sohasem lesznek egyenlően hosszú életűek, egyenlően épek, erősek s egészségesek. Nyomor mindig lesz e földön. Hogy a termelés minél eredményesebb, minél egyenlőbb legyen, hogy a nyomor minél szűkebb körre szoríttassék, azt csak a munka, takarékoság, igazságosság és szeretet képes eszközölni, melynek magvait a kereszténység hinti szét a szívekben.

A kereszténységet tehát ne féltsük, a pokol kapui nem vesznek azon erőt, a társadalom sohasem lesz azt képes nélkülözni. Féltjük a társadalmat a forradalomtól, a melyhez mindenfelé annyi gyűjtőanyag halmozódott már össze, melynek vészfjósuló jelei: az általános elégedetlenség, minden tekintély megvetése, itt is, amott is feltűnnek. Mindenki tegye meg kötelességét, hogy a társadalom békés utón, építő s nem romboló munka mellett fejlődjék. «Et nunc reges intelligite, erudimini, qui indicatis terram! »

Nagy változások előtt áll különösen édes hazánk, a mely talán már a következő évben az általános választójog alapján küldi követeit a törvényhozó testületbe. A legnagyobb veszély, a mint ez mindenki előtt ismeretes, a nemzetiségek és a nemzetközi elemek részéről fenyeget. A közelmúltban lefolyt nemzeti küzdelmünkben egyes lelketlen politikusok úgy az egyiket, mint a másikat hivatalos izgatásaikkal s Ígéreteikkel hallatlan módon fölbátorították. Minden jó hazafinak kezét kell tehát fognia, hogy az alkotmányos jogok kiterjesztése, eme nagy lépés a haladás terén, nemzeti létünkre nézve a veszély magvát ne rejtse magában, hogy biztosítsuk, miszerint édes hazánk, melyet őseink vérükkel szereztek, a keresztel és hazafias lelkesedésükkel tartottak fönn, továbbra is magyar és keresztény maradjon!

TARTALOM.

Előszó.....	3
1. §. Bevezetés	4
2. §. A társadalomtudomány fogalma, forrásai, felosztása.....	8

I. RÉSZ: A TÁRSADALMI ERKÖLCSTAN.

3. §. A keresztény világnézet	11
4. §. A teremtmények célja	13
5. §. Az ember rövid természetrajza	15
67§. Az örök boldogság	17
7. §. Az ember társadalmi lény	22
8. §. A társaság lényege és felosztása.....	24
9. §. A természeti vagy erkölcsi törvény	26
10. §. A jog fogalma és eredete	29
11. §. A szabadságról	32
12. §. Az emberi jogokról.....	36
13. §. A tulajdonjog.....	39
14. §. Az igazságosság	44
15. §. A szeretet.....	46

II. RÉSZ: TÁRSASÁGTAN.

16. §. A család.....	48
17. §. A házasság	48
18. §. A szülők és gyermekek társasélete	54
19. §. A cseléd és a gazda között levő társas viszony.....	58
20. §. Az állam	60
21. §. Az állam eredete történeti alapon	61
22. §. Az állam eredete bölceleti alapon	64
23. §. Az állam célja	67
24. §. Helytelen vélemények az államcélzról	69
25. §. Az állam tökéletes társaság.....	73
26. §. Az államhatalomról	74

27. §. Az államhatalom eredete.....	75
28. §. Az államhatalom hatásköréről.....	80
29. §. Az állam alkotó részei.....	82
30. §. A földterületről.....	87
31. §. Az állam ismertető jelei.....	89
32. §. A vallásos társadalom.....	91
33. §. Az egyház.....	92
34. §. Az egyház és az állam közötti viszony.....	96
35. §. Az egyház és az állam működési köre.....	99
36. §. Az egyház és állam jogai a tanítás terén.....	101
37. §. A sajtóügy.....	107
38. §. Az államhatalom működéséről.....	110
39. §. A törvényhozói hatalomról.....	110
40. §. A bírói hatalomról.....	112
41. §. Fenyítő hatalom.....	114
42. §. A kormányzói vagy végrehajtói hatalom.....	117
43. §. A kormányformákról.....	120
44. §. A népképviselőten alapuló alkotmányos egyeduralom.....	122
45. §. Az államhatalom átszarmazása.....	125
46. §. Az államhatalom megszűnése.....	126
47. §. A nemzetközi jog.....	130
48. §. A nemzetközi jog alapelvei.....	134
49. §. Az államok kötelmei egymással szemben.....	135
50. §. A háború.....	137
51. §. A nemzeti államok és a világhatalom.....	140

III. RÉSZ. TÁRSADALMI GAZDASÁGTAN.

52. §. A gazdaságtan meghatározása, fősztása.....	145
53. §. A nemzetgazdaságtan története.....	146
54. §. A merkantilizmus.....	147
55. §. A fiziokraták rendszere.....	148
56. §. Az iparosrendszer.....	149
57. §. A szocializmus.....	149
58. §. Marx és Engels.....	154
59. §. Marx rendszere.....	157
60. §. A szocializmus mai alakjai.....	160
61. §. A magyarországi szociáldemokrata pártnak 1903-ban meg- állapított programja.....	167
62. §. A magyarországi újjászervező szociáldemokratapart «Elvi Nyilatkozab-a.....	171
63. §. Várkonyi István programja.....	178

64. §. A keresztény szocializmus.....	179
65. §. Az országos keresztény szocialista párt 1907 november 10-én készült programja.....	180
66. §. A szükségletek.....	193
67. §. A javak.....	194
68. §. Az érték.....	198
69. §. Vagyon, gazdagság.....	201
70. §. A gazdálkodás.....	202
71. §. A termelés.....	203
72. §. A munka.....	205
73. §. A munka szabadsága.....	206
74. §. A munkaszerződés és a munkabér.....	210
75. §. A tőke.....	214
76. §. A tőke és a szocialisták.....	216
77. §. A vállalat.....	221
78. §. A föld.....	224
79. §. A forgalom.....	229
80. §. A pénz.....	230
81. §. A hitel.....	235
82. §. Az ár.....	236
83. §. A jövedelem eloszlása.....	239
84. §. A tőkekamat.....	240
85. §. A pénz után járó jövedelem.....	243
86. §. A munka után járó jövedelem.....	246
87. §. A vállalkozói nyereség.....	248
88. §. A fogyasztás.....	249
89. §. A gazdasági rendszerek rövid bírálata.....	253
90. §. A történelem anyagelvű felfogása.....	254
91. §. Befejezés. A jövő.....	260